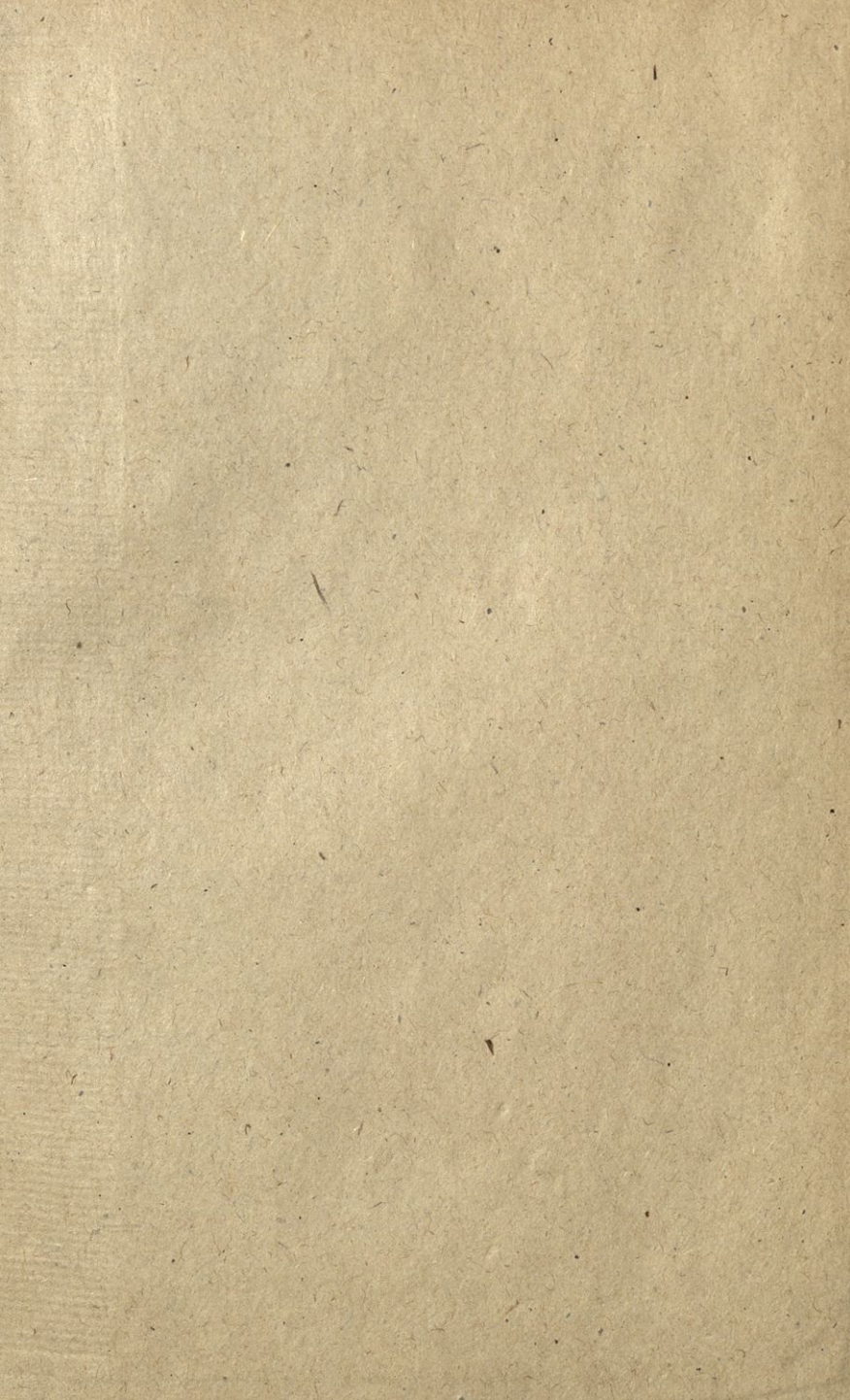
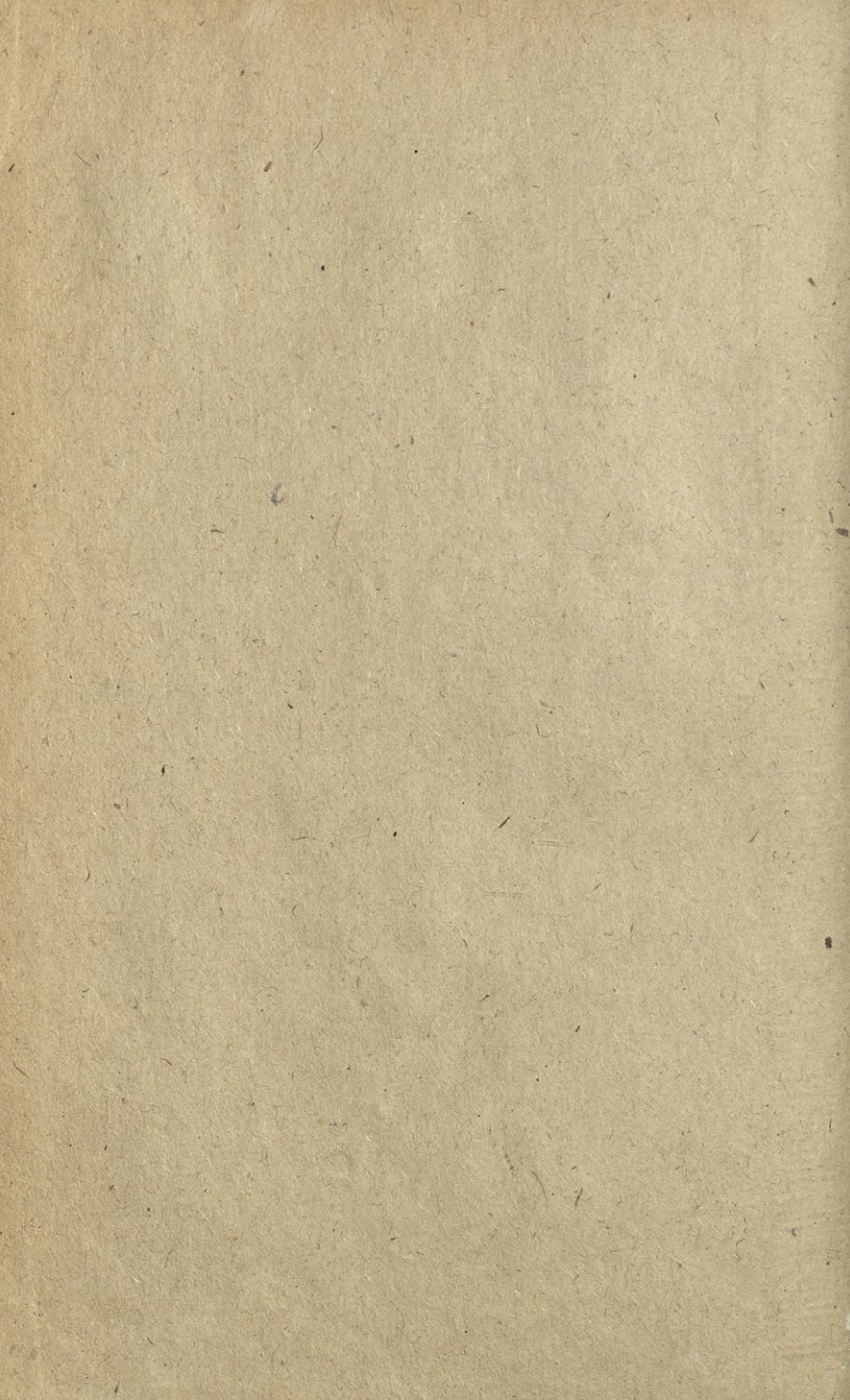






Ernesta Kramarsic.
Ernesta Kramarsic.



Čitanka

za

o b č e l j u d s k e š o l e.

Izdaja v štirih delih.

IV. del.

Za šesto, sedmo in osmo šolsko leto štiri- in večrazrednih ljudskih šol.

S podobo našega svetlega cesarja.

Sestavil

Henrik Schreiner.



Cena vezani knjigi 1 krona 80 vinarjev.

Na Dunaju.

V cesarski kraljevi zalogi šolskih knjig.

1909.

+44533

41533

Šolske knjige, v c. kr. zalogi šolskih knjig na svetlo dane, se
smejo prodajati **samo** po ceni, ki je povedana na čelni strani.

Pridržujejo se vse pravice.



I.

Povesti, pravljice, bajke, legende, basni in pesmi.

1. Bog.

<i>Visók je Bog, kdo Ga umeje,</i>	<i>odkoder stresa blisk in grom!</i>
<i>kdo let Njegovih broj prešteje?</i>	<i>Zdaj krog je z lučjo obsiján,</i>
<i>Dviguje On sopar voda,</i>	<i>zdaj skrit v oblakov plašč teman:</i>
<i>kot dež ga spušča iz oblaka,</i>	<i>s tem ljudstva sodi in strahuje,</i>
<i>šumlja, roslja ta spod nebá</i>	<i>a spet jih s hrano osrečuje.</i>
<i>in širne zemlje plan namaka.</i>	<i>On bliske zgrablja oberoč,</i>
<i>In kaj šele oblakov gore,</i>	<i>jih na protivnike mečoč:</i>
<i>kjer Svoje je razpel šatore,</i>	<i>gromov rohnenje Ga naznanja,</i>
<i>Svoj grozni vihrotvorni dom,</i>	<i>ko krivce srd Njegov preganja...</i>

Simon Gregorčič.

2. Slovenska božja pot.

Na gorici stoji bela romarska cerkev, vidna daleč po deželi. Poslednji solnčni žarki jo prijazno objemljejo, umaknivši se iz doline, kjer so pustili le mračno senco.

Vablivo pozdravlja bela cerkev posamne gručé romarjev, ki se, pojóč pobožne pesmi, bližajo počasnih korakov koncu svojega dolgega potovanja. Spredaj pred krdelom hodi vodnik, dolg, suhoten starec. Na obrazu se mu bere nekaj kakor veselje samega sebe in ponos. Marsikomu izmed romarske trume ustavljajo težke pete in žulji na nogah stopinjo, ali obljudbo je bil storil v zadnji nevarni bolezní; preverjen je zdaj, da mu je Marija izprosila ljubo zdravje, in vesel je, da se ji more

izkazati hvaležnega na božji poti. Žejna in lačna, peša stari-kava ženka, v krdelu poslednja; preveč je za njo trdega pota, ali misel, da gre molit za blagor in srečno vrnitev svojega sina, ki je moral na vojno, ta misel ji krepí oslabele ude. In cvetoča deklica v sredi, ta izpolnjuje željo pokojne matere na smrtni postelji; namesto nje gre na božjo pot in povrh ima še toliko vročih želj, ki se svetu ne dadó potožiti in ki jih le v romarski cerkvi skrivaj razodene Bogu in Devici božji.

Naposled so dospeli do svojega namena. Večer je pred shodnim dnevom. Živo gibanje je po trati okoli cerkve. Romarji so to, iz vseh krajev po deželi, različni po noši in govoricí, po obrazih in starosti — romarji, ki so prišli brez posvetnega namena le Boga častit in za stare grehe iskat odveze in odpuščenja; prišel pa je tudi lakomni kramar, pridni Ribničan s svojo robo, in oba razstavljata za prihodnji dan svoje blago na prodaj. Berači, reveži in postopači so se razpotožili po oglih in ob potih. Tu kaže eden rano na goli nogi, iztega roko, z molkom ovito, in prosi milo darú božjega. Tam zopet peva hrvatski razcapani slepec svoje enomerne, otožne pesni o kraljeviču Marku in zbira okrog sebe mlajše, radovedne romarje ter polni klobuk z darovi, ki mu leté od vseh strani.

In ko naposled noč razgrne po zemlji svoj črni plašč, se zakurijo velikanski ognji okoli in okoli cerkve. Vse, kar je opravilo izpoved in ni dobilo v cerkvi prostora za prenočišče, se usede okrog teh ognjev. Seznanijo se tu pri pipi duhana možje, ki se niso prej nikdar videli v življenju in se ne bodo. Govoré in si razlagajo, kakšna je letina tu in tam, koliko so prehodili sveta, kje je za rogato žival dober in slóveč semenj, in nazadnje menjujejo za pipe. Drugi pospé po trdih tleh, in sanje jih prenesó nazaj v daljno domačijo. Mlajši svet pak se spravi vkup, in pesni o sv. Neži, o sv. Joštu, o Devici Mariji i. t. d. doné glasno v dolino v lepo tiho noč.

Tam pod starim drevesom ima Hrvat nekaj ovác, pripravljenih za pečenko. Manjši Hrvatek že peče na ražnju. Malo časa je vrtel, bravec je pečen. Tretji Hrvat si zasúče brke, zaviha rokave, vzame pečenko in jo začne razsekavati

na deski, ki sloni na kamenu. „Vruče, vruče!“ vpije, da se daleč razlega. In od vseh krajev prihaja ljudstvo; Hrvat daje po tri groše „pečen funt“, in ko razda vse, je pečen drugi jarec.

Zavidljivo in po strani gleda Hrvata, srečnejšega prodajalca, tržni mesar, ki v lepi kolibi ne daleč proč prodaja govedino in juho. Še bolj pak je srce potrto stari ženi, ki tik zraven kuha v velikanskih loncih kavo; le malokdo se oglasi pri njej, da bi za malo denarja prejel ogromno čašo te pijače.

Zarja se jame delati. Romarjev iz bližnjih krajev prihaja čimdalje več. Prihajajo krčmarji s polnimi sodi, si stavijo šatore in nastavljajo vino. Vsa gora je živa, cerkev prepolna.

Služba božja se prične, vse vre k sv. obhajilu. Propovednik na leci zna poslušalce ganiti do solz, in marsikdo obljubi v tem trenutku, da bo odsihdob živel drugače.

Po dokončanem opraviilu vre ljudstvo ven. Napolnijo se kramarske kolibe. Vsak romar želi kaj malega kupiti, da bi za spomin ali za odpustek nesel domov prijateljem ali otrokom. Kdor se je od polnoči postil zaradi obhajila, ta hiti zdaj k Hrvatu po pečenko, h krčmarjevemu šatoru po vino. Kdor je radoveden in je šele prvič prestopil deveti prag od domače hiše, ta občuduje v vretju ljudi vedenje lepega Štajerca, opazuje nošo Belih Kranjcev in vlaške (= srbske) deklince iz Gorjancev z rdečo kapico, belo obleko in dolgimi kitami, ki jim mahajo po hrbtu, ter ogleduje Gorenjce in posluša, kako govori ta, kako oni.

Zvečer pak je zopet prazno in samotno okoli cerkvice. Kramarji in drugi dobičkarji so odpeljali svojo robo, romarji so že daleč na potu proti domu, in le pepelnata pogorišča, razhojena tla in ostanki šatorov pričajo, da se je bilo tu na ta dan sešlo mnogo ljudi.

J. Jurčič.

3. Jeftejeva prisega.

*Na boj na divje Amonite,
sovražnike rodu srdite,
je Jefte hrabro četo zbral;*

*na meji, glej, sovražnih tal
kleči glavar na travi rosni,
da zmago bi mu Večni dal*

v usodni vojni, smrtonosni: in vrsta venčanih devic
 „O, čuj me, bojnih trum gospod, na cesto trosi Ti cvetic,
 usliši mojo ti molitev, nastilja palmove ti veje!
 otmi, otmi svoj sveti rod! In poti, polja in vasi
 Ti vodi ga v zmagalno bitev, povsodi mrgolé ljudi:
 dodeli srečno mu vrnitev, visoki, nizki, stari, mladi
 in — to prisezam! — prvo stvar, zmagalca videli bi radi,
 ki po dobljeni slavni zmagi ki trume je sovražne zmel.
 me sreča na domačem pragi, Izmed ljudi na mlado rame
 zakoljem Tebi v žgalni dar, tu mati malo dete vzame:
 usode vojskne gospodari!“ „Glej, on je Izrael otel!“
 Takó priseza vodja trum, In starček od veselja plaka,
 glavarja čuje hrabra četa, gledaje slavnega junaka,
 in srca, že popreje vneta, in sto in sto glasov grmi:
 navdihnne neukročén pogum. „Rešitelj Jefte naj živi!“
 Kadar se v gori utrga plaz, Že sveti se domači krov,
 kedó li mu zastavi gaz? zidovje se beli naproti,
 Ko tanke bilke trdni hrasti in zdaj v mogočni prelepoti
 se morajo ukloniti, pasti! pred njim stoji ves dom njegov.
 A stokrat huje od plazov In, glej, mladenek cvetni zbor
 se Jefte s četo zadrvi slavilno pesem prepevaje,
 na vrste Amonskih sinov, srebrne strune prebiraje,
 Kako so tam kovala jekla, privre čez prag na beli dvor;
 kako je kri v potokih tekla, pred njimi pa v obleki snežni
 na črna tla junaška kri! v naročaj Jefteju hiti,
 Kot za ženjico žita snopi kot na perotih, angel nežni,
 ležé po tleh vojakov tropi — otrok njegov, edina hči!
 požela jih je srepa smrt! A Jefte, glej, je mrtvobled,
 Sovražnik je pobit in strt, iz lic je proč življenja sled —
 in zmagovit na tla domača Ne kroži se očetu roka
 se Jefte s hrabro četo vrača. v objem prisrčnega otroku.
 Oj, to ti je ponosen god Junak, ki groze ne pozná,
 za te, o Jefte, in tvoj rod! kaj zdaj ko listje trepetá?
 Slavi te Izrael vesel, „Oh, nepremišljena prisega!“
 ker sveti dom si mu otél, obupno oče zajeeči,
 do meje ti naproti vreje, da grozno se okrog razlega,

da mraz pretresa vsem kosti:
„Joj, ti nesrečni otrok moj,
še bolj nesrečen oče tvoj,
ki kriv brezmejnega je zlega!
Umreti moraš, hči, umreti
v življenja polnem, lepem cveti:
prisegel sem, da prva stvar,
ki po dobljeni slavni zmagi
me sreča na domačem pragi,
Bogu bo dana na oltar;

in tebe, oj otrok predragi,
nebo izbralo si je v dar!
Veliko terjaš, o nebo,
veliko terjaš od očeta!
Odpusti, dete mi ljubó,
zgoditi mora se takó:
prisega grozna je — pa sveta!
In izvrši prisego oče,
in pade dekelce mladó,
a oče in ves narod joče!

Simon Gregorčič.

4. Spominjaj se smrti!

Oster sever je vel črez grobove. Zadnje jesenske cvetice so trepetale v tej sapi ter se pripogibale nizko doli na medlo brleče sveče, ki so ugasovale druga za drugo. Ljudje s črnimi klobuki in črnimi zavrtnicami so se tesneje zavijali v svoje vrhnje suknje, in ustnice so jim strepetavale.

Bil je Vseh vernih duš večer ...

Polagoma se je praznilo pokopališče. Visoki križ s pozlačenim Zveličarjem se je svetlikal v mraku črez nizko zidovje, a nekoliko cipres v ozadju je temnelo, da so bili posamezni grobovi pod njimi že zagrnjeni v polutemo. Množica se je vračala nizdoli proti mestu; hiše so se svetlikale izmed golega drevja. In čim bolj so se posamezne vrste oddaljevale od pokopališča proti mestu, toliko živahnejše in šumnejše so postajale. Čutilo se je, kako se polagoma izgublja težki in mučni vtisk, ki ga je bil povzročil hladni dih smrti. Tako se izgublja dim nad strehami v čisti, sveži vzduh!

Pri vhodu na pokopališče sta stala dva gospoda. Mlajši je bil visokega, vitkega stasa, oblečen v siv, eleganten ogrtač. Njegov tovariš mu je bil pravo nasprotje. Srednjestasen, a širokopršen in nekam neokreten je bil videti. Tudi njegov obraz je bil nekam preširok in preveč koščen. A to odurnost je ublaževal neki idealen znak na licih njegovih, in popolnoma v ozadje jo je potisnilo njegovo živahno, svetlo oko.

Pri vходу sta stala ter opazovala še zadnje obiskovalce grobov, ki so stopali mimo njiju.

V tem hipu se nagne mlajši gospod k starejšemu ter izpregovori poluglasno:

„Ali si morete misliti, gospod doktor, da bode kdaj tako telo počivalo v grobu?“

Rekši pokaže skrivaj na mlado, elegantno gospo, ki je stopala s svojim možem mimo njiju. Bila je prej velika nego majhna, a njen vitki stas je bil gibčen in prožen in njeni udje so bili polni in bujni. Na obrazu so ji cvetle sveže cvetice, in njena polt je bila mehka in žametasta. In to veliko, sanjavo, vlažno se svetlikajoče oko, ki je zrlo izpod dolgih, svilenih trepalnic! — In kako je stopala!

Starejši gospod se ozre v gospo. Nekoliko časa strmi vanjo in molči. Videti je bilo, da so ga presunile besede prijateljeve. A kmalu se obrne k prijatelju ter reče počasi in s trudnim glasom:

„Smrti ne obvaruje bela koža!... Toda pojdiva!“

Vsak v svoje misli utopljen, sta stopala nizdoli za množico. Nobenemu se ni ljubilo govoriti. A oba sta morala nehote misliti na ono gospo, ki jima je bila že izginila izpred oči. In tudi za to gospo je hodila smrt, bleda in koščena, praznih oči, in tudi po njenem truplu, po tej svileni polti se bodo pasli — črvi!

V mesto dospevši, sta se razšla.



Drugi dan dobi mlajši gospod list, še ko je bil v postelji. Razgrne ga ter čita:

*Dolgost življenja našega je kratka.
Kaj znancev je zasula že lopata!
Odprta noč in dan so groba vrata;
a dneva ne pove nobena pratka.*

*Pred smrtjo ne obvar'je koža gladka,
od nje nas ne odkupijo kupi zlata,*

ne odpodi od nas življenja tata
veselja hrup, ne pevcev pesem sladka.

Naj zmisli, kdor slepoto ljubi svéta
in od veselja do veselja leta,
da smrtna žetev vsak dan bolj dozóri.

Zna biti, da, kdor zdaj vesel prepeva,
v mrtvaškem prtu nam pred koncem dneva
molčé trobental bo: „Memento mori!“

J. Kostanjevec — Fr. Prešeren.

5. Na grobih.

Blagor mu, ki se spočije,
v črni prsti v Bogu spi!
Lepše solnce njemu sije,
lepša zarja rumeni.

Tiha zemlja ga ne drami,
strasti ne buči vihar;
bratoljublje vlada v jami,
greje prah ljubezni žar.

Bridke tuge, bolečine,
duhomorni trop skrbi,
žalovanje grenko mine,
potok solz se posuši.

Ne slepi rumeno zlato,
čast, ime, naslov in stan;
smrt pobrati pod lopato,
kar rodil je beli dan.

Žezla, palice beraške —
kdo med temi izbiral bo?
Krone, krila siromaške,
komu mar je tam za to?

Krije vse odeja ena,
reve in škrlatnike;
zgrinja travica zelena
vsem enake prtiče.

Kar je črna zemlja dala,
čzame črna zemlja spet;
duša je iz ječe vstala,
vzpela se nad zvezdni svet.

Blagor mu, ki se spočije,
v črni prsti v Bogu spi!
Lepše solnce njemu sije,
lepša zarja rumeni.

Fran Cegnar.

6. Nedolžni deklci.

Kot cvetka blaga, čista
stojiš tu pred menoj;
pogledam te, in rosa
zaliže pogled moj.

Roké ti rad na glavo
položil bi tedaj,
da Bog te čisto, blago
ohrani vekomaj.

Heine — Gornik.

7. Mati.

Dokaj let je že tega. Tih večer je bil, pravzaprav že noč, ko sem se prebudil. V sobi je bilo jasno — skoro kakor ob dnevu: bila je polna luna, in skoz visoka, nezastirta okna je lila v sobo mesečina v mirnih, a velikih valovih. Zazdelo se mi je v prvem hipu, da greje izbo z mlačno toploto. Od okna pri mizi je padal lunin soj ravno črez gornji del postelje. Ob zglavju je sedel nekdo in je naslanjal glavo ob blazino malone tik moje glave.

Tiho in oprezno sem se dvignil malce ter zagledal obraz žene, ki jo je premagala utrujenost, da je sedé zadremala za hip.

Moja mati je bila. A obraz se ji je izpremenil zelo od začetka moje bolezni sem: lica so bila obledela in izmučena, brada se ji je zostrila, in v mesečini sem videl jasno, da ji prerezujejo čelo gube. Poprej jih nisem opazil nikdar.

Sloneč na roki, sem zrl dolgo v shujšani obraz mamičin. Niti dibati si nisem upal prav, boječ se, da je ne predramim in prestrašim. V duši pa mi je vstajala polagoma težka in bolestna misel: „Tvoja bolezen je čelu materinemu včrtala te gube; v skrbi in v strahu, da te izgubi, ji je ostarelo lice.“

Šele zdaj sem se zavedal docela, da sem bil bolan. Trudil sem se, da se domislim vse te bolezni, da preračunam, kako dolgo je trajala, koliko noči je prebedela mamica ob moji postelji. A spominjal sem se le, kako sem legel nekega popoldne. V prihodnji noči mi je bilo zelo vroče, in v glavi sem čutil pekoče bolečine. Dozdva se mi, da sem prosil mamico, naj me nese odtod — karna sem hotel, ne pomnim več. Potem pa je legla neprodurna noč na moje misli . . .

In zdaj, ob tilhem, mesečnem večeru sem se spet prebudil. V glavi sem čutil še nekaj težkega, v ušesih mi je šumelo, oči so bile trudne, in vse telo me je bolelo, kakor bi bil padel iz visočine na trdo zemljo.

Spoznal sem jasno, da sem bil že na pragu med življenjem in med večnostjo. A ta večer sem se zbudil v novo življenje, nov dan mi je zasijal ob tistem večeru.

In prvi obraz, ki ga gledam pred seboj po tem prebujenju, po tej vrnitvi v življenje, je najdražji obraz. In glej, govori mi jasno o večerih in nočeh, ki jih je prečula revica v boli in v obupu ob moji postelji. Koliko vzdihov se ji je izvilo iz srca vse te dolge noči, koliko molitev je pošiljala njena duša k Bogu v spravni dar in v dragoceno odkupnino záme! Koliko solza so potočile njene oči — od teh solza in od mnogih prečutih noči oslabele in izmučene, so se sklenile zdaj — ob tistem večeru, ko sem odprl jaz svoje.

Tiho sem vzklonil glavo nad njeno roko, počivajočo na odeji. Poljubil sem jo žarko, iz očesa mi je privrela solza ljubezni in hvaležnosti in je kanila na koščeno roko.

„Mamica . . .“

Planila je po koncu, kriknila je — a takoj se je spet zrušila na stol. Njene roke so se oklenile mojega vratu, pritislila je obledelo lice k mojemu in je zaihtela na glas. Plakala sva skupno — solze veselja, hvaležnosti in ljubezni so bile to.

Okoli naju in tam zunaj v prirodi božji je sanjal tih in miren večer . . . Težko je, pozabiti takih večerov, in čestokrat se oživlja iznova.

Ksaver Meško.

8. Rdeči sarafan.

*Stara mama, oj, ne šivaj
sarafana več!*

*Pusti delo in počivaj,
zlati čas je preč!*

*„Hčerka, k meni sedi,
ljuba hčerka ti!*

*Mlada si, pa vedi,
da mladost zbeži!*

*Poješ veselice
kakor ptič sladkó,
bereš si cvetice,
pa minilo bo.*

*Prešla bodo leta,
pa veselja slaj,
lic rdečih cveta
več ne bo nazaj.*

Tudi jaz sem pela,
mlada deklica,
zdaj sem tiha, vela,
stara mamica.“

A nad hčerko slast uživam
prošlih veselin,
sarafan rdeči šivam —
v mladih let spomin.

Ruska.

9. Dušica.

Po zraku mlada
dušica plove,
Bog sam jo k sebi
v nebesa zove.

Dušico spremlja
angelček sam,
sicér ne bi znalo
detece kam.

Od zlata bliska
vesoljni se svet,
na zemlji klije
ob cvetu cvet.

„Kam, angelček mili,
greva sedaj?“ —

„„Dušica, k Bogu
spremljam te v raj.““ —

„Ali je v raju
tudi lepó?“ —

„„Lepše je, lepše,
dete ljubó!““ —

„Mamica, oče,
kje sta li ta?“ —

„„V raju po tebi
želita oba.““ —

„Ali pa vzame
v nebesa me Bog?“ —
„„Vzame, da prosto
boš zemskih nadlog.““ —
„Ej, to je krasno!
Hitíva tedaj!“
Angelček špremlja
dušico v raj.

Spodaj na hribu
pa gleda Smrt;
izraz ji po licu
mil je prostrt.
In zadovoljno
kima pred se
in tiho deje
besede te:

„Brez matere, otca
živeló je tod,
v nebesa je dete
poklical Gospod.
Zdi meni sami
tako se lepo,
da je umrlo
in šlo v nebo.

Anton Funtek.

10. Pobrátimstvo.

Kdo še ni slišal proslavljati jugoslovanskega prijateljstva
in z njim združenega običaja, ki se ga še dandanes z ne-

navadno gorečnostjo držé zlasti Srbi in Bolgari? — Nazivajo ga pobratimstvo.

Ako si dva človeka za trdno obljubita, da si bosta svoje žive dni bratovski prijatelja, se imenuje taka zveza, sklenjena med možema, pobrátimstvo (brátimstvo, krajše tudi bratstvo), med ženama pa poséstrimstvo ali sploh sestrimstvo. Pobrátimstvo sklepajo stari in mladi ljudje istega ali različnega spola. Tudi z rodbino pobratimovo druží pobratima nekaka rodbinska vez.

Ker zapričavajo, sklepajoč take zveze, tudi Boga, je tako prijateljstvo „Bogom“ ali „po Bogu“ potrjeno. Zato čislajo pobratimstvo bolj nego krvno sorodstvo; saj pravijo, da so si bratje le po krvi, pobrátimi pa po Bogu. Zaradi tega je bilo do najnovejših časov pobratimu strogo zabranjeno, stopiti v zakon s svojo posestrimo, pač pa so pobratimi zaročali svoje otroke že v zibelkah, da si tem bolj utrdé prijateljsko vez.

S pobratimstvom se lahko zaveže tudi več oseb na enkrat. Storivši tako prijateljsko zavezo, se napotijo bosenski pobratimi k svojemu duhovniku in mu naznanijo svoj sklep. Obredno oblečen, jih sprejme ta pred žrtvenikom ter jih opomni težkih dolžnosti, ki vežejo pobratime med seboj: da si imajo v vsaki sili in nevarnosti biti drug drugemu na pošteno pomoč; da morajo brez obotavljanja, ako treba, žrtvovati kri in življenje za svoje pobratime, nasproti pa se tudi za vsako pregrešstvo ostro kazniti sami med seboj. Prejemši dotično obljubo, jim narekuje slovesno prisego, ki jo novi pobratimi izgovarjajo za njim. Nato prinese cerkvenik kupo dobrega vina in sleherni pobratim si rani desno roko, da se prikaže nekoliko krvi. Te kapljice pomešajo z vinom in jih popijó v potrditev svoje zaveze. S tem je pobratimstvo sklenjeno in potrjeno. Duhovnik jih končno blagoslovi po obredu svoje cerkve. Odsle ni nobeden več sam svoj, temveč vsi so ena duša v več telesih.

V katoliški Dalmaciji se bratimijo navadno o sejmskih dneh ali o velikih praznikih. Ako se hočeta moža pobratimiti, si poiščeta mašnika in plačata, naznanivši mu svoj namen,

šest kron za mašo in sveče. Določenega dne, kadar se ima opravljati naročena služba božja, gresta pobratima s svojimi sorodniki, praznično oblečena in oborožena, v cerkev. Pred cerkvijo odložita orožje, stopita v božji hram in poklekmeta drug poleg drugega. Vsak ima veliko svečo v roki, za njima pa stoji župan, držeč prižgani sveči. Med mašo ali pa po maši stopi župnik h klečečima in ju vpraša, iz kakega nagiba se hočeta pobratimiti. Starejši odgovori: „Iz srčnega.“ Mašnik jima razloži dolžnosti bodoče zveze in ju blagoslovi. Pobratima obljubita, da hočeta vsekdar zvesto izpolnjevati, karkoli jima nalaga pobratimstvo. Po maši se poljubita nova pobratima pred zbrano množico, gresta s prijatelji in sorodniki v hišo onega pobratima, ki stanuje bliže cerkve, in potrdita zavezo z obilno pojedino. Prihodnji dan se nadaljuje pirovanje na domu drugega pobratima.

Sveto pa je pobratimstvo Jugoslovane tako, da je vedno pripravljen, za svojega pobratima žrtvovati vse, tudi kri in življenje. Zgledi pobratimske nezvestobe so silno redki; saj pa tudi glavo zapade, kdor se izneveri svojimu pobratimu.

Fran Wiesthaler.

11. Pobratimija.

<i>Naj čuje zemlja in nebo,</i>	<i>In ko ločitve pride čas,</i>
<i>kar dan's pobratimi pojó!</i>	<i>na razna pota žene nas,</i>
<i>Naj se od ust do ust razlega,</i>	<i>tu ná, pobratim, roko mojo,</i>
<i>kar tu med nami vsak prisega:</i>	<i>ti pa podaj desnico svojo:</i>
<i>da srce zvesto kakor zdaj</i>	<i>da srce zvesto kakor zdaj</i>
<i>ostalo bode vekomaj.</i>	<i>ostalo bode vekomaj.</i>

*Beseda dana, vez velja;
ne zemlje moč, ne moč neba
in ne peklá ognjena sila
vezi ne bode razrušila:
da srce zvesto kakor zdaj
ostalo bode vekomaj.*

Simon Jenko.

12. Sam.

Gorje mu, ki v nesreči biva sam,
a srečen ni, kdor srečo uživa sam!
Imaš li, brate, mnogo od nebes,
od bratov ne odvrčaj mi očes!
Duh plemeniti sam bo nosil boli,
a sreče užival sam ne bo nikoli.
Odpri srce, odpri roke,
otiraj bratovske solzé,
sirotam olajšuj gorje!
Kedor pa srečo uživa sam,
naj še solze preleva sam!

Simon Gregorčič.

13. Zidarček je nevarno bolan.

Ubogi zidarček *) je nevarno bolan; učitelj je rekel, naj bi šli k njemu. Gruden, Poljšak in jaz smo se zmenili, da pojdemo vkup. Odšli smo popoldne po šoli ob 4. uri. Spotoma se Gruden mahoma ustavi in pravi: „Kaj mu hočemo kupiti?“ — ter zarožlja s štirimi vinarji v žepu. Midva mu dava še po štiri vinarje, in tako kupimo dve veliki pomaranči.

Stopali smo visoko gori v sobo podstrešnico. Potrkamo na duri. Oče nam odpre; bil je jako izpremenjen; skrb se mu je brala iz oči. — „Kdo ste?“ nas vpraša. — Gruden odvrne: „Součenci smo Mirkovi; prinesli smo mu dve pomaranči.“ — „Oh, ubogi Mirko,“ vzdihne zidar in se prime za glavo; „bojim se, da ne bo več jedel vaših pomaranč!“ in si potegne z roko preko oči. Velel nam je vstopiti. Vstopili smo v podstrešno sobico in ugledali zidarčka na železni posteljici. Njegova mati je sedela pri njej, naslanjaje se nanjo. Obraz si je zakrivala z rokami, toliko, da se je ozrla na nas. Ob steni je visel zidarski čopič, kladivo in zidarsko sitce. Črez

*) Oče mu je bil zidar, zato so sinu njegovi součenci v šoli rekali zidarček.

dečkove noge je bila pogrnjena zidarjeva suknja, bela od apna. Ubogi deček je bil ves zmedlel, bled, tankega nosu in je težko sodel. O dragi, dobri, živahni moj Mirko, mali moj tovariš, kako me je užalil tvoj pogled! Gruden mu položi pomarančo na blazino, tik glave. Vonjava ga vzdrami. Počasi seže po pomaranči, toda pade mu iz roke; bolnik srepo pogleda Grudna.

„Jaz sem,“ reče ta, „Gruden, tvoj tovariš, ali me ne poznaš?“

Rahel nasmeh, komaj viden, mu švigne preko obraza. Siloma dvigne ročico z odeje in jo poda Grudnu. Ta jo pritisne na lice, rekoč: „Le srčen bodi, zidarček, skoro ozdraviš! Zopet prideš v šolo, in učitelj te posadi poleg mene; ali ti je prav tako?“

Ali zidarček mu ne odgovori. Mati se razjoče: „Ubogi moj Mirko, ubogi Mirko! Tako je priden in dober, toda Bog mi ga vzame!“

„Molči!“ zakliče zidar obupno, „molči, ali pa se mi zblede!“ Nato pravi plašno: „Idite, dečki, idite! Zahvaljujem vas! Kaj bi delali tu? Hvala! Pojdite domov!“

Deček zameži in je kakor mrtev. „Ali vam morem postreči s čim?“ vpraša Gruden. „Ne, dobri deček, hvala!“ odvrne zidar, „idite domov!“ Tako govoreč, nam odpre duri in nas spremi do stopnic.

Nismo še bili sredi stopnic, ko zaslišimo klic: „Gruden, Gruden!“ Vsi trije hitimo nazaj. „Gruden!“ kliče zidar veselega obraza, „po imenu te je poklical! Že dva dni ni govoril ničesar, zdaj te je poklical dvakrat; videti te hoče, pojdi k njemu!“ „O sveti Bog, ko bi bilo to dobro znamenje! Da se vidimo!“ reče nam Gruden, „jaz ostanem nekoliko tu.“ Rekši hiti z zidarjem v sobo. Poljšak ima solzne oči. Jaz ga vprašam: „Ali se jočeš zaradi zidarčka? Saj je začel govoriti, ozdravel bo!“ „Vem,“ pravi Poljšak, „zdaj nisem mislil nanj, mislil sem na Grudna, kako dobro, plemenito dušo ima!“

Po E. de Amicis.

14. Daritev.

Daritev bodi ti življenje celo:
oltar najlepši je — srca oltar,
ljubezen sveta v njem — nebeški žar,
Gospodu žrtva — vsako dobro delo.
O, da srce gojilo bi vsekdar
ta sveti žar, naj živo bi gorelo,
enako kresu vedno ti plamtelo,
Bogú in domu žgalo vreden dar!
Odločno odpovej se svoji sreči,
goreče išči drugim jo doseči,
živeti vrli mož ne sme za se.
Iz bratov sreče njemu sreča klije,
veselje ljudsko njemu v oku sije
in tuja solza mu meči srce!

Simon Gregorčič.

15. Mejnik.

Sejm bil je živ. Prodal i on je Lahom
tam par volóv.
Zakasnil se, a v pozni, temni noči
sam gre domov.

„Hm, pravijo, da ni baš varno, iti
tod obsoréj!

Popotnike da včasí rado straši
ob cesti tej.“

Pa bil je Martin svoje dni vojak vam,
na straži stal,
po noči čul tam uro biti vsako —
pa bi se bal?!

„Še pri Kustoci bal se nisem smrti
zrl ji v oči —
pa tukaj mar ko dete bi trepétal,
če list šušti?!“ . . .

Dospé do svoje hoste . . . Čuj, iz teme:

„„Joj! kam bi del?““

„Kaj? — Kdo si božji? — Kam naj deneš, vprašáš? —

I, kjer si vzel!“

„„Vzel sem med svojo bil in tvojo lastjo

mejnik le-tá,

presádil ga skrivaj na last sem tvojo

za sežnja dva.

Oh, in sedaj, odkar moj duh odplaval

na oni svet,

nazaj ga nosim, kamen ta prokleti,

pač sto že let!

Oh, to teži!““ . . . Zabliska se: po cesti

pred njim sopeč,

pripognjen stopa sosed Vid, na rami

mejnik noseč! . . .

Pa bil je Martin svoje dni vojak vam

in ni se bal . . .

Kako nocoj domov je prišel s sejma,

pa le ni znal!

A čudno prinesó mu vsi novico,

ko sine svit:

„Sinoč umrl je nagle smrti sosed,

mejaš naš — Vid!“

A. Aškerc.

16. Tat.

Šum, zmešnjava na majdani!

Noži, meči se blešče . . .

„Tat!“ kričéč bežé ljudje —

„držite ga musulmani!“

Enemu iz orožarjev

hanilžar je ukraden drag;

skril se zviti tat je, vrag,

sred mravljinjaka sejmarjev.

Zlil kar s tolpoj se je tesno

kakor val z valovi tam . . .

Vsi kričé. Starosta sam

hodi važno in pa resno,

kakor čaplja sred močvira

sluša, bistro se ozira . . .

Zdaj — zavpije: „Ta je tat!“

Zgrabi nékoga za vrat.

*Brž priskočijo biriči . . .
Izpod plašča že je pal
handžar, ki ga tat ukral;
žlahtni kamen rog mu diči.*

*Glasno se starosta smeje:
„Najbolj sumen se mi zdi,
kdor iz vseh najbolj kriči —
ta je kričal čez vse meje!“*
V. L. Vjeličko—Aškerc.

17. Na tuje.

Po noči je bilo. Jelici je bilo težko in ni mogla spati. Jokala je tiho in pridušeno, da je ne bi slišala Ančika, mlajša sestra, ki je spala v postelji ob drugi steni. Preplakala je malone vso noč, tako težko ji je bilo po domu, ki ga mora zapustiti, tako strah jo je bilo pred tujino, ki mora iti v njo in je ne pozna in ji ne zaupa in je ne ljubi. Tako tesno ji je bilo in tako strašno, kakor bi vedela povsem jasno in gotovo, da gre smrti naproti. Naravnost naproti ji gre, a ne more se ji izogniti, ne se ji umakniti.

Preplakala je malone vso noč. Ker ni mogla spati, je vstala na vse zgodaj. Šla je potihoma k oknu, ki je bilo odprto znotraj, in je premaknila vetrnice nalahko in oprežno.

Zagledala se je na polje pred hišo in na daljne gore, ki jih je videla v polumraku le napol razločno. Rdečilo se je že nad gorami, a le nalahko še, komaj vidno. Solnce je vstajalo pač ravnokar iz nevidne postelje, ki mora biti nekje globoko za gorami. Vstajalo je in se oziralo na vrhove zaspano in mežikavo.

V daljavi se je rdečilo — podprla si je glavo z rokami, iz oči so ji privrele solze iznova. Zadnjikrat zre iz domače sobice na gore, ki so ji drage in ljube. Vzljubilo jih je srce, ker jih je videla vsak dan, ko je odprla okno in so ji zaplule oči čez polje v daljavo.

Rdečilo se je nad gorami, svetlikalo se je bolj in bolj, blestelo se je jasneje in jasneje.

Solnce je prihajalo onostran gorovja polagoma navzgor, in čim više se je vzpenjalo, tem jasneje so mu plamtele iskrece se oči. Zagorelo je nad goro — po polju je zablestelo tisočero biserov; slednja travica je bila okičena z diamantom,

solnce božje pa se jih je veselilo in se poigravalo z njimi, da jo je skelelo v oči in jih je zaprla.

Zaprla jih je, ker so jo ščemele in ker ni mogla mirno gledati krasote polja. Težko ji je bilo in hudo, ko je pomislila, kolikokrat je stopala po tem polju v otroški neskrbnosti in v mladostni radosti, a danes pojde čeznje zadnjikrat. Zapusti ga danes, njega, ki je navezana nanje z vsem srcem in s tisočnimi spomini. V neznano tujino odhaja danes, ki ji ne zaupa in je ne ljubi, ampak se je boji in trepetala pred njo.

Svetilo se je nad gorami, gorelo je — privzdignila je spet glavo in se zagledala po vasi. Zvonik vaške cerkve se je belil v solncu, trepetala je vsa cerkev.

Trepetalo je tudi njeno srce. Tako iskreno je ljubila to cerkev. V najtežjih urah življenja se je zatekala v njo in iskala v njej miru in utehe. V največji bolesi je hitela vedno v njo in poklekala pred oltar prečiste Bogorodice — danes poklekne zadnjikrat pred oltar Materin. To mater ima še, telesna mamica ji spi že tri leta na pokopališču ob cerkvi.

„Mamica, draga mamica, ko bi živela še ti, mi ne bi bilo treba iti v tujino.“

Danes zapusti tudi najdražje — grob mamičin. Venčala ga je dozdam redno; skrbno je gojila cvetje na njem, zalivala mu je z ljubečo roko — danes mu zalije še enkrat in potem morebiti nikoli več. Cvetje zveni morebiti, če se ne zmeni zanje kdo drug, in ne zazeleni nikoli več.

Nad gorami je gorelo, na polju je trepetalo, se svetlikalo in blestelo, v srcu njenem pa je bilo žalostno in mračno.

„Mamica, draga, nepozabna, varuj me ti v tujini!“

Ksaver Meško.

18. Vedeževalka.

*Ali sem nekoč se sméjal,
ko sem bil še dete!*

*To so se pri meni zbrale
neke stare tete.*

*„Hodi, sinko, k vedežici,
srečo ti pokažem;
véruj, te so karte srečne,
res, da ti ne lažem!“*

*Vrzi samo sem na karto
dve, tri desetice,
pa boš videl srečo svojo,
srečo od tetice.“*

*Se obrnem, pa pogledam,
kdo je ta lažnica:
„Baš ne morem, teta, dati
niti ti beliča.*

*Vidiš, ti si gola, bosa,
lačna in pa žejna,
kaj ne daš pa sebi sreče,
ko si tak je vredna?“*

*Sramovala se je stara,
pa se obrnila.
Oprostite, ako koga
priča ta je užalila!*

Po hrvatski čitanki.

19. O človeku, ki je padel v vodo.

Padel je človek po nezgodi v vodo, človek pošten in pravičen. Trudil se je na vso silo, da bi priplaval zopet na kraj. A voda je široka in globoka, neugoden veter piha ter žene valove od brega proti sredini. Zato kliče mož ljudi na pomoč.

Sosedje so čuli vpitje, a se niso zmenili zanj, češ: „Naj utone! Mi ga itak ne moremo trpeti; njegov rod ima dvore bele ter hiše bogate in visoke — naše se poleg njihovih niti ne vidijo.“ Teh sorodnikov pa baš ni bilo doma.

Bratje njegovi (bilo mu jih je troje) so čuli, kako jih je klical na pomoč. Najstarejši, ki je imel pusto glavo in srce, se niti ni zganil iz hiše; le to je rekel: „Naj utone, budalo! Zakaj pa hodi tja!“ Ostala brata sta pritekla k vodi; mlajši izmed njiju, kojemu je napačna družba pokvarila dušo, seže res po palici, a je ne proži bratu, marveč čaka pri kraju ter ga nemilo potisne nazaj v vodo, ko je priplaval že do brega. Tretjemu bratu se sicer to ni zdelo prav, vendar nesrečnežu ni pritekel na pomoč; mislil si je: „Vem, da je ta človek moj brat, človek pošten in vreden, pa zakaj je dobil pri birmi ime „Matjaš“! Jaz tega imena za živo glavo ne morem čuti.“ In tako tudi on ni zganil zanj niti roke niti noge.

Dragi moji, duše plemenite! Višnji ne zapusti človeka poštenega in pravičnega, marveč sluša vročo molitev vseh

pravičnih ljudi in družine nebeške; mož se bo rešil s svojo lastno silo, priplaval bo na breg in se zmagoslavno vrnil v hišo svojih pradedov.

St. Vraz.

20. „Priatelj“ in senca.

„Priatelj“ senci tvoji je enak,
ki zvesto za teboj se vije,
dokler ti sreče solnce sije;
a ko se pripodi oblak,
ko solnce ti zagrne mrak,
se tudi „senca“ tvoja skrije!

S. Gregorčič.

21. Ilja.

Po očetu ni bil Ilja posebno bogat; prejel je od njega le sedem kobil, dve kravi in dvajset ovac. Ali Ilja je bil dober gospodar; od jutra do večera se je trudil sam, pa tudi njegova žena. Vstajal je raneje nego vsi drugi, a spat je legal pozneje. Zato je od leta do leta bolj bogatel. Tako je Ilja v trudu živel 35 let in si pridobil veliko imetje; v njegovem hlevu je stalo zdaj 200 konj, 150 glav rogate živine in 1200 ovac.

Pri Iljevih je bilo vsega dovolj; ljudje v okolici so mu zavidali. Prihajali so k njemu gostje iz daleka. Vse je prijazno sprejemal in gostil.

Ko je bil Ilja siromak, sta njegova sina delala z njim in skrbela za konje in ovce; ko so pa obogateli, sta začela rajati in popivati. Starejšega sina so ubili o neki rabuki, mlajšega pa je dobila ošabna snaha v pest; očeta ni hotel več poslušati, in Ilja ga je moral odsloviti od doma. Dal mu je hišo in živino, in tako se je njegova imovina zmanjšala. Kmalu potem je prišla bolezen nad Iljeve ovce, in mnogo mu jih je poginilo. Nastala je lakota; seno se ni obneslo, in mnogo živine je poginilo po zimi. Kirgizi so na stepi pobili

čredo ovac in konj, in Iljevo premoženje ze je vidno manjšalo. Tudi moči ze mu začele pešati.

V sedemdesetih letih je začel Ilja prodajati kože, sedla, vozove, potem tudi živino in na zadnje je prišel na nič. Na stara leta je moral z ženo iti po svetu. Od njegovega imetja mu ni ostalo nič nego obleka na telesu. Ločeni sin je odšel iz Rusije nekam v daljno deželo, in hči je umrla. Od nikoder starima ni bilo pričakovati pomoči.

A usmilil se ju je sosed Muhamed-Šah. Ta-le ni bil reven, a tudi ne bogat; živel je pošteno in je bil dober človek. Ponudil je Ilji kruha in soli in mu sekel: „Pridi, s svojo ženo k meni stanovat, Ilja! Po leti mi delaj na polju, kolikor moreš, po zimi pa krmi živino in tvoja žena naj molze kobile! Skrbeli vama bomo za hrano in obleko in kar bosta potrebovala; samo recita in dam vama!“

Ilja je zahvalil soseda in odsle je s svojo ženo živel za delavca pri Muhamed-Šahu. V začetku ju je težko stalo; a pozneje sta se starčka privadila takemu življenju in delala, kar sta mogla.

Gospodarju je bilo všeč, da ima take ljudi. Ker sta bila starčka poprej sama gospodarja, sta poznala red in nista lenarila, temveč delala po moči.

Nekoč so prišli k Muhamed-Šahu gostje oddaleč. Muhamed-Šah je dal zaklati ovna. Ilja je očistil ovna, ga spekel in poslal gostom. Gostje so snedli ovna, pili čaj, in se pogovarjali; Ilja pa se je lotil zopet dela. Ko je šel mimo vrat, ga zagleda Muhamed-Šah ter reče gostu: „Ali si videl starca, ki je šel mimo vrat?“ — „Sem,“ pravi gost, „ali kaj je na tem čudnega?“ — „To je čudno, da je bil to naš največji bogataš, Ilja po imenu; morebiti si slišal o njem?“

„Kako bi ne slišal,“ odgovori gost; „videl ga sicer nisem, a glas o njem je segal daleč.“

„Glej, ničesar mu ni ostalo in zdaj pri meni živi za delavca. Tudi njegova žena je pri njem; molze kobile.“

Gost se začudi in pomaja z glavo: „Ej, glejte, tako se vrti sreča, kakor kolo; enega vzdigne kvišku, drugega spusti doli. Kaj pa, ali je starec žalosten?“

„Kdo ga more spoznati! Tiho živi ter mirno in pridno dela.“

„Ali bi mogel govoriti z njim?“ povpraša gost.

„Kaj pak, da moreš,“ odgovori gospodar in pokliče starca izza voza?

„Babaj (dedček), pridi sem in pokliči ženo!“

Ilja vstopi z ženo ter pozdravi goste in gospodarja. „No,“ ga ogovori gost, „ali ti je težko, ko nas vidiš in se spominjaš svojega prejšnjega življenja, kako si bil srečen in v kaki bedi živiš zdaj?“

Ilja se nasmehme in reče: „Težko ali ne težko, kakor hočeš! Vest mi je mirna; jaz in moja žena nisva kriva izgube svojega premoženja. Res pa je tudi to: Zdaj na stare dni sva vesela, da utegneva misliti na svojo dušo in pomoliti Boga. To je najina uteha; boli naju le, da nama deca niso nadaljevali najinega dela.“

In gostje so se zamislili.

Po Levu Tolstem.

22. Kolo sreče.

<i>Vekovite in brez svrhe</i>	<i>Kolo sreče naokoli</i>
<i>ni pod solncem krepke stvari;</i>	<i>se vrti in ne prestaje:</i>
<i>a v gorá visokih vrhe</i>	<i>bil je gori, evo, je doli,</i>
<i>najprej tresk ognjeni udari.</i>	<i>bil je doli, gori vstaje.</i>

Gundulič.

23. Skrb in Smrt.

1.

Sveti Peter in Pavel se napotita po svetu, da bi videla, kje domuje darežljivost in gostoljubnost, kje lakomnost in neusmiljenost.

Vsa trudna, lačna in žejna prideta na večer v neko mesto ter si iščeta prenočišča, da bi si malo odpočila in dobila

kak grižljaj za lačni želodec. Siromašna popotnika trkata od hiše do hiše, pri bogatih kakor pri ubogih, ali bila jima je sreča nemila in vsa skrb zastonj.

Zelo spehana stojita zdaj že pred zadnjo hišo, ki je po zunanji podobi videti najbolj revna in siromašna v vsem mestu. Streha ji je vsa razdrta, in komaj bi si človek mislil, da biva tu kaka živa duša.

Peter stopi na dvorišče in potrka na vrata. Hitro se prikaže iz hiše stara, slabo oblečena žena ter ju vpraša, kaj bi rada.

„Če Boga poznaš in moliš,“ pravi Peter, „privošči nama, žena, kak kotichek v svoji hiši, da si odpočijeva od dolgega pota in da bova vsaj pod streho; dozdej naju nihče ni hotel sprejeti. „Tako je, tako,“ odvrne starka, „siromaka dandanes vsakdo tira izpod strehe, ko bi ga tudi videl v največji potrebi in sili. Vstopita! Kar imam, to vama rada dam.“

Potnika odložita svoji torbici v kot. Zdaj reče Peter ženi: „No, povej nama, dobra žena, kako ti je ime, da te bova znala po imenu klicati!“

„Skrb mi pravijo,“ odgovori starka in pristavi resno: „Samo suh kruh imam; dala bi vama rada kako hruško za prigrizek; ali na moji hruški ni enega zrelega sadu, ker ljudje hitro pokradejo, kar dozori.“

Nebeška popotnika pojesta nekaj suhega kruha, se napijeta mrzle vode in ležeta spat.

Zjutraj na vse zgodaj vstaneta ter se pripravita na pot. Preden pa odideta, vpraša Peter starko, s čim bi obdarovala njeno dobroto in gostoljubnost; naj jima razodene katero svojih najsrčnejših želj. Kakor vsakdo, ki ima malo, pa želi veliko, tako je bila tudi ta dobra mamica zdaj vsa zmešana, da ni vedela, kaj bi rekla. Naposled vendar pravi: „Želim, da moja hruška zgrabi vsakega, ki bi splezal na njo ter kradel sadje, in naj ga drži dotle, da pridem jaz in mu dovolim, zlesti z nje.“

Popotnika prikimata na to čudno željo in odideta svojo pot.

2.

Prihodnji dan zjutraj gre stara ven, da pogleda svoje polje in setev. To pa opazi tat, se spravi hitro na hruško, da bi pobral, kar je zrelega. Ali oh žalosti in nesreče! Veje ga zgrabijo in držé, da ne more nikamor, ne gori, ne doli.

Zdaj pride starka s polja domov; lahko si mislimo, kako je bila vesela, ko je videla, da se ji je izpolnila želja ter je tat ugrabljen obvisel na vejah.

Na njeno besedo izpusté veje tata, starka ga dobro okara in posvari, potem pa ga izpusti tudi ona. Odsle ni bilo nikogar več na hruško.

3.

Ne dolgo potem pride k njej tudi — Smrt. Starka jo počaka in sprejme mirno brez strahu. Smrt se temu čudi ter reče: „Drugi ljudje se me zelo bojé!“ — „Zakaj bi se te bala?“ odgovori stara Skrb, „dosti imam nehvaležnega sveta, dobro si mi došla!“ — „Prav, starka!“ pravi na to Smrt, „hajd tedaj z menoj!“ — „Rada pojdem s teboj,“ pravi Skrb, „toda izpolni mi prej le še eno željo! Rada bi namreč okusila še enkrat svojih hrušek, ki so mi bile edino blago.“ — „Ako ne želiš nič več, stara, pojdi po nje!“ — „Oh, kako sem stara in slaba! Ali ne bi hotela ti biti tako dobra, da bi zlezla na drevo in mi prinesla eno hruško?“

Smrt se da pregovoriti in spleza hitro na drevo, ali zdaj ne more več doli. Starka je bila zelo vesela, da je tako prekanila Smrt, ter jo je pustila nekoliko dni na hruški. Te dni ni nihče umrl na svetu. Naposled izpusti starka Smrt, ker ji je obljubila, da ne pride nikoli po njo.

In tako vam Smrt potuje križem sveta; tudi dandanes še ruši in mori staro in mlado. Skrbi pa vendar ne more spraviti s sveta.

Hrv. narodna. Po J. Božiču.

24. Čudna skrinjica.

Neki gospodinji so se pri gospodarstvu godile vsakojake nesreče; vse je šlo rakovo pot.

Zato se napoti некоč v log k staremu puščavniku, da mu potoži svoje nadloge, in mu reče: „Pri moji hiši je vse narobe; to mora biti začarano. Ali veste, kako bi si mogla pomagati v tej nadlogi?“ Puščavnik — bil je dober starček — ji odgovori: „Počakajte malo!“ Kmalu prinese zapečateno skrinjico in pravi: „To skrinjico morate vse leto trikrat po noči in trikrat po dnevi nositi po kuhinji, po kleti, po hlevih in po vseh kotih svoje hiše; potem bo bolje. Črez leto dni pa mi vrnite skrinjico!“

Žena je imela v skrinjico veliko zaupanje ter jo je skrbno nosila okoli. Ko je šla prvi dan s skrinjico v klet, je srečala hlapca, ki je skrivaj nesel ročko vina. Ko pa je prišla nekega dne že pozno po noči v kuhinjo, so si bile dekcle baš naredile pečenjak iz jajec. Hodila je tudi po hlevih, a našla je vsak dan krave do kolena v gnoju, konjem pa namesto ovsca le slamo položeno. Tako je opazila vsak dan kaj napačnega.

Črez leto in dan se povrne s skrinjico k puščavniku in mu vesela pripoveduje, da je vse bolje. „A pustite mi,“ prosi, „skrinjico še eno leto, ker ima res čudno moč v sebi.“ Puščavnik se nasmeje in reče: „Skrinjice vam ne morem pustiti; ali skrivna moč, ki je v njej, naj vam ostane.“ Odpre skrinjico, in glej, drugega ni bilo nič notri nego košček papirja in na njem pisano:

Če hočeš dobro gospodariti, moraš sam vse pregledovati.
Po K. Schmidu.

25. Zanimiv slučaj.

To je bilo blizu Ispahana.

Šel po cesti prašni sem za rana.

Nad menoj škrjanček je vesel

pesem jutranjo visoko pel.

Solncece nad goroj že gorelo,

prav pošteno v hrbet me je grelo.

V se zamišljen, sem korakal sam . . .

Čuj! kdo tarna, kliče, vpije tam?

Ha! Razbojnik kak tam koga davi?

Preiskuje žepe mu, ga gnjavi!

„Na pomoč!“ . . . Spet . . . Pospešim korak . . .

Gledam, slušam . . . Najdem te! Ni vrag!

Tukaj! V cestnem jarku vznak leži mi

mož neznan, pa kislo se drži mi! . . .

„Tu ležim, oh, oh, že ure tri!

O, pomagaj mi sedaj vsaj ti!

Allaha sem klical in svetnike:

Rešite iz stiske me velike!

Vsi so gluhi! Klical sem zaman . . .

Glej, Pavliha, živ sem pokopan!

Klical brate svoje in krajane

in soséde že sem in vaščane,

naj iz jame kdo bi spravil me

ter na noge bi postavil me:

Nič! . . . Ah, nihče se me ne usmili,

ne pomaga nihče v hudi sili . . .“

Revež res si — rečem — bratec moj!

Kritičen je položaj ta tvoj!

Kaj pa . . . Sam si že poskušal vstati

ter iz jarka sam se izkopati? . . .

„Sam?! . . . Kaj praviš? Meniš, da bi šlo?

Nisem mislil še dozdej na to!“

Glej — in vzpel se, vzdignil se od tal je

in po koncu že na nogah stal je!

Anton Aškerc.

26. Dobra in slaba stran.

Srečko je slišal, da se na Dunaju plačuje delavcem mnogo dražje; zato je sklenil, si tja iti dela iskat; mislil je, da je tam vsakdo srečen.

„No, dobro,“ mu je rekel nekega dne učitelj; pravkar prihaja Matevž, ki je bil tudi več let na Dunaju. Njega povprašaj, kako je kaj v takem velikem mestu!“

„Res,“ je dejal Matevž, „v mestu je zaslužek večji nego na kmetih; pomisliti pa moramo, da je v mestu prav težko dobiti delo in da je življenje na pr. na Dunaju mnogo dražje nego tu pri nas. »Kdor hoče iti na Dunaj, mora pustiti trebuh zunaj.« Če si nekoliko več prislužiš, pa tudi več potrošiš.“

Srečko: „Jaz bom pa skrbno gospodaril in bom, kar si prištedim, vedno sproti dajal v poštno hranilnico.“

Matevž: „Kdo ve? Morebiti pa boš vse moral zopet izdati, kadar ne bo dela.“

Srečko: „O, to se mi bo pač jedva kdaj pripetilo! Nadalje pa je na Dunaju življenje mnogo prijetnejše: same velike in lepe hiše, visoki zvoniki . . .“

Matevž: „Dá, lepe in velike hiše, a ti boš moral stanovati v teh lepih hišah v kaki zatohli in temni podstrešni sobici . . . Pri vsem tem pa boš še drago plačeval to stanovanje.“

Srečko: „No, pa lepa izprehajališča so tam.“

Matevž: „Tja ne boš utegnil hoditi.“

Srečko: „Pa gledališče!“

Matevž: „A kaj poreče pri tem tvoje skrbno gospodarstvo? Tako torej? Želiš si zabav in zato si pojdeš na Dunaj iskat dela? No, tedaj si pa že izgubljen!“

Sedaj je povzel besedo učitelj in rekel: „Sploh je pri vsaki stvari treba primerjati dobro in slabo stran. Blago na pr., ki ga kupiš po nizki ceni, navadno ni trajno.

Poljedelstvo ima mnogo križev in težav, a kmet je pri vsem tem zdrav in čvrst.

Srečko: „Bogastvo pa vendar nima slabe strani!“

Učitelj: „Hm, mnogokrat je težje, prigospodarjeno imetje ohraniti nego si kaj prigospodariti. Denar je okrogel . . . Treba ga je pošteno in koristno rabiti in vedno delati.“

27. Mladi kipar.

Siromašni roditelji so imeli dve hčeri in sina Nikolaja. Hčeri sta že pomagali v hiši, a Nikolaj je šele začel hoditi v šolo, kjer je lepo napredoval. Dobro je čital, pisal in računal, a najrajši je risal doma. V pesku je delal mize, stole, lonce, goske in druge živali, a z ogljem je porisal vse stene — za to je seveda bil karan. V šoli mu je gospod učitelj dajal lepih obrazcev, da bi risal po njih. Nikolaj je narisal vse dobro; bilo mu je to kakor igra.

A kaj dalje? Ko je bil Nikolaj v četrtem razredu, ga nekoč najdejo roditelji na nekem zapotju na vrtu samega in zamišljenega; opazijo pa tudi kup koruzovine, izpod koje gleda razno kamenje; bilo je do dvanajst otesanih komadov v obliki stolpov, dva sta bila povsem enaka volovskemu rogu, eden je kazal kozjo glavo; še več — opazili so tudi verno iztesano roko.

Oče ga je bil nekoliko tednov prej vzel s seboj v Ljubljano in ga povedel tudi v stolnico. Tu se je zagledal mali Nikolaj v krasne marmorne kipe; namah sklene v svoji duši, da bo poizkušal, napraviti kaj od kamena. Doma dobi dleto in kladivo, pa začne klesati — evo, kaj je izklesal!

To je bil začetek njegove umetnosti, slave in sreče. Le tri leta je bil pri klesarju in že je izklesal krasen kip — ni čuda, zakaj udal se je ves svoji stvari, neprestano je mislil in vztrajno delal.

Po hrvatski čitanki.

28. Življenje ni praznik.

*Cvetočega lica, cvetočih še let
zdaj prve korake namerjaš med svet —
nastlali na stezo so pisan ti cvet.*

*Po poljskih cveticah te žive cvetice
spremljajo kot ženina mlade družice,
in svatov prijateljskih radosten trop
praznuje tvoj prvi v življenje ustop.*

*In tebe — pač moti te cvetje na poti —
to obče veselje se tudi poloti!
Ne čutiš — naj srca ne vara te čut! —
da vhod le v življenje je s cvetjem posut?
Ne slutiš, da cvetje, na stezo nastlano,
le trnje zakriva, da zvane ti rano?
Prijatelj, ne bodeš za zlo pač mi vzel
resnobne besede na praznik vesel:
Ni praznik, predragi mi, naše življenje,
življenje naj bode ti delaven dan!
Od zore do mraka, rosan in potan,
ti lajšaj in slajšaj človeško trpljenje!
Ne plaši se znoja, ne straši se boja,
saj moško dejanje krepčuje moža,
a pokoj mu zdrave moči pokonča,
dejanje ti ljubi, a boj se pokoja!
Dolžan ni samo, kar velewa mu stan,
kar more, to mož je storiti dolžan!
Na delo tedaj, ker resnobni so dnovi,
a delo in trud ti nebo blagoslovi!*

Simon Gregorčič.

29. Pridnost in lenoba v pregovoru.

Šest dni poštenega dela,
potem bo nedelja vesela.

1.

Brez potu ni medu.

Čič ne da nič, delavec je kruhovec.

Po storjenem delu človek sladko počiva.

Pridna gospodinja mora za pero skočiti črez plot.

Pridnemu en „danes“ več velja nego lenuhu dva „jutri“.

Rokodelstvo je gotovo jelstvo.

Skrbna gospodinja hiši tri ogle podpira.

Vsako blago je za delo na prodaj.

2.

Lenuha dan straši.

Lenoba je vsega hudega mati.

Pečeni golobje nikomur v usta ne leté.

Pri vsakem uboštvu je pol lenobe.

Kjer je lenoba, kjer postavljanje, tamkaj je blizu hudo dejanje.

Kdor preveč leži, ga rada glava boli.

Kdor za mladih dni ne skrbi, v starosti trpi.

30. Uganke.

V gredici raste mnogo rastlin:

vijolice, klinčki, rožmarin

in druge cvetice; tudi plevel.

Vrtnar vse vkup zaliva vesel.

Zakaj plevela ne poruje

mož, ki gredico obdeluje?

Navadna gredica ne more to biti;

kdo more pravo mi uganiti?

Učiteljica se učila ni,

in vendar starost in mladost uči.

Možiček pade z drevesa v travo,

klobuček okrogel mu krije glavo;

zver pride ščetinasta, dolgousta,

popade možička in ga pohrusta.

31. Kdo je bil pametnejši?

Bila je zgodnja Velika noč. Po dvorih je ležal sneg, po vasi pa so tekli potoki. Med dvema dvoroma je natekla v stranski ulici velika luža. Pri tej luži so se zbrale deklice iz raznih hiš — nekatere mlajše, druge starejše. Vse so bile

oblečene v nove sarafane; male so imele sinje, večje pa žolte s progami. Vse so jih imele obvezane z rdečimi robci.

Kazale so druga drugi svoj lišp in se začele igrati. Najmlajša stopi v črevljih v lužo, a starejša ji pravi: „Ne hodi, Malaška, mati te bodo zmerjali! Jaz se sezujem; sezuj se še ti!“ Deklice se sezujejo in gredó v vodo druga proti drugi.

Akulka zakliče: „Ti, Malaška, glej, ne brodi, na miru bodi!“ Jedva je to izrekla, udari Malaška z nogo po vodi, da brizgne prav na Akulkin sarafan in njej v oči. Akulka ugleda madeže na sarafanu, se zjezi nad Malaško, jo zmerja ter steče za njo, da bi jo natepla. Malaška se prestraši, ko vidi, kaj je napravila, skoči iz luže in zbeži domov.

Nato pride mimo Akulkina mati in vidi na hčerki oškropljeni sarafan in umazano srajco: „Kje si se umazala, ničvrednica?“ zavpije nad njo.

„Malaška me je nalašč oškropila.“

Akulkina mati prime Malaško in jo udari po glavi. Malaška zavpije, da se je slišalo po vsej ulici.

Prišla je Malaškina mati. „Zakaj tepeš mojo?“ začne karati sosedo. Beseda da besedo; ženi se zmerjata. Priskočijo še možje in kmalu se zbere na ulici cela tolpa ljudi. Vse kriči, nihče ne sliši drugega. Zmerjajo se, prepirajo, drug suva drugega, in prišlo bi bilo gotovo do tepeža, ko bi ne bila pristopila Akulkina stara mati. Ta stopi v sredo med može in jih začne miriti: „Kaj delate starci! Na tak dan? Treba se je radostiti, vi pa delate tak greh!“ Nič ne poslušajo starci; še njo bi skoro nabili.

Ko so se ženske prepirale, si je Akulka oprala sarafan in prišla zopet na ulico k luži. Pobrala je kamenček in začela pri luži kopati zemljo, da bi spustila vodo po ulici. Sedaj pride tudi Malaška in ji začne pomagati; s tresko je delala žleb.

Baš ko se možje začno trgati, priteče po malem jarku voda prav na tisto mesto, kjer je mirila starka mužike. Deklici bežita, ta od ene, ona od druge strani potočka. „Počakaj, Malaška, počakaj!“ kriči Akulka. Malaška bi tudi

rada nekaj rekla, a od smehu ne more izpregovoriti. Tako tečeta deklici in se smejeta treski, ki plava po potočku. Pribežali sta prav v sredo med mušike. Ko ju starka zagleda, pravi mušikom: „Bojte se Boga! Vi, mušiki, se hočete tepsti zaradi teh dveh deklic, a deklici sta že davno vse pozabili; glejte, zopet se igrata v ljubezni, ta prisrčna otroka! Pametnejši sta nego vi.“ Mušiki pogledajo na deklici in sram jih obide. Potem so se pa smejali nad seboj in odšli v svoje hiše.

Po Levu Tolstem.

32. O varčevanju.

Zrno do zrna pogača,
kamen do kamena palača.

Star pregovor pravi: „Kdor varčuje, kadar ima, ima, kadar potrebuje.“

„Kajpada! Ko bi le imel, rad bi štedil,“ slišim vzklikniti mladega bralca; „a z bornimi vinarji, ki jih dobivam tu in tam, se pač ne da štediti.“

Baš to je naša nesreča, mladi prijatelj, da tako malo cenimo vinar in mislimo, da moremo samo s kronami štediti.

Majhna in neznatna je kapljica vode, ki visi kot biserna rosa tam ob tistem listu; s prstom jo lahko izbrišeš. Toda kaplja, združena s kapljo, tvori vrelece, potoke, veletoke in morja; le-ta nosijo največje tovore, ogromne ladje. In hiša, ki v njej prebivaš, je iz kamenov in opek. Ako jih vidiš posamič razmetane ležati na cesti, se ti zde tako ničevi, kakor en sam vinar, ki ga izdaš brez pomisleka za kako nepotrebno sladkarijo ali kako neumno igračo.

Naši predniki so krajcar mnogo više cenili nego mi; rekali so: „Kdor krajcarja ne cení, goldinarja vreden ni; mnogo beličev da tolar“ — in so devali belič k beliču, krajcar k krajcarju, groš h grošu. Zategadelj nikakor niso bili pri njih svetli tolarji in rumeni zlati tako redki kakor pri nas.

In vendar našim pradedom ni bilo tako prilično štediti kakor nam. Plesnivi tolarji in zlati rumenjaki, ki so jih naše babice skrivale v nogavice ali v loncih zakopavale v klet, so

bili „mrtev kapital“. Dandanašnji je celo nedorasli mladini lahko štediti. Če količkaj premaguješ samega sebe, si kmalu prihraniš deset vinarjev. Za ta znesek dobiš pri najbližjem poštnem uradu ali pri prodajaleu poštних znamk takozvani „poštni hranilni list“, ki se glasi na ta znesek. Za drugih deset vinarjev, ki si jih sčasoma zopet prištedil, dobiš istotam poštne znamke, ki jih prilepiš na poštni hranilni list. Kadar pa je ta-le olepljen s poštными znamkami v vrednosti ene krone, ga sprejmejo pri nabiralnici poštneга hranilnega urada za vlogo. Zanj dobiš vložno knjižico; torej si že majhen bogatin.

Poštna hranilnica ti obrestuje tvoj vložek, in bodisi še tako majhen; daje ti za vsako krono na leto 3 vinarje, za vsakih 100 kron 3 krone na leto. Ako pa prideš kdaj na 200 kron in pustiš ta znesek 24 let, ne da bi vzdignil obresti, ti izplača poštna hranilnica po tem času 400 kron. Od leta do leta izplačne obresti so se pripisale vsakikrat glavnici, in nazaj dobiš svojo glavnico z obrestmi od obresti.

S 400 kronami pa prav lahko začneš, ko si dorastel, kako malo reč. Marsikateri sedaj premožen mož, ki šteje svoje premoženje morebiti na stotisoče, ni imel sreče, da bi bil začel kar s 400 kronami.

Prihranitve tvojih dedov navadno niso nesle nič obresti, so bile torej „mrtev kapital“; denar pa, ki ga ti zaupaš poštni hranilnici, se vsak dan pomnožuje, raste, je torej takorekoč živ.

Štedilec mali, prihrani, ako moreš, teden za tednom svoje vinarje, brzdaj svojo sladkosnednost, ne izdajaj po nepotrebnem denarja in kmalu boš na svojo radost videl, kako iz vinarjev postajajo krone.

Po Winklerju.

33. Piščalka.

Ko sem bil še otrok, so mi nekoč dali mošnjico denarja. Ves vesel takega bogastva, letim hitro v prodajalno za igrače. si izberem piščalko, kakršne sem si že dolgo želel, ter dam zanj ves denar.

Radujoč se prelične kupljenke, stečem z njo domov ter piskam neprestano in vsej hiši ne dam pokoja. Ali ko bratje in sestre zvedó, koliko me stane, majejo z glavami in pravijo, da ni pol tega vredna. Popisujejo mi vse prelepe reči, ki bi si jih lahko kupil za ta denar; ko pa se mi naposled še začno smejati, me posili jok, in piščalka mi na mesto veselja rodi žalost.

Ali ta žalost je imela dobre nasledke. Za vselej sem pomnil svoj kup in kadarkoli me je mikalo, kupiti nepotrebno reč, sem si rekel: Ne dajaj denarja za goljufivo piščalko! Tako mi je denar ostal v mošnji.

Odrastel sem šel po svetu; spoznaval sem ljudi in često izkusil, da predrago kupujejo piščalke.

A. M. Slomšek.

34. Zapravljevec.

*Kako sem izgubil hišo in polje?
Nič težko, teklo je kakor olje;
nič nisem se trudil in potil,
še dobre volje sem zraven bil.*

*Lep dom! — Vse šlo je lepo počasi:
šla hoja za hojo, pšenica v klasi;
volički in zadnja je kravica šla,
naposled hiša, kmetija vsa.*

*In žena? — To moram reči, poštena,
skrbna in pridna bila je žena;
ni bilo ji prav, toda ženski rod
molči naj v hiši, mož je gospod!*

*Kako? Po noči smo popivali
in pridno pisane liste metali;
smo pili in kleli do belega dne,
enako, kakor zdaj — vi, možje!*

Josip Stritar.

35. Rajfajzenove posojilnice.

Denar je takorekoč kri v gospodarskem telesu. Če človeku primanjkuje krvi, potem vemo, koliko je bila ura. Potrebni denar dobimo najceneje in najlažje, ako si ustanovimo v domači župniji ali občini hranilnico ali posojilnico.

Vsakemu gospodarju preostaja včasih kaj denarja, ki ga shrani v škrinjo, dokler ga ne potrebuje. To mora biti drugače. Kdor proda kravo, par pitanih prašičev, žito, krompir i. t. d., naj ponese denar v posojilnico, ki ga precej ne potrebuje. Tamkaj dobi pobotnico v obliki hranilne knjižice. Kadar potrebuje denarja, ga zopet lahko dobi na to knjižico. Iz hranilnice pa more dobiti tudi sosed denarja na posodo; kajti te hranilnice imajo izrečno smoter, oskrbovati gospodarjem potrebno poslovno ali opravilno glavnico. Tako izravnavajo nekako „Rajfajzenove hranilnice in posojilnice,“ kakor jih imenujemo po njihovem začetniku, denarne blagajne gospodarjev ene župnije ali občine; temu gospodarju danes preostaja nekaj denarja, njegov sosed pa ga baš potrebuje; jutri bo pa morebiti ravno narobe. Oba imata od domače hranilnice in posojilnice dobiček.

O Rajfajzenovih posojilnicah je dokazano, da od njihovega začetka pa do danes (več nego 50 let) še nobena ni prišla na boben, da noben vlagatelj ni imel še vinarja škode pri njih, da pa tudi noben član še ni prišel vsled neomejenega poroštva brez lastne krivde v škodo.

Pri tako veliki varnosti je čisto naravno, da imajo denarja vedno dovolj. Zraven tega pride še cenó njihova uprava, kajti samo tajnik in blagajnik dobivata za svoj trud primerno nagrado, dočim vsi drugi udje uprave delajo brezplačno.

Pa tudi npravnega pomena Rajfajzenovih posojilnic ne smemo prezreti ali podcenjevati. Družba kmetovalcev in obrtnikov se zedini v zadrugo brez upanja na osebni dobiček, prešinjena edinole od plemenitega namena, da si podajo drug drugemu roko v pomoč in podporo. Pravico do posojila ima le človek, kojega poštenosti se lahko zaupa brez skrbi; lenih, zapravljivih, ničvrednih gospodarjev hranilnica nikoli ne podpira.

Tako goje Rajfajzenove posojilnice smisel za skupne kmetske težnje, samodelavnost, krščansko dejansko ljubezen do bližnjega in čut možate poštenosti. Ker pa sprejemajo hranilne vloge, in sicer tudi od nečlanov, zato zbuja in negujejo rajfajzenovke v ljudstvu obenem čednost varčnosti. V mnogih hranilnicah tvorijo velik del vloženega denarja prihranki delavcev in poslov, in s popolno gotovostjo smemo reči, da bi ta denar nikdar ne bil ugledal hranilnice, ako ne bi bila domača rajfajzenovka tako zelo olajšala vlaganja denarja. Hranilnice imajo namreč svoj sedež največkrat blizu farne cerkve in poslujejo večjidel ob nedeljah po službi božji, tako da ljudem niti ni treba kakega posebnega pota v posojilnico, ampak vsak ga opravi lahko kar mimogredé.

Pri tolikih vrlinah Rajfajzenovih posojilnic ni nič čudnega, ako jih imamo v Avstriji že nekaj tisoč, in tudi slovensko ozemlje jih šteje že par stotin. Toda še vedno jih je veliko premalo. Vsaka količkaj večja župnija imej svojo rajfajzenovko, manjše župnije pa eno po dve ali tri skupaj!

Po Fr. Pengovu.

36. Dragomilčani in kmet Novinšek.

1.

Neko nedeljo popoldne sedi večja družba možakov iz prijazne vasi dragomilske pod širokovejnato lipo sredi vasi in se živahno razgovarjajo.

Kratkomisel: Čudno je pa le, kar čitam tu v časopisu. Neki profesor je baje izumil, da se da zatreti nadležni osat, ako ga polivaš z vodo, v kateri so raztopljena rudninska gnojila, n. pr. čilski soliter.

Grega: „No, to bo zopet nekaj za Novinška! Videl sem ga že letošnjo pomlad, kako je škropil njivo za ječmen.“

Kratkomisel: „Stvar bi bila prav lepa, a jaz imam svoje pomisleke. Novinšek s svojo polno mošnjo si lahko dovoli take drage reči, toda nas eden . . .“

Orel: „Ali, boter Kratkomisel, odkod pa ima Novinšek svojo polno mošnjo? — On je vedno med prvimi, kadar gre za kako novost. Različno orodje in stroje, ki so nam bili včasih popolnoma tuji, si je on omislil prvi. On rabi umetna gnojila in močna krmila za živino, kupuje drago semensko zrnje itd. A vseeno ima vedno dovolj denarja in se smeje naši starokopitnosti. Le pogledjte jeseni njegovo žito v kozolcu ali njegovo živino ali sadno drevje na vrtu, kdo izmed nas ima kaj podobnega? Primaruha, ako so vsega tega krive novotarije, potem pojdem še na svoja stara leta k Novinšku v šolo.“

Bolta: „Dà, zares, če pomislim, kako je bilo pri Novinškovih pred dvanajstimi leti, ko je nastopil gospodarstvo, in kako je sedaj, se moram čudom vprašati, kako je pravzaprav vse tako prišlo. Saj stari Novinšek ni gospodaril čisto nič bolje nego vsak izmed nas.“

Kratkomisel: „E, to je vendar jasno! Dota njegove žene ga je postavila na trdna tla. Ko je bil dovršil kmetijsko šolo in je služil nekaj let za oskrbnika na večjem posestvu nekje na Štajerskem, se mu je posrečilo, dobiti hčerko bogatega kmeta za nevesto. In s tem je rešena vsa denarna uganka.“

Orel: „Ko bi bilo to res, bi mu vendar ne bilo treba delati dolgov, da je izplačal sestre ob nastopu gospodarstva; za gotovo vem, da si je napravil dolg.“

Kratkomisel: „Naj bo že, kakor hoče, iz nič ni nič! Ali smo si mogli pridobiti bogastva mi, če tudi živimo varčno ravnotako kakor Novinšek? Od samih knjig in čitanja časnikov to ne more biti. Tu mora biti nekaj posebnega.“

Orel: „Na čarovnice in škratlje menda pač ne verjameš. Takšne čarovnije, kakršne uganja Novinšek, so mi prav povšeči. Dober kristjan je, hodi redno v cerkev in z gospodom župnikom sta si dobra prijatelja.“

Grega: „Dà, dà, in če je treba za dobro stvar kaj žrtvovati, je on prvi, ki da veliko.“

Orel: „Jaz bi dejal, pojdimo vsi skupaj k Novinšku in vprašajmo ga očitno in pošteno, kako on ravna v svojem gospodarstvu.“

Vsi razen Kratkomisla: „Dà, takoj storimo to!“

Kratkomisel: „Te neumnosti pa že ne storim. Takega mladiča še za svet vpraševati, takega kmeta iz knjige! Nikdar! Če se hočete osmešiti, le pojdite!“

Vsi drugi: „Stori, kar hočeš, mi pojdemo!“

In šli so.

2.

Gospodar Novinšek je imel konec vasi prijazen dvorec. Spodaj hiša iz opeke in pred njo ozek, ograjen cvetičnjak. Na obeh ozkih straneh hiše sta bila zelenjadna vrtiča. Stanovanju nasproti so bili prostorni podi in kolarnice z drvarnico, večinoma vse leseno, na obeh drugih straneh pa zidani, prostorni hlevi. Vse skupaj je tvorilo podolgast četverokot in delalo prav prijeten vtisk na človeka.

Sredi dvorišča, tlakanega s kamenjem in posutega z drobnim peskom, je gnojišče, zidano iz cementa v pravilnem četverokotu. Okrog in okrog so nasajeni kostanji, ki puščajo le toliko vrzeli, da more blizu voz za nakladanje gnoja.

Baš sedi naš znanec Novinšek pri okrogli mizi na vrtu, okrog njega pa žena in trije otroci. Vsi pazljivo poslušajo očeta, ki odgovorja na njih premnoga vprašanja.

Naši možakarji vstopijo s prijaznim pozdravom. Novinšek jim veselo odzdravlja in jih pozivlje, da sedejo okrog mize.

Orel (nekoliko v zadregi): „Čuj, sosed Andrejče (tako je bilo Novinšku ime), nikari nam ne zameri; ker vidimo, da vedno bolj napreduješ, dočim je pri nas ravno narobe, smo te hoteli poprašati, kaj nam je storiti, da dobimo od svojega polja bogatejše žetve in iz hlevov večjih dohodkov.“

Andrej: „Ljubi možje, ker me že vprašate, vam rad povem svojo zgodovino.“

„Kakor sem slišal, mislijo mnogi, da sem prinesel iz tujine sredstva, s katerimi sem izboljšal svoje gospodarstvo. To je sicer res, samo v nekoliko drugačnem smislu, nego se splošno misli. Denarja nisem dobil nič več z doto svoje žene, nego je povprek navadno pri nas. Kar pa sem prinesel s seboj iz daljave poleg svoje zveste, izvrstne tovarišice, to je razumevanje življenja in delovanja v naravi. Na kmetijski šoli sem dobil le podlago in temelj; kajti kmetijske šole, in naj bodo še tako izvrstne, ne morejo ustvariti popolnega, dovršenega gospodarja. Zato je treba življenja, izkušnje in vaje. Jaz sem se v resnici potrudil, da to, kar sem se naučil v šoli, tudi izkoristim v življenju. Bil sem na raznih posestvih in si nabral mnogovrstnih izkušenj. Kmalu sem uvidel, da po svetu gospodarijo vse drugače negoli doma v Dragomilu, da pa imajo tudi dvakrat boljše žetve, dasi polje samo na sebi ni nič boljše od našega.“

Grega: „Ali mi žalibog ne moremo iti za teboj, mi nimamo tvoje izobrazbe in tvojih izkušenj.“

Andrej: „Česar sami nimate, to hočem ravno dopolniti jaz; ni vam treba drugega nego dobre volje.“

Orel: „O, kako žal nam je sedaj, da nismo pričeli že prej bolje gospodariti; kajti sedaj niti ne ućakamo več, da bi prišli tako daleč, kakor si ti sedaj.“

Andrej: „Bodite le veseli; vaši otroci bodo uživali plodove vašega uma in pridnosti in hvaležni vam bodo za pravo pot, ki ste jim jo vi začrtali. Srćno me veseli vaša navdušenost za napredek v gospodarstvu. Toda opozoriti vas moram, da je pri vseh izpremembah ćloveku treba biti jako opreznemu, će noće priti v veliko škodo. Zima je pred durmi, ob dolgih večerih je ćasa dovolj, in će vam je prav, se bomo zbrali vsak teden po enkrat pri meni, da se razgovorimo natanćneje o vsem potrebnem. Pri tej priliki vas hoćem seznaniti s temelji boljşega gospodarjenja. Ko pa pride pomlad in poletje, tedaj naj poizkusi sleherni, tudi pri sebi uvesti to, kar se je naućil, in će bi kje ne vedel dalje, sem jaz vedno pripravljen, mu pomagati z nasvetom in tudi dejanski.“

Nabavil sem si že več dobrih knjig, in te mi pridejo sedaj ravno prav pri vašem pouku, kajti verjemite mi, marsikaka knjiga je zlat zaklad za kmetovalca.“

Gregar: „Če je pa tako, bomo pa tudi mi poizkusili v božjem imenu in radi sprejmemo tvoj predlog, da pridemo vsak teden po enkrat redno k tebi.“

Andrej: „Pričakujem vas, ljubi prijatelji; nikar se ne bojte začetnih težkoč. Videli boste pozneje, da ste marsikaj že vedeli. Treba je vedno stvar prijeti na pravem koncu, in potem se zdi človeku vse naravno in lahko.“

Zahvaljujoč se in obetajoč, da pridejo točno ob dogovorjeni uri zopet, odidejo kmetje.

Po Fr. Pengovu.

37. Pravilo modrosti.

*Ne veruj vsega, kar slišiš;
ne stori vsega, kar moreš;
ne pravi vsega, kar veš;
ne želi vsega, kar vidiš;
ne porabi vsega, kar imaš;
ne pokaži vsega, kar znaš!*

Anton M. Slomšek.

38. Vile.

Na Gorjancih so prebivale v starih časih Vile. Vile so bile prelepe, mlade deklice, ki niso poznale ne matere, ne očeta. Možiti se niso smele. Oblačile so se v belo tančico, ki jim je pokrivala vse truplo do gležnjev. Las si niso spletale, padali so jim v gostih, zlatorumenih kodrih prosto do kolen. Vendar so se pa jako marljivo česale, in to vselej o zarji. Takrat jih je človek videl najlaže, ker so bile tako zamaknjene v to opravilo, da niso zapazile, ali se nahajajo same ali ne. Človeške družbe so se bale in ogibale, dasiravno ljudi niso sovražile, ampak jim še dobro svetovale in jim o priliki rade storile tudi kaj dobrega. Peti so znale tako lepo, da se jih

človek nikoli ni naveličal poslušati, toda ni jim bilo povšeči, da jih kdo čuje. Tudi ples so ljubile, ali gorje tistemu, ki je prišel iz zvedavosti gledat njihovo kólo! Živele so ob sadju, grozdju in gorskih zeléh. Po navadi so samo večerjale, po dnevi pa niso drugače uživale nič, razen če jih je povabil kak junak in poštenjak, ki ni vedel, kdo so. Kdor jih je videl na plesu ali pri jedi in jih poznal, tega so kaznovale brez milosti. Ustrelile so ga v roke ali nogo, včasih tudi v obe roki in nogi, če so se prav hudo ujezile, tudi v srce, da je kar precej umrl. Pod zemljo so imele spravljene silne zaklade zlata, srebra in biserov in so jih varovale tako skrbno, da jih ni mogel nihče zaslediti in dvigniti. Če jih je našel kdo po naključju, mu niso prinesli sreče, ampak kvar in pogubo. Pravico, se z njimi okoristiti, je imela samo nedolžna mladež. Sploh človeka ni ubranila vilinske jeze nobena druga reč nego neoskrunjena nedolžnost. Večkrat so Vile vzele svoje dragotine iz podzemeljskih kleti in jazbin in so jih sušile na kakem prisojnem kraju. Če se je nameril nanje nedolžen otrok, je smel ugrabiti brez kazni, kolikor je hotel, grešnika so pa gotovo umorile. Kmetje so se Vil po eni plati močno bali; po drugi pa tudi veselili. Kadar so se oglasile: Sejte! sejte!, so šli sejat, in seme jim je takrat vselej dobro obrodilo. Kadar so svetovale: Režite! koljite! vežite! kopljite! berite!, so se napotili še tisto uro v vinograde in so pridelali vina, da jim je izmanjkovalo posode. Najrajše so imele junake, ki so se borili s Turki in prelivali svojo kri za krščansko vero. Dokler so hodili Uskoki v boj samo na Turke, so se prikazovale med njimi prav pogostoma. Velevale so jim, kaj jim je delati, česa se ogibati. Pomagale so jim v vsaki sili, sosebno skrbno so pa ozdravljale rane junakov, ki so se vrnili iz vojne. Dajale so jim piti vodo planinskih zeli ali pa so jim obvezovale rane z dolgo, neznano travo, in ubogi bolnik je najkasneje v treh dneh gotovo okreval. Ko so se pa Uskoki jeli vojskovati tudi s kristjani, so pobegnile srdite Vile za vselej z Gorjancev, in zapuščeni vojaki so umirali od teh dob tudi za neznatnimi ranami. Samo ena Vila je ostala na gori, da pazi na zaklade,

ali niti ona ni hotela ljudem nič več svetovati, kdaj in kako naj prično kak posel; tudi bolniki so jo klicali zastonj na pomoč.

Po J. Trdini.

39. Kurenti.

Kurenti pridejo!

Aha! Tako! Debelo me gledate in ne veste, kaj so kurenti!

Kurenti, kurenti — hm, kako bi povedal? Če bi vprašali Martinkovo mater, bi vam rekli, da so kurenti — nebodijih-treba. Če bi vprašali Martinka, bi rekel da so kurenti — kurenti; če bi kaj več zvedeli od njega, bi bilo to, da bi jih imenoval pošasti . . . Nekoč sem celo slišal, ko je nekdo rekel, da so to — Bog nas varuj! — pravi pravcati peklenščaki.

No, pa vse to ni res!

Kurenti so kurenti, ali da vam bolje povem, to so ljudje, ki so se napravili za kurente. Ali torej zdaj veste, kdo in kaj so kurenti? Še ne? Bog vas je dal, torej še ne?

A tako! Pozabil sem povedati, kakšni so kurenti! Tudi to je težko povedati. Mati Martinkova bi vam rekli, da so taki, da nikdar tega; Martinek bi celo trdil, da so grdi; kdo drug bi zopet pravil, da to vse ni res, da niso tako grdi, da niso taki, ampak taki, mi pa bi nazadnje le ne vedeli, pri čem smo. To je težko povedati, res. Najbolje bi bilo, če bi vam poslal kar njihovo fotografijo — pa šmenta, mislite li, da sem mogel katerega dobiti, da bi ga fotografiral? Ne, pa ne, za nič.

Kakšni so torej kurenti?

Narobe obrnjen kožuh, visoki črevlji, okrog pasu veriga in na njej kravji zvonci — to je kurent.

Kaj ne, nič posebnega? Narobe obrnjene kožuhe imajo nekateri narodi po leti, da kožuha ni treba spravljati, ali pa tudi, ker nimajo drugih sukenj za leto. Visoke črevlje nosijo kmetški ljudje navadno. Tudi veriga okoli života ni nič novega; to si napravi vsak kmet, ki je prodal vole ali kravo na semnju. Kravji zvonec pa si priveže včasih kakšen burkež, da letajo

vaška deca za njim. — Pa zaradi vsega tega še nobeden ni kurent.

Kaj pa je torej kurent? Nobeden ne ve povedati. Jaz sem dobil na srečo starega deda, ki je bil sam dostikrat kurent, pa mi je vse pomalem razložil, v čem je ta kurentova posebnost, tudi pokazal mi jo je. Bog nas varuj, kaj si devljejo kurenti na glavo! Saj sem tudi že videl kakšno maškaro, lepo in grdo, ampak tega še nikdar! Kar ima kurent na glavi, je najbolj podobno visoki kapi, ki ima na vrhu — roge, ali pa si vržejo tudi kar cel goveji oglavek z rogmi na glavo. Obraza jim ne vidite, pač pa pod rogmi grd, spačen obraz — naslikan seveda — da je res videti strašen.

Zdaj torej veste, kakšen je kurent.

No, pa sem zopet pozabil povedati, da so kurenti res strašni. Vsak kurent ima namreč s seboj palico. Sicer tudi to ne bi bilo nič posebnega, ker ima še marsikdo drug palico, pa vendar zato ni prav nič strašen. Toda, prosim, — kurenti imajo na koncu palice — ježevo kožo... Aha, mladi prijatelji! Ali se vam že tresejo hlačice? Sedaj pač vidite, kako opravičen je bil Martinkov strah — palica z ježevo kožo na koncu; to ni karsibodi. Če te kurent s to palico poboža samo na rahlo, pa si že tak, kakor če bi te mucika pobožala s svojimi krempeljčki. . .

Oj kurenti, kurenti, koliko ste učinili zla . . . !

Ej, kurenti tudi dosti ne marajo za to — neusmiljenci!

Mati jih ne more ošteti, ker bi se ji kurenti smejali; še celo rešiti se jih mora. Dati jim mora jajec ali kaj drugega — tudi denarja se ne branijo . . . Mati, dajte, dajte, da se jih prej rešite!

F. Palnak.

40. Sveti Elija.

Sveti Elija ni umrl. Brez smrtnih bolečin je bil premaknjen z zemlje v podnebje. Kadar dirja v težkih, ognjenih kolih ali kadar jaha na bistrem konju sem ter tja nad oblaki, takrat pravimo, da grmi.

Blisk so iskre, ki jih krešejo kopita njegovih vrancev ob modrem, jeklenem nebu; vihar je puh dirjajočih konj; strele so puščice, ki jih meče sv. Elija z nebes, kadar se bojuje s hudobnim duhom. Kadar se mu konji upehajo, se uliva curkoma njihov pot na zemljo, in ta pot imenujemo dež. Sveti Elija je stari hrvatski ljubljeneč, a izkazujejo mu visoko spoštovanje že odnekad tudi naši dolenjski Slovenci. Njemu je posvečena župna cerkev v Prečni pri Novem mestu, in na najvišjem vrhuncu Kukove gore ali Gorjancev do 4000 črevljev nad morjem je stala poleg cerkve sv. Jederti starodavna in staroslavna cerkev sv. Elije, v kateri so opravljali zedinjeni staroverci službo božjo v svojem krasnem narodnem jeziku. Ta božja hrama sta zdaj oba podrta in zasuta, ali večkrat, sosebno v kvatrne večere, vidijo ljudje leteti svetinje iznad Gorjancev proti Prečni in iz Prečne zopet nazaj na Gorjance. Tod se vozi in jaha tudi najrajši sv. Elija, zato ni nikjer na vsem Dolenjskem toliko neviht in gromonosnih viharjev kakor v obližju tega pota, med lukenjskim gradom, Grčevjem in podgorskim Gabrjem. — O vremenskih prikaznih pa imajo Dolenjci še razne druge misli in pravlјice. Grom smatrajo kakor tudi drugi Slovenci za neposredni glas božji, za božje karanje. O predrznem človeku se veli, da se ne boji niti grmečega Boga. Ravnotako se čuje, da je blisk jezni pogled razžaljenega Boga. Nekateri izreki pa so bolj podobni šali kakor kakemu verskemu nazoru.

Taki so n. pr.: „Sveti Elija pljuje“ (kadar gre redek, pa debel dež), „oblak kokodaka“ (če grmi brez dežja), „nedolžni otroci so iztresli cukar“ (drobna toča), „v nebesih lupijo debel česen“ (debel sneg), „v nebesih strižejo ovce, pa padajo na zemljo kosmine“ (sneg). Pohleven dež so solze Matere božje zaradi grešnikov. Burja je zato tako mrzla, ker ji povsod zapirajo, da se ne more nikjer pogreti. Sneg se joka (taja). Oblaki so nebeška žolica. Oblaki so ograja, kamor obešajo v nebesih perilo. Kadar je zima brez snega, se govori, da ga je pojedel otrok, ki se je ravnotakrat rodil, ko je začel sneg padati.

Po Jan. Trdini.

41. Kralj Matjaž.

Sredi noči, opolnoči
iz sanj se kralj Matjaž zbudi.

Zbudi Alenka kraljica se,
kot zarja bleščijo ji lica se.

In dvigne se glav bradatih sto,
molče vprašujejo: „Kaj je to?“

Pred kraljem pa mlad junak stoji,
kakor hrast stoji, stoji, govori:

„Hej, kralj zaspanec, pokaži svoj meč!
Prišel sem ga iz nožnic vleč!“

„„Na steno poglej!““ — In vzame ga,
z levico krepko objame ga,

z desnico ga prime za ročaj —
že sinil je, glej, ostrine sijaj.

Čuj prhanje konj, čuj orožja žvenket,
med trumami gre pridušen šepet.

Glej ostrine pol! — Kak narašča hrup!
Matjažu v očeh vzplamteva up!

Že šum je in hrup med trumami vstal —
kdo zrl je vihar že z gorskih skal?

Vse v stremenih stoji, vse v sedlu sedi —
a junak se prestraši in zbeži.

Mrmraje razjahajo čete se,
spet padejo v sen, zaklete vse.

Matjaž ob mizo udari srdit:
„Čemu si prišel me ti še budit!“

Alenčica vzdihne in sklone glavó,
in spet je pod Krimom kot prej mrtvó.

O. Zupančič.

42. Na preji.

Topla sapa nas objame, ko vstopimo zimskega večera v kmetsko hišo. Od velike peči, ki v njej tli debel panj, puhti krepka gorkota. Kaj pak! Zunaj rezo žvižga severna burja in pometa s snegom okoli voglov.

Večerjo smo že zamudili. Berač, ki bo nocoj tu prenočil na rženem otepu, je obelil krompir in pozajel mlečni ajdov sok, kolikor je obojega ostalo družini. Naj mu le tekne!

Razen dveh vasovalcev, sosedovega sina in starega gostača iz bajte, ki sta nocoj po starodavni navadi tudi prišla malo na prejo, so že domači vsi pri svojem delu. Ženske predejo za kolovrati okoli mize, gospodinja predivo, hči in dekla pa hodno kodeljo.

Za pečjo sedi stara mati, sključena v dve gubi. Zraven nje čepi črna muca. Oči se ji svetijo kakor dva ogla. Včasih malo pomaje z repom, kakor bi jo obhajala kaka prijateljska misel, pogleda v starko in tiho pomijavka. Po kmalu zopet zameži, sem ter tja pogrči votlo, kakor bi se ji sanjalo o mišini, potle pa po svoje tudi malo poprede.

Le otroka samosrajčnika, tega je po vsej hiši dovolj! Zdaj išče materi po vseh kotih metlinovo kobilico, ko pa sami ne vedo, kam jim je odskočila; zdaj maže dekli po vseh tečajih kolovrat, saj sama ne ve, kje ji tako zoprno cvili; zdaj ji na iglo natika na obeh koncih tlečo trsko, da se vrti žareče kolo; zdaj pogoni motovilo očetu, ki tam pri kraju z njim vijó prejo; zdaj jim že v tretje nese prižgano trščico, da si zapalijo pipo, ker tudi sami ne vedó, zakaj jim kar ne vleče nocoj; in zdaj potegne s klopi na tla dremotno mucu, ki pač nevoljno nekoliko godrnjavka, pa vendar potrpi v božjem imenu, češ, „ker smo domači“; saj mu je tudi že nekaterikrat posnela kašo pri kraju, pa mu jo še bo!

Medtem je stari gostač natlačil svoja kratko pipo in začel pripovedovati svoje zgodbe in „storije“: kako so ga ona leta po noči slepile in motile tiste vešče, kako ga je mora hodila tlačiti; kako se je spomin vlekel v mesečni noči

mimo njega kakor bel prt, tačas, ko je umiral rajni Pomik; kako se mu je ta „hudi“ glasil, ker je po večernem zvonjenju žvižgal na prste; kako kvatrno noč „torka“ pride na kolovrat gonit kolo, če se sname motvoz z njega; kako so si nekje nekega večera toliko časa zastavljali uganke, dokler se ni privalilo v hišo nekaj grozno neznanega, debelega in kosmatega.

V tem pak je mali dečak v sami srajci pustil mucu, kjer je bila, in drugo vse ter molče zlezel k stari materi na klop. In tih pa miren se stiska v kotiček, pogleduje plašno pod klop, kjer je tako čudno in tema, ter vleče nožice k sebi in pod se, da bi ga strah ne zgrabil za pete. Celo odrasli hčeri je tako nekako tesno pri srcu.

Ko je ura na steni kazala polnoči, sta vasovalca voščila lahko noč.

Po J. Ogrincu.

43. Uganke.

1.

*Nepovabljen pridem sam,
siliti pa se na dam;
kdor me videti želi,
leže naj in zameži.*

2.

*Kaj težaven je moj stan,
nič pokoja noč in dan;
ko vse spi, jaz moram čuti,
ne zaspati dve minuti;
biti moram brez nogé,
prav kazati brez roké,
glasno biti zdaj pa zdaj.
Malo se oddahnem naj,
že vse v hiši godrnjá,
nihče mi miru ne da.*

3.

*Krščen sem, pa ne kristjan,
vendar je visok moj stan;
kradel nisem, ne moril,
vendar sem obešen bil.*

4.

*Nimam glave, nimam repa,
v sebi nimam nič kosti;
koža moja gladka, lepa,
polna znotraj je krvi.*

5.

*Bog ne vidi ga nikdar,
redkokdaj le kralj in car;
sosed naš Urban
vidi ga vsak dan.*

Josip Stritar.

44. Krjavelj.

Krjavelj je bil že črez šestdeset let star, srednje velikosti, pa precej životen. Lica je bil zabuhlega, čela nazaj visečega in nekaj čudnega, pol škiljavega pogleda. Oblečen je bil, po zimi v suknjo, ki je bila Bog ve kdaj vojaška in iz modrega sukna, ki se ji pa zdaj iz množine poméčkov, zaplat in lukenj, z vlaknom in nitmi zapletenih, že ni poznalo, katera barva in zaplata je prvotna in katera je šele potle pridejana. Hlače prtenice so segale samo do kolena, kjer je Krjavelj za malo ped kazal bose kože, ker so bile golenice njegovih črevljev že tolikrat nadelane, da niso več segale do kolena in do stremen. Na glavi je imel klobuk s širokimi kraji, kakor ga sem ter tja dandanes samo še včas vidimo v starini ali na glavi častitljivega deda, ki se ne da zapeljati neumnim nošam mlajšega sveta. Pa da bi Krjavelj pokazal, da je svoje dni služil cesarja, torej izkusil kaj sveta, je imel krajevec nad levim ušesom gori zavihan in na oglavje pripet, kakor nekdanji brambovec v francoski vojni.

Ni znano, kje se je naš dedek Krjavelj rodil, ni znano, kje in kako je pastirčeval in fantoval, kje in kaj so bili njegovi roditelji. Toda naj bo že Krjavljeva mladost taka ali taka, to moremo za trdno povedati, da je bil pred desetimi leti posekal smreko za prvi tram v hiši, ki si jo je Krjavelj na pusti Obrščakovi njivi tik hoste postavil z lastno roko in ki stoji še dandanašnji, dasiravno namesto Krjavlja v njej gospodarijo samo miši in podgane. Krjavelj je bral smolo po hosti ter jo prekuhaval in prodajal kmetom, da so si mazali kola. Zraven tega pa je imel še več lastnosti, ki so ga seznanile daleč okrog. Ljudje so dejali, da je Krjavelj dobra duša, samo malo neumen.

In vendar Krjavelj ni počenjal nič posebnega. Smolo je bral, kislega mleka hodil v vas prosit gospodinje, smolno olje prodajal po dva krajcarja funt, vranam in vrabcem nastavljal, veverice streljal in pekel in jedel, crknjene prašiče po okrožju pobiral in doma sušil za predpustno slanino in slaščico, zvečer

k sosedovim za peč hodil sest, pravil tam vselej in vsak večer, kako je na barki videl morski strah, hudirja, ko je bil vojak, kako je kozo ozdravil, da ni več hodila v pšenico, kako je „štatljivemu“ konju odpravil navado i. t. d. — nič drugega ni počel revež. To pa gotovo ni Bog vedi kaj. In vendar so ga neusmiljeni jeziki raznesli za neumnega ali vsaj malo prismojenega. Ker so vedeli, da je Krjavelj dobra duša in rad ustreže, so ga imeli za Jurčka in nalašč govorico napeljali na hudirja, na kozo in na take reči, da je mož, pozabivši, kako je to že stokrat pravil v raznih izpremembah, le še enkrat ponovil tisto reč. In če je ubošček zategnil malo drugače, če je danes dejal, da ga je bilo strah, ko je hudiča sekal na kose, jutri pa rekel, da ga ni bilo nič strah, brž so ga dejali na osla in ga stavili na laž. Dà, nekaj jih je bilo, ki celo niso verovali, da je bil Krjavelj kdaj morski vojak, ampak so hoteli vedeti, da v svoji vojaščini ni prišel dalje nego gori do Sorškega polja nad Ljubljano in da jo je tam kakor bojazljivec skrivaj pobrisal. Pa to so bili menda le hudobneži, ki ne verujejo nikomur nič.

Po J. Jurčiču.

45. Kako je Notranjec Nemcu ponujal rake.

Na Notranjskem je majhen trg. Do imena nam ni. V tem trgu je pred leti živel gospodar, ki je s krčmo in majhno kupčijo pošteno redil sebe in svojce. Nekega poletnega dne se nameri, da mu pride v hišo tujec, Nemec v gosposki suknji, ter si ukaže prinesiti jela in pila. Priljudni krčmar nosi na mizo, kar zmore klet in kuhinja, in streže gospodu, kakor je sploh imel navado, bodisi gost tak ali tak.

Ko si je potni gospod že dobršno privezal dušo, se spomni krčmarica, da ima v kleti še nekaj lepih rakov.

„Vidiš, kako sem pozabljiva!“ se obrne gospodinja k možu. „V kleti je še nekaj rakov v koprivah, pa ne, da bi se bila prej zmislila nanje. Ponudi jih gospodu!“

„„Rak! rak!““ ponavlja gospodar počasi in si tere raz-orano čelo. „Kako neki se ta žival imenuje nemški?“ govori

mož bolj sam v se nego svoji zakonski družici, o kateri je vedel, da mu v tej stvari ne more pomoči.

„Ti moraš to vedeti, saj si malo manj nego pol večnosti v cesarski službi nosil „suknjo belo“. Toliko si se menda v dolgih letih naučil nemščine, da boš znal gostu raka ponuditi.“

Mož ni dalje poslušal, šel je iz kuhinje in je razmišljal svoje misli. Pri vojakihi se je pač ujela raznokaka beseda, ki je potem pri tej ali oni priliki dobro služila, četudi ne češče, pa vsaj vsako sedmo leto. Ali zdaj se je že mnogo tega izkaidilo iz sive glave, in kdaj je živi krst pri vojakihi slišal kaj o raku? Nikdar ničesar!

Mož stopi za hišo, pomakne klobuk na čelo, položi roke na hrbet in koraka zamišljen gori in doli, kakor je imel navado vselej, kadar je premišljal kaj posebnega.

Za nekaj časa si popravi klobuk in nekako zadovoljnejši gre zopet v hišo k tujcu, se opre z obema rokama ob mizo ter vrže gostu v obraz besede: „Noh bos binčens?“ (Ali še želite česa?)

Tujec ga nato vpraša, kaj bi mu mogel še dati.

„Pêfêlens zêr šene rake?“

„„Was ist denn das?““ (Kaj je to?)

„Rake zajn klajne fiher, hat file, file fusen, rote mondur, šnajdermajster, curukmarširt.“

Ne ve se prav, ali je Nemec razumel, kaka zverina je to, ali resnica je, da ga je popadel silen smeh. Mož se je smejal in smejal, da so mu solze zalivale oči. Našemu krčmarju izprva ta objestni smeh ni bil nič po godu. Malo je manjkalo, da ni bradača zgrabil za vrat ter ga vrgel pod hišni kap. Toda o pravem času še se je spomnil svojega stanu in neplačanega računa. Zdajci se začne tudi on smejati, ne ve se, ali sebi in svoji nemščini ali smejavemu gostu ali slanemu računu, ki mu ga bo naredil. Ali smejala sta se oba tako od srea, da je prišla gospodinja iz kuhinje na prag gledat, kaj imata.

Hipoma pa zablisne nekaj na krčmarjevem obrazu in mož si s kazalcem desne roke potrka na čelo; to je bilo znamenje, da se mu je v glavi zasvetila dobra misel. Hitro se obrne, skoči v klet in prinese v vsaki roki lepega raka. Na to iznova smeh, ki se mu je sedaj pridružila še žena.

Po Fr. Erjavcu.

46. Uganke.

1.

*S k sem žival, ki redi človeka,
s t me tista žival prežveka.*

2.

*Z r napajam po noči na polju travo,
s k pa delam iz nje seno in otavo.*

3.

*Z b me kmet vlačí po njivi,
z v stopam za njim v obleki sivi.*

4.

*Okroglo je prvo, da se vrti,
glave se tvoje drugo drži;
oboje se suče venomer,
posebno pridno zimski večer.*

5.

*Z a podgane lovím in miši,
z e otroku pretím, ki ne sliši,
z o sem gost v siromakovi hiši,
z u pa norčavosti čas zapiši!*

6.

*Kaj boš me lovil? Kaj boš me lovila?
Ko imaš me, nisem več, kar sem bila.*

Josip Stritar.

47. Ivan Vajkhard Valvazor.

Ivan Vajkhard Valvazor se je rodil v Ljubljani 28. maja l. 1641. kot potomec lombardske rodovine, ki je imela na Kranjskem in Štajerskem več lepih posestev. Pohajal je v tamošnje šole očetov jezuitov.

Bila je tedaj navada, da so plemenitaški sinovi s poto-
vanji izpopolnjevali svojo izobrazbo. Tudi Valvazor se je v ta
namen napotil zgodaj v tuji svet. Prepotoval je velik del
Evrope in je bil celo v Afriki.

Vrnivši se na Kranjsko, se je poročil ter kupil grad
Pogensperg nad Litijo. Tu si je nabavil krasno knjižnico ter
začel zbirati stare denarje, grbe, lesoreze, bakroreze, rud-
nine i. t. d.

Spisal je več knjig, kakor krajepise Kranjske, Koroške
Solnograške, nadalje opis Koroške, več zemljevidov i. t. d.

Da bi seznanil svet s krasoto in imenitnostjo svoje
rojstne dežele kranjske, ki je dotedaj niti domačini niso dobro
poznali, je spisal po mnogih trudih in silnih naporih l. 1689.
svoje najznamenitejše delo „Slava vojvodine Kranjske“. Delo
obsega štiri debele zvezke, ki imajo skupaj 3320 strani in
533 podob. Z živo besedo in navduševalnim domoljubjem
opisuje Valvazor Kranjsko v zgodovinskem, krajepisnem, pri-
rodoslovnem in narodopisnem oziru.

S tem velikim delom je proslavil Valvazor sebe in svojo
rojstno deželo. Nihče pred njim, pa tudi nihče za njim ni
izdal tako znamenitega dela o kranjski deželi.

Valvazor je umel spretno sukati pero, pa tudi — meč.

Bil je hraber vojak; l. 1683. je kot podpoveljnik
z drugimi kranjskimi vitezi uspešno odganjal silovitega Turka
od štajerske meje. Štajerci so ga vsled tega zelo častili.

Različna književna podjetja, posebno pa ogromni stroški
za „Slavo vojvodine Kranjske“ so popolnoma uničili lepo
Valvazorjevo imetje. Prodati je moral svojo dragoceno knjiž-
nico in se ločiti celo od svojega tako ljubega gradu. Prodajal
je vse svoje imetje ter si za skromni preostanek kupil pre-

prosto hišo v Krškem, kjer je še tisto leto umrl — dne 19. septembra 1693.

Bil je plemenit človek, ki je v čast in slavo ljubljene rodne dežele žrtvoval življenje in premoženje, svetel zgled prave domovinske ljubezni!

V Ljubljani so mu v novejšem času postavili pred ondotnim muzejem veličasten bronast spomenik. A še veličastnejši, neminljiv spomenik so — njegova dela.

Po M. Pirnatu L. Černež.

Slomškova

48. Slomškova otroška leta.

Ako se pelješ po južni železnici iz Poličan proti Celju ali narobe, slišiš približno na polovici te proge skoraj gotovo ime Slomšek. Z neko spoštljivostjo kažejo slovenski popotniki na krasno kmetijo, ki se dviga na prijaznem gričku „Slomu“ blizu postaje Ponikve na izhodni strani proti Celju. Ob znožju griča je zdaj velika nova žaga — nekdanj je bil tamkaj samo mlinec — nekoliko višje se dviga ponosna, košata lipa, in zraven nje na desni strani se beli prostorna kmetska hiša. Zadaj so gospodarska poslopja.

V tej hiši je dne 26. listopada l. 1800. zagledal luč sveta Anton Martin Slomšek; to lahko čitaš s spominskega kamena, ki se blešči nad okni.

Slomškovi starši so bili precej premožni. Imeli so okoli 100 oral zemlje; tako lepih domačij ne vidimo mnogo po naši domovini.

Mladostno življenje Slomškovo je bilo kaj lepo in veselo; saj si za otroka lepšega doma ne moremo misliti, nego je bil na Slomu. Pred hišo diven vrt, poln pisanih cvetic, v okolici cvetoči travniki, zeleni gozdovi, zlate njive in sladki pašniki z obilnimi ovci in govedi; spodaj v ljubki dolinici šumljajoč potoček, jez in mlin: kaj bi si moglo želeti še več nedolžno otroško srce! Ni čuda, da je Slomšek še v moških letih zdihoval po tej otroški sreči ter rad omenjal svoj prelepi rojstni kraj.

Bližnja Ponikva, kamor je všolan zdaj Slom, še takrat ni imela šole, in naš Slomšek je bil z enajstim letom še — brez pouka. Samo molitvic in poglavitnih verskih resnic ga je bila rano naučila skrbna, pobožna mati. — K sreči je prišel takrat na Ponikvo za poučevanje mladine posebno vneti kaplan Prašnikar. Ta gospod je izprva v svoji borni kaplaniji uredil šolo ter v njo sprejel med 15 učenci tudi Slomška. Vsi so se učili prav radi, a Slomšek je prekosil kmalu vse druge; pri veliki šolski veselici, ki jo je priredil blagi učitelj drugo leto, je dobil prvo darilo.

Slomšek se zaradi tega nikakor ni prevzel; njegovi tovariši so ga srčno ljubili. Imeli pa so do njega že takrat neko posebno spoštovanje. — Kadar so pasli na bližnjem griču pri cerkvi Sv. Ožbalta, je Slomšek, ki je bil — kakor skoro vsi slovenski velmožje — v mladosti pastir, kaj rad stopil na stopnice poleg cerkve ter pridigoval, da so ga vsi, čudeč se, poslušali.

S posebnim veseljem je tudi stregel vsak dan pri sv. maši v pol ure oddaljeni župnijski cerkvi. Kazal je torej že v mladosti, kaj bo v starosti.

Materina želja je bila vedno, da bi postal Anton gospod, a oče je želel, da bi za njim kmetoval na Slomu. Zato je sinka pridno navajal h kmetškemu delu, in Slomšek je pisal pozneje sam, da je bil do 13. leta „ubog hlapčič“.

Po prizadevanju Prašnikarjevem je prišel v mestno in potem v višje šole. Postal je duhovnik, škof, pesnik, pisatelj in pedagog slovenski, kojega ime se bo s spoštovanjem izrekalo, dokler bo živel naš narod.

Po dr. A. Medvedu spisal L. Černež.

49. Anton Janša.

Slovinci se že od nekdaj kaj radi bavimo s čebelarstvom, ki se po vsej pravici imenuje poezija gospodarstva. S ponosom pa tudi lahko poudarjamo, da se blešči med imeni slavnih čebelarjev naše širne Avstrije in cele Evrope kakor danica med zvezdami ime našega rojaka: Antona Janše.

Rodil se je Anton Janša dne 20. maja l. 1734. na Breznici na Gorenjskem kot sin ubožnih kmetskih roditeljev. Ko je nekoliko dorastel, je začel čebelariti in čebelaril je tako umno in izvrstno, da je zaslovel kmalu daleč naokrog. Imel je po kakih sto panjev ter je živel ob čebelarstvu.

Razen čebelarstva ga je posebno mikalo slikarstvo. Na Breznici so ljudje občudovali umetno slikane končnice njegovih panjev. Z 32. letom je prišel Janša na Dunaj, da bi se v novi bakrorezni in risarski višji šoli (akademiji) še bolj izobrazil v risarski umetnosti. Priučil se je tamkaj kmalu nemščine.

Ko je dunajska (avstrijska) gospodarska družba leta 1769. iskala čebelarja, se je oglasil naš Janša. Ker je v razgovoru pokazal, da zna res čebelam glas, so ga sprejeli, in preblaga cesarica Marija Terezija, ki je bila čebelarjem posebna prijateljica, mu je dovolila končno lepo dosmrtno plačo ob pogoju, da bi razširjeval čebelarski uk ter javno učil čebelariti. Tako je postal Janša prvi čebelarski učitelj na Dunaju. Posvetil se je popolnoma svojemu poklicu, vendar se je v prostem času bavil tudi s slikarstvom.

Janša je tudi kot čebelarski učitelj hitro zaslovel in hodilo ga je poslušat mnogo kmetskega sveta, tako da je moral dobiti kmalu pomočnika v osebi svojega učenca Münzberga. Kmalu se je čebelarilo po Janševih naukih daleč okoli z najlepšim uspehom. Janša je že takrat predlagal, da bi se ustanovila čebelarska družba. Ta predlog sicer ni obveljal, ustanovile pa so se po nekaterih deželah čebelarske šole po zgledu dunajske.

Janša je tudi dal povod, da so se sprejeli v državni zakonik nekatere jako važne določbe glede čebelarskega prava, ki še zdaj veljajo.

Toda Janša ni učil le ustno, temveč je razširjal svoje koristne nauke tudi s pismom. Spisal je knjigi „Razprava o rojenju čebel“ in „Popolni nauk o čebelarstvu“, ki sta še bolj raznesli njegovo slavo ter ovekovečili njegovo ime. Zadnje knjige pa ni izdal več sam, temveč njegov naslednik

Münzberg, ki si ga je sam izvolil; kajti prehitela ga je smrt 13. septembra l. 1773. Pokopan je na Dunaju.

Čudom se moramo čuditi, kako je Janša celih sto let prej trdil marsikaj o čebelah in čebelarstvu, kar so pozneje dognali kot resnično in dobro največji čebelarji-učenjaki.

Slava našemu rojaku!

Po J. Navratilu — L. Černež.

50. Kaj je dekla Jera pripovedovala o Prešernu.

V našo krčmo so hodili kaj zastavni gospodje. Menili so se dostikrat o Prežirju — tako je Jera imenovala Prešerna — in ga opisovali prav natanko, kakšen je bil, kake navade je imel in kaj je doživel in pretrpel. Vsi so trdili v en glas, da ga treba šteti v največje razumnike, ki so se porodili v naši deželi in v našem narodu. Kdor ga je videl in čul prvikrat, ni precej zapazil čudovite njegove bistroumnosti in smiselnosti. Beseda mu ni tekla lahko in gladko. Mož je nekoliko mecal in pripovedoval vse mirno in enolično, ne pa kakor nekateri govorniki, da bi bil vmes kričal, pačil obraz in mahal okoli sebe z rokami. Tudi ni bil navajen, da bi se bil smejal sam svojim šalam. Ko pa je odjecljal prvih pet ali šest besed, se mu je razvezal jezik, in zdrknila je z njega dostikrat tako slana, da so se morali prijeti možaki za trebuh, da jim ga ne raznese smeh.

Zahteval je od vsakega človeka resnico in pravico in spoštoval je samo tistega, kdor se je odlikoval s čednostmi in vednostmi. Malopridneža in bedaka je črtil in preziral, čeprav je bil najmogočnejši velikaš in milijonar. Ni se znal ne lagati, ne hliniti. Nikdar se ni nikomur prilizoval, uklanjal ali priporočal in prosil milosti.

Gospodi je dokazal, da razume več nego vsi drugi, pa si je mislil: Zdaj veste, kdo sem in kaj znam. Če sem za vas, vzemite me v službo; če nisem, mar mi je! Živel bom tudi brez vas. Takih ponosnih korenjakov v stare čase niso radi sprejemali med uradnike. Prežir si je moral iskati drugje kruha. Meni se prav zdi, da ga je imel v pisarnici neki drug

doktor, ki mu je bil prijatelj. Delal je zanj pravdarska pisma ali ka-li. To pa vem za gotovo, da mu zaslužek ni bil preobilen. Vedlo ga je kdaj trdo za denar. Svoje dohodke je potrošil tem laglje, ker je bil jako usmiljenega srca in dobrih rok. Noben revež ni šel od njega brez daru. Najrajši je pomagal poštenim siromakom, ki so se sramovali prositi: takim je stisnil v dlan kar celo dvajsetico pa tudi goldinar. Na začetku šolskega leta je videl učenca, ki se je milo jokalo, ker mu uboga mati niso mogli kupiti bukev. Ko je zvedel, zakaj plače, ga je prijel za roko in šel z njim v prodajalnico ter mu kupil ne le knjig, ampak tudi papirja in drugih potrebnih reči, povrhu pa mu podaril še petico za jabolka. Dijak višje šole je potožil tovarišu, da bo moral pustiti šolo, ker oče ne more več zanj plačevati, druge podpore pa nima. Prežir, ki je slišal te besede, ga potrka po rami in veli: „Prijatelj, pojdite z mano! Neki trgovec, moj znanec, potrebuje za tri otroke učitelja. Dajal Vam bo hrano, stanovanje in kak majhen nameček tudi v denarjih.“ Tako je pomagal pridnemu mladenci, ki je postal pozneje sloveč duhovnik in doktor sv. pisma. Mnogim ubogim dečakom je dobil kosilo v samostanu.

V Ljubljani se je pobratil z imenitnim patrom Benutom. Preden so se odprle o sv. Mihelu šole, se je vselej oglasil pri njem. Benut je že vedel, po kaj je prišel, pa se je zasmel in ga vprašal: „No, France, koliko bi jih pa letos rad preskrbel z zloglasnim našim ričetom? Ali veš, žlice jim boš moral sam kupiti.“ Že bolj odrasle dijake pa je priporočal svojim bogatim znancem, sosebnim pa profesorjem malih šol, da so nagovarjali roditelje, naj si jih vzamejo svojim otrokom za hišne učitelje.

Janez Trdina.

51. Andrej baron Čehovin.

Čehovin se je rodil l. 1810. v Branici blizu Gorice kot sin preprostih kmetskih staršev.

Kot sedmošolec v Gorici je bil Čehovin potrjen k topničarjem. Napredoval je izprva jako počasi; v sedemnajstih

letih je postal komaj nadtopovnik. V vojni zoper Pijemonteze l. 1848. pa se je (pri Montari) odlikoval tako, da je dobil veliko srebrno svetinjo za hrabrost ter bil povišan za podčastnika. Pri poznejših bojih v istem letu je bil odlikovan z veliko zlato svetinjo in je postal častnik.

Najbolj pa se je odlikoval Čehovin naslednje leto v bitki pri Novari. S tremi topovi se je ustavil sovražniku, ki je imel šestnajst topov. Streljal je nanj tako silno, da mu je kmalu poškodoval tri topove ter uničil mnogo vojakov in konj. Toda nasprotnik je tudi njemu razbil en top. Pripravljal se je, da naskoči avstrijske pešce. Ti so bili v najhujši nevarnosti; izgubljen bi bil en strelski bataljon in en cel polk. Tedaj pa je planil Čehovin z ostalima dvema topovoma na sovražnika, dasi je streljalo nanj trinajst ognjenih žrel. Ko je izgubil še en top, je z enim samim topom zadrževal sovražni naval tako dolgo, da je prišla Avstrijcem pomoč. Po bitki so ga dvignili častniki na rame ter ga zmagoslavno nosili po bojišču. Stari junaški poveljnik Radecki pa mu je stisnil roko, rekoč: „Čestitam vam, gospod — baron!“

In res, Čehovin je bil odlikovan za svoj junaški čin z največjo odliko, ki jo more dobiti avstrijski častnik; dobil je viteški križ reda Marije Terezije ter bil po pravilih tega reda povzdignjen v baronski stan.

Odlikovan je bil še z drugimi odlikami in povišan v službi do stotnika. Žal, da je že l. 1855. umrl v Badnu poleg Dunaja.

Menilo se je dolgo, da je bil Čehovin Italijan, a bil je vrl Slovenec. S svojci si je dopisoval vedno v maternem slovenskem jeziku. Rad je tudi zahajal v svojo domovino, ki jo je ljubil pravtako srčno kakor svoje roditelje in brate. Kadar se je poslavljal od njih, so igrale utrjenemu junaku solze v očeh. Staršem je izkazoval vselej veliko spoštovanje. Svojega očeta, preprostega Kraševca, je nekoč na javnem trgu v Gorici v sijajni častniški obleki in vpričo visokih častnikov prav po otroško objel in srčno poljubil.

Blizu rojstne hiše v Branici so mu l. 1898. postavili rojaki krasen spomenik, a vojno ministrstvo mu je oskrbelo

na novem pokopališču v Badnu ploščo v spomin, da spava tam najhrabrejši mož slavnih junakov Radeckega: Andrej baron Čehovin.

Po Zvonu L. Černež.

52. Kdo je mar?

Vse doseže, kar mu drago,
bodi slava, bodi blago,
vse doseže sosed moj.

Dlan doma mu ne odreče,
gre na tuje, dobro izteče,
njemu zlata kaplja znoj.

Vidi tujče krasne čine,
se zavzame iz daljine;
mi zapojmo: Rodovine
je slovenski oratar.

Čujte bor, vojaške roje!
Krogla žvižga, boben poje,
grad vali se v sip in prah.

Vragu peta se zabliška,
en junak za njim pritiska,
udri, udri mah na mah!

Kjer zadene, iskra šine,
šest jih pade, kjer porine:

Kdo je mar?

Ta pogumni korenine
je slovenski oratar.

Blaga polna trg in cesta
ladja plava v daljna mesta,
vel'ki kupec pošlje vse;
nam nanese mire, zlata,
njemu vsa odprta vrata,
zemlja skor' njegova je.

Kupi polje, plavž, graščine,
d'narje meri na štrtine:

Kdo je mar?

Ta bogati korenine
je slovenski oratar.

V zbor učenih, vedi slava,
stopi moder, bistra glava,
vse jezike sveta zna.

Če zapoje, vse pogleda,
na katedru grom beseda,
zvezde šteje, pravdo da.

Svet posluša modrovine,
se začudi koncu tmine:

Kdo je mar?

Taka glava korenine
je slovenski oratar.

Nek' se trudi v sodni hiši,
raste krepko višji, višji,
pravde čist, železen hram.

Vse slavi ga, vsi so vneti,
zvezda se na prsih sveti,
cesar c'lo ga čisla sam.

Kakor solnce iz višine
on zasije, krivo 'zgine:

Kdo je mar?

Ta pravični korenine
je slovenski oratar.

Pusti svet opravke svoje,
„Sursum corda“ v domu poje,
mož pobožen, rajski svat.

*Vse obrne v božjo slavo,
mitra diči sveto glavo,
papež piše: „Ljubi brat!“
Kadar grob nemilo zine,
angel čist na svetu mine:
Kdo je mar?
Ta pobožni korenine
je slovenski oratar.*

*Bodi v tugi, bodi v šali,
zmer ponižno Boga hvali*

*ter ne zabi rojstva nit';
mu izkaz je krasno lice,
uma, sprave, sle, pravice
zvezdojasen, čist osvit.
Če zavist lizuna zvine,
da zamrdne sin krtine:
Kdo je mar?
Zagrmimo: Čast očine,
s' cer slovenski oratar.*

Ivan Vesel — Koseski.

53. Ljubezen do domovine.

Zakaj ljubimo svojo domovino?

Domovino ljubim, ker sta se mi v njej porodila oče in mati; ker so v njej pokopani dragi mrtveci, po katerih joče mati in katere spoštuje oče; ker sem se v njej porodil jaz; ker je jezik, ki ga govorim, knjige, iz katerih se učim, ker je brat, sestra, tovariši in narod, v katerem živim, in krasna priroda okoli mene in vse, kar vidim, kar ljubim, česar se učim, čemur se čudim, vse, vse je domovinsko.

Oh, ti zdaj še ne moreš prav čutiti te ljubezni! Čutil jo boš, ko odrasteš, ko boš mož, kadar po dolgi odsotnosti ugledaš daleč na obzorju visoke, sinje gore svoje domovine; čutil jo boš, ko ti bo nepopisna mehkoba zalivala oko in ti izvabljala iz srca radostne vzklike. Čutil jo boš v daljni, tuji zemlji, kjer te bo srce zavedlo k rokodelcu, ki si ga mimogrede čul, da je izpregovoril besedico tvojega jezika. Čutil jo boš bolešno in s ponosnim zaničevanjem, in rdečica ti bo oblila lica, ko začuješ iz tujčevih ust nespodobno besedo o svoji domovini, o svojem jeziku; ko zaslišiš, da se tujec roga slavni preteklosti junaškega in mučeniškega naroda tvojega; ko boš videl, da se njega najdražje svetinje teptajo v prah.

Silneje še in ponosneje pa jo boš čutil onega dne, ko bo sovražna četa pretila z vojno tvoji domovini in boš čul žvenketajoče orožje od vseh strani, ko boš videl, kako hité mlade-

niči v brezštevilnih krdelih osvobajati domovino, kako jih očetje poljubljajo in osrčujejo! — Pogum velja! — Kako se poslavljajo matere od sinov, kliče jim: Zmaga in Bog z vami!

Kakor nebeško radost jo boš čutil, ako boš tolikanj srečen ter boš videl, kako se vračajo izredčeni, utrujeni, raztrgani in strašno izdelani polki v rojstno ti mesto: v očeh zmagovalen ponos, v rokah prestreljene zastave, spremljane od brezštevilne čete neustrašenih junakov z obvezanimi glavami in prestreljenimi udi; poleg njih pa nešteta množica ljudstva, ki pleše od radosti in jih obsipava s cvetličjem, čestitkami in poljubi. Tedaj boš razumel ljubezen do domovine!

Sveta je in vzvišena ta ljubezen; tako sveta, da bi Te ne mogel sprejeti drugače nego žalostnega srca, ako bi se mi vrnil zdrav iz bitke, pa bi si bil z zvijačo rešil življenje! Nikdar, nikdar več bi Te ne mogel ljubiti! Umreti bi moral od žalosti in sramote!

Tvoj oče.

E. de Amicis.

54. Potok.

Pel je pastir ob potoku žalostno pesem o nepovratni svoji izgubi: ah, mogočna reka mu je unesla jagnje belo, preljubo!

Ko ga je potok slišal, kako toži, se je razljutil in jel pri sebi govoriti: „O nenasitna reka! Ko bi bilo po tvojem dnu vse tako jasno, prozorno, kakor je po mojem, in bi vsakdo videl, koliko življenja si že pogoltnila, ali bi prenesla to sramoto? O, gotovo bi se ulila v zemljo in v temnih globinah skrila svoje valove! Za Boga, ko bi meni priroda dala toliko vode, bi se lahko prelival mimo koč in grmovja ter ne izpulil niti najmanjšega lista: bregovi pomladnega loga, ki bi mu prožil krepila, bi me blagoslavljali. Voda moja bi mirna in čista pritekla v daljno morje.“

Tako je govoril potok, potoček slabi, in tako je tudi mislil v svoji dobri volji.

Pa kaj se zgodi? Nedeljo potem so se zgrnili viharne oblaki, hudourniki so prišumeli — potok je bil enak reki.

A kam je prišla njegova mirnost, kam blagi njegovi nameni? Glej, kako so njegovi valovi vzkipeali, kako se je razprostrl na široko! V divjem begu ruje stoletna drevesa in hrani pastirja, ki ga je nedavno nežno pomiloval, z njegovo čredo vred v svojih razjarjenih vodah.

Res mnog potoček teče gladko,
res lagodno mnog žubori in sladko,
a vzrok je — veste v čem?
V tem, ker je malo vode v njem.

Krylov — Fr. Ilešič.

55. Potok in morje.

*Teče v morje potok, teče,
po skalovju žubori,
pada v morje, ves otožen,
pa šumlja in govori:*

*„Morje sinje, neizmerno
in globoko morje! Glej,
v tebi siromak izginjam
in izgubljam se poslej!*

*„Ko kristal jaz čist in bister
moram zdaj spojiti se
s tabo, temno, slano morje,
s tabo v eno zlit se!*

*„Še trenutek — pa umrjem ...
Ni me več, nič več! Kako
bridko je, prestatiti biti!
Teško je s sveta slovo!“*

*Pljuska morje ob pobrežje,
pljuska, peni se, šumi,
pa potoku v strugi skalni
se zasmeye, zabuči:*

*„Kaj mi tožiš, kaj vzdihuješ,
potok bistri, mali moj?
Žal ti je, da v vodi moji
spajaš v eno se z menoj!?*

*„Kaj bi bil ti sam brez mene!
kaj bi bil ti sam? Povej?
Solnce bi te izsušilo,
brez sledu umrl bi, glej!*

*„Brez sledu bi sam usahnil!
Z mojimi valovi zlit,
z mano vred živiš še dalje
neizmeren, vekovit!“*

Anton Aškerc.

56. Bajka o solncu in drevju.

Pritoževalo se je nekoč drevje v gozdu nad solncem in reklo: „Ti, kralj nebeški, razsvetljuješ hrupna mesta, tihe vasi in rodovita polja! S tvojimi toplimi žarki se krepé zelene

loke; le gozdove z drevjem puščaš v tužnih tminah in hladni senci.“ A solnce je reklo: „Poglejte vendar pozorneje okoli sebe, drevesa! Sama ste največ kriva tega, česar krivite mene; s svojimi širokimi vejami in gostim listjem branite mojim žarkom, da njih žar ne more prodreti do vaših debel in tal.“

Vojteh Šembera — Fr. Ilešič.

57. Pes in mačka.

Ljudje so delali na polju, a Čujež je varoval domá in skrbno čul, da bi kak tat ne okradel dóma. Ko Čujež tako leži na sredi dvora, se pritepe hudobec in preti psu, da mu z gorjačo razkolje glavo, ako zalaja. Kaj hoče ubogi Čujež storiti? Ponižno se prikloni hudobcu, in tat se brez strahu odpravi v hram.

„Oj ti zvesti Čujež ti! Le pogledajte ga, kako varuje dom! Pač ne zaslužiš, da te toliko hvalijo domačini,“ se oglasi mačka z ognjišča in zabavlja psu.

„Molči, besedljivka, in poglej, kaj bom naredil,“ zavrne pes mačko, skoči po vratih, da se zaklenejo, in tat ne more iz hrama. Potem začne lajati in tako hudo razsajati, da prideró ljudje od vseh krajev gledat, in tako zasačijo tata v hramu.

Mačka, to videč, misli sama pri sebi: „Modro jo je zvil Čujež; tudi jaz hočem tako narediti, najprej za sebe, potem za gospodinjo skrbeti. Sosedove piške hodijo na naš vrt grede razkopavat in delajo gospodinja škodo. Tiho bom zlezla za njimi, zgrabila piško in imela dobro kosilo. Drugi piščanci bodo odleteli, in mati me bodo imeli zato prav radi.“

Mačka zleze potuhnjeno skoz plot ter hoče ravno skočiti nad najlepše pišče in ga zadaviti, kar jo zapazi sosedov hlapec in jo tako hudo udari s kamenom, da se je na pol mrtva privlekla na dvorišče.

„Ha, ha!“ ji reče Čujež; „prav ti je, prav, kradljivka! Tako se godi vsakemu, ki pri svojem dejanju in nehanju misli le na svoj dobiček, drugim pa želi izgubo.“

A. Slomšek.

58. Dve ptici.

*Zablódlila je morska ptica
tja v daljavo kopne zemlje,
srečala je kosovico,
ki je v gaju pela.*

*„Kako moreš peti, tužna,
v tej pustinji tihi,
kjer ni kaplje vode?“
„Pevali so moji stari
tukaj v tem-le gaju.“*

Po hrvatski čitanki.

59. Veliki zbor na levovem dvoru.

Pomlad se je prismebljala nad polje in log; dobrava je zazelenela, in travniki so si nadeli prazničen nakit. Božji svit je vladal križem sveta in trosil po zemlji zadovoljnost in veselje.

Kralj Miroljub je poslal zajca Plahuna po širnem svojem kraljestvu oznanjat splošni mir in vabit vse podložnike, da se zberó vsi določenega dne na kraljevem dvoru. Skokonogi Plahun je vestno izvršil kraljevo naročilo in zbobnal iz najsamotnejših koticov živali na dan, oznanjujoč povsod visoko povelje.

In odpravili so se na pot imenitni gospodje: maček Krnjav in jazbec Dremuh, volk Lakotnik in psiček Brečé, oba risa Lukavec in Lukavka, tolsti Ščetinec, bober Mehkodlak in vidra Ribojela, šoja Stražimira, krokar Črnuh, pa vrani Kavra in Krokača, škorec Čebljač in še veliko, veliko drugih. Od vseh strani so prihajali, iz gozda in grmovja, s polja in travnika, iz skalovja in robidovja; tudi najmanjše in najslabotnejše živalce so krenile na kraljev dvor in povsem brez strahu stopicale poleg svojih največjih sovražnikov: kuna, dehor in podlasica so složno korakali poleg krta in miške, in še celo gosak Vrtokljun si je upal na pot z vso svojo družino, a spremljala sta ga sinica Repačica in vrabec Prosogoj.

Samo ene živali ni bilo, ene samcate: lisice Zvitorepke. Preklicana tatica si ni upala stopiti pred kraljevo obličje; zakaj vest ji je očitala mnogokaj, kar se ni zlagalo s strogo postavo splošnega miru. Zvita buča se je skrbno ogibala jasnega dneva in jasne besede; zato tudi ni prišla na veliki zbor na kraljev dvor, kjer so se sešli njeni neprijatelji in tožniki.

Volk Lakotnik je stopil prvi pred kralja, da mu razloži svojo pritožbo. Vzravnal se je visoko sredi svojih pristašev, sorodnikov in zaščitnikov ter izpregovoril s tresočim, razvnetim glasom: „Preslavni, visokorodni gospod moj in kralj! Vaše plemenito srce, vašega Veličanstva pravičnost bodi moji nesreči in krivici sodnica! — Ničvredna Zvitorepka mi je oropala dom, premikastila mi je sinčka Redkobrada in izpraskala oči najmlajšemu, Neteku. Srce se mi krči bridke tuge in kliče po osveti. Strela jasna s kraljevěga prestola udari roparsko potepenko!“

Ko je Lakotnik umolknil, je stopil psiček Brečé pred prestol. Priklonil se je globoko, pomahljal z repcem in izpregovoril: „Poslušajte, milostni kralj, tudi mojo pritožbo! Dobil sem mastno klobasico in jo skril v grm, češ, to boš imel za največjo silo. Pa lisica je izvohala klobasico in mi jo ukradla.“

Ko je začul Brečetovo besedičenje o klobasici, se je ukresal mačku Krnjavu ogenj v očeh; švignil je po koncu in vzkliknil: „Prazne čenče so in nič drugega, kar vam je načenčalo to domišljavo Brečé; zakaj tista klobasica je bila pravzaprav moja. Ko sem bil nekoč po noči na lovu, sem prišel tudi v mlin tam v vrbini. Mlinar je bil zadremal, a jaz sem mu posmuknil klobasico, ki jo je prisleparil pozneje Brečé od mene. Če ima kdo tožiti zastran klobasice, smem torej le jaz, vaš vdani Krnjav!“

„Nehaj s svojimi tožbami, prijatelj!“ je ukoril medved Miško vzhičenega Krnjava. „Čemu bi mlatili prazno slamo in si brusili jezike? Saj je jasno ko beli dan, da je Zvitorepka nesramna tatica, morilka in roparica, da ji ni nobena lopovščina preostudna. Povem vam dogodbico, da boste videli, kako

spoštuje Zvitorepka občni mir, ki nam ga je zapovedal naš dobrotljivi kralj Miroljub. Sam kraljev sel, zajec Plahun, je bil žrtva njene črne zlobe. Snoči mu je dejala rjava poniglavka, da ga nauči lepih pesmi, kakršnih znajo veliki gospodje. Prostdušni zajček je seveda verjel, sédel lepo pred Zvitorepko in privzdignil ušesa. A potuhnjena hinavka je jedva začela pesemco, pa je planila na poslušnega učenčka in ga zgrabila za praznični kožuh. Revež je zagnal silen vrišč; zakaj lisica ga je že davila za vrat in bi ga bila tudi gotovo zamorila, da nisem prihitel jaz in rešil vekajočega Plahuna iz njenih zobov. Oh, ubogi zajček! Le pogledjte, saj se mu še poznajo krvave rane na vratu! Tako je torej Zvitorepki mar zapovedanega miru.“

Glasovi priznanja so završili med poslušalci, ko je umolknil Miško. Za medvedom so stopili pred kralja še drugi tožniki, ki so vsi zdušno dokazovali, da je lisica največja hudodelka na svetu.

Črni oblaki so se zbrali nad zvito rjavko. Ko pa je naposled na Miroljubov poziv prišla Zvitorepka sama na dvor, se je zagovarjala tako pretkano, da se je popolnoma izrezala iz hude zadrege in vrhu tega še spravila svoje nasprotnike v kašo.

Josip Brinar.

60. Lev in komar.

„Kaj boš ti, živali vseh vladar?“ —

levu nekđaj rekel je komar;

„praskati samo in gristi znaš
kakor ženska; če pogum imaš,
z mano se poizkusi. Čuješ ti?

Lev grdo pogleda, zarenči.

A komar zatrobi: „Hoj, na boj!“

V smrček zapraši se mu, zarije
vanj se, zbada, kolje, da je joj!

Lev otresa, rjove, z repom bije.

Vse zastonj! Komar ne jenja bosti,
kri mu piti. Ko mu je zadosti,

odleti, zatrobi: ci, ci, ci!
Ali, oj nesreča, zaleti
v pajkovo se mrežo. Grda spaka
zgrabi zmagovitega junaka.

Josip Stritar.

61. Netopir.

Na tla je padel netopir po dnevi.
Podlasica ga zgrabi. Ta pa reče:
„Oh, prizanesi mi, ubogi revi!“ —
„„Ne more biti, stara pravda teče
med ptiči in menoj.““ — „O to ni nič,
jaz miška sem pohlevna, ne pa ptič.“ —
„„Pa bodi, zdrava mi ostani, miška!““
To reče, ga pusti in gre. Kar zviška
postolka nadenj doli prileti.
Prestrašen mlo netopir kriči:
„Usmiljenje imej, postolka, z mano!“ —
„„Zakaj pa? Miši meni so za hrano!““
„Jaz nisem miška, ptič sem kakor ti,
ptič, ki so oslabele mu moči;
pač res nekoliko podoben miši.“ —
„„Naj bo, kaj novega vsak dan se sliši.““ —
Zdaj miš, zdaj ptič, kakor najbolje kaže;
takó, se ve, izhaja se najlaže.

J. Stritar.

62. Ribič.

Rib'ce norice,
pojdite semkaj,
ribice, kam pa
plavate tjekaj?
Vaba je sladka,
odica tanka,
krasno živeti
v svitu je danka.

Ribicam tu se
lуска posname,
bojni oklep tu
brž se jim vzame;
vsakdo le v miru
po njih se ožira,
ubožec jim mizo
in bogatec prostira.

*Vsakdo jim gleda
pribaviti slásti,
mesto v vodici
plavajo v masti.
Rib'ce norice,
kušajte samo,*

*káko je tukaj
bolje ko tamó —
Kušajte enkrat!
Tako mi sreče,
vem, da nobena
vrniti se neče.*

Peter Preradovič.

63. Oče in hčeri.

*Imel je oče hčeri dve,
omožil dobro je obe:
starejšo je vrtnarju
in mlajšo dal lončarju.*

K vrtnarjevi pogledat gre:

*„Kako je kaj?“ — „„Bo že, bo že;
samo dežjá je treba zelenjavi.““*

„Molite zanj!“ — Lončarjevo pozdravi:

*„Kako pri vas?“ — „„Bo že, bo že; samo
Bog daj nam solnca, lepega vremena,
da se suši posoda nam lončena.““*

„Molite zanj!“ — Zdaj moli! pa kako?

J. Stritar.

64. Klobukovi spomini.

*Na kolu v zelniku tu čepim,
da zajce lačne od zelja podim,
v dežju in na vetru noč in dan:
zares, nič kaj imeniten stan!*

*Kako pač drugače je nekdaj bilo,
ne vem prav, koliko let je minilo,
ko sem prišel klobučarju iz rok,
z zelenim trakom ovit okrog,
svetál in gladek, primaruha,
da bi se na meni razčesnila muha!*

Kastorec črn, lep kakor misel,
na ógled, na prodaj v oknu sem visel;
mladeniči so in modri možjé
oči poželjivo upirali v me;
z veseljem je gledal, hvalil me vsak,
samo da sem bil jim malo predrag.

Naposled mladenič zal je prišel,
denarce lepé je záme odštel,
pod pazduho je lepo me vzel
in z mano domov je hitel vesel.
In šli smo k poroki! Vse je zijalo
in gledalo naju, njega in mene,
fantiči, možje, dekleta in žene.
Jaz sem se pa držal, kar se je dalo,
oblastno mu in gosposko na glavi
s cvetličjem za trakom. V praznji opravi
pod mano je ženin ponosno korakal,
da mož bi zakonski bil, komaj je čakal.

Potem pa na dom z nevesto lepó,
kaj pravim: z nevesto? — z ženko mladó!
Domá je čakalo že kosilo,
na mizi biló je vsega obilo.
Za mizo veseli so svatje sedeli,
so pili in jeli, se dobro imeli.
Trobenta je pela, renčal je bas;
nazadnje se je vrtela vsa vas.
Najlepši nama bil je ta dan,
veselo začel, veselo končan!

Črez leto spet smo praznji, veseli
zdaj z malim kričaćem v cerkev hiteli;
moj mož ponosen in srečen ne malo,
da se mu je kar samo smejalo.

*Kako pa ne? Oče! Raca na vodi!
Kaj menite, to ni, kar si bodi!
Ker stopil je danes v ta častni stan,
zató me je nosil malo na stran.*

*Potem pa domá spet lepo kosilo,
veselo se je jelo in pilo:
Na zdravje novorojenega sina!
Bog daj mu živeti leta in leta;
na zdravje matere in očeta!
Lep dan je bil to in vreden spomina.*

*Minila so leta, ne vem jim števila,
temá je hišo veselo pokrila.
Na potu zopet v cerkev smo bili,
da v večni pokoj bi ženo spremili.
Potrt je stopal mož pod menó,
solzán je v tla povešal glavó.
In spet potem so za mizo sedeli,
domači in znanci, pili in jeli,
a pela trobenta ni, renčal ni bas,
še govorilo ni se na glas.
Mrtraška večerja! Žalosten dan:
mož bil je zdaj vdovec imenovan.*

*Prišli so časi nato neprijetni,
ko nismo bili nič več prevzetni;
na meni ni bilo poštene več dlake,
imel sem še mnoge druge napake.
Ogólil sem se bil in postaral,
da tudi moj mož me ni več maral.
„Kastorček“ poprej, zdaj bil sem „veha“,
bil v petek in svetek sem glavi streha.*

*In kaj se je še enkrat mi zgodilo!
V nedeljo večer, že pozno je bilo,*

*iz družbe vesele sva šla domú,
moj mož poln božjega darú.
Naravnost ni mogel; sredi pota
spotakne se mož in, oj sramota!
na cesti v blatu leživa oba! —
In večkrat potem še. — Škoda možá!*

*Takó se mi je na svetu godilo:
zdaj dobro, zdaj slabo — vse je minilo.
Na kolu zdaj v zelniku zajce bom strašil,
po leti pa vrabce iz prósa bom plašil,
če mi ne pride nazadnje berač,
ki nima srajce cele in hlač,
pogleda me po strani norčavo
in sname me s kola, povezne na glavo
ter svojo veho na kol posadi —
takó se klobuku na svetu godi.*

Josip Stritar.

65. Drobnice.

1. Ko stari govoré, otroci naj molčé!
2. Boj se hudega jezika, huje nego gad on pika!
3. Ptič se s ptičem druží, žaba z žabo v luži.
4. Na med se muhe lové, na sladke besede ljudje.
5. Misli poprej, potem govori, dvakrat premisli, enkrat stori!
6. Kjer jeza v hiši gospodari, nič ne popravi, vse pokvari.
7. Nesreča gleda skozi line; ko more, v hišo šine.
8. Ko lonec se zdrobi, se jeza ohladi.
9. Kjer je obilna piča, konju ni treba biča.
10. Kdor predolgo meri, ne zadene zveri.
11. Če prehitro puška počí, zdrav iz grma zajec skoči.
12. Prijetno se na slami spi, če vest človeka ne teži.
13. Dober gospodar družini bodi, druge milo, sebe ostro sodi!

14. Ko ti kola cvilijo, pomaži;
če se dva prepirata, tolaži!
15. Sad prepovedan mika, četudi je lesnika.
16. Ves teden brez moke in mleka, v nedeljo pa draga obleka.
17. Najdražja last je možu čast.
18. Vozi se ali pa hodi peš, smrti naravnost naproti greš.
19. Ko nesreče val ti gre do pasa, misli: Vse trpi le nekaj časa.
20. Ko svetuje ti jeza: Mahni!, prej vendar malo si oddahni!
- Josip Stritar.

66. Uganka.

*V zaporu privezan do smrti prebivam,
četudi svobodo največjo uživam;
iz ječe ne pridem ne v zimi, ne v letu,
a velik, oblasten gospod sem na svetu.
Pridani so v tesno mi stražo vojaki,
ob lakoti nagli in trdi možaki:
nikogar med njimi se jaz ne bojim
ter dobrega, hudega mnogo storim.
Naj snide se v družbo vesela mladina,
ne proščen, ne voljen sem nje starejšina;
naj toži, vzdihava hromota čemerna,
kriči in zabavlja druhal nejeverna;
zberó naj v pogovor se stare ženice,
zleté za kozarček se vinske mušice;
naj trudijo z delom se kmetove žile,
z iglícó igrajo naj roke se čile,
s poštenim trguje naj možem slepar:
brez mene vse to ne godi se nikdar.
Če jezen preteplje berača berač,
z lenuhom se skube kozmat postopač,
gorjačo in pest mu na boj pospešujem,
a včasih jo zopet krepkó ustrahujem.*

Mogočniki tudi so z mano si znani:
vladika in župnik in mladi kaplani;
župane jaz branim ter vladam razpravam,
vojskám ukazujem in mir utrjavam;
posebno glasno z učenostjo se družim,
cesarju in kralju in papežu služim:
povej mi brez mene, če moreš kedaj,
kakó imenuje slovenski me kraj?

Fr. Levstik.

67. Drobiž.

Če češ izkusiti kogá,
zanj stóri kaj — stvar mi je znana —
hvaležnost kaže ti možá,
a čednost ta je bela vrana.

*

Hrast upogniti se ne da,
ni skale omajáti móči;
in če te ljudstvo kamenjá,
resnico mu govóri v óči!

*

Popotniki smo vsi, samó
ta hodi peš, in ta se vozi;
če peša, omahuje kdo,
priskoči, bratu brat pomózi!

*

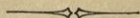
Visoko, nizko rójeni
vkovani v spone smo jeklene;
na smrt smo vsi obsójeni,
prej tega, tega slej zadene.

J. Stritar.

68. Nauk.

Življenje nas uči,
nalóg težavnih daje mnogo,
a red pod vsako nam nalógo
zapiše glas vesti.

Anton Medved.



II.

Dom in svet.

1. Neskončnost sveta.

„Ozri se na plameneče nebo! Tjakaj gre najina pot. Podaj mi desnico, hitiva! Dovoli, tovariš, koliko hitrost želiš?“

„Sto kilometrov na uro!“

„Ha, to bi bilo prepočasi! Potujeva namreč na solnce. S to hitrostjo bi dospela tja šele v 61.937⁵ dnevih, t. j., v 169⁶⁹ letih.“

„Torej pa sto kilometrov v sekundi!“

„Prepočasi prijatelj! Rabila bi za pot nad 17 dni.“

„Torej pa letiva s hitrostjo svetlobe, t. j., 300.000 km na sekundo!“

„Izvrstno, v 8 minutah in 15⁵ sekundah bova na solncu! ...

Prišla sva! Ozriva se nazaj na zemljo, ki sva jo ostavila ravnokar! Zaman išče oko po obnebj u njene mogočne oble. Najina stara znauka, Rimska cesta, se veličastno vzpenja črez nebni obok, zvezda tečajnica in Veliki voz žarita na njem v nezmanjšani krasoti — a kje je naša zemlja, ki se nama je dozda j dozdevala tako prostrana in velikanska?

Glej, tam v ozvezdju Tehtnice žari svetla zvezdica — naša zemlja! Skoz to ozvezdje ti potuje meseca marca, ako jo opazuješ s solnca. Kako je neznatna sredi blestečih milijonov!

Ako bi ostala na solncu vse leto, bi videla, kako je zemlja v tem času enkrat prišla okrog njega, obenem pa bi zaznala na nebu še sedem drugih zvezd, ki kakor naša zemlja romajo okrog solnca; to so njene ožje sestrice, zvezde premičnice ali planeti.

Ona-le živordeča zvezda na desni strani je premičnica Mart, majhen svet, ki ga obkrožata dve luni; naša zemlja ga v velikosti prekaša sedemkrat. Na levisi nama sveti žarkobeli Jupiter; to ti je mogočna premičnica; nič manj nego 1414 zemelj bi moral staliti, da bi zvaril njeno mogočno kroglo; petero lun se vrtili okoli nje. Ravno vzhaja izza horizonta svinčenosivi Saturn, najzanimivejši podanik našega solnca. Osmero lun teka okrog njegove velikanske oble, ki je 772krat večja od naše zemlje, vrhu tega pa jo obdajajo široki obroči.

Začuden strmiš v to veličastvo. „Kako borna je naša zemlja proti tem svetovom!“ ti šepčejo ustnice.

Toda ostaviva orjaško solnce, ki bi lahko sprejelo v svoje telo nad milijon zemeljskih krogel, ki ima tako velikansko privlačno silo, da bi na njem ti, tovariš, tehtal 1946 kg, dočim jih tehtaš na zemlji le borih 70 — ostaviva ga in obiščiva druga, po vsemirju razpršena solnca!

Oprosti, dragi moj, kolika je že bila hitrost, s katero si hotel na pot?

„Hitrost svetlobe, 300.000 km v sekundi.“

Na tuja solnca potujeva, in ta brzina naju pušča na cedilu, prijatelj! S to brzino bi rabila do najbližjih tujih solnc nad tri leta; in če bi hotela dospeti do zvezd, ki so nakopičene v svetlobledem pasu Rimske ceste, bi potrebovala najmanj tisoč let.

Naj naju vodi misel, ki ni vezana na okove časa in prostora!

Ko beživa skozi brezkraini prostor, srečujeva na desni in levi plameneče zvezde, mnoge neizrečno večje od našega domačega solnca, druge zopet manjše. Okrog vseh solnc pa se sučejo majhne in velike zemlje; solnca jih grejejo in jim zaukazujejo pota. Hitiva, tovariš!

.... Na meji sva; dospela sva na rob Rimske ceste, in tu se neha naš svetski sistem. Vse zvezde, ki jih obsega Rimska cesta — s solnci posebno gosto posejan pas — so združene v eno celoto, en svetski sistem, ki šteje na milijarde in milijarde zvezd.

Tu pa zija vse naokrog prazen prostor — šele v nedosežnih daljavah se blešče meglene pege, drugi svetski sistemi, polni žarečih milijonov. Neskončna razdalja jih je našemu pogledu zmanjšala in zgostila v blede oblačke. Tako se vrste svetovi iz neskončnosti v neskončnost!

Moč našega uma omaga, v to mogočnost si ne upa naš pogum . . .

Pavel Grošelj.

2. Kako veliko je solnce?

V knjigah čitamo, da meri solnce najmanj 182.000 milj v premeru, čez 600.000 milj v obsegu in da ima 3700 bilijonov kubičnih milj vsebine. A koliko je ena kubična milja? — V zaboj, ki bi bil velik eno kubično miljo, bi se dala skladati vsa mesta, vse vasi, vsi gradovi, vse piramide, železnice, trdnjave, skratka vse, kar je napravila človeška roka na zemlji, in zraven še vse, kar živi in gomazi, ljudje in živali na njej.

Je li pa res mogoče, da je ena sama kubična milja toliko? Da bi res ne mogli napolniti skrinje, ki ji je vsaka stena po eno miljo dolga in široka? Kaj, ali ne bi mogli napraviti stroja, ki bi rešil tudi to nalogo? Hajdimo na delo! Kar poizkusimo!

Sezidamo si opekarnico in rabimo takšen stroj, da izgotovimo vsako sekundo eno opeko, ki je en črevelj visoka in istotako debela in široka, torej kocko, dolgo en črevelj. Stroj teče noč in dan in položi vsako izgotovljeno kocko kar lepo v redu v skrinjo. To bi pa bilo čudno, ako ne bi bila skrinja kmalu napolnjena!

Dobro, stroj dela! Vsako sekundo — to niso mačje solze — nam dobavi eno opeko in jo položi — kar je še več — lepo v redu v zaboj. To se vrši tako hitro, da jedva more naše oko slediti, zato hočemo počakati; saj gotovo kmalu dovrši delo! Računajmo! Vsako sekundo izdelava eno opeko, torej na minuto 60, na uro 60krat toliko, torej 3600, in na dan 24krat toliko, torej 86.400, na leto seveda 365krat toliko, to da

31,536.000 opek. Zdaj pa hočemo videti, koliko takšnih opek gre v naš zaboj!

Najprej obložimo lepo po vrsti tla naše skrinje z opeko. Vsaka vrsta je eno miljo dolga, torej pride, ker ima milja 4000 sežnjev in seženj 6 črevljev, na eno vrsto 24.000 kamenov. Ker pa imajo tla 24.000 takih vrst, moramo imeti 24.000 krat 24.000 kamenov, da pokrijemo tla, to je 576,000.000 kamenov. Ker pa dobavlja naš stroj na leto samo 31,536.000 kamenov, si lahko vsak otrok izračuna, da v 18 letih, če dela neprenehoma noč in dan, ne bo niti tako daleč, da bi pokrtil s kameni zaboj samo tla.

A naš zaboj je tudi eno miljo visok, torej je treba, če ga hočeš napolniti, 24.000 takšnih plasti, kakršna je tista, ki pokriva tla. Ako malo računaš, se lahko uveriš, da naš stroj ne bo tako hitro zmagal svojega dela, kakor smo mislili. Moral bi delati noč in dan, leto za letom, brez prenehanja polnih 438.356 let, 1 uro, 26 minut in 24 sekund, da izgotovi svojo nalogo. Ako bi bil Adam pred 6000 leti hotel napolniti tak zaboj in bi bil postavil deset takih strojev, bi ga bilo danes ob nepretrganem delu napolnjenega šele ena sedmina.

To je samo ena kubična milja! In ker iz zemeljske oble lahko izrežemo 2650 milijonov takšnih kock, moramo pred zemeljsko oblo imeti posebno spoštovanje! No, solnce pa obsega 3700 bilijonov kubičnih milj!

Koliko pa je pravzaprav en bilijon? Bilijon je milijonkrat milijon in je videti s številkami zapisan tako-le:

1,000.000,000.000.

Toda številčne vrste nam ne dadó niti najmanjše predstave o množini, ki jo izražajo. Bilijon je toliko, da bi moral človek, ki šteje v eni sekundi do dve, šteti blizu devettisoč let, noč in dan, da bi naštel en bilijon.

Potemtakem nam ne sme nihče zameriti, ako imamo neizmerno spoštovanje pred solncem in svetom, ki ga ogreva in razsvetljuje ta grozni naravni velikan.

Po Bernsteinu — H. Schreiner.

3. Oblika zemlje.

Zemlja ima obliko oble. Ko bi se hoteli sami uveriti o tej resnici, bi morali biti daleč proč od zemlje. Dokler smo na zemlji, se nam zdi njeno površje kakor plošča. Tudi na odprtem morju, kjer nič ne zakriva vidika, se nam dozdeva, da se nahajamo sredi povsem ravne okrogle plošče, ki se nad njo dviga nebeški svod kakor ogromen šator. Le kadar se pojavi na obzoru kak predmet, na pr. ladja, ter se nam počasi približuje, spoznamo, da morska planjava ni povsem ravna in enolična, ampak da mora biti na oblok. Ne vidimo namreč hkratu cele ladje, ampak izprva njene najvišje in potem polagoma nižje in nižje dele, dokler nazadnje ni vsa pred nami. Obratno je seveda, kadar se ladja oddaljuje. Tega si nikakor ne bi mogli raztolmačiti, ako bi si mislili, da je zemlja ravna plošča.

Ko bi zemlja bila ravna ploskev, bi morali povsod videti iste zvezde. Ali to ni tako. Popotnik, ki potuje proti jugu, vidi malo po malo druge zvezde na nebu, in to ne iznenada, ampak polagoma. Vsako noč vidi, da se na južnem nebu pojavlja nekoliko zvezd, ki jih v prošli noči ni videl. Zdi se mu, da se nebo polagoma pomiče od juga proti severju. Tako se vidijo na Dunaju zvezde, ki jih ni videti v Hamerfestu, v Ljubljani ali Zagrebu take, ki jih ni videti v Pragi i. t. d. Potemtakem ima popotnik v vsakem mestu drugo nebo nad seboj. Iz tega pa sledi, da je zemlja od severja proti jugu povsod zakrivljena, in to povsod enako.

Istotako bi moralo solnce vsem ljudem izhajati v istem času, ko bi bila zemlja ravna plošča. Znano pa je, da ni tako; ako potujemo od zahoda proti izhodu ali obratno, opazujemo namreč veliko in pravilno razliko v izhajanju in zahajanju solnca. Proti izhodu bivajočim narodom izhaja solnce prej nego narodom na zapadu. Tako izhaja solnce prej v Budim-Pešti nego v Ljubljani, v Petrogradu prej nego v Budim-Pešti, na Dunaju prej nego v Pragi, v Berlinu prej nego v Parizu, v Parizu prej nego v Londonu. Izhajanje in zahajanje solnca je različno,

ker je zemlja zakrivljena. In da ni zemlja samo slučajno tu in tam zakrivljena, ampak pravilno kakor obla (krogla), se vidi na tem, da je povsod na zemlji pri enaki oddaljenosti na zahodno-izhodni črti tudi dnevni čas (solnčni izhod in zahod) v isti meri različen.

Najočividnejši dokaz, da je zemlja okrogla, imamo šele tri in pol stoletja. Leta 1519. je prodril Magelhaëns (Magellan) iz Atlantskega oceana po cesti, ki je nazvana po njem, v Tihi ocean, ga je preplul ter odkril Mariansko in Filipinsko otočje. Ta smeli brodar je sicer konec vzel na Filipinskem otočju, toda ena njegovih ladij je našla preko Moluk in Indijskega morja pot na Špansko (jeseni 1522. l.), da javi Evropi odkritje podvzetnega Portugalca. Zemlja je bila prvič obplovljena. S tem je bilo neovržno dokazano, da je zemlja obla.

Po J. Hoiću.

4. Morje.

Morje! Kdo ne bi priklonil kolen pred tvojim veličastvom, ko te zagleda prvikrat! In čim dalje počivajo moje oči na tebi, tem večje si, tem silnejše in ogromnejše. Veličju tvojemu se klanja moja misel, in moje srce čuti vso skrivnost tvojega bitja. Moj duh bi rad obsegel tvoje brezkončne meje in rad bi premeril tvoje temne globočine!

Tvoja sinja plan se spaja na obzoru z modrim nebom, in vajin poljub je večnost. Kaj je tebi človek? Kako majhnega, ničnega se čutim, veliko, veličastno morje, pred teboj! Kakor orjak ležiš med svojimi daljnimi obalami, in kaj ti mar, če plezamo mi pozemeljski črvi po tvojem širokem hrbtu! Klanjam se ti, sveto božansko morje!

Krasno si morje! Krasno si, ko te pozlačujejo žarki izhajajočega solнца. Tvoje gladko obličje gori in plameni v zlatem ognju, in velika tajnost porajajočega se dne počiva nad teboj. Krasno si, ko te boža solnce s svojega zenita, ko spavaš kakor utrujena vila v opoldanski vročini. Krasno si, ko se s poslednjimi, zlatimi poljubi poslavlja od tebe večerno solnce, ko pada tihi mrak in ko te obliva s svojo srebrno

lučjo blede mesec, plavajoč med mirijadami zvezd po sinjem nebu. Katera človeška beseda bi mogla izraziti tvoj čar, o morje, kadar sanja nad tvojimi rahlo šepetajočimi valovi tiha, topla zvezdnata noč!

Močno si morje! Kdo ti je kos, kdo se more meriti s teboj? Na svojem širokem hrbtu nosiš brez števila velikih jeklenih ladij, in gorje jim, če se razljutiš! Kakor orehove lupine se premetavajo po tvojih penečih se valovih. In kadar se zvežeš z divjim viharjem in butaš ko razjarjen tur ob skalnati breg, se trese zemlja pred gnevom tvojim. Kje ste, vi oblastniki tega sveta, ki ste se bahali s svojo močjo in pozivali sosede v boj? Kje ste, in kje so vaša mogočna kraljestva? Kje so vaše silne armade, pred katerimi so trepetali narodi? Ni vas več? Vse vas je premagal čas in vas poteptal v prah! A tvoja moč, sinje moje morje, ne pojema! Tvoja moč je nepremagljiva in strašna kakor pred tisoč in tisoč stoletji! Tvoja moč je večna!

Največji prijatelj in dobitnik človeštva si, sinje morje! Najbolj oddaljene dežele, najbolj tuje si narode — ti jih spajaš med seboj. Ti seznanjaš antipode z antipodi, šumiš in bučiš ob vseh pristanih in obalah, koder pljuskajo tvoji peneči se valovi, večno svojo pesem o občem bratstvu in mednarodni ljubezni!

Slava ti, veličastno, večno, krasno, ti močno in mogočno, ti dobrotljivo in blago, ti čudovito morje! . . .

Anton Aškerc.

5. *Ribičeva vrnitev.*

„Polnoč! . . . Moža še ni domov . . .

Kak strašna to je ribja lov

nocoj na morju sred viharja!

Kako se bliska, strela udarja!

Nevikta tam besni . . . Grmi . . .

In morje kak šumi, buči!

„Kako ti ob skalorje buta
valov penečih jeza ljuta! . . .

Gorje ti, mož nesrečni moj!
Kako pripelješ se nocoj

do brega živ? . . . Ne morem spati . . .
Kaj počilo je tam za vrati? . . .“

In sredi sobe tisti hip
prikaže ribič se . . . Ko kip
stoji pred njoj, pa gleda, gleda
molče jo, ki se strese bleđa . . .

„Oh vendar prišel si domov!
Res rešil si se iz valov?!“

Pa hoče srečna ga objeti . . .
Kar skozi okno blisk posveti —
in ribiča ni več nikjer,
čeprav zaklenjena je dver . . .

A zjutraj ribiči sosedi
ji pridejo naznanjat: „Vedi,
tovariš naš, mož mladi tvoj,
utonil v morju je nocoj!“

Anton Aškerc.

6. Petero delov naše zemlje.

Največji del naše zemlje, dobre tri četrtine, pokriva morje; iz njega pa se dviga pet velikih komadov suhe zemlje, ki jim pravimo zemljine ali pa tudi deli sveta. Štejemo jih po navadi v tem-le redu: Evropa, Azija, Afrika, Amerika in Avstralija. Ako pa jih štejemo po njih velikosti, imenujemo najprej Azijo, ki meri 45 milijonov km^2 ; druga je Amerika z 41 milijoni km^2 , tretja Afrika s 30 milijoni km^2 , četrta Evropa z 10 milijoni km^2 , peta pa Avstralija z 9 milijoni km^2 .

Azija je torej največja in skoro tolika kakor Evropa, Afrika in Avstralija skupaj. Po velikosti ostaja Amerika za

Azijo le za štiri milijone *km*²; Evropa je več ko štirikrat manjša od Azije, še manjša od Evrope pa je Avstralija, ki je torej najmanjši del sveta.

Iz Evrope dospemo v Azijo po suhem; ta dva dela sveta sta med seboj zrastle, ter se Evropa drži Azije z najširšo svojo stranjo. V Afriko pa iz Evrope po suhem ni pota, ampak ta dva dela sveta loči Sredozemsko morje. To-le je na najožjem kraju tako ozko, da se čeznje lahko v Afriko strelja z velikimi topovi, kakršne imajo Angleži v svoji skalnati trdnjavi Gibraltarju.

Od Evrope že zelo oddaljena je pa Amerika, četrti del sveta; zakaj med njo in Evropo se razširja veliko Atlantsko morje ali Atlantski ocean. Urne poštne ladje ga preplovejo po navadi v osmih ali desetih dneh. V najnovejšem času pa so izdelali ladje, ki zmorejo to dolgo pot že celo v šestih dneh.

Toda v Avstralijo traja vožnja celih 42 do 43 dni. Ta najmanjši del sveta je tedaj od nas najbolj oddaljen in ravno zavoljo tega nam je tudi še najmanj znan. Avstralijo poznamo šele dobrih sto let. Sicer je tudi Amerika zadosti oddaljena od nas, vendar je minilo že štiri sto let, odkar nam jo je odkril Krištof Kolumb.

Ivan Vrhovec.

7. Plemena človeškega rodu.

Na naši zemlji živi skoro 1600 milijonov ljudi. Dasi tvorijo vsi skupaj po svojih duševnih zmožnostih enoto človeškega rodu, se vendar razlikujejo med seboj, posebno po telesu, po jeziku, veri in omiki.

Največji vpliv na telesni in tudi duševni razvoj ima podnebje. Vsled tisočletnega vpliva različnih podnebnih, a tudi drugih razmer so nastala razna plemena, ki se razlikujejo posebno po obliki glave, po barvi kože ali polti in po laseh. Navadno se deli človeštvo na pet glavnih plemen.

1. Kavkazci ali Sredozemci, k katerim pripadamo tudi mi, imajo belo polt, ki pa prehaja v toplejših krajih v temnejšo. Čelo je visoko in izbočeno. Lasje so raznobarvni, kolikor toliko kodrasti, brada je močna. To pleme šteje zdaj

blizu 700 milijonov ljudi in stanuje po vsej Evropi, severni Afriki in po južnozapadnem delu Azije. Ker s svojimi duševnimi zmožnostmi nadkriljuje vsa ostala plemena, vlada dandanes tudi v Ameriki in Avstraliji.

Kavkazcem sorodni so Dravidani, ki stanujejo v Dekanu in na otoku Cejlonu, in Nubijani ob reki Nilu. Prvih je okroglo 40, a drugih 10 milijonov.

2. Mongolci so za Sredozemci najštevilnejše in najbolj izobraženo pleme. Našteli so jih 600 milijonov. Kože so rumenkaste ter imajo skoraj oglato glavo. Lasje so pramenasti, ličnice močne, oči ozke in navadno poševno razparane. Nos je širok in ustnice so debele. Mongolci stanujejo po severno-iztočnem delu Azije (Kitajci, Korejci in Japonci). K njim prištevamo tudi Madžare, Turke in nekatere srednjeazijske in severne narode.

3. Amerikansko pleme (Indijanci) je podobno mongolskemu, ima pa močnejši nos in rdečkasto polt. Čela je širokega in nizkega in ima črne, pramenaste lase. Indijanci so nekdanj gospodovali po vsej Ameriki, ali priseljeni Evropejci so jih skoraj povsod pregnali. Štejemo jih še nekoliko nad 12 milijonov.

4. Malajci imajo rjavo polt in črne lase. Po obliki glave se približujejo Kavkazcem. Malajsko pleme, ki ga je okoli 30 milijonov, stanuje na otoku Madagaskarju, na polotoku Malaki in na mnogih otokih Tihega morja.

5. Zamorci ali črnici so črne, baržunaste polti. Kosozobi so, z nazaj potisnjenim čelom, s potlačenim nosom in debelimi ustnicami. Glavo, ki je daljša nego široka, pokrivajo kodrasti lasje. Črnici niso duševno posebno razviti. Ustvarjeni so za vroče podnebje. Prvotno so prebivali le v Afriki, razen na severju, a zdaj jih je mnogo v Ameriki, kamor so jih nekdanj naselili kot sužnje. Zamorcev in Kafrov, ki so manj črni nego Zamorci, je okoli 150 milijonov.

Temu plemenu sorodni so čopastolasi Hotentoti v Kaplandu in Avstralci. Oboji stojé duševno na najnižji stopnji in izumirajo.

Ludovik Černež.

8. Svetovni promet.

Živeč v „dobi“ pare in elektrike“, smo postali grozno razburjen in nestrpen rod, ki mu že največja brzina ni več brza dovolj. Naši predniki so se s cesarsko pošto n. pr. na Dunaj vozili deset dni, če je bilo vreme lepo in ceste ne slabe ter je šlo sicer vse po sreči; dandanes niti deset ur ne potrebujemo do tja. A še ta vrtoglava vožnja nam je prepočasna, in pri železnicah si ubijajo veliki in mali gospodje glavo, kako bi še bolj skrčili ta čas.

Dandanes skoro nobena daljava ne velja nič več. Naši rojaki, ki odhajajo v Ameriko, se poslavljajo od svojih ljudi tako izlahka, kakor so odhajali njih očetje v kako sosednjo župnijo na cerkveno proščenje, kakor da bi Amerika ležala tam-le za onim ovinkom kje.

Že železnice so močno skrčile daljave ter jih spravile takorekoč na nič, zlasti pa so storili to parobrodi. Res je, da se širijo po zemlji velike dežele in mogočne države, toda kaj so ti kosi suhe zemlje v primeri z velikanskimi prostori, ki jih pokriva morje! Kaj so največje daljave na suhem v primeri z daljavami na morjih! A tudi teh kmalu ne bo več. Prva ladja, ki je pred dobrimi sto leti nesla kaznjence v Avstralijo, je plavala z njimi po morju celih osem mesecev, preden je dospela tja. Današnje ladje ne potrebujejo za tisto pot niti toliko tednov. Parobrodi so stisnili najbolj oddaljene dežele drugo k drugi.

Parobrodi so potegnili narode vsega sveta v splošno vrvenje, v skupno delovanje in tekmovanje. Le parobrodi so napravili promet občen, svetoven. Ko zmanjka železnici na morskem obrežju tal in pota, prevzame parobrod njen posel ter ga opravlja mnogo popolneje in v mnogo večji meri.

Po parobrodih šele se raztekajo in razsipavajo sadeži in pridelki najbolj oddaljenih dežel po vsem svetu.

Dan za dnem prihaja na svetovna tržišča novo blago, ki dosle še ne bilo znano ali še ni služilo človeškim potrebam,

obenem pa se neznanski kopičijo in množé tudi obilice že znane-
nega blaga.

Nikdar upehani in ugnani, se kosajo trgovski narodi med
seboj ter izkušajo, kateri bo na velikih svetovnih tržiščih
izpodrinil in užugal drugega. Če vidi podjeten trgovec, da
ne more več izhajati z blagom, ki so ga dotle radi kupovali,
in si pridobivati nekdanjega dobička, se brž pokaže z novim.

To poganjanje za prednost pa ne koristi le spretnim in
premišljenim trgovcem samim, ampak od tega ima dobiček
ves človeški rod. Po dokaz za to ne hodimo daleč! Dobimo
ga v vsaki najubožnejši koči. Kako svetlo je v njej, ko prižge
stara mati dobro osnaženo svetiljko petrolejko! Stara ženica
si skoro več ne more misliti, kako je mogla kdaj kot mlado
dekle pri medlo brleči treski presti najtanjše praznje platno,
ki se je ponašala z njim na dan svoje poroke. Kako je bilo
takrat mračno v koči in nezdravo, kako se je vlačil dim
v gostih meglah po njej! Danes pa, kako svetlo je celo po
kotičkih! In dalje! Brez skledice slastne kave, ali bi stara
revica mogla zdaj še živeti?

Res je, da ji je primešane več ali manj Frankove ali
Katrajnové slaščice, toda nekaj bobov prave kave je pa ven-
darle vmes, ki je zrastle ali v Indiji ali pa na nasprotnem
koncu sveta, recimo, v Braziliji kje. Da pa si stara revica
more osladiti zadnje dni svojega življenja s toliko ji ljubo
slaščico, za to ima zahvaliti nenavadno razviti promet na-
šega časa.

Ivan Vrhovec.

9. Pragozdi ob amazonski velereki.

Po amazonski širjavi, ki zavzema toliko sveta, da bi
z njim lahko pokrili tri četrtine evropske zemlje, se raz-
prostirajo velikanski pragozdi, ki jim pravijo selvas.

V osrčje teh gozdov še ni stopila človeška noga, tukaj
še ni pela gozdu pogubna sekira. Tukaj snuje in tke priroda
neprestano po svojih nepremeljivih zakonih.

Iz mnogoličnega semenja, ki ga izročé gozdne rastline
vsako leto na milijone in milijone materi zemlji v mehko na-

ročje, klije novo življenje, starci med gozdnimi rastlinami pa slabé, hirajo in ginevajo.

Ni baš lahka reč, priti v amazonski pragozd.

Najlaže mu prideš blizu na ladji, ki plove po veletoku z morja navzgor v amazonsko dolino. Tudi mi se napotimo z ladjo v amazonski pragozd, da si ga ogledamo natančneje in vidimo, kaj vse se godi v pragozdu.

Sredi meseca julija je že popolnoma nehalo deževje poletne deževne dobe; amazonske vode so se pomirile, so upadle, stopile v svojo navadno strugo in se izčistile. Tedaj dospemo v Makapo, mesto ob izlivu Amazona; tukaj se preskrbimo z vsem, česar je treba za večdnevno bivanje v samotnem kraju. Kar drugo jutro nas nese mogočen parnik v določeno smer.

Veletok se mirno vali proti iztoku. Iz vode gledajo otoki in nasipine, obale so gosto porastle s trstjem in drugimi pobrežnimi rastlinami, na desni in na levi pa se vidijo velikanski gozdi.

Izmed povodnih rastlin, ki jih opazujemo, nas zanima najbolj kraljevi lokvanj (*Victoria regia*), velikan med lokvanji. Njegovi debeli, popolnoma okrogli, na robu navzgor zavihani listi, ki merijo v premeru $1\frac{1}{2}$ —2 m, ležé na vodni gladini. Cveti so veliki kakor manjša redoseja, plodovi pa kakor človeška glava.

Na bregu ugledamo večje število povodnih svinj.

Mnogo veselja in smeha je z delfini, ki v gostih vrstah plavajo za parnikom. Delfini namreč živé ob ribah, ki se zbirajo okoli ladij in jih spremljajo, loveč in žroč vsakovrstne odpadke od ladij. Zato gredo delfini za ladjami.

V obširnem zalivu opazimo kakih 5 m dolgo morsko kravo, ki žre različne povodne rastline; na otoku, zalivu nasproti, pa se solnči ostuden, celih 5 m dolg aligator.

Po daljši vožnji dospemo na kraj, kjer zapazimo na levem bregu silovite reke velikansko in strašno goščavo. Tukaj stopimo z ladje in se utaborimo ne daleč od reke pod starim, veličastnim drevesom.

V amazonskem pragozdu smo!

Mogočen in nepopisljiv je dojem, ki ga napravi na opazovalca strašna goščava. Drevo stoji poleg drevesa, grm se tare ob grmu, zelišče se tišči zelišča.

Drevesa so debela kakor polovnjak, četrtnjak in še debelejša ali pa so tanka in vitka ter ravna kakor sveča. Vejato drevje izteza veje daleč od sebe, veja se vriva v vejo, vejevje se prepleta z vejevjem in se spleta v obok, ki je gost kakor protje v jerbasu.

Okoli debel se ovijajo, tu kakor velikanske kače, tam kakor vrvi in motvozi, plezajoče lijane, kukavice, slaki in druge plezalke; včasih se oklepajo drevesa tako tesno in s tako močjo, da mu zastaja redilni sok in da usahne: plezalke so ga zadavile.

Po svoji opori spležejo plezalke v največje višine, drevesom do vrha; vzpenjajo se od drevesa do drevesa, prepletajo vejevje, ga spletajo med seboj in delajo med drevjem brez števila brvi in mostov.

Z vej visé dolgi, sivi, bradi podobni lišaji, po trohnečih in prhljih kladah se iztezajo kukavice z velikim cvetjem nenavadne oblike, iz tal gledajo gobe širokih klobukov in dolgih repov. Grmovje v pragozdu je večjidel polno trnja, zelišča imajo debelo, usnjato listje.

V pragozdu je na pol tema, somrak; zrak je zatohel, tal ne doseže kapljica iz oblakov, v pragozd ne pride večja žival, človek ne brez sekire v roki.

Amazonski pragozd je bivališče premnogoterim živalim. Visoko po drevju vpijejo in vriskajo širokonose opice, obirajo listje topoumi lenarji, po gozdnih redčinah in goličavah se pasejo jeleni, srne in tapirji, v zatišju pod gostim grmovjem prežé drzni in pogumni jaguar, krvoločni puma in požrešni ozelot. Ptičev je amazonski pragozd prebogat. Ob rekah in jezerih se izprehaja tropa dolgokrakih močvirnikov, po vodi plavajo družbe širokoplečih plavaric, po cveticah in po grmovju letajo frčachi kolibriji, po drevju pa je vse živo lahko-krilih sokolov, pisanih žoln, zelenih papig in raznovrstnih

pevk, da ni konca ne kraja njihovemu čivkanju, žvižganju, žvrgolenju, kavkanju, krokanju, škripanju, bobnanju in bevkkanju. Po tleh se plazijo razne kače, strupene in brezstrupne, nekatere se vzpenjajo po drevju in se obešajo na veje, po suhih gozdnih robih se grejejo dolgorepi kuščarji z napetimi in izbuljenimi očmi, po pritličnem rastlinju se potikajo velike želve, po lužah živé kričeče žabe. Veliko je število žuželk, stonog, ščipalcev, pajkov, suhih južin in druge take golazni. Pisani metulji krožijo ob dišečem cvetju, bleščeči hrošči brenčé po zraku, različni kožokrilci preiskujejo cvetje in srkajo iz njega sladki med, skržati in kobilice cvrčé in škripljejo, da bi človek oglušel.

Ko pa zatone solnce in se zmrači, se vzdignejo zloglasni komarji ali moskiti in napadajo ljudi in živino; kresnice se zbudé in merijo zrak na vse strani; po zemlji lazijo visokonomi pajki, krivorepi ščipalci, bohotne suhe južine in hitre strige. Globlje v gozdu se oglašajo sove, iz goščave se priplazijo jaguar, puma in ozelot in gredó, grdo tuleč, za plenom. Človeku postane tesno pri srcu, strah ga je, spati ne more mnogo, težko pričakuje mladega dne.

Človeka v amazonskem pragozdu ni; samo na obalah amazonske velereke in nekaterih večjih pritokov so se naselili beli ljudje in omikani Indijanci. Naseljenci dobivajo in prodajajo raznovrstno blago, ki ga daje pragozd, kakor divji kakao, dišečo smolo balzam, zdravilno korenino sasapariljo, vsakovrsten les i. dr. Poleg tega pridelujejo na črni in silno rodovitni zemlji bombaž, kavo in riž.

Strmeli smo nad veličastnostjo in velikanstvom božjega stvarstva na teh tleh. Vrnemo se na parnik in odpeljemo nazaj v Makapo.

J. Koprivnik.

10. Slovenci v Ameriki.

Amerika je pribežališče nezadovoljnežev in nesrečnikov, ki iščejo svoje sreče izven rodne jim zemlje. Iz nezadovoljnežev, srečelovcev i. t. d. so nastale v Ameriki prve naselbine, ki

so izredno hitro naraščale. Nastala so mesta in v mestih kolonije različnih narodov. Kraj Arabcev bivajo Asirci, kraj Kitajcev Italijani, kraj Japoncev Nemci, Irci, Angleži, Francozi in slovanski narodi.

Tako je postala Amerika domovina tudi mnogim Slovencem in Hrvatom. V novi domovini niso izpremenili svojih čuvstev; ostali so, kar so bili: Slovenci, Hrvati; premenili so svojo domovino, narodnost jim je ostala ista.

Večina Slovencev, ki pridejo v Ameriko, je kmetiškega, oziroma delavskega stanu; ostali stanovi tvorijo le majhen del tamošnjih Slovencev. Dočim je kmetiskemu mladeniču na farmah in v nebrojnih tvornicah ob vsakem času dela na izbiro in dočim ostane rokodellec običajno pri svojem delu, mora človek brez rokodelstva prijeti za vse, kar se mu ponuja. Po izpričevalih tam nihče ne povprašuje, pač pa, koliko denarja zahteva človek za svoje delo. Ako je novi uslužbenec svoji nalogi kos, ostane v službi; njegovo delo služi gospodarju namesto izpričevala, njegovo vedenje nadomešča svedočbe.

Dnevni čas dela je navadno daljši nego v Evropi. Opoldanski odmor traja le pol ure, kvečjemu eno uro. Opolodne ne gre nihče domov, ampak vsakdo si prinese kaj malega s seboj ali pa pohiti v bližnjo gostilno, kjer je dobiti le jedil in vode. Ob polšesti, oziroma ob šesti uri je delo končano, potem hiti vsakdo domov.

V mestih, kjer so večje slovenske naselbine in kjer v posameznih ulicah bivajo skoraj izključno le Slovenci, je življenje skoraj isto kakor na Slovenskem. Slovenci so v takih naselbinah večinoma tvorniški delavci, premogarji ali pa rudarji, ki po napornem dnevnem delu ne mislijo na ameriške mestne zabave, najsi se vršé v neposrednji bližini, pač pa se veselé po svoje, kakor so se veselili v daljni domovini. Tu je slišati slovenske napeve, igranje na harmoniko in veselo vriskanje, trkanje kozarcev in prave slovenske dovtipe.

Število ameriških Slovencev preseza 100.000 glav; živé skoraj po vseh državah iztoka, zapada, severja in juga. Naselbina Joliet v državi Illinois šteje kakih 3000 slovenskih

stanovnikov. Jolietski Slovenci imajo tudi svojo zasebno šolo, ki je edina slovenska šola v Ameriki; oskrbujejo jo šolske sestre.

Čeprav so ameriški Slovenci krajevno ločeni ter raztreseni skoraj po vseh državah in celo onostran mej Zedinjenih držav, tvorijo vendarle eno samo naselbino, ki ima svoje središče v društvih. Ameriški Slovenci so ustanovili nad 80 društev, sama podporna društva. Večina društev — nekatera imajo tudi pevske in godbene odseke — so zedinjena v dveh glavnih skupinah: v „Jugoslovanski katoliški Jednoti“ in v „Kranjski katoliški Jednoti“.

Vsako leto se vrše v določenem mestu glavna zborovanja odposlancev vseh slovenskih društev te ali one skupine. Ob tej priliki se sestanejo Slovenci od vseh vetrov.

Pri letnem zborovanju se priredi domača slovenska veselica. Tudi slovenske časnike imajo v Ameriki. Najiminitnejša sta: „Glas naroda“ in „Amerikanski Slovenec“. Hrvat in Slovenec sta si seveda tudi v Ameriki prava brata.

P. Z. Valjavec.

11. Čebela in muhi.

*Sklenili muhi sta, leteti v tuje kraje,
s seboj vabili sta čebelo, tja leté:
papíge pravile kramljáje
veliko hvalo daljne te so deželé;
vrh tega ju globoko je žalilo, da,
kjer od starine njih je rod,
z gostí ju gonijo povsod,
in pa zakaj! (Ljudi naj bode v srca sram,
da čudi so ledene!).
Da branijo, uživati slaščic
z obloženih polic,
izmislili so zvonce si steklene;
a v hišah kmetskih pajke zalotiš strupene. —
„O, srečno pot,“ čebela je odgovorila.
„Od kdaj
pa meni prav prijeten je ta kraj!*

*Za satje sem si vseh ljubezen pridobila,
saj ljubi kmet me in gospod.*

*Vidve letita,
kamor želita!*

A pomnita si to povesod:

*Ker sta brez prida, nimata — bodita trezni —
ni spoštovanja, ni ljubezni,
a pajki bodo jedva boljši vam
i tam.“*

*Kdor kdaj se trudil v prid je svoji očetnjavi,
lahkó potem je ne ostavi;
a kdor živi brez prida, kdor doma je len,
temú dežela tuja vselej prav ugaja:
pač ni bil njen rojak; zato je manj prezren,
pa nihče mu lenobe grde tam ne graja.*

J. A. Krylov — J. Vesel.

12. Barčica.

*Plavaj, plavaj, barčica srebrna,
po zelenem morju!*

*Ej, na barčici sedijo fantje,
trije fantje mladi.*

*Trije fantje pojejo mi pesem,
pesemco prelepo:*

*„Plavaj, plavaj, barčica srebrna,
po zelenem morju.*

*Tam za morjem, za zelenim morjem,
tam so zlata polja,
pa za polji, za poljanami
nam šumé lesovi.*

*Trije fantje, trije fantje mladi
nimamo domovja,
ne družine, pa domovje naše
zdaj bo onkraj morja . . .“*

O. Zupančič.

13. Podnebje in prirodnine v Avstraliji.

Avstralija se razprostira večinoma po vročem pasu. Mnogo drugih dežel v tem pasu je najrodovitnejših, ker imajo dovolj dežja; Avstraliji pa tega božjega blagoslova nedostaje skoro popolnoma; tam dežuje sploh le redkokdaj. Avstralske planine in Sinje gore, ki držé vštric z iztočnim obrežjem, zadržujejo oblake, ki prihajajo od morja, tako da se izlijejo že ob njih rebrih. Vetrovi, ki pripihajo v notranje kraje, so vsled tega suhi in silno vroči; tam dostikrat po več let ne pade niti kapljica dežja. Bolje je samo v pokrajinah ob južnem in iztočnem obrežju; zaraditega so tudi samo te pokrajine naseljene, samo tukaj se razvija — pod prijetnim in prav zdravim podnebjem — človeško življenje.

Najrodovitnejši je svet na iztoku, ob Velikem morju, od obrežja pa do znožja imenovanih pogorij. To je pas gozdov — le škoda, da je tako ozek. Tukaj se vrsté krasne ravninice, tu ni nerodovitnega prostorčka.

Onostran pogorij je pas pašnikov, pas obširnih, s trdo, slano travo porastlih, silno vročih planjav in pa pas z zani-karnim, neprodornim trnjem pokritega sveta.

Že ta drugi pas je dovolj pust in neprijazen ter zavzema velikanske prostore; a tretji, največji del avstralskega sveta je puščava v najgroznejšem pomenu besede. Tukaj ne najdeš nikjer zelenice (oaze), kakor so v puščavi Sahari, in torej tudi ne sledu človeškega življenja. Tiho in mrtvo je tod kakor v grobu.

Rastlinstvo avstralsko je na mnogih krajih čudno enostavno. V nekaterih krajih je le ena vrsta drevja. Sploh se avstralski gozdovi, ki se nahajajo onostran pogorij ob bregovih večjih rek, nikakor ne morejo primerjati z našimi. V teh gozdih dostikrat po dve, tri leta ne dežuje, a slučajni nalivi nič ne zaležejo, ker izpuhti na razbeljeni zemlji vsa moča že v nekoliko urah in je zemlja kmalu zopet trda, kakor je bila prej.

Da se ubrani drevje najhujše vročine, mu je dal Stvarnik kakor podplat trdo perje, obrnjeno navpično, da ga vroči solnčni žarki ne morejo zadevati, temveč padajo ob njem naravnost na zemljo. Zato so avstralski gozdovi brez sence. Veje so jako redke, tako tudi drevesa. Grmičevja v gozdih ni. — Drevju segajo korenine globoko v tla, da pridejo do borne vlage. Vrhutega ima še vsako drevo v koreninah, v deblu in v rogovilah vej nekake mehurje, kjer se o deževnem vremenu nabira voda. Ob tej vodi živi potem drevo, kadar se ga z vso silo loti vročina.

Za človeka užitnega sadeža ni najti v avstralskih gozdih. Po severnih krajih rasto divje banane in neka vrsta divje vinske trte; ob bregovih vseskozi slanih jezer se plazi hotentotska smokva; našlo se je celo neko samosevno, naši pšenici podobno žito in marsikje raste avstralska rž; a za nas so vsi ti sadeži neužitni.

Z neumorno pridnostjo so angleški naselniki z napeljevanjem vode izpremenili velike kose avstralskih puščav in samot v bogata, rodovitna polja, ki jih imenujejo štacijone. Tu pridelujejo najrazličnejše evropske sadeže: žito, vino, sadje ter tudi bombaž, kavo in sladkorni trs. Ob prej opisanem obrežju po so že celi gozdovi smokev, mandljev, breskev, marelic, črešenj in drugega sadja. Najiminitnejši poljski pridelek je pšenica.

V Avstraliji se pridobiva tudi obilo zlata, vendar že zelo pojema.

Najboljše dohodke daje Angležem živinoreja, posebno reja ovac. Nekateri gospodarji imajo črede po sto tisoč glav. Vsa Avstralija jih ima nad 125 milijonov. Razen tega imajo tudi mnogo konj in goveje živine. Vse te črede se pasejo na navedenih avstralskih planjavah. Toda gorje živini in pastirjem, ako le predolgo ni dežja, ako se posuše reke in še tiste mlake in tolmunčki, ki so dajali dotle vsaj za silo pitne vode! Živina je sredi grozovite puščave naenkrat brez kapljice vode. Da bi jo mogli prignati domov v štacijone, kjer prebivajo v vsem izobilju njeni gospodarji, na to ni niti misliti. Tedaj nalašč

poslani delavci kar postreljajo živino ter pokuhavajo za mesni izvleček.

Domačo živino so šele naselniki pripeljali v Avstralijo. Kunec in vrabec pa, ki so ju tudi preselili tjakaj, jim delata silno preglavico, ker se zelo množita in občutno škodujeta. Vse pokončavanje ne izda nič.

Živali, ki so bile že prej v Avstraliji, so kaj čudne in človeku skoraj popolnoma brez koristi. Večinoma so vrečarice. Največji je kenguruj. Pravi čudak je kljunaš, četveronogata žival s plavutnimi kožicami in račjemu kljunu podobnim gobčkom; kljunaš leže jajca, in iz njih se izlezejo četveronogati mladiči.

Med mnogovrstnimi ptiči, ki imajo večinoma nenavadno, čarobno lepo perje, je največji kazuar, ki je skoraj tako velik kakor afriški noj. Namesto s perjem je porastel z žimo.

V Avstraliji tudi ne manjka zelo strupenih kač, a izmed žuželk je omeniti termitov, silno velikih mravljincev, kojih mravljišča so dosti višja nego kože avstralskih divjakov.

Po Ivanu Vrhovcu.

14. Na egiptovski piramidi.

Na piramidi smo. Ozrimo se okoli sebe! Tu se razprostira pred nami bogati Egipt, lepa rodovitna dolina med strmimi bregovi, ki jo obdajajo na obeh straneh in ločijo od brezkončnih puščav; po sredi pa se veličastno vije sveta reka Nil in izliva rumene svoje valove po neštevilnih tokih in prekopih, po katerih je umna in pridna roka Felahova napeljala vodo, da mu namaka zelene njive in senčnate gozdiče. Kamor sežejo Nilove vode ob času velike povodnji, puščajoč gnojno, črno prst za seboj, tam je zemlja kakor raj cvetoča in rodovitna ter daje obilno sadu. Korak više je že puščava; peščena tla, ki jih nikoli ne zmoči dež, ne poženo niti bilke; le kaka osamela palma še životari, nekoliko oddaljena od zelene ruše, in priča, da je še v globočini malo mokrote. Po pravici se torej Egipt imenuje Nilov dar.

Zapustivši tesno dolino, se deli glavna struga Nilova v dva vodotoka, ki objemata rodovitno delto, žitnico starega veka.

Med delto in gornjim Egiptom leži nam nasproti onostran reke ob znožju strmega in divjega Mokatama glavno mesto egiptovsko, Kajira, nekdanj sedež zmagovitih kalifov. Mesto je nastalo poleg razvalin stare Memfide in se širilo ob reki okoli gradu. Zdaj je jako prostorno; šteje do pol milijona prebivalcev in ima v novih predmestjih Bulaku in Izmajiliji kaj lepe, visoke, prostorne hiše brez streh ter krasne palače egiptovskih velikašev in tujih bogatih kupcev. Izmed brezštevilnih hiš se dvigajo na mošejah poleg veličastnih kupol premnogi tanki minareti. Visoko nad vsem pa moli proti nebu utrjeni grad, trdnjava, kažoč daleč črez ravnino dva šibka, pa silno visoka minareta. Tam za gradom, že izven mestnega ozidja, pa vidimo na Mokotamu staro mošejo, ki čepi med pečevjem kakor na skalo prilepljena. Dalje ni več videti človeškega bivališča; visoka planjava se razteza pusta in prazna tja do Rdečega morja. Prav taka je puščava na tej strani doline. Valoviti svet je črez in črez pokrit z drobnim peskom in rjavim kamenjem. Po plitvih dolinah med širokimi holmi pa se vije steza, ki jo je v pesku zaznamoval težko obloženi velblod, „ladja v puščavi“, ko je po več tednov trajajoči poti donášal datlje in druge pridelke iz oaze tam nad peščenim morjem. Glej, baš koraka tam dolga vrsta teh krivovratih živali! Beduin v dolgi beli suknji vodi za vrh prvega velbloda, drugi pa gredó za njim kakor gosi.

J. Karlin.

15. Sahara.

Največja in najstrašnejša med vsemi pustinjami na zemlji je Sahara. Ime ji izvira od arabske besede „cahhra“ in pomeni ravnino. Sahara zavzema 10 krat toliko prostora kakor naša monarhija; torej je po priliki tolika kakor dve tretjini Evrope. Akoravno je na severni strani polutnika, spada ipak med najtoplejše dele sveta; tu je eden edini letni čas, žarko,

neznosno poletje. Redkokdaj ohladi tu dež od solnčnih trakov razžarjeno površino. Obilje soli in školjk svedoči, da je bila ta pustinja nekoč veliko sredozemsko morje. Tla saharske pustinje so tu-le peščena, tam-le zopet skalnata; tukaj se dvigajo kamenite ravnine, a tam-le gorski grebeni z vrhunci nad 2000 m.

Zapadna Sahara — Sahel imenovana — je malone izključno pustinja, posuta povsem z drobnim peskom, ki sega daleč v morje ter dela ob obalah opasne sipine (prode). Razen pomanjkanja dežja je neizmerna množina belkastega peščenjaka glavni vzrok saharske pustinje. Vsled naglih izprememb toplote namreč poka in razpada kamenje, a suhi veter ga nosi na vse strani, drobeč ga v droben pesek. Zapadni del je najgolejši kraj pustinje. Na tem neizmernem prostoru ni človeka, ni živalinje in ni nikake rastline. Nad peščenim morjem se dviga veličastni nebeški svod; vse je tiho in mrtvo. Samo tu in tam obračajo viharji pesek v vrtincu, tvoreč cela brda. V Sahelu so zelo redki kraji, ki bi jih napajala voda in kjer bi uspevale rastline. Skalovita visočina deli Sahel od manjše iztočne Sahare, ki jo zovejo Libijsko pustinja. Tukaj so tla kamenita, a na več mestih jih namaka voda.

Sredi nepregledne Saharske pustinje so tu in tam kotlinasti dolci z živimi vrelei, z obdelano zemljo in bujno rastjo. Kjerkoli namreč v Sahari voda napaja tla, tam postanejo oaze. Ta beseda pomeni odmor ali stanišče. Oaze so zelena („zele-nica“), vrelovita, s palmami obrastla mesta, kjer počivajo karavane. Tu se pod palmami širijo mandljevci in breskve, potem granatna drevesa z lepim, rdečim cvetjem in pomaranče, polne plodov. S palme do palme se vije visoka trta. Koruza se zvija pod težkimi stroki. Pšenica, ječmen in detelja izpolnjujejo vsako praznino teh čudovitih „vrtov v pustinji“. Nad njimi pa se zibljejo palmovi vrhi v čisti, sinji vedrini kakor zelene perjanice.

Da ni datljev in kamele, ne bi mogli ljudje bivati niti potovati po saharski pustinji. Z datlji se hranijo kamele in ljudje. Potovati je mogoče po Sahari edinole s kamelo —

s „pustinjskim brodom“; ta vodi karavano od oaze do oaze, ki so karavanam v peščenem morju nekake luke (pristanišča). — Tu in tam se prikazujejo popotnikom senčnate gore, modra jezera, velika mesta. A ko prihajajo bliže — vse zopet izgine — fata morgana!

Po Ivanu Hoiću.

16. Sibirija.

Severni del Azije se imenuje Sibirija. Mogočna reka Jenisej jo deli v zapadno in iztočno Sibirijo. Prva je velikkanska ravnina, po drugi pa se razprostirajo gore in gorovja, griči in holmi. Po zapadni Sibiriji se vali velereka Ob, iz iztočne Sibirijske odvaja vodo Lena, istotako velereka. Jezer je po Sibiriji zelo mnogo; največja sta Balkaško in Bajkalsko jezero. Severne pokrajine ob Ledenem morju imajo vsled svoje visokoseverne lege zelo neugodno podnebje. Zima je dolga in strašno mrzla; po nekaterih krajih se shladita zrak in zemlja na 50° C mraza, tako da zmrzne živo srebro. Poletje je kratko, obzorje navadno megleno. Po Tundri — tako se imenuje močvirna nižava zapadne Sibirijske — so tla po leti le 1 m globoko otajana, v nižjih plasteh, do kakih 10 m na globoko, pa vedno zmrzla. Reke in jezera so za kratek čas po leti brez ledu, mrzli vetrovi brijejo od severoiztoka; toplih južnih sapic ni.

Ob tem neugodnem podnebjju je rastlinstvo dakako bomo in siromašno. Gozdov, kakršni so pri nas, tam ni. Naši navadni listovci so že davno ostali nižje na jugu; le iglavci, kakor macesen, bor in smreka so se popeli v te puste kraje; pa tudi njim se vidi, koliko imajo trpeti pod neugodnimi vremenskimi vplivi. Sredi med iglavci in v njihovem zavetju rastejo jerebika, breza, jelša, ostrolista vrba in različna zelišča. Po močvirjih se šopirijo ostrolisti in trdi šaši.

Popolnoma drugačne razmere vladajo po južnem pasu Sibirijske. Od severnega tečajnika proti jugu se že nahajajo gozdi in travniki kakor pri nas in prospevajo naša žita, kakor ječmen, pšenica, rž, oves, proso in ajda. Trava zraste do 2 m visoko. Zemlja je tukaj rodovitna in obrodi petnajsteren do

dvajseteren sad. Na južnem robu Sibirije dozorevajo žlahtna jabolka in hruške, celo marelice, breskve in grozdje.

Kakor ima Sibirija svoje posebno rastlinstvo, tako ima tudi svoje značilno živalstvo. Po širnih ravninah severnih delov se pasejo velikanske črede severnih jelenov; kjer je bolj mokrotno, živi v majhnih družbah veliki jelen los, ki ima lopataste rogovile z roglji ob robu; temni pragozdi bolj proti jugu so prebivališča neštevilnim živalim kožuharicam, kakor medvedu, volku, severni lisici, sobolu, hermelinu in sivi veverici. Število sobolov in hermelinov se vsled vednega zasledovanja manjša baje od leta do leta, lakotnemu volku pa ne morejo prav do živega, čeprav ga zatiravajo na vse mogoče načine. Izmed ptic, ki se nahajajo v višjem in srednjem sibirskem svetu, so največje kosmatonoga kanja, snežna sova in močvirna jerebica. Žuželk je po Sibiriji malo, največ je muh; med njimi so na zelo slabem glasu sibirski komarji.

Čisto drugo živalstvo je doma po južnih sibirskih planjavah. Tukaj se nahajajo vse po naših domačih gozdih živeče divje in vse naše domače živali. Ob veliki prometni cesti, ki drži s Kitajskega v Sibirijo, in po kirgiški ravnini redé tudi dvo-grbega velbloda. V okolici velikih južnosibirskih mest so posestniki, ki imajo po 1000 konj, 600—800 goved in po 2000 ovac.

Zelo bogata je Sibirija koristnih rudnin. V Altaju dobivajo v veliki množini srebro in premog, v gori Batugol in v poglavarstvu jenisejskem izvrsten grafit, po več krajih draga kamena, topaz in smaragd, ter mnogo žlahtnih vrst kremenjaka, ob Bajkalskem jezeru dragi lazurovec; ob mnogih rekah izpirajo zlato i. t. d.

Prebivalstvo redko obljudene Sibirije je večjidel mongolskega plemena. Večinoma so še pogani. Rusi, ki se naselijo med njimi ali živé tam v prognanstvu, so pravoslavne vere. Po severnih pasih so Sibirčani lovci, ribiči in pastirji, po južnih tudi poljedelci. Trgovcev in obrtnikov je med njimi prav malo.

Najvažnejša prometna žila je bila dozdej južnosibirska cesta. V najnovejši dobi so zgradili velikansko sibirsko železnico, ki je zdaj najdaljša železniška proga na svetu. Začne

se v Čeljatinsku na iztočni strani Urala in sega do Vladivostoka ob Tihem morju. Dolga je 10.000 *km*, torej okoli 20krat tako dolga kakor južna želenica od Dunaja do Trsta; vlak, ki vozi s hitrostjo naših osebnih vlakov, potrebuje od Čeljatinska do Vladivostoka celih 14 dni. Urejena je popolnoma novodobno in ustreza vsem potrebam in zahtevam tako dolge vožnje. V vozovih je gostilnica s kuhinjo in obedovalnico, v njih so spalnice, lekarna in kapelica. Med osobjem, ki služi potovalcem, se nahajata zdravnik in duhovnik.

J. Koprivnik.

17. Jeruzalem.

Jeruzalem leži na Judejskem gorovju, približno 800 *m* nad morjem. Ravnega in planega sveta ne dobiš tu razen planot proti jugozapadu. Mesto je sezidano na štirih gričih, in ti so: slavnoznana gora Sijon, hrib Morija, ki je na njem stal tempelj, hrib Bežeta in gora Kalvarija. Po tem takem razpada Jeruzalem že po zunanji obliki na štiri dele, ki jih ločita dve križajoči se dolini.

Okrog Jeruzalema so doline, izmed katerih se večkrat imenuje Jozafat. Tu je svet nižji, a nižino obdaje gorovje. Kraj je torej pripraven v obrambo zoper sovražnike, in baš zato so postavili tukaj mesto. Niti prirodna lepota, niti obilnost vode, niti prijazno podnebje ni privabilo sem prvih stanovalcev. Ker je kraj dobro utrjen, so dali mestu ime „Jeruzalem“, t. j., „bivališče miru“. In vendar so mesto večkrat razrušili sovražniki.

David je sezidal prvo obzidje ter z njim obvaroval goro Sijon, ki je bila takrat vsa pokrita s poslopji. Zato se sliši tudi včasih ime Sijon namesto Jeruzalem. Zveličar je trpel zunaj tega najstarejšega mesta. Pozneje je tudi Zveličarjev grob z drugimi grobovi in vrtovi prišel v novo mestno obzidje, v novo mesto Bezeto.

Obzidje se je sploh večkrat izpremenilo. Tudi danes je okrog mesta precej močno zidovje. Kdor hoče v mesto, mora skozi vrata, ki jih je sedmero.

Najlepše se vidi mesto z Oljske gore. Ta je na jutrovi strani in je nekoliko višja od Jeruzalema. Med mestom in med Oljsko goro je dolina Jozafat. Ker se mesto med obzidjem ne more povečavati, se širi v novejšem času zunaj obzidja. Večinoma zidajo tod Judje, ki jih dohaja dan na dan obilno v Jeruzalem. V vseh mestnih delih so znatne stavbe, cerkve in mošeje, zvoniki in minareti. V notranjem mestu stojé hiše nekako stlačene, vendar je pogled na nabroj večjih in manjših kupol od daleč prav zanimiv. V mestu samem pa ni posebno lepo. Večinoma neometane, iz kamenja zidane, stare hiše so podobne razvalinam. Ozke, neravne ulice so kakor v jutrovih mestih sploh dokaj nesnažne.

Dasi je v mestu vsak pedenj zemlje izrabljen, je vendar odprt obširni prostor, kjer je stal tempelj. To so sveta tla Jeruzalema; na njih se niso smela staviti človeška stanovanjsča.

Izmed mošej je posebno imenitna Omarjeva, ki sestoji iz več manjših mošej. Za kristjana najimenitnejše poslopje pa je velikanska cerkev Božjega groba. Čudno je, da imajo katoličani pravico le do primeroma majhnega dela; vendar je kapelica Božjega groba last katoličanov.

Razen cerkve Božjega groba je v Jeruzalemu še več cerkva raznovernih kristjanov v spomin na poedine sveto-pisemske dogodbe. Sploh je v tem mestu toliko zgodovinskih imenitnosti, da mora romar zelo paziti, ako noče nobene izgrešiti.

Katoliški samostan Sv. Odrešenika je škofov sedež in ima posebno cerkev z jako dragocenimi predmeti. Omeniti je še armenski samostan, ki lahko sprejme do 1000 romarjev. Avstrijsko gostišče ima prostora za nad 60 oseb.

Najvažnejši obrt v Jeruzalemu je izdelovanje molkov, škrinjc za relikvije in drugih takih reči. Večina prebivalcev — mohamedancev, židov in kristjanov — živi od romarjev. Vobče je Jeruzalem po svoji zunanosti siromašno mesto, ki bi se menda redkokdaj imenovalo, ako bi ne imelo za krščanstvo toli važne zgodovine.

Po Lampetu in drugih virih — L. Černej.

18. Kmetijstvo na Kitajskem.

Kitajci živé povečjem od kmetijstva; za kmetijstvo je rodovitni kitajski svet pripravnejši nego marsikateri drugi. Zato narod zelo čisla poljedelstvo. Sam cesar mora v začetku pomladi prijeti za plug ter razorati nekoliko brazd, da pokaže, kolikanj imenitno je kmetovanje.

Kakor cesar poljedelstvo, tako počašča cesarica izdelovanje svile. V devetem mescu vsakega leta gre z najodličnejšimi gospemi v svetišče in opravi daritev bogu, ki je učil ljudi presti svilo.

Kitajska sama rodi vsega dovolj, česar je stoterim milijonom njenih prebivalcev treba za življenje. Na Kitajsko ne bi bilo nikdar treba voziti žita, ako bi imeli povsod dovolj občil. Včasih nastane v kakem kraju huda lakota, a le zato, ker je premalo cest in potov, da bi se moglo na vse strani hitro pomagati z živežem.

Po obilnosti poljskih pridelkov so pri nas nekateri sklepali, da Kitajci mnogo bolje obdelujejo svojo zemljo nego mi. Toda motili so se; saj na mnogih malih kmetijah nimajo Kitajci drugega orodja nego motiko in grablje. Oralo ali plug, ki ga na večjih kmetijah vleče leni bivol, na razorje dovolj globokih brazd. Ker se torej prst premalo preobrača, jo je treba bolj gnojiti. Le gnojiti zna kitajski kmet bolje od našega. Kaj nerodno je tudi to, da Kitajci nimajo pri kmetijskem gospodarstvu ne lopat, ne tačk; tudi nimajo pokritih skednjev, ampak vse žito omlatijo kar na polju s cepmi ali pa ga izmanejo z živino.

Dandanes niso zemljišča nikjer tako razdrobljena kakor na Kitajskem, kjer največje posestvo na ravnem ne meri več nego kakih 60 *ha*; a štejejo ga za premožnega, kdor ima 6 *ha* lastnega sveta. Blizu velikih mest lahko živi skromna rodbina od enega ali poldruega hektara zemlje, če jo obdeluje sama. Seveda, ko bi mali posestniki na edinem svojem hektaru sejali žito, ne bi mogli živeti. To dobro vedó ti ljudje. Zato pa sadé same povrtnine, ki jih v mestu dobro spečajo; obenem pa

gojé čajevec in murbe ter redé svilne gosenice in predejo svilo. To so opravila za žene in otroke, in kdor ima le nekoliko večjo rodbino, ne potrebuje pri obdelovanju svojega vrta vse leto nobenega plačanega delavca. In če je pri tem še priden in varčen, lahko izhaja. Povečjem se Kitajci odlikujejo s temi lastnostmi. V svojih potrebah so skromni kakor noben drug narod, pri delu pa pridni in stanovitni. V kitajski rodbini velja staro pravilo: Eden za vse, a vsi za enega.

Od poljskih pridelkov je najimenoitnejši riž. Dasi niti ne raste v severnih in višjih zapadnih krajih, ga pridelajo vendar več nego vsakega drugega žita. Saj riž nikjer ne obrodi tako obilno kakor na Kitajskem, kjer imajo na leto po dve riževi žetvi. V severnih krajih sejejo pšenico, proso in ajdo. Koruze in krompirja nekdaž Kitajci niso poznali, a dandanes najdeš oboje po vsem prostranem cesarstvu; zlasti v goratih krajih sadé mnogo krompirja, ki je hribovcem marsikje glavni živež. V novejši dobi so Kitajci začeli sejati mak, ki ga zdaj pridelujejo že po vseh krajih prostranega cesarstva. Iz maka dobivajo neki strup, ki mu pravijo opij. Kitajci kadé strastno in pijo opij ter se z njim omamljajo; to je dandanes največja nesreča za kitajski narod; kajti opij je nevarnejši strup nego žganje ali katerakoli omamljiva pijača. Najkrepkejši mož oslabi od opija v nekoliko letih tako, da ni za nobeno delo več. Poznaš ga že od daleč po upadlih, suhih licih, da kadi opij. S telesnimi močmi ginevajo tudi duševne. Kdor se je navadil strašnega strupa, se ga ne odvadi izlahka; če ne more nič zaslužiti, proda vse svoje imetje, da si kupi opija. In če ga prej ni konec, se potepa naposled kot prosjak po svetu, dokler se sam ne ubije.

Razen teh najimenoitnejših poljskih pridelkov sadé Kitajci še mnogo drugih hranivih rastlin, raznega korenja, tečne zelenjave, plemenitih povrtnin in mnogovrstnega sočivja.

Ko govorimo o kitajskem kmetovanju, ne smemo pozabiti ribarstva.

Kitajske vode imajo neznano mnogo rib. Polno jih je ne le v rekah in jezerih, temveč tudi v umetnih prekopih in

vodotokih, ki so jih napeljali na riževo polje. Pripeti se, da po zimi, kadar je polje pod vodo, lové ribe na istem mestu, kjer so želi po leti.

Mnogo manj se pečajo Kitajci z živinorejo. Na veliko redé le svinje; bivoli in goveda so jim samo tovarna živina; rabijo jo tudi, da jim goni razne stroje, zlasti pri vodotokih. V nekaterih peščenih in gričatih krajih redé pač tudi ovce.

Zaradi tega imajo Kitajci le malo senožeti in pašnikov. Skoro ves svet je preoran v njive; sredi med raznovrstnim žitom rastejo murbe in čajevi grmi, ki ne potrebujejo zase posebnega zemljišča.

Po J. Staretu.

19. Prebivalci Evrope.

otoke
Okroglo 94% vseh prebivalcev Evrope spada k kavkaškemu, ostalih 6% pa k mongolskemu plemenu.

morentov
Kavkaško pleme se deli po jeziku na tri glavne panoge: Slovane, Germane in Romane.

Romanski jeziki so se razvili po propadu zapadnorimskega cesarstva iz latinščine in iz jezikov priseljenih, tujih narodov. Najvažnejši romanski jeziki so: portugalščina, španjščina, francoščina, italijanščina ali laščina in rumunščina. Romani zavzemajo južnozapadno Evropo. Le Rumuni prebivajo — ločeni od drugih Romanov — na iztoku med Tiso, Prutom in Dunavom.

Slovani, ki so stanovali v stari dobi v srednji Rusiji ob rekah Bugu, Dnjepru, Dnjestru in Donu, so se po razseljevanju (od konca II. do VII. stoletja) razcepili na več delov, ki so se začeli vedno bolj razlikovati po jeziku in običajih. Tako je vzkilo iz slovanskega plemena več različnih narodov.

Danes se delé Slovani, izvzemši manjše jezične otoke, po svojem bivališču na dve veliki skupini, na iztočne in zapadne Slovane. Iztočni Slovani so Rusi, ki jih je nad 95 milijonov. Ti so najštevilnejši narod evropski ter tvorijo petino vseh evropskih prebivalcev. Prebivajo v Rusiji ter deloma v zapadnih sosednjih državah.

Zapadni Slovani pa se delé na severne in južne Slovane. Severni Slovani segajo v podobi klina v srednjo Evropo do zapadne meje Češkega. K tej skupini pripadajo: Poljaki, ki prebivajo na Ruskem, na iztočnem Pruskem, v Galiciji in deloma v Šleziji, Bukovini in na severnem Ogrskem, nadalje Čehoslovani v sudetskih deželah (Slovaki na severnem Ogrskem) in Lužiški Srbi v Nemčiji.

Nemci, Madžari in Rumuni ločijo severnoslovansko skupino od južne, znatno manjše, k kateri se prištevajo Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari. Slovenci zavzemajo iztočno alpsko ozemlje, segajoče mestoma do Jadranskega morja. Hrvati in Srbi posedujejo vso zemljo od Drave in Dunava do Jadranskega morja, a Bolgari zemljo z obeh strani Balkana.

Slovanom so od vseh evropskih plemen najsorodnejši Litavci in Leti, ki prebivajo ob Baltskem morju in dalje proti severju na Pruskem in Ruskem.

Iz germanskega jezika so se razvili švedski in danski, nemški, nizozemski in angleški jezik. Imena že kažejo, kje prebivajo ti narodi. Nemci pa so tudi v Avstriji, in sičér v sudetskih in alpskih deželah.

Novogrki, ki jim je jezik zelo pomešan s slovanskimi besedami, so potomci starega grškega naroda.

Omeniti je še Cigane, ki so razpršeni po vsej Evropi — posebno mnogo jih je v spodnjem Podunavju — in Židove.

Mongolskega plemena pa so v Evropi Madžari, Turki in nekateri manjši narodi daleč na severju in v iztočni Rusiji.

Po Hoiču — L. Černej.

20. V Carigradu.

Svitalo se je že, ko sem se prebudil na turškem poštnem vlaku.

Salem aleikum! Tu ležiš torej pod menoj, ti slovanski Carigrad, ti grška Konstantinopolis, ti turški Stambul! . . . V sanjah sem te gledal Bog ve kolikokrat že, hrepenel po tebi in te želel videti! Sedaj te gledam v resnici. Salem alei-

kum! Ljubi čitatelj, stopi v duhu k meni na takozvani Galatski stolp, 50 *m* visok, vrhu katerega stojim zdaj jaz. Stolp se dviga 100 *m* nad morje. Ozriva se z višine doli — glej, vse velikansko mesto leži pod nama kakor na kaki reliefni geografski karti. Nepopisen razgled! Glej, po Bosporu in po Zlatem rogu stoji cel gozd jamborov! Na vse strani piha in puha množica parnikov, med njimi pa šviga na stotine in stotine čolnov in čolničkov! Tu in tam stoji mirno in ponosno na sidru kaka velika trgovska ali bojna ladja — kakor velikan med pritlikavci. In ta hrup in šum tu doli! Parobrodne piščalke, kakor da imajo ravnokar poizkušnjo za veliki koncert! To je cela skala zvokov, od globokega basa do najvišjega tenorja! . . .

Ako vprašaš preprostega Turka, kako velik je Carigrad, poreče, da je pač „böyük“, t. j., velik; zijalasti „Frank“ pa hoče imeti vsako veličino izraženo v dolgočasnih številkah. No, turški učenjaki so l. 1885. izračunali, da šteje ves Stambul s svojimi deseterimi okraji 873.565 duš. Med temi je baje: 384.910 Turkov (Mohamedancev), 152.741 Grkov, 149.590 Armencev (6442 katoliških Armencev), 4377 Bolgarov, 44.361 Judov, 819 Protestantov, 1082 Latincev, t. j., katoliških državljanov turških in 129.243 inozemcev.

Kdor hoče vedeti, kake narodnosti stanujejo v Carigradu ali vsaj prihajajo tu sem in skoz to mesto, ta naj postoji na Galatskem mostu kake pol ure. Ni ga na svetu mesta, ki bi se, kar se tiče etnografske mnogovrstnosti, moglo meriti s poglavitnim mestom turškega cesarstva! Stoj in opazuj! Glej, mimo gospoda v črni obleki in s cilindrom stopa samozavestni Turčin v dolgem plašču in s turbanom na glavi. To je Staroturek. Tam-le gre gibčni Grk v narodni noši in s fesom. Mimo njega prikoraka gravitetni Arabljan ali kak Beduin s temnorjavim, klasično rezanim profilom. Glavo mu pokriva nekaka pisana, črez pleča segajoča ruta, ki si jo je privezal okrog senc z nekakim pozlačenim motvozom. Tam-le hiti burni Arnavt. Vrh hlače ima neko ženskemu krilu zelo podobno stvar iz bele volnine, ki mu sega do kolen in pri

hoji plaheče okoli njega . . . Glej, v elegantni kočiji se pelje tod neki mlad čerkeški knez s krasno, črno brado. Na sebi ima belo, volneno obleko in takisto veliko, belo kučmo na glavi. Tega je zdaj-le srečal drug fijakar, ki pa vozi nekega — japonskega grofa. Zdaj gre mimo nas par črnih Sudancev. Tam-le pa prihaja kar cel — harem turških žen s črnimi robinjami. Ogrnile so se v svilene plašče različnih barv, obraze pa si pokrile s sila finimi, prozornimi koprenami, tako da vidiš lahko ne samo njihove velike, črne oči, ampak tudi ves obraz . . . In tako se vrti ta pisani svet uro za uro, poln zanimivosti, poln nasprotstev — brez konca in kraja. Prava narodopisna razstava! . . .

Po raznih ulicah, večinoma ozkih in slabo potlakanih, pridemo mimo zanimivega, po vsem svetu znanega poslopja, čigar vhod se zove — Visoka Porta. V palači sami so nameščeni razni uradi: urad velikega vezirja, ministrstva notranjih in vnanjih del in državnega sveta. Mimogrede si ogledamo kos Serajskega vrta, kjer stojé razni stari kipi ter cele vrste velikih, marmornatih sarkofagov, prinesenih večinoma iz Male Azije. Poleg vrta stoji muzej in l. 1889. ustanovljena „*école des beaux arts*.“ *) Dalje pridemo na neko teraso, na takozvani Janičarski dvor. Tu stoji stara, velikanska platana. Na debeli veji je še zabit žrebelj, ki so nanj obešali uporne Janičarje. Ker nimamo vstopnic, si ne moremo, ko bi tudi utegnili, ogledati Serajskega dvorca; zato rej gremo rajši v slavno Ajo Sofijo, ki stoji na Justinijanovem trgu. Stopimo v prostrano dvorišče, potem še v veliko in malo preddvorano (*narthex*), plačamo lep bakšiš za vstopnino, in hodža nam odgrne na srednjih — „kraljevih“ — vratih velikansko, usnjato zaveso. V „sveti“ Sofiji smo, t. j., v džamiji mohamedanski. Veličasten tempelj! Cerkev ima tri ladje. Sredi nad celim poslopjem stoji velikanska kupola, ki ima sama 32 m v premeru in visi 65 m nad tlemi. Vsa notranja bazilika-džamija je 75 m dolga in 70 m široka. Ne mislim je dalje opisovati. Strokovnjaki pravijo, da

*) Čitaj: ekól dö bô zar, t. j., šola lepih umetnosti.

se v krasoti, v veličastnosti, smelosti arhitekture in divnosti mozaikov niti slavná Št. Petrska cerkev v Rimu ne more kósati z Agijo Sofijo! V štirih kotih pod kupolo se vidijo štirje veliki kerubini v mozaiku; na oboku nad bivšim velikim oltarjem pa se baje pozna še glava Kristusova. Jaz je nisem mogel najti. Velikanski, zlati napisi iz korana „dičijo“ stene in kupolo — drugače je vse prazno. Črnobradati hodža pa nam je vedno za petami, ker se menda boji, da bi si tudi mi po angleški navadi izrovali kak košček mozaika za spomin. Sv. Sofija ima 4 minarete . . . Kakor Sv. Sofijo, tako so moslemi še veliko drugih krščanskih cerkvâ izpremenili v džamije. Najbolj so ohranjene krasne fresko-slike iz starega in novega testamenta v džamiji „Kharije“, bivši cerkvi sv. Zveličarja. Tu vidiš še slike in mozaike, ki kažejo: rojstvo Jezusovo, tri kralje, pastirje betlehemenske i. t. d.

Po A. Aškercu.

21. Moskvá.

Bila je trda noč, a matuška Moskvá je gledala na nas s tisočimi očmi, ko smo se pripeljali v njenó okrilje. Noč mi je bila na poti in težko sem pričakoval dneva, ko se mi prikaže matuška, „belokamennaja“ Moskvá v vsej svoji čarobnosti. Samo Carigrada in Rima sem se tako veselil kakor Moskve, pa Moskve še bolj, saj je slovanska! Toliko da sem utegnil zjutraj popiti čašo čaja, pa sem že tekell v Kremelj, do katerega sem imel samo par minut hoda. Prispevši v Kremelj, sem se kar popel na znameniti, 97 m visoki zvonik, Ivan Veliki, s katerega je čudovit razgled po vsej ogromni Moskvi. Pod menoj leži toréj trdnjavi podobno jedro cele Moskve, stari, častiti Kremelj, s svojimi cerkvami, samostani, arzenalom, vojašnicami in carskimi palačami. Opasuje ga visok zid v obliki trikotnika, skoz katerega vodi petero z visokimi, močnimi in arhitektonsko zanimivimi stolpi urejenih vrat. Okoli Kremlja se širi takozvani „Kitaj gorod“ („Kitajsko mesto,“ a Kitajcev ni tam), okoli tega leži „Bjelij gorod“, potem „Zemljanój-gorod“ in ob robu končno predmestja.

Kak pogled! V solncu se leskečejo pozlačene in pisane kupole nebrojnih cerkvá, vmes se dvigajo ponosne palače, javne in privatne. Zeleni parki in vrtovi dajejo sliki mehak izraz. Med hišami se vijejo široke in ozke, navadno zakrivljene ulice, med posameznimi mestnimi kvartali pa skrbno izvedeni bulvarji. Na južni strani, skoro tik pod zidom kremenjskim pa se vije v širokem, S-u podobnem krogu počasi reka Moskva, črez katero se razpenja več umetnih mostov. Na oni strani reke leži še velik del mesta, takozvano „Zamokvorječje“ ... „Ruski Rim!“ porečeš, ko ti počivajo oči na tej pisani panorami, na tem morju hiš, gradov, saborov in palač.

Kolika razlika med Peterburgom in Moskvo! Peterburg je zapadnjak, modern Evropljan, govoreč po rusko; Moskva je narodna Rusinja, bogata, ponosna plemenita gospa. Peterburg je glava Rusije, Moskvá njeno srce. Moskva je Rusu sveto mesto, ki ga ovija čas davne in slavne zgodovine. Ne v Peterburgu, v Moskvi kronajo ruske carje; tukaj se predstavi svojemu naródu samodržec.

A. Aškerc.

22. Rim in cerkev Sv. Petra.

Ni zgodovinsko slavnejšega mesta, nego je Rim. Ustanovili so ga po pravljici l. 753. pr. Kr. Njegovi prebivalci so kmalu zavladali vsej Italiji, in za Jezusa Kristusa je obsegala velikanska rimska država vse dežele ob Sredozemskem morju. Propadla je sicer ogromna država, in tudi Rim je mnogo trpel, toda svojo slavo je ohranil do današnjega dne.

Ker je umrl v Rimu mučeniške smrti sv. Peter, prvi naslednik Kristusov, je postalo to mesto sedež papeštva in tako tudi glavno mesto katoliškega sveta. Danes šteje Rim kot glavno mesto italijanskega kraljestva nad 400 tisoč prebivalcev.

Seveda je mesto tekom stoletij silno izpremenilo svoje lice. Koliko imenitnih stavb se je zrušilo, koliko dragocenosti so uničili ali odnesli divji narodi, ki so neusmiljeno gospodarili

v Rimu! Vendar ima Rim še danes toliko spomenikov iz slavne prošlosti, krasnih stavb in umetnin, da bi vse življenje komaj zadostovalo, ako bi se hotel človek vsaj deloma seznaniti z njimi.

Ni torej čudo, da ima „večno“ mesto neko posebno privlačno silo in da je ondi razen v najbolj vročih mesecih navadno polno tujcev.

Potujmo tudi mi v duhu tjakaj in si oglejmo vsaj najimenitnejšo rimsko stavbo: cerkev Sv. Petra, ki jo imenujejo novodobno svetovno čudo.

Pred cerkvijo je prekrasen trg, kakršnega nima nobeno mesto. Oblike je eliptične. Največji premer mu je 340, najmanjši 240 metrov. Obdan je s prekrasnimi stebniki, t. j., hodniki, ki jim streha počiva na 284 stebrih. Ob robu strehe je 162 orjaških kipov raznih svetnikov. Ves trg je potlakan z velikimi marmornatimi ploščami. V sredini se dviga velikanski egiptovski obelisk iz granita, na levi in desni strani pa je po en krasen vodomet.

Že Sv. Petra trg te napolnjuje z občudovanjem, kaj šele cerkev sama! Zidana je na prostoru, kjer je stala prej manjša cerkev nad grobom sv. Petra.

Cerkev Sv. Petra je največja hiša božja in menda najlepša stavba na svetu. Zidati so jo začeli l. 1456. in dokončali l. 1626. Dolga je 187 m, v vsem približno 71 m široka, 44 m visoka in ima tri ladje. Kupola, ki jo je zgradil nesmrtni Michelangelo, ima v premeru 42 m in je visoka 120, do križa 138 m. Človeku se dozdeva, kakor da visi v zraku ta čudoviti stavbeni umotvor. Na okroglo 15.000 m² prostranih tleh cerkve je prostora za 50 tisoč ljudi.

Stala pa je cerkev Sv. Petra kakih 240 milijonov kron, in vzdrževanje stane na leto 180 tisoč kron.

Nenavadna velikost čudovito gane človeka. Nad predvorjem je dvorana, v kateri da novo izvoljeni papež vernikom prvi blagoslov. Vstopiš v cerkev in osupel obstojiš na mestu. Vzklíkníl bi ves očaran, a pobožnost, kakršne še morda nisi čutil, ti zapre sapo. Ker je cerkev prazna, brez klopi in

drugih zaprek, se ti zdi ogromni prostor tem večji. Kamorkoli se ozreš, povsod sijaj in lepota. Velikanski bronasti kipi cerkvenih očakov, bogato okrašene kapele, grobovi papežev in prekrasne na zidove risane slike priklepajo posebno tvoj pogled nase. Pod kupolo je prav nad podzemeljsko grobno kapelico sv. Petra veliki oltar. Nad oltarjem se dviga na štirih pozlačenih, bronastih stebrih velikansko nebo.

Z vrha kupole, kamor prideš po prav zložnih stopnicah, se vidijo ljudje v cerkvi kakor pritlikavci. Od tamkaj je tudi krasen razgled po vsem Rimu, na okolico in na pet ur oddaljeno morje.

Na severju, tik cerkve Sv. Petra je palača Vatikan; tu prebiva papež. Vatikan je pravzaprav velik mestni del, ki sestoji iz raznih lepih palač s krasnimi vrtovi. Pokriva približno 55.000 m^2 . Število sob in dvoran vatikanskih se navadno pretirava. Gotovo jih je približno tisoč. Večina jih je odločenih za zbirke znanosti in umetnosti.

Po Hoiću in drugih virih — L. Černej.

23. Vezuv.

Kdo še ni slišal o ognjenih gorah! Ognjene gore ali ognjeniki mečejo iz sebe sopare ali raztopljeno skalovje in rude, pa tudi velike skale ter napravijo v časih silno škodo. Najimenitnejša taka gora v Evropi je Vezuv blizu mesta Neapolja na spodnjem Italijanskem.

Bilo je dne 30. septembra leta 1875., ko se odpeljeva s tovarišem po železnici iz Neapolja proti jugu. Brž ko pride vlak nekoliko iz mesta, zagledaš na levi goro Vezuv, ki se dviga kakor velikanska kopa 1186 m visoko. Dobro do polovice svoje visočine je porastla, proti vrhuncu pa je gola. Iz žrela na vrhuncu se počasi neprenehoma vali gost dim.

Pri postaji Pompeji sva izstopila.

Od Pompejev jahamo kake pol ure po ravnem, po silno rodovitnem polju in med obzidanimi vrtni, ki so polni lepih trt in krasnega sadnega drevja. Tu stoji figovo drevo, tako polno,

da se mu tanke veje šibé od teže sadú, — zraven pa je cel log pomarančnih dreves, ki izmed temnozelenega gostega listja kažejo debeli, zlatorumeni svoj sad. Po drugod zagledaš celo vrsto čvrstih limon z dvojnimi sadom, že zrelih rumenim in še drobnim zelenim, in na nos ti udarja prijetna vonjava malega cveta. Zopet dalje jahaš mimo murbnih dreves, zasajenih lepo po vrsti; od drevesa do drevesa so kakor venec napeljane brajde, po katerih se zibljejo veliki, večjidel črni grozdi. Vmes prideš zdaj do posameznih hiš, zdaj skoz cele vasi.

Črez pol ure se začne svet dvigati, in evo samih vinogradov — vmes kaka figa, tam nekaj oljik, lavorik ali drugega drevja! Nekateri vinogradi so obdani z nizkim obzidjem, ki je zloženo iz večjih kosov lave; drugi imajo za ograjo bodeče rastline kaktove, pa veliko večje in krasnejše, nego jih gojé naši vrtnarji v umetni toploti.

Više ko jahamo, krasnejši pogled se odpira očesu na goro in na bližnje morje. Srednji pas Vezuva je še kolikor toliko porastel. Niže najdeš čvrsto kostanjevo drevje, više grmovje, potem le redko pritlično grmičevje, dalje le še posamezno zelenje, ki siloma poganja iz pepela in lave; nazadnje pridemo na znožje strme, gole kope, kjer se neha vse rastlinsko življenje. Tu se je treba postaviti na lastne noge, više ni mogoče jahati. Odtod se odpira očesu razgled, kakor bi ga enakega težko našel na svetu. Po pravici pravi italijanski pesnik: „Okolica neapoljska z Vezuvom je kos nebes, ki je padel na zemljo.“

Odtod nas čaka najtežavnejša pot do žrela, ki je črez in črez posuta z drobnim vulkanskim kamenjem in pepelom, da se udira noga. Ko smo nekako na sredi pota do vrha, mi pokaže vodnik razpoko v gori, iz katere se vali rahel dim. Grem z roko blizu, ali v tistem trenutku jo naglo odmaknem, ker puhti silna vročina iz razpoke.

In kvišku lezemo, kvišku; še nekaj korakov — in gost dim se mi zavalí v obraz; silno hud, prešinljiv žvepleni smrad mi udari na nos ter se tako zoprno uleže na pljuča, da mi zastane sapa. Stojimo na robu mogočnega žrela! Z ruto si

močno zatisnem usta in nos, pa nič ne pomaga; zoprni ostri žvepleni sopar me skoro vrže v medlevico. Vodnik me prime za roko in me urno pelje ob robu žrela na ono stran, od katere se je valil dim. Tukaj mi sopare ni neslo v obraz; dalo se je laže sopsti, tu je bilo mogoče pogledati, kje stojim. Tik žrela sem stal, ki je bilo podobno velikanskemu kotlu; iz njega se je črez in črez vzdigal gost dim, tako da se nekoliko pedi dalje ni dalo nič razločiti. Na okrog ima sedanje Vezuvovo žrelo pol ure hoda, kakor mi je pravil vodnik.

V žrelo gledati se ni dalo zaradi dima; pa tudi ni varno, se bližati. Strupeni sopar lahko omami človeka; lahko bi mu izpodletelo, in izginil bi za vselej. Tla, kjer sem stal, so bila tako vroča, da ni bilo mogoče, se jih dotakniti z golo roko.

Nekateri popotniki prinesó s seboj jajec, da jih tukaj položé na tla v lavo, in v nekaj trenutkih so skuhana. V nekem kotiču je bila lava še mehka, in ko je vodnik vrgel trsko na njo, je jela v prvem hipu goreti s plamenom!

Kadar je Vezuv za nekaj časa miren, takrat se mu vidi v temno globočino; preden pa začne bljuvati, je krater poln skoro do roba. Metanje ali bljuvanje se večjidel začne s potresi in z notranjim bobnenjem in tuljenjem, in vmes švigajo bliski iz žrela. V časih se vzdigne iz gore najprej lava, t. j., zmes raztopljenega kamenja in rude. Ulije se črez robove žrela ali pa tudi prodere njega steno in se v mogočnih potokih ulije po gori navzdol. Vročina lave, ko pride iz žrela, je silna; pravijo, da do 1000⁰ R. Ta ognjeni potok dere kolikor toliko naglo navzdol; spotoma požge vse, na kar zadene, in učini včasi silno škodo in strašno razdejanje. Le počasi se strdi in ohladi lava, velikokrat šele v nekaterih letih; nazadnje razpade na površju v pepel. Take potoke strjene lave je ob gori videti na mnogih krajih. — Ko se je lava razlila iz žrela, se vzdigne navadno silno visok steber iz sopare, pomešane s pepelom in drobnejšimi ali debelejšimi kameni. V zraku se razprostre kakor mogočno drevo in pade na zemljo, tako da pokrije včasi zemljo mnogo milj naokrog.

Po A. Zupančiču.

24. Severnonemško nižavje.

Severnonemško nižavje se razprostira od Visle do Šelde med Nemškim Srednjim pogorjem ter med Severnim in Baltskim morjem. Na iztoku je najširše, proti zapadu se vedno bolj zožuje, tako da je od Subhercinskega hribovja do Vezere samo okoli 150 *km* široko. Vse nižavje se ponajveč znižuje k severozapadu; to nam tudi jasno kaže tok rek.

Nemško nižavje se dozdeva človeku povsem enolično; zaman ti išče oko vsaj kakega grička; edino opazaš tu in tam kako podolgovato, ozko jezero ali kakor jezero razširjeno reko. Tu se vrsté daljna, zelenkasta barja s krajinami, na katerih vidiš edino suho, rjavozeleno vresje in osamljeno borje, tam zopet prostrane šume ponajveč na peščenih tleh. Res, da so na nekaterih mestih velika polja, ali kakor preko rjavih vresišč ti blodi tudi tukaj oko po valovitih njivah; zakaj tla nimajo osebitih oblik in rast se malokaj izmenjava. Po Nemškem nižavju so posebno redke krajine, kjer bi se polja izmenjavala z gozdi ter bi bila tla slična parku; ponajveč prostora zavzemajo poedine vrste tal in rasti: tukaj barje, tam vresje, tu-le gozdi in tam-le polja.

Navzlic veliki enoličnosti se deli Severnonemško nižavje na nekoliko pasov, ne po visokostni, ampak po horizontalni razporedbi. Od Baltskega primorja se polagoma vzdigajo tla proti notranjščini do 100—160 *m* poprečne višine. To je takozvani Baltski hrbet, ki je nastavek ruskega hribovja in ima mnogo jezer. Na jugu prehaja ta hrbet v nizko ozemlje, ki ga prekinjajo velike rečne doline, deleč ga na mnogo planot. Ta pas velikih dolin je na iztoku širok, dočim se na zapadu vedno bolj zožuje, prehajajoč na konec v dolino Labe. Proti jugu sega ta pas do Visinskega venca, na katerem sicer ni jezer, ki pa omejuje na nekaterih mestih široke doline. Na iztoku se razprostira ta Visinski venec celo do južnih mej nižine, zatvarjajoč Sileško in Saskoturinsko zanožino. Zaradi tega ga nekateri zovejo Južni Mejni hrbet. Na zapadu je drugače. Tu se Mejni hrbet vedno bolj oddaljuje od Sred-

njega pogorja, in med obadva se je vrinila povsem ravna zemlja, pa s barja. Potemtakem se torej na Nemškem nižavju ne razlikujeta med seboj samo sever in jug, temveč tudi iztok in zapad. Na iztoku je ozemlje jezersko in ima zelo razširjene in velike doline, a na zapadu so na Mejnem hrbtu suha vresišča; ob Mejni hrbet se naslanja neprekinjeno barje. Dolina Labe je po priliki na meji obeh hrbtov.

Po Hoicu.

25. Skoz Železna vrata.

Potovanje med Bazijašem in Ršavo smemo šteti med najzanimivejša potovanja v vsej Avstriji. Rodovito srbsko gorovje, ki se približa Dunavu že pri Belgradu, spremlja potnika odtod dalje vedno ob desnem bregu Dunava; pri Bazijašu pa zajezi široko reko tudi na levi strani južno pogorje erdeljskih Karpatov. V tej soteski je mogočna reka na nekaterih mestih jedva 112 m široka. Čimdalje nas popelje brod, tem krasnejši prizori nas obdajajo od vseh strani. Na srbskem bregu sivo, navpik kipeče skalovje, na levi krasna, čudovito umetno izdelana cesta, pod nami in okrog nas temnozelena, belo peneča se reka, iz katere molé tu in tam nevarni, ostri grebeni. Parobrod plava črez pogubonosne katarakte Kozla, Izlaz in Tahtalijo in se vije pod spretnim vodstvom krmarjevim kakor postrv med nevarnim skalovjem. Kmalu šinemo mimo pečine Grebena na plano, kjer se razburjena reka pri mestecu Milanovcu razširi v mogočno jezero (400 m široko). Toda kmalu pod Milanovcem se na obeh bregovih zopet pečine približajo reki, da potnik kar strmi. Videti je, kakor da plava ladja po podzemeljskem jezeru, ki mu nikjer ne zapazimo vhoda. Tako zajezujejo silovite, strme pečine mogočno vodo od vseh strani. Ob levi se vidi sem ter tja še vedno gori omenjena cesta, na desni pa občudujemo spomenike iz staroveške dobe, Trajanov napis in ostanke rimske, v pečino vsekane ali pa po železnih stebrih nad penečo se reko umetno napeljane ceste. Kmalu prepluje ladja pogubni vrtinec Kazanski, in na mestu se izpremeni silovito skalovje v krasno, gozdato gorovje. Pod

nami se dviga na levi zadnja avstro-ogrška postaja, prijazno mestece Ršava.

Zaradi nevarne vožnje skoz „Železna vrata“ se morajo potniki v Ršavi izkrcati in prestopiti na drug, manjši parobrod. Kmalu pod Ršavo, prav pred „Železnimi vrati“ kipi sredi mogočnega valovja znameniti otok Ada Kaléh, starodavna trdnjava. Ta otok, sredi med Avstrijo, Srbijo in Rumunijo, je zdaj edina priča nekdanje turške oblasti v teh pokrajinah; majhno selo z neznatno mošejo in revnim paševim poslopjem spominja prešlih dob, ko je ljudstvo na obeh straneh Dunava še zdihovalo pod krutim turškim jarmom.

Ko odplovemo z malim parobrodom iz Ršave mimo imenovanega otoka, nam že od daleč naznanja zamolklo bobnenje in šumenje grozeče se reke najnevarnejši katarakt Dunava, takozvana „Železna vrata“. Neštevilni ostri grebeni molé iz belo peneče se reke; krmar mora dobro poznati pot ter vestno paziti, da se izogiblje pogubnih skal, osobito kadar jih voda toliko zakriva, da jih jedva zapazi oko navadnega človeka. Ako je ladja, vijoč se od skale do skale kakor kača, srečno prekoračila nevarno pot, se prijetno ziblje po gladki vodi umirjene reke.

Od „Železnih vrat“ navzdol se gorovje polagoma umika na obeh bregovih; vožnja postane silno enakomerna in dolgočasna. Drugega ne vidiš nego rumunske planjave na levi, na desni pa daleč, daleč na sinjem obnebj u mogočno balkansko gorovje. Bolgarska mesta na desnem obrežju leže večinoma na visokih brežinah in prijaznih holmih. Tam vidiš Vidin, Svištov, Ruščuk in Dristo. Potniku, ki ve, da biva po teh krasnih pokrajinah krepek slovanski rod, se stori milo pri srečju, ko vidi, da se dvigajo v teh mestih vitki, svetli minareti, pričajoč o nekdanjem turškem gospodstvu.

Po A. Ukmarju.

26. Šumava.

Proti kraljestvu bavarskemu brani Češko Šumava. Če primerjaš najvišje vrhove šumavske z domačimi gorskimi veli-

kani, porečeš, da so nizki; saj segajo Triglavu jedva do srede; ali kljub temu se boš nagledal tam mnogovrstnih zanimivosti, ki jih ne vidiš niti v planinskih krajih.

Stopiva torej na visoki vrh Šumave, na velikansko skalo sredi širokega, golega hrbta! — Odtod ti hiti oko daleč in daleč naokrog in ne zre drugega nego neizmerne šume: v bolj gornjih krajih borovje, proti dnu bukovje, sredi pa smrečje in jelče. Na nekaterih obronkih vidiš drevje vse čisto enako visoko, kakor bi ga bil kdo pristrigel: na enem koncu je visoko, na drugem pa se znižuje; nazadnje vidiš le dolge redne vrste prav mladih nasadov. To so šume, ki so jih zasadili pred 50 ali manj leti, najmlajše šele pred nekaj leti. Na koncu, kjer štrlé kvišku najvišje smreke, bo kmalu zopet zapela sekira, in posekali bodo velik kos gozda. Drugo leto bodo podrli seveda drug kos, in tako pojde do konca.

Pojdiva zdaj doli v nižavo! Prelep izprehod, kakršnega skoro ne uživaš na domači zemlji. Skoz gosto grmičje dospeva v gozd, kjer leži na tleh nebroj drevja, poleg njega pa štrlé kvišku mogočni storovi. Pred nekaj leti je prihrumel strašen vihar; uprl se je v največjo, košato smreko s tako silo, da jo je podrl na tla, kakor je bila dolga; padajoč pa je polomila svoje vrstnice. Zdaj je začel vihar razsajati v tem vrtincu; iskaje izhoda iz zagate, ki si jo je bil napravil sam, se je s tako silo zaletaval v drevesa, da jih je podiral zaporedoma v vedno širših krogih; nobeno se mu ni moglo ustaviti. Na sto oralov daleč jih je poizruval ali polomil, kakor bi bile to tanke bilke. V dolino ni spravil nihče tega lesa, ker bi mu nihče ne poplačal truda. V podrto drevje pa se je zaril črv in je napravil tudi v ostalem gozdu neznansko škode.

Dalje gredoč, stopava kmalu zopet po temnem gozdu, zdaj med gostim borovničjem, zdaj po mehkem mahu ali pa tudi po močvirnatem svetu, kjer se udira noga v blatu. Tu in tam čujeva šumenje potočiča, in ko stopiva na rob strme skale, se nama zablešči čisto mirna jezerska gladina. Kjer je breg zložnejši, se razprostirajo rodovitni travniki in pašniki.

Tam na robu stoji leseni dom imovitega kmeta, ki goji tu mnogobrojno čredo ovac in govedi. Povsod pa, kamorkoli pogledaš, vidiš v gozdu in na polju in na travniku, kaj je ustvarila v teh neskončnih goščavah roka umnega in marljivega kmeta in gozdarja.

A volja mogočnega Gospoda je postavila tudi njima mejo; ukazala jima je, da pustita vsaj komad sveta v oblasti prirode same, da naj raste tam drevje in poginja in se prenavlja, kakor je bila to pravica prirode še pred sto leti v vsej Šumavi. Stopil si namreč v pragozd.

Strmeč občuduješ orjaške smreke in jelke; ob deblu, ki ga obsega jedva pet mož, ti gre oko više in više in ti prodira skoz veje, s katerih visi seženj dolg mah, gori proti vrhu, ki je dvakrat višji nego pozlačeni križ na zvoniku domače cerkve — 50—60 m nad zemeljsko površino! Ako bi posekal to drevo in si napravil iz njega drva, bi ti jih dalo najmanj 30 sežnjev. Toda tega velikana ne poseka nihče; na tistem mestu, kjer je vzkilo pred 500 ali še več leti nežno drevesce, kljubuje nevihtam in viharjem. Ali nekega dne ga bo vendar treščil vihar na tla; obležal bo nepremakljiv. Saj ni orodja, da bi mogel drvar z njim priti temu orjaku do živega. Zrak je vlažen; kmalu ga bo pokrival bujen mah; skorja mu bo trohnela, strohnele in sprstenele mu bodo tudi najskrajnejše, sila ozke letnice, znotraj pa bo les še črez 100 in 200 let trd in zdrav. Na trohnečega hrusta pada seme s sosednjih dreves. Kmalu vzkali na njem na stotine mladih dreves, ki jim gnoji prsteneči mrlič; krepko raste novi zarod na njem. Ščasoma pa mu vendar izgine zadnji sled; a dolga vrsta dreves, ki so zrastle na njem, ti kažejo, kje je ležal in kako dolg je bil. Nekateri korenine niso mogle prodreti skoz truplo njegovo, nego so ob kraju lezle proti tlom in zdaj, ko je izginil orjak, stoji ono drevo na koreninah, visokih eden ali dva metra, da lahko greš med njimi dalje. Sredi drugih starodavnih očakov so to mladeniči, saj jim je morda šele 70 let!

Takšne so bile nekdanj šume vse notranje Šumave. Le lastniki steklarnic so prodirali ob vodah vedno dalje in dalje

v srce njeno in za njimi kmetje. V mnogih krajih so branila močvirja človeku pot v goro; a izkopal je dolge in široke rove, osušil barje in ga izpremenil v plodovite travnike; po novih kanalih plavi les iz gorovja v nižave. Zgradil je ceste in železnice in po njih Šumavi prodril do srca. Dandanes se naselijo v gorah drvarji po lesenih kočah in sekajo po leti in jeseni ali prebiraje ali kar več oralov gozda naenkrat. Ko zapade sneg, pride za njimi na tisoče ljudi, ki po zimi nimajo dela; tesarji, zidarji i. dr. zvlačijo posekane hlode na rob gore in jih zvozijo po vlakih ali saneh k jezerom, potokom in kanalom, viseč često med življenjem in smrtjo. Spomladi naraščejo vode, in delavci splavijo les dalje k žagam ali v večje reke, celo v Vltavo in Dunav in po njih v Prago in na Dunaj.

Mnogo izvrstnega šumavskega lesa tudi porabijo za cokle, rešeta in drugo orodje; iz gostega lesa debel, ležečih na tleh ali dvignjenih iz blata ali jezer, pa izdelujejo gosli. V velikih tvornicah delajo steklo, ki ga pošiljajo po vsem svetu. V hribih sejejo lan in izdelujejo platno, iz zemlje pa kopljejo grafit in izdelujejo svinčnike.

Josip Apih.

27. Že stoletja . . .

*Ej, življenje polje
tu po gozdni tmini,
žitje čudno v listju,
v mehki mahovini . . .*

*Že stoletja dolga
gozd cvete in hira —
mlada bil tu žene,
deblo tam umira.*

*Že stoletja v vejah
spevi ptic zvenijo,
že stoletja v mahu
mravlje dom gradijo . . .*

*Žitje čudno polje
tu po gozdni tmini,
žitje čudno v vejah,
v mehki mahovini.*

Fr. Ks. Meško.

28. Brno.

Že zdavnaj so stanovalci brnski sloveli daleč okrog kot izdelovalci dragocenega sukna. Bogataši so ustanovili iz malih delavnic velikanske tvornice, kjer pere, prede, tke in valja

na tisoče delavcev vsake vrste volno in izdeluje sukno. Začeli so pa izdelovati drugi tudi železno robo, posebno stroje, in tako je rastlo mesto vedno dalje in dalje in pogoltnilo marsikatero nekdanj mirno vas.

Postalo je eno najbogatejših in najživahnejših mest; zgradili so železne ceste, ki teko okrog mesta in skozi mesto in vežejo glavno mesto z vsemi deli dežele in z vsem svetom. Premogovniki, ki so le malo ur od mesta, zakladajo po njih tvornice z ogromno množino premoga, da morejo kuriti kotle in izpreminjati vodo v paro, ki s svojo silo goni tisoč in tisoč strojev. Čim dalje greš proti kraju mesta, tem glasneje ti pričajo neštevilni visoki dimniki in trume delavcev in delavk, ki hite v tvornice ali jih zapuščajo, da stojiš v središču cve-toče obrtnosti.

Poglej pa v srednje, staro mesto brnsko! To je bolj mirno; ulice so ožje, trgi pa večji, da imajo kmetje in vrtnarji prostora za blago, ki ga prodajajo ob tržnih dneh za vsakdanjo potrebo. Še vse drugače pa je ob velikih sejmi, ko zastavijo tudi obrtniki, rokodelci in drugi sejmarji trge in sosednje ulice s svojim blagom. To ti je takrat vrišč in hrušč med množico, ki se gnete po ulicah, gledajoč in pogajajoč se na ves glas za to in ono blago! Tu in tam pa je sejem privabil tudi ljudi, ki brez doma tavajo po svetu in zabavajo radovedneže, lahkoživce in otroke z mnogovrstnimi igračkami, umetnimi hitrinami in sleparijami. V vsej Avstriji ni tako znamenitih sejmov, kakor so brnski. Na to preživahno gibanje pa zro nemo stare palače, kameniti spomeniki, vodnjaki žive vode in lepe cerkve. 92 m visoki, vitki zvonik cerkve Sv. Jakoba zaman oznanjuje narodu, utopljenemu v pozemske skrbi in koristi, da naj ne pozabi svetejših dolžnosti.

Kdor hoče uiti mestnemu šumu in prahu ter si odpočiti in oddahniti v sveži naravi, pride kmalu po hladnem gozdu iz mestnih ulic na hrib, ki se dviga nad mestom. Tam gori je grad, nekoč trdnjava, potem jetniščnica, zdaj vojaščnica, takozvani Spielberg. Če hočeš vedeti, kako grozovito so ravnali tu s kaznjenci še pred sto leti, si daj pokazati ječe,

kamor ni nikdar niti za kratek trenutek zlato solnce posvetilo skozi debelo železno omrežje malega okna.

Toda minili so ti časi; danes lahko tam gori uživaš razgled na veliko mesto in na njega lepo, rodovitno okolico. Proti jugu zreš ravnino, pokrito z bujnim žitom, ki se valovito ziblje v lahki sapi, vmes pa vrtove, vasi in mesteca, gradove in tvornice. Na zapadni, na iztočni in severni strani je nizko gorovje; dviga se drugo za drugim, kakor da bi bila mogočna roka ukazala razburjenim morskim valovom, naj mirujejo.

J. A. pih.

29. Jadransko morje.

Srečen narod, ki se more ponašati z morjem!

Ponašamo se z njim i mi Jugoslovani; saj nam velik del naše domovine poljublja morje, iz katerega se dviga toliko krasnih otokov. Naše morje se zove Jadransko morje.

Primorcu je morje bujna livada, plodna njiva, a morski vetrovi so mu to, kar ratarju voli, ki mu vlečejo plug — ladjo brodarjevo, kakor pravi pesnik :

Skrben kmet si rahlo zemljo orje,
Simon z brodom silno črta morje.
Mirni voli vlečejo ostri plug,
silno ladjo na sever ali jug.

Zato si mornar poje:

Ladja meni domovje,
polje neskončno morje,
klasje rumeno, rumeno valovje,
kadar ga žarki zlaté . . .

A morje je Primorcu tudi široka, gladka cesta, po kateri potuje na razne kraje sveta, služeč sebi in svojcem skorjo kruha. Primorec, ki odpluje na široko morje, pride samo včasih domov, kadar mu srce zaželi po domovini in kadar nese svojim, kar je zaslužil skozi leta. Da ga vidite, kako vesel hiti tedaj s svojim brodom v luko svoje domovine, kako spretno se ogiblje grebenov, kako vešče se umika burji!

Na morju vladata dva silna vetra: „jug“ in „burja“. Jug prihaja od juga ter prinaša dež, a burja od severoiztoka ali severozapada ter uničuje vse, kar zasači na morju. Strašno je gledati, kako morje o burji s svojimi ogromnimi valovi pokrije i velike ladje!

Zanimiv pojav na morju je plima in oseka. Plima je, kadar morje raste, a oseka, kadar pada. Vsakega dne raste morje 6—12 ur in potem pada. Naše morje obično naraste pol metra, a včasih tudi do dva metra.

Ker je morje vabljivo po svoji lepoti ter pospešuje obrt in trgovino, zato so na morskih obalah nastala silno velika mesta. Vsa ona mesta, kjer pristajajo ladje, imajo naravno ali umetno zgrajeno luko, ki ladje brani viharja. V našem Primorju so luke zlasti v Trstu, v Pulju, na Reki, v Zadru, Dubrovniku in Boki Kotorski.

Po hrv. čitanki.

30. Hrvati in Srbi.

Pojdimo malo med svoje brate Hrvate!

Na Hrvatskem in v Slavoniji sploh lahko strogo razločujemo petero različnih narodnih oblik: zagorske, posavske, in podravske Hrvate, Ličane in Srbe. Zagorec je plavolas, srednje velikosti, ima svetle oči, njegova postava ni posebno krepka, toda vztrajen je in elastičen. Moški so lepi, ženske pa ne tako. Zagorec je zelo razumen, misli jasno in se rad pravda. Zagorci se nahajajo skupno po vsej varaždinski in po večjem delu zagrebške županije ter segajo do meje požeške županije. Tam-le se pomešavajo z obliko črnolasih podravske Hrvatov istotako kakor na jugu s Posavani.

Posavani so mehkejši in bolj lahkoživi; razmerno blagostanje zrahljava in oblažuje njih običaje. Ljudstvo med Dravo in Savo je brihtnejše, bolj žive domišljije in rajši poje nego Zagorci. Moški so sloki in visoke rasti, ženske, osobito v Posavju, izredne lepote, ki jo še povzdiguje neka starikava noša.

Ličani so zelo krepke in visoke postave. Liški in otoški polk se odlikujeta še dandanes s posebno lepoto svojega

moštva. Ličan je neverjetno utrjen in nosi sredi najhujše zime pri 30 stopinjah mraza gole prsi. Čudno zmeren je in z malim zadovoljen; lahko prenaša največje napore, sigurno teče ob malone navpičnih skalnih stenah, govori lepo in polnodoneče in ima odlično govorniško nadarjenost. Ne hrepeni po novotarijah, v noši in govoru nič ne mara za tuji svet in se nikakor ne da ugnati v kozji rog. Ličan ostavi svojo domovino za mnogo mesecev; kot drvar zasluži v hrvatskih in slavonskih gozdih toliko, da preživi svojo družino. Potem pa se vrne v svoje divje doline, kjer si rad privošči vesele urice, dokler mu ne zmanjka denarja.

V Liki in Slavoniji prebiva tudi mnogo Srbov, ki govore isti jezik, ljubijo iste narodne pravljice in poslušajo iste junaške pesmi kakor Hrvati. Ker malone polovica naroda, osobito v Liki, ne zna čitati, zato po pisavi (cirilici) jedva moreš ločiti Srba od Hrvata. Pač pa lahko smatraš vero za ločilo. Srbi so izključno pravoslavne vere, dočim spadajo Hrvati h katoški veri. Vera torej loči navzlic enojnemu jeziku Srbe in Hrvate.

Srbi se vobče močneje držé svojih narodnih svojstev. Mnogi zakladi narodnega pesništva in domačih obrtov kakor tudi narodne glasbe so se pri Srbih bolj ohranili nego pri Hrvatih.

V Slavoniji živé Srbi in Hrvati pomešani z Madžari, Slovaki in Nemci; tu in tam se nahajajo tudi češki in italijanski naseljenci. Obča nadloga, cigani, se nahaja osobito v rodovitnejših pokrajinah, kjer si laže priskrbujejo dohodkov brez dela ter lahko živé potepinsko življenje v veselju in razuzdanosti.

Planinci in primorci so si zelo podobni. Oboji se odlikujejo po svoji poštenosti, zanesljivosti, veliki pobožnosti, treznosti, varčnosti, marljivosti in nramnosti.

Razen v Hrvatski in Slavoniji bivajo Hrvati in Srbi še v Dalmaciji; zato se hrvatski ban zove ban Dalmacije, Hrvatske in Slavonije. Nadalje bivajo tudi v Bosni in Hercegovini in na južnem Ogrskem.

Po Kršnjaviju.

31. Narodna noša v Bosni in Hercegovini.

Bosnjaki in Hercegovci so visoke in lepe rasti in govore srbski ali hrvatski jezik, samo da je v njihov govor pomešanih mnogo turških besed. Bosnjaka lahko spoznaš po govoru in po slikoviti njegovi noši. Noša razlikuje pristaše različnih ver, osobito mohamedance in kristjane. Največ ljudi je pravoslavnega in mohamedanskega veroizpovedanja, a mnogo je i katoličanov. Nahaja pa se med njimi tudi precej židov.

Mestna noša je mnogo bogatejša od selske. Najzanimivejša je obleka mohamedancev. Moški nosijo široke hlače (šalvare) s pričvrščenimi dokolenkami; čez prsi oblačijo „džemaden“ (oprsnik), ki nima rokavov, in potem lepo sukneno „ječermo“ (jopič, kamižolo) z rokavi. O svečanih dnevih ogrinjajo čez hrbet (ledja) „fermen“, t. j., s srebrom in zlatom okrašeno suknjo (kaput); nosijo jo, kadar nočejo ogrniti daljšega dolmana. Mlajši mohamedanci pokrivajo glavo s „fesom“ (rdečo, visoko kapo), starejši jo ovijajo še s turbanom ali sarukom razne boje. Po turbanih razpoznavajš mohamedance. Hodža, mohamedanski duhovnik in učitelj, nosi bel turban, hadžija (romar, ki je posetil Mohamedov grob v Meki) nosi rumenkast turban, dočim omotavajo vaščani in kmetje glavo samo z enostavno pisano rutico ali z robcem. Na nogah nosijo nizke črevlje (cipele) ali papuče z lesenimi podplati.

Mohamedanske ženske nosijo brageše (dimlije), a čez prsi s srebrom in zlatom bogato vezen fermen in ječermo. Omožena mohamedanka si ogrne vse telo z dolgim spodnjim plaščem. Tudi glavo si omotavajo mohamedanske žene, da jim nihče ne vidi lica. Noge obuvajo v nizke, šiljaste cipele ali papuče. Osobito znamenit komad odela je pas, ki se pri mohamedancih kakor ostalo odelo odlikuje z bogatim krasom in nakitom. Za kožnatim pasom vidiš pri moških oster handžar (bodalo), par kubur (kratkih pušk) in kar je potrebno za nabiranje kubur.

Kakor spoznaš mohamedanca že po noši, tako na prvi mah lahko zapaziš nekaj posebnega tudi na njih domovih.

Domovi se gradijo v kvadrat. Od zdolaj je debel zid iz kamena, in na tem zidu je nameščeno prvo hišno nadstropje. Mnoge hiše, osobito v ravnini in ob vodi, so postavljene na stebre, da lahko pod njimi hodiš. Navadno so ti prostori prirejeni za hleve in kolnice. Največ bosenskih hiš je zgrajenih iz lesa in gotovo so vse v eno nadstropje. V hišo prideš po lesenih stopnicah; tam je hodnik ali mostovž skoro okoli cele hiše. Okna so na hišah majhna in nizka in imajo lesene rešetke. Po zimi stanujejo v pritličju, kjer je v sobi velika lončena peč, po leti pa v prvem nadstropju.

J. Kempf.

32. Znamenitost gorovja.

Nizine daleč niso tako znamenite za življenje na zemlji kakor višine. Od vzvišanosti tal je odvisno življenje kopne zemlje, raznoličnost podnebja, tek rek in potokov, proizvodi rastlinstva in živalstva in pa neenaka naselitev ljudi po zemeljskem površju.

Ko bi bilo površje vse suhe zemlje povsem ravno, bi vladala povsod na zemlji strašna pravilnost in enoličnost. Isti pojavi bi se ponavljali od oceana do oceana; vetrovi bi pihali okoli zemlje večno v isto smer in z neizprosno rednostjo. Ne bi bilo onih gorskih grmad, ki se upirajo naravni smeri vetrov, tirajo zračne struje na vse strani in tako izpreminjajo ono vekovito enoličnost; zmanjkalo bi onih ogromnih gostilcev (kondenzatorjev) zračnih vodenih par, ki takorekoč odvezemajo oblakom blagonosno vodo in napajajo z njo svoje rebri, snežne poljane, ali pa jo vodijo v neizmerne ponore (ponikve). Povsod bi na vseh kopninah od oceana do oceana napajala zemeljska tla silna voda, kakor kadar pada dež, in bi tvarjala neizmerna močvirja in jezera. Zaradi ravnih tal ne bi mogla voda nikamor odtekat. To polno ravnovesje prirodnih sil bi povzročilo okorelost in premrlost. Ako bi mogli ljudje, kakršni smo mi, živeti na takšni zemlji, bi enoličnost neizmerne ravne zemeljske površine ni malo ne koristila občevanju; nasprotno, raztreseni po jezerskih obalah, bi se težko shajali ter bi

vztrajali v svojem prvotnem divjaštvu. Nikdar ne bi bilo selitve narodov, ki so prihajali z visočine in iskali nove domovine, kakor se reke valé k morju. O kaki naobraženosti ne bi bilo govora.

S polno pravico se moramo čuditi previdnosti božji, da je na zemlji tako ugodno porazdelila višine in nižine.

Po J. Hoiču.

33. Planine.

*Planine moje, drage vi planine,
kako vas ljubim! Izza mladih dni
vas nosim v srcu, strme visočine,
in ne nagledajo se vas oči.*

*Vaš sin sem, gore! Vi ste me rodile,
v zatišju vašem vzrastel sem krepak:
na krilu trdem vi ste me vzgojile,
tu dihal vaš sem čisti, prosti zrak
in pil studénce vaše. Žejo vročo
pod skalami sem z njimi si gasil,
in čudodelno moč, osvežujočo,
in zdravja hladni vir iz njih sem pil.
In naj obseva solnce vas z višave,
razsiplje naj po vas svoj zlati žar;
oblak naj črn pokriva vaše glave,
naj grom bobni, razsaja naj vihar,
naj bliski švigajo, ognjene strele
nad vami; naj odeva vas pomlad
z zelenim plaščem, v prte naj vas bele
zavija zima ljuta: vsakikrat
ste mile mi in ljube, vi planine,
enako vselej občudujem vas!
Krasota vaša nikdar ne premine,
enako veličastne vsak ste čas.
Visoko dvigate ponosne glave
in smelo rastete mi pod nebó,
še jaz tako bi rastel rad v višave,
popenjal rad bi kvišku se takó!*

*Kakó ste močne, gore vekovite!
Nevihtam vsem nepremagljiva bran
so grude silne vaše, kamenite.
O, ko bi bil še jaz tako močan!*

Anton Aškerc.

34. Hoja na Triglav.

S tovarišem Francetom sva odšla po svetu, iskat Zlatorogov raj. Kmalu so zažareli skalnati vrhovi Grintavca, ki se ob njem vije cesta od vasi Soče proti Triglavu. Kak očarujoč ogenj izžarja tó mrtvo skalovje! Skoraj bi mislil, da je tu nagrmadeno samo čisto zlato. Vedno več gore je bilo v plamenu. Naposled sva prišla tudi midva na vrsto. Tudi nama je poslalo pravkar zahajajoče solnce goreč poljub v slovo.

Ozko dolino, po kateri se mora Soča stiskasti v ozke meje, tako da je ni videti, je napolnil mrak. Vedno više se je umikalo zlato, s katerim je solnce obsipalo skale, naposled so se bleščali le še vrhovi, liki ogromni rubini. Dasi niti dosle ni bilo čuti nikakega glasu, vendar si čutil krog sebe nekako življenje; zdaj pa je vse zadremalo — le Soča je v svojih ozkih in globokih „koritih“ zamolklo žuborela svojo pesem uspavanko.

Na nebu je že migljalo par zvezdic, ko sva po dveurni hoji iz vasi Soče prišla na levi breg Soče. Kmalu sva bila v Logu pred Baumbachovo kočo, kjer sva prenočila. Drugo jutro sva se naglo odpravila dalje. Ob desnem bregu Zadnjice vodi zaznamenovana pot. Tu in tam stoji borna hišica, ob njej njivica čompe (krompirja), okrog nje pa senožet z nizko travo: to je kmetija! Kako ubožni so ti prebivalci! In vendar ljubijo tudi oni svojo domovino!

Dolga, težavna in tu in tam nevarna je pot na Triglav. Dolgo časa sva plezala po strmem žlebu. Od Luknje naprej sva hitela po precej široki polici, ki se je pa le prekmalu zožila. Treba je bilo oprezneje stopati. Malo omotice ali nepreviden korak — pa evo: prosti pad! Steza je tu in tam

preozka ter tu in tam precej strma, večjidel pa vodi med rušjem. Širok je Triglavov hrbet; celo večnost sva lazila ob njem.

Kakor so nekdanj križarji vriskali od veselja, ko so zagledali mesto Jeruzalem, tako sva tudi midva zavriskala, ko sva prišla pod rob, na katerem ponosno čepi triglavska kapela in pod njo koča. Triglavska koča je lepo in prostorno poslopje, ki je z vsem dobro preskrbljena. Kako prijetno nama je bilo, ko sva sedela v topli obednici, zunaj pa je divjal in tulil vihar! Oskrbnik nama je pravil, da je prejšnji dan (21. avgusta 1899. l.) snežilo in da mu je po noči voda v kuhinji debelo zmrznila. Ni čuda, saj je ravnokar (ob dveh popoldne) stalo živo srebro pod ničlo!

Ko sva bila dobro založila, sva šla zopet na pot, da spraviva Triglavovo glavo pod noge. Ne daleč od koče se začne plezanje po strmi steni Malega Triglava. Dobroto železnih klinov, ki so popičeni v steno, ve prav ceniti le oni, ki pleza v hudem viharju. Četudi so klini ledeno mrzli, vendar jih krčevito objemlje okorela roka. Največjo preglavico nama je delal vihar, ko sva šla po grebenu z Malega Triglava na Velikega. Včasih se je s tako silo uprl v naju, da sva se morala z vso močjo tiščati železne vrvi, ki je tod napeta; le kadar je nekoliko ponehal, sva si upala dalje. Srečno sva premagala vse težave ter prilezla zdrava na vrh. V duhu sva zahvaljevala gospoda Aljaža, da je tu napravil stolp. Nemudoma sva zlezla vanj ter se zaprla; okrog njega pa je bučalo, kakor da bi hotelo odtrgati celo Triglavovo glavo ter s stolpom vred strmoglaviti v temni prepad.

V stolpu je ob steni naokrog napeta nova, krasna panorama. Krasna? Kako naj rečem pa tej, ki jo vidim, ko zrem skozi okno! Je li je mogoče, jo dostojno opisati? Ne — prelepa je in preogromna . . . Okrog sebe zre poželjivo oko nebroj prekrasnih vrhov, najrazličnejših oblik. V nebo kipeči, sivi zobje, v solncu se bleščeče snežne poljane, temni gozdi, doline z mesti in vasmí, ki se ti zde, kakor otročje igrače — vse to se v ogromnem, višnjevem okviru zliva v prelepo, skladno

celoto, ki se izgublja daleč tam v meglenem obodu. In ko kakor orel z omotične višine ogleduješ ta raj, čutiš, da si mogočen, a hkratu ti je zopet nekako tesno pri srcu, češ, kako ničev je človek proti tej ogromnosti. Vse, kar te obkrožuje, je tako neskončno krasno in zraven tako čudovito lepa — bajka, ki si jo slišal v mladih letih.

Anton Stres.

35. Nazaj v planinski raj.

„Pod trto bivam zdaj
v deželi rajskomili,
srce pa gor mi sili
nazaj v planinski raj —“
„Zakaj nazaj?“
„Nazaj v planinski raj!“

„Tu zelen dol in breg,
tu cvetje že budi se,
tu ptičji spev glasi se,
goré še krije sneg —
Zakaj nazaj?“
„Nazaj v planinski raj!“

„Glej ta dolinski svet,
te zlate vinske griče,
te nič, te nič ne miče
njih južni sad in cvet?
Zakaj nazaj?“
„Nazaj v planinski raj!“

„In to ti nič ni mar,
da dragi, srčnovdani,
ti kličejo: „Ostani,
nikar odtod, nikar!“
Zakaj nazaj?“
„Ne prašajte, zakaj!“

O, zlatih dni spomin
me vleče na planine,
po njih srce mi gine,
saj jaz planin sem sin!
Tedaj nazaj,
nazaj v planinski raj!“

Simon Gregorčič.

36. Cerknško jezero.

Cerkniško jezero je v najnižjem delu podolgaste cerknške kotline blizu Cerknice in je največje kranjsko jezero. Dolgo je okoli 10 km in široko poprečno 1—2 km, najširše med Javornikom in Žirovnico, in sicer 4'7 km. Popolnoma

polno meri jezero 26 km^2 , ob mali vodi pa 12 km^2 . To krasno presihajoče jezero slovi že od nekdaj kot posebno prirodno čudo kranjsko.

Gladina in razsežnost jezera se zelo izpreminjata. Spomladi ima jezero malo vode; po leti usahne včasih malone popolnoma. Ob jesenskem deževju zopet narašča in večkrat preplavlja okolico proti iztoku in severoiztoku. Nad jezersko gladino se vzdigujeta ob zapadni strani dva otoka: Gorica in večji Otok.

Naraščanje in padanje jezerske gladine povzročujejo podzemeljski prekopi in votline, ki se odpirajo proti Cerkniški kotlini. Te odprtine so bljuvalniki, ki vodo bljujejo in pozneje zopet požirajo, in požiralniki, ki le požirajo vodo. Bljuvalnikov ima jezero 12, požiralnikov pa 28. Ob suši so bljuvalniki prazni, ob deževju pa bljujejo mnogo vode iz sebe, grmeč in šumeč.

Izmed požiralnikov omenjamo zlasti jami Veliko Karlovico in Malo Karlovico; v njiju se ob povodnji vali voda z veliko silo. Velika Karlovica, v kateri je več jezerc, je pod zemljo v zvezi z Malo Karlovico ter ima 12 *m* dolgo in 4 *m* visoko odprtino, požira mnogo vode, a ne deluje dolgo, ker leži previsoko. Mala Karlovica požira vodo dalje časa, ker leži 1 *m* nižje od Velike Karlovice. Ob višji jezerski gladini ne opaziš nikakega znamenja, da se nahajajo pod jezersko gladino požiralniki, in navadno se vidi le po leti, kako odteka voda v požiralnike in bljuvalnike.

Jezerski dotoki tekó vijugasto po jezerskem dnu, ki je nekoliko nagnjeno proti Javorniku. Najvažnejši so: Cerkniščica, Martinski potok, Grahovščica in Stržen.

Cerkniško jezero se nekoliko posuši vsako leto, a popolnoma le o veliki suši. Voda se odteka 14—15 dni. Včasih je jezersko dno malone popolnoma suho; le v Zadnjem kraju, v zatoku med polotokom Drvoščem in zapadnim jezerskim obrežjem, ostaja voda v nekaterih tolmunih. Tudi jezerske struge imajo nekaj vode, ki jo ostavljajo jezerski dotoki, ko se izgubljaajo v požiralnike.

Presihanje jezera je odvisno od vremena; ob toplih pomladanskih dneh kmalu upade voda. Navadno je jezerska kotlina že prazna do Sv. Jakoba. Ob suši je kotlina velik travnik. Jezerska tla tedaj niso močvirna nego trda in suha ter s travo zarastla. Vse hiti na „blato“, da spravijo za časa mrvo; kajti včasih spričo dežja kmalu naraste voda in jim pokvari mrvo.

Jezero je navadno suho do konca septembra; ako pa dežuje le pol dneva, prihaja voda iz podzemeljskih jam. Ob jesenskem deževju nagloma priteka voda po dotokih in bobneč tudi iz podzemeljskih jam in votlin. Tedaj priteka v jezero 155 m^3 vode na sekundo, odteka se je pa po požiralnikih le 85 m^3 . Ko deseže jezero največjo višino, upada voda, ker se odteka v više ležeče požiralnike, zlasti v obe Karlovici.

Ob presihanju Cerknškega jezera nalové ribiči mnogo rib, lovci pa postrelé mnogo povodnih ptic.

Fr. Orožen.

37. Pohorje.

Košato Pohorje se razprostira med deročq Dravo, bistro Mislinjo, šumečo Dravinjo in širnim Ptujskim poljem. Počenši pri Spodnjem Dravogradu, se popenja najprej proti jugoiztoku, vzdigajoč se više in više. Ob Črnem vrhu, kjer se je vzdignilo do vrhunca (1543 m), se mogočno razkorači, krene na iztok in se odtod vobče drži te smeri. Dalje ko prodira od Črnega vrha, tem mnogovrstneje se razčlenjuje in razvejava. Od glavnega hrbta so na desno in na levo odcepljene panoge tja do Roglje (1517 m), od Roglje dalje pa prodirajo na vse strani enako razprtim prstom na roki. Med panogami so globoki in divje razjedeni jarki, ki so jih izdolbli in izbrusili potoki v neizmernih dobah, v ljutem teku po njih bobneč in se peneč.

Hrbti Pohorja so široki, vrhunci okroženi in obli. Severno pobočje je vobče strmo, južno in iztočno večjidel bolj položno; strma so tudi pobočja ob potokih. V slemena je vrezanih mnogo sedel; skoz njih so navadno prehodi s severne strani na južno ali pa poprek iz jarka v jarek.

Pohorje je zelo vodnato. Obilne podnebne padavine napajajo vse leto goste mahove in rahlo prhlico, ta pa hrani nebroj čistih in hladnih studencev, ki se spajajo in družijo v veliko število potočkov in potokov. Na hrbtu so močvirja z majhnimi jezerci. Okoli jezerc so obširna močvirja, porastla z gostim šotnim mahovjem in pritlikavim borovjem.

Pohorsko podnebje je pravo gorsko podnebje. Po leti je tu obilo dežja, po zimi mnogo snega. Večji deli so izpostavljeni vetrom od vseh strani. Po njih brije od severja mrzli krivec, prešinjajoč kosti in mozeg. V njih se zaganjata vlažni jug od jugozapada in dolec od jugoiztoka.

Dve tretjini Pohorja pokrivajo gozdi; razen teh se nahajajo pašniki, travniki, njive in vinogradi; kaki dve stotini sta nerodovitni. Na severni strani in po višjih in srednjih legah južnega pobočja prevladuje črni les z orjaškimi smrekami in hojkami, ki se jim je ponekod pridružil vitki macesen. Ob znožju raste bukovje in različni drugi listovci.

Po širnih in samotnih gozdih živi razna divjačina, kakor lahkonoga srna, jazbec, divja mačka, divji petelin, škarjevec, jereb i. t. d. Po bistrskih potokih šviga pestra postrv.

Više na Pohorju nahajamo le posamezne kmetije, niže doli pa razen posameznih kmetij tudi majhne vasi. Večjih naselbin tukaj ni, ako se ne oziramo na trge in mesta ob znožju Pohorja. Na najlepših mestih stoji vsega vkup 50 cerkva, ki odsevajo od temnega ozadja kakor svetle zvezde s čistega ponočnega neba.

Gozd je Pohorcem neusahljiv vir zaslužka in dohodkov. Pa so tudi vse poletje in deloma tudi po zimi na delu v planinah. Od ranega jutra do večerne zarje poje po gozdu sekira in strže ročna žaga. Tu podirajo drevje in delajo plohe, tam spravljajo plohe do potov, na drugem mestu jih nakladajo na nizke poddele in vozijo na žage.

Mnogi pašniki in obširni travniki redé kmetu obilo živine. Največ je goveje živine in ovac; tu pa tam imajo koze; konjev na Pohorju ni. Njive obrodé povprek toliko žita, ko-

likor ga je treba za dom. Sadnega drevja je malo. Na znožju iztočnega dela so vinogradi.

Prebivalstvo Pohorja je po rodu in jeziku izključno slovensko. Vobče je ljudstvo majhne postave in čakate rasti, v kretanju, govorjenju in mišljenju nekoliko počasno, pa neizmerno pridno in delavno, pošteno, trezno, skromno, štedljivo, zadovoljno, postrežljivo in gostoljubno ter pobožno. Moški nosijo radi polno brado, ki je pa navadno neporavnana in razmršena. Oblačijo se Pohorci največ v domače platno in domače sukno.

Janez Koprivnik.

38. Soči.

*Krasná si, bistra hči planin,
brdká v prirodni si lepoti,
ko ti prozornih globočin
nevihte temne srd ne moti —
krasná si, hči planin!*

*Tvoj tek je živ in je legák,
ko hod deklet s planine,
in jasna si ko gorski zrak
in glasna si, kot spev krepák
planinske je mladine —
krasná si, hči planin!*

*Rad gledam ti v valove bodre,
valove te zelenomodre:
temná zelén planinskih trav
in vedra višnjevost višav
lepó se v njih je zlila;
na rosah sinjega neba,
na rosah zelenih gorá
lepoto to si pila —
krasná si, hči planin!*

*Ti meni si predraga znanka!
Ko z gorskih prišumiš dobráv,*

*od doma se mi zdiš poslanka,
nesočá mnog mi ljub pozdrav —
Bog sprimi tu te sred planjav! ..*

*Kako glasnó, ljubó šumljaš,
kako čvrstó, krepkó skakljaš,
ko sred gora še pot imaš!*

*A ko pridereš na ravnine,
zakaj te živa radost mine?
Kaj trudno lezeš in počasi,
zakaj so tožni tvoji glasi?*

*Težkó se ločiš od hribov,
zibélke tvojega valovja?*

*Mar veš, da tečeš tik grobóv,
grobóv slovenskega domovja?
Obojno bol pač tu trpiš!*

*V tej boli tožna in počasna,
ogromna solza se mi zdiš,
a še kot solza — krasna!*

*Krasná si, bistra hči planin,
brdká v prirodni si lepoti,
ko ti prozornih globočin*

nevihte divje srd ne moti!

Simon Gregorčič.

39. Pогоzdovanje Krasa.

Gozdno površje v goriški grofiji meri skoro petino vse dežele. To bi bilo lepo, ko bi bilo vse to površje pokrito z gostim gozdom. Ali drevje teh gozdov je tako izsekano in iztrebljeno, da drva ne zadoščajo za domače potrebe, še manj pa ostaja kaj za kupčijo. In vendar so bili nekđaj baš gozdi vir bogastva na Goriškem! Plavljenje drv po Soči do Gorice je bilo nekđaj zelo živahno, a sedaj je že popolnoma ponehalo. Dandanes imajo nekatere občine komaj zadosti drv za lastne potrebe, les za stavbe pa morajo dobivati s Kranjskega.

Ves Kras, izvzemši menda nekaj skalnatih vrhuncev in dolov, je bil nekđaj ne le popolnoma porastel, nego celo z visokimi gozdi pokrit. Saj ima skoro ves zdaj ogoljeni Kras prav tako dobra tla kakor oni predeli, kjer še zdaj rastejo lepi gozdi (Lipica, Devin), ali pa kakor oni kraji, kjer je še pred kratkim stal gozd. Dokazano je, da Kras brez drevja v malo letih popolnoma opustoši, kakor bi že skoz stoletja ne bilo tam gozdov.

V začetku srednjega veka so odpeljali najlepše kraške hraste v Benetke. Vendar je ostalo še mnogo gozda. Šele v zadnjih 300—400 letih je dobil Kras svoje sedanje golo lice. Pustošenje Krasa je do zadnjih desetletij napredovalo v strahoviti meri. Neusmiljeno pokončevanje gozdov pa je imelo tudi zelo slabe nasledke za živinorejo in za poljedelstvo. Tu imamo namreč opraviti z večinoma jako plitvo apneno zemljo, ki je za kmetijstvo nepripravna, za gozde pa še sposobna. Če je taka zemlja brez vsake obrambe izpostavljena solncu in zraku, razpadejo zemeljski deli in se hitro poizgubé. Tako izsušena in izprana tla pa gotovo niso ugodna kalitvi travnih semen. Tudi pasoča se živina poškoduje tla, ker jih zrahlja zlasti o mokrem vremenu.

Ker se množina zemlje vedno manjša, se ločijo travne korenine od zemlje in se morajo vsled tega posušiti. Tako travo živina lahko izruje, zlasti koze in ovce. Mnogokrat pa sežgó ljudje travo, deloma iz nevednosti ali nepaznosti, deloma

iz kakega drugega vzroka. Pri tem zgoré tudi koreninice. Trava je potem vedno slabša, pašnik koristi vedno manj. Če veter zanesse kako travno seme na tako zemljo, ne more kaliti. Da v takih razmerah živinoreja ne uspeva in da se število živinčet krči, je samo po sebi umevno.

Gozdi tudi blagodejno vplivajo na podnebje. Gotovo je, da gozdi v vročem poletju zmanjšujejo veliko vročino, pomnožujejo zračno vlago, ovirajo izsušenje tal in višajo na ta način rodovitnost, nasproti pa zmanjšujejo moč vetrov ter varujejo rastlinstvo in prst njih sile. Tudi je nedvomno, da v gozdnatih krajih mnogo več dežuje nego pa v golih ob enakih razmerah. Kraševce se bori z dvema hudima nezgodama, namreč s sušo, ki traja 2—3 mesece, po zimi pa s hudo burjo. To mu napravlja toliko škode, da je večkrat primoran, prodati svojo živino o nepravem času pod ceno.

V novejšem času je vlada začela zavirati pokončevanje gozdov ter skrbeti za pogozdovanje golih krajev. Leta 1869. je osnovala osrednjo drevesnico za listnato drevje v Gorici in za borovje v Sežani. Vrhu tega so si napravile tudi občine svoje drevesnice. Gozde v srednjem in visokem gorovju oskrbuje gozdni komisar v Tolminu. V Gorici je višji gozdni urad za vse Primorsko in Dalmacijo.

Pogozdovanje Krasa je neizmerne važnosti. Vrši se le na najslabših krajih, na višinah, hrbtih i. t. d., ki so že blizu propada in ki se dadó zboljšati le na ta način. Lastniki gozdov bodo imeli od tega velike koristi. Iz gozdov ne bodo dobivali le drv za kurjavo in za stavbe, ampak gozd jim postane vir stalnih dohodkov. Dobivali bodo iz gozdov dovolj stelje in si potemtakem lahko priskrbeli dovolj gnoja; to bo dobro vplivalo na kmetijstvo. Če pa bo ta svet pogozden, bo velik del druge kraške zemlje bolj zavarovan, in plodovitost se bo jako povišala.

Po S. Rutarju.

40. Črtica o burji.

Burja je huda prikazen in vendar ima malo pravcati sovražnikov. In zakaj? Zato, ker ima zdravje v sebi. Dosti

sem poznal ljudi, ki so izkušali naše kraje, malokaterega pa med njimi, da bi se ne bil po svoji preselitvi spominjal burje in še omenil: „Zdrav in lačen pa nisem bil nikdar bolj nego, kadar me je pregnala burja.“

Rojstni kraj burje je tam gori, ne prav v Franc Jožefovi deželi, ampak nekoliko bolj na desno. K nam prihaja od severoiztoka. Kaka imena dobiva po vsej tej svoji dolgi poti, ne vem. Pri Ljubljani pravijo, da brije ta mrzla sapa od kamniških Grintavcev, in se že sliši tudi ime burjica. Vso to pot pa veje ta sapa le bolj mirno. Mrazi že, a ne tuli in ne razsaja kakor pri nas na Notranjskem, kjer nastopa takoj kot neupogljiv orjak in kjer dobi svoje ime: burja, ako je prav prava, z desetimi r. Rekel bi, da severoiztočna kal dobi šele na kranjskih tleh svojo pravo dušo, ko bruhne na Notranjsko. Burja postane mahoma mogočna in ima strašansko armado pod seboj. Prav pogubonosna je burja v Vipavski dolini, in gorje mu, komur pade na glavo, bučec doli črez Turo!

Burja je huda sapa, vselej hladna, po zimi pa mrzla, da prožene še kožuh. Moj oče je bil krepak človek. Kot mladenič najboljše dobe se je odpravljajl s Podbrdja pri Šentvidu v Vipavo. Strašanska burja je že vihrala in še naraščala, vendar je oče velel hlapcu, naj mu osedla Čičota, finega neapolitanskega vranca. Hlapec je svaril, da nikar se ne izkušati niti na konju pri taki burji. Oče ni odnehal in je odjahal. Ali že črez malo časa je pridirjal Čičo domov brez jahača. Hlapec, sluteč nezgodo, se je odpravil črez zenožeti proti Izercam in je, bližajoč se temu kraju, zagledal očeta, ki se je plazil proti domu. Dolgo je trajalo, da sta se sešla in potem skupaj prirnila do doma. Oče je pripovedoval, da do Izere je še mogel obsedeti na konju, tam da je burja konja in njega zrušila s ceste in da ga je, ko je hotel poskočiti s konja, povalila na tla, konj pa je odskočil in jo ubral proti domu. Oče je vselej dostavil, ko je to pripovedoval, da take burje ni izkusil nikdar več. On in hlapec sta se mogla le po vseh štirih plaziti do zatišja in doma. Strah nas je bilo, je pravil oče, tudi v gradu, kajti vso noč so bingljali sami od

sebe zvonovi pri Sv. Roku. Tako zvonjenje je v resnici grozno. Jaz sem sam izkušal to. Posetil sem s svojo mlado ženo svojega sorodnika. Burja je bučala in stresala, in dolgo se nismo odpravili spat. Ležala sva z ženo v skrajnji sobi, in čim dalje bolj se je zaganjala burja ravno v naš vogal. V veliki sobi prav sredi nje je stala na plošči steklenica, in tik nje sta bila kozarca. Kadar je udrihnil prvi sunek, se je stresel ves grad, in steklenica na mizi je jela žvenketati. Vstal sem, da sem kozarca popolnoma odstranil od steklenice. Kar začujem cviljenje od cerkve Sv. Roka. Vedel sem, kaj pomeni to. In v resnici je jelo bingljati. Burja je zvonova omajala, in zdaj pa zdaj sta se oglašala, posamezno in skupaj. Ne želim nikomur, da bi izkušal kdaj kaj enakega.

Po H. Dolencu.

41. Oblaček.

„Oblaček, ti plavaš
po nebu visoko,
oblaček, ti gledaš
po svetu široko,
ko zora, vsa mlada,
z rosó se umiva,
z rdečimi žarki
lepó te obliva,
in gozde zreš mračne
in vrte žareče,
palače, prepolne
razkošja in sreče,
in zelene gore
in sinje morjé,
ves kras neizmerne,
prelepe zemlje . . .
In ti se solziš,
oblaček — zakaj?“ —
„„Nad máno sijaj,
pod máno je raj,
a jaz hrepenim

nazaj, nazaj.
Na severju sivem
oblački veseli
s sestrami meglámi
lepo smo živeli
in pravili tiho
smo bajke si krasne,
cvetoče, dehteče
kot rožice jasne
In v sanjah o sreči
presrečni smo bili,
kot da smo iz čašic
jo bisernih pili.
A veter okrutni
med nas pridivjál je,
sestrice in bratce
vsaksebi razgnal je.
In zdaj jaz po nebu
samoten potujem,
za bratci, sestrami
tugujem, vzdihujem“

Oton Zupančič.

42. Domovini.

Bodi zdrava, domovina,
mili moj slovenski kraj!
Ti prekrasna, ti edina
meni si zemeljski raj.

Tuje šege, tuje ljudstvo
so prijat'ljji, bratje ni.
Slava le, slovansko čuvstvo
srce moje veseli.

Primi celov, zemlja mila,
primi srce moje v dar,
da bi vedno matka bila,
nepozabljena nikdar!

Radoslav Razlag.

43. Znamenje.

Na polju znamenje stoji,
podoba krasna v njem žari:
ni slika blažene Device,
svetnika ne in ne svetnice.

Čeprav obraz svetnika ni,
čeprav svetnice slika ni,
podoba ta je meni sveta,
časti jo moja duša vneta.

Pred njo presvetlo luč gojim,
lepó, zvestó za njo skrbim;
naj sveti solnce, zvezde jasne,
pred sliko moja luč neugasne.

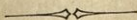
In cvetek, ki lepó cvetó,
s pobožno berem ji rokó,
pred njo prekrasne vence devam
in zraven glasne pesmi pevam

Ni znamenje na polju to,
to moje je srce gorkó,
in ta obraz, prepoln miline,
je slika moje domovine.

Ta svetla luč — moj srčni žar,
le njej plamti in bo vsekdar,
in z duše cvetjem plemenitim
njo kitil bom, kot zdaj jo kitim.

Njo prvi moj je spev slavil,
poslednji njej se bo glasil,
in zadnji glasi ti mi bojo:
Bog čuvaj domovino mojo!

Simon Gregorčič.



III.

Iz knjige prirode.

A. Človek.

1. Človek.

Po svojem telesu je človek podoben živalim; v kaki posebnosti pa celo prekosé človeka nekatere živali. Tako na primer so mnoge živali večje in močnejše od človeka, nekatere bistreje vidijo, nekatere tanje slišijo, a nekatere zopet bolje vohajo. Tudi učakajo nekatere živali večjo starost nego človek.

Ali vendar ima človek nekaj, kar ga visoko povzdiguje nad vse živali ter ga posaja na prvo mesto med vsemi stvarmi, karkoli jih je ustvarila vsemogočna roka božja. To „nekaj“ je njegova neumrljiva duša in njene prečudne zmožnosti. Edini človek more premišljati o sebi in o svetu. Samo človek more biti pobožen, ker edini on spoznava svojega Stvarnika.

In če tudi ne gledamo na človeško dušo, že zunanja podoba ga loči od živali. Človeško telo samo oznanja, da stanuje v njem duh božji. Človek hodi samo po dveh nogah, in vendar je njegov hod lahek in varen. Na njem je vse v pravi meri, nič ni preveliko, nič premajhno. Krona vsemu telesu pa je glava; človek edini nosi glavo pokoncu in gleda proti nebu z jasnim obrazom.

Izpod las se sveti široko, čisto čelo, kakršnega ne nahajamo pri nobeni živali. Usta zapirata rdeči, mehki ustnici, ki se odpirata na prijazen posmeh ali na razumno govorico. V ustih stoji zob pri zobu, nobeden krajši, nobeden daljši. Lice pokriva mehka, čutljiva koža, ki pri nas ni niti rdeča, niti

bela, ali vendar včasih zardi kakor kri, včasih pobledi kakor zid. Nobeni živali se ne more na licu tako dobro videti žalost in veselje, up in strah, blagost in osornost, zdravje in bolezen; izkratka, vsako čuvstvo, vsaka strast, ki nam polje v srcu, v duši, se nam razodeva tudi na licu.

Pa kaj bi bilo lice brez očesa! Iz oči govori duša. Kdo bi znal opisati milino materinega očesa, ko se ozira na svoje ljubljeno dete! Kak razloček med njenim pogledom in med pogledom možaka, ki se mu je v jezi napelo oko in uprlo v sovražnika! In če zamiglja solza v očesu, kako razumljivo nam govori solzno oko! Drugače se sveti solza bridke žalosti, drugače solza srčne radosti. To so skrivnosti človeške duše. Tega nima nobena žival.

Ali kakor je oko lep in neprecenljiv dar božji, vendar še ni največji. Še je nekaj, kar še bolj povzdiguje človeka. To je jezik, to je govor. Brez govora bi bil človek le na pol človek in v nekaterih ozirih slabši od živali. V tem je naša največja prednost, da si moremo drug drugemu razodevati svoje misli, svoje izkušnje. Česar se je eden naučil ali kar je izkusil, to pove drugim, in ti vedo to in znajo, kakor bi bili vse izkusili sami.

Človek je slika božja.

Po Fr. Erjavcu.

2. Vid in sluh.

Vse, kar je in se godi izven našega telesa, spoznavamo s čutili. Čutila so vrata, skozi katera prihajajo v našo dušo vesti iz vnanjega sveta. Takih vrat je petero; tem peterim čutom pravimo: vid, sluh, tip, okus in vonj. Največje važnosti sta vid in sluh.

Vid nam kaže, kakšne barve imajo reči, z vidom spoznavamo tudi obliko, daljavo, lego, velikost in število predmetov ter določujemo, je li se gibljejo ali mirujejo. Težnosti, toplote, magnetizma in elektrike sicer ne vidimo; a z očmi na pr. opazujemo, da telesa padajo; z njimi opazujemo na tehtnici, ali je dvoje teles enako težkih ali ne; z njimi torej vendarle

zavimo za težnost. Istotako spoznavamo toplotnost teles, ko vidimo, da se živo srebro v toplomeru dviga ali pada; z očmi vidimo, da marsikatero telo vleče železo nase, in to nam pove, da je tisto telo magnetno i. t. d.

Tudi tega ne vidimo, kar se godi v duši drugega človeka, kaj misli, kaj čuti in kaj hoče. V srce ne vidimo nikomur. To pa vidimo, kar človek dela, kako se giblje in kak obraz ima, in po tem sodimo: kadar se joče, je žalosten, a vesel je, kdor se smeje, in na gibanju in kretanju spoznamo, kar kdo hoče.

Z vidom nadalje spoznavamo črke in čitamo knjige in časopise. A koliko lepega in koristnega se lahko naučimo iz dobrih knjig! Koliko lepe zabave nam daje lepa knjiga! Pa tudi list, ki ga dobimo iz daljnega kraja, nam je često zelo prijeten in potreben.

In lepota, ki nam razveseljuje srce! Krasota zvezdnatega neba, lepota mavrice, jutranje in večerne zarje, milina krasno cvetoče pomladi i. t. d., vse to je odprto samo našemu očesu. Gledajoč občudujemo umetne slike in podobe, krasne kipe, mične stavbe. Vid nam odpira lepoto prirode in mnogih umetnosti ter nam blaži sree. Res, vid je krasen dar nebeški!

Pa tudi sluh je velike važnosti. Sluh je silno tenak čut. Po njem razločujemo: pok, tresk, zvenk, evenk, šum, hrum, hrušč, hrup, vrišč, ropot i. t. d. Za različne slušne občutke imamo celo vrsto glagolov, na pr.: vpiti, kričati, dreti se, vekati, šepetati, čebljati, šumljati, žuboreti, hrumeti, bučati, vršeti, grmeti, bobneti, hreščati, prasketati, klepetati, ropotati, rožljati, pljuskati, čopotati, ploskati, škripati, škrtati i. t. d. Sem spadajo tudi različna zaznamenanja živinskih glasov, kakor: rjoveti, mukati, rikati, tuliti, beketati, meketati, kruliti, cviliti, rezgetati, hrzati, krokati, cvrčati, brenčati, brneti, žvrgoleti, gostoleti i. t. d.

Izkušnja nas nauči, po zvoku razločevati predmete. Po glasu lahko spoznamo znane osebe, ako jih tudi ne vidimo. Istotako lahko po sluhu razlikujemo tone različnih godal, na pr.: ton gosli od tona piščali, trombe, flavte, klarineta i. t. d. Po zvenku razločujemo različne kovine in tudi nekovinske

snovi, na pr.: les, steklo, žgano ilovico i. dr. Po zvenku spozna izkušena gospodinja, je li lonec dobro žgan; kletar trka po sodu, da zve, kako visoko je tekočina v njem. Zdravnik potrkuje bolnika po prsih in spozna po zvoku, je li so notranji deli telesa zdravi, ter prisluškuje ob telesu, ali pljuča dihajo pravilno in ali srce bije prav. Na ta način mu more natanko določiti mesto, kjer ni vse, kakor bi moralo biti.

Najpomembnejši pa je sluh zaradi tega, ker z njim zaznavamo človeški govor. Kar se godi v duši drugega človeka, njegove misli, čuvstva in želje nam pojasni najbolj beseda. Človeški govor je sestavljen iz majhnega števila različnih glasnikov, ki jih sluh natanko razločuje. S temi glasniki sestavljamo brezštevilno besedi, te-le pa zopet vežemo v stavke in stavke v govor, ki izraža vse naše misli, čuvstva in želje.

Sluh pa je tudi najvažnejši vhod k našemu srcu. Živa beseda najmočneje prime naše srce; a najbolj nam srce pretresa pesmi mili glas in glasba ali godba. Glasba je govor srca, od srca pride in sega do srca. Glasba tolaži in razveseljuje, povzdiguje in navdušuje.

H. Schreiner.

3. Mesna juha.

Juha, prikuha in meso so najvažnejši deli našega obeda. Te jedi se med seboj dopolnjujejo; vsaka daje telesu nekaj posebnega.

Jedi razvrščamo vobče v take, ki tvorijo v telesu tolščo, in v take, ki delajo meso. Vse močnate jedi oskrbujejo telo osobito s tolščo, beljakovinate pa z mesom. V ohranitev telesa pa so potrebne tudi soli, ki tvorijo kosti, lase, nohte in zobe.

Naša domača kuhinja skrbi v resnici za vse to. Še prej, nego je znanstvo dognalo, zakaj uživamo baš takšne jedi, so naše gospodinje tako uredile svojo kuhinjo. A važne niso samo snovi, ampak tudi način, kako se pripravljajo in postavljajo na mizo.

Skrbna gospodinja pristavi pred vsem meso na ognjišče in skrbi, da se dobro, mehko skuha. Najboljša je govedina,

ker ima manj masti in več beljakovine ter mesnih vlaken nego drugo meso; zato daje boljše juho in krepkejšo meso.

S kuhanjem pridobi meso redilnosti in prebavnosti. Kuhinja mora olajšati osobito prebavnost. Sirovo meso ima svoje redilne snovi zavite v klejaste stanice. S kuhanjem se klej zmehča in prestopi v juho. Kuhanje ima torej pred vsem namen, da se raztopi klej. Pravo mesno redilno snov želodec potem lahko prebavi in jo dobi tudi že tako prirejeno, da se laže izpremeni v kri.

Preden meso zavre, se z njegovega površja loči beljakovina in se pomeša z vodo. To daje mesni juhi pravo moč, da postane redilna. Kadar voda vre, se beljakovina strdi, juha se pobeli, kakor da je jajčja beljakovina v njej, in iz notranjega mesa izstopa vedno več te snovi, ki krepča juho bolj in bolj. Medtem se raztaja mesna tolšča in se raztapljajo soli. Tako sicer vzame krepka juha mesu mnogo njegove moči, a moč ostane v juhi, in meso postaja zobem laže razdeljivo in želodecu laže prebavno.

Nobena gospodinja ne bo pozabila, pridati obilo soli. Ta se v vodi hitro raztopi; meso jo sprejema v sebe in s tem postaja okusnejše in prebavnejše, pa tudi redilnejše; zakaj trdni deli človeškega telesa, osobito hrustanci in kri rabijo soli. Zategadelj dober kmet rad doda živinski klaji tudi nekaj peščic soli, in izkušnja uči, da se s tem živina krepi in zredi.

Včasih pa nam seveda ni toliko za krepko juho, ampak za tem krepkejšo meso. V takem slučaju gospodinja ne sme pristaviti mesa z mrzlo vodo, ampak ga mora zaliti z vrelo vodo. Kadar pride meso v vrelo vodo, se beljakovina na površju mesa strdi in ga zapre, da ne more izpuščati hranilnih snovi. Tudi pečenje ima tisti učinek.

V juho gospodinja rada podmete in vkuha nekaj močnatega; to se ujema prav dobro. Mesna juha ima v sebi, kakor smo rekli, klej in beljakovine, in te tvarine v telesu se izpremené v mišice (meso.) Toda delavno in pridno telo zahteva tudi takšnih jedi, ki se lahko izpremené v tolščo. Kajti za

pot (znoj) in za sapo, ki ju tako nujno potrebujemo pri delu, skrbi tolšča. Zategadelj je celo primerno, da se podmete v juho nekaj močnatega; iz tega se v telesu naredi tolšča. Samo ob sebi je vse eno, kaj vzame. Lahko vzame moko, pšeno, kašo (ječmeno, proseno, ajdovo, ovseno), riž ali krompir. Povsod je glavna sestavina v njih škrob (moka), ki se v telesu izpreminja v tolščo. Razloček je le ta, da je tu škroba več, tam manj.

H. Schreiner.

4. Sočivje.

K najtečnejšim jestvinam spada sočivje. Grah, fižol in leča dajejo telesu tolščo in meso ter se v tem oziru ne približujejo samo kruhu, ampak še celo mesu. Te jedi so torej, ako so dobro pripravljene, po pravici zelo priljubljene; zakaj dober kup so in redilne obenem. Ako je že meso redek gost na mizi, pa sočivja ne sme zmanjkati nikoli.

Snov, ki nam jo daje sočivje za reditev mesa, se imenuje grahovina (legumin). Razen tega ima škroba (moke) malo več nego kruh in skoro trikrat toliko kakor krompir. Nahaja se pa v sočivju tudi sladkor, ki ga okušaš osobito v presnem, sladkem grahu. Za tvorbo mesa ima torej sočivje obilno snovi v sebi, več nego druge rastline; samo vode je malo v sočivju, zategadelj ni dobro suhega jesti. Mladi grah in fižol imata še to posebno prednost, da ju lahko ješ v stročju in lupinah, ki so istotako bogate škroba in sladkorja.

Ne moremo pa gospodinjam dovolj priporočati, naj suho sočivje vselej presejejo skoz drobno sito, da odstranijo lupine. Suhe lupine se ne raztapljajo niti v slinah, niti v želodčnem ali črevesnem soku; zategadelj silno nadlegujejo telo, tako da včasih celo zbolijo.

Kuhajoč sočivje, je gotovo vsaka gospodinja že zapazila neko posebnost. Včasih se kuha grah cele ure in se ne zmehča; nasprotno, mladi grah, ki je presen bil mehak, se pri kuhanju strdi; drugič pa se često isti grah, če ga kuhaš pol ure, zmehča in privre iz lupine, če ga stisneš. Temu ni vzrok grah, ampak voda, v kateri se kuha. Voda naših vodnjakov je na-

vadno trda, ima torej apna v sebi. Apno se spaja z nekaterimi grahovimi snovmi in tvarja trdo, neprebavno telo, dočim deževnica (mehka voda) raztaplja grahovino. Jasno je torej, da štedimo gorivo in pridobimo hrane, ako kuhamo grah, fižol in lečo v mehki vodi.

Od graha, fižola in leče se tvarjajo v zdravem telesu kri in meso, mleko in tolšča. Nekateri ne marajo sočivja, češ, da nadleguje in napenja, a če mu odstranimo neprebavne lupine, izgubi to svojo neprijetno posebnost. Razen tega je v grahovini tudi fosfor, ki je potreben za tvorbo kosti in možganov. Grahovino smemo torej vseskozi pohvaliti.

H. Schreiner.

5. Nezmernost.

*Ena kaplja mleka
dosti bi muhi bila,
v njej se nikdar ne bi,
ne bi utopila.*

*Ti, ki nimaš mere
v svojem mladem veku,
gledaj muho, ki se
davi tam-le v mleku!*

*Lákomne pa muhe
rinejo najraje
v morje belo mleka,
v lonec bele slaje.*

*Da ti mleko škodi,
kdo naj to ti pravi?
A otrov je, véruj,
če ni v meri zdravi.*

Hrvatska.

6. Lažnivi prijatelj.

„Grela te bom!“ reče žganje prezebajočemu popotniku, ko mu o hudem mrazu ob poti kima gostilniško znamenje. „Hitro zaužij kozarček! Boš videl, kako ti pride gorko po udih. Lahko ti bo, dalje iti.“

Gorko mu je prihajalo, preslepljenemu možu. Toda kmalu ga je začelo tem občutneje zebsti. Tisti križ tam ob poti kaže mesto, kjer so ga našli — zmrzlega.

„Hočem te okrepčati!“ pravi drvarju, ki stoji, spehan in ves poten, pred skladom drv. „Le pogoltni enkrat!“

Ali si že videl kdaj utrujenega konja, ki se je pehal, da bi povlekel težek voz na hrib? „Moram konjička malo okrepčati,“ si misli voznik in začne pretepati izmučeno žival. Res potegne zopet močnejše. Pa saj ne boš mislil, da je bič živali podelil novo moč? Žival je napela samo še svojo skrajnjo moč in dela, dokler se mrtva ne zgrudi.

Glej! Drvar — žganjepivec je podoben nespametnemu vozniku.

„Ozdravilo te bom!“ tolaži žganje bolnika. „Le oglej se enkrat dobro v lekarni! Tamkaj stojim sredi med zdravili!“

Naše strupene rastline so tudi tam, a lekarnar ima njih sok skrbno zavarovan; zakaj s strupom se ne sme nemarno ravnati in ne sme ga vsakdo dobiti. Samo po zdravnikovi odredbi ti ga izroči lekarnar. Naš lažnivi prijatelj je umel, pobegniti iz lekarne. Kot „živa voda“, naročena bolnikom, se je izkazala tu in tam. Danes pa vsakdo lahko dobi „mrtvo vodo“.

„Zdramilo in razveselilo te bom!“ obeta malosrčniku. „Čuj, kako se tvoji tovariši smejó in pojó! Kakor bratje se objemajo in si nagajajo!“

Pojdi z menoj za hip v ječe! Vprašaj tam junake z noži in ubijalce, kdo jih je spravil pod ključ! Večina ti bo odgovorila s stisnjeno pestjo: „Tisti burkež, žganje!“

Spremljaj me še samo malce v blaznico! O, to so ti bili nekdaj ob žganju veseljaki! —

Lažeš, žganje, lažeš!

Po nemškem.

7. Balada o sv. Martinu.

„Uh, kaka zima! Sto volkóv!
Nocoj ne pridem živ pod krov.

Kakó, ti ščip, z nebes se smeješ!
Le škoda, da kar nič ne greješ.

A kod, Boštjan, si zašel, kod?
Nemara to ni prava pot...

*Sneg mete . . . ostrá sapa piše . . .
In kroginkrog nobene hiše!*

*Pač! nekaj tukaj-le stoji . . .
Kapelica je — se mi zdi.*

*Kapela svetega Martina,
patrona ljubega mi vina!*

*Da nisem ga tako rad pil,
nocoj bi tukaj ne nočil . . .*

*A ti, svetnik, mi ne zameri,
če tožim ti . . . pri moji veri!*

*Imel, veš, kočó svoje dni
še lepšo jaz sem nego ti.*

*Zdaj ni več moja tam na Griči —
prodali so mi jo biriči.*

*In zdaj razcapan je berač
in bos ko gos Boštjan, kovač.*

*Vsak pes oblaja me na cesti . . .
Glej, od mrazú se moram tresti.*

*A ti se zime ne bojiš,
vsak dan obleko tu deliš.*

*Še mene s plaščem zdaj ogrni,
če treba, Bog ti ga povrni!*

*Ne sekaj z mečem ga črez pol!
Daj celega, saj ves sem gol!*

*Takó . . . takó! Kakó se sveti!
Oh, škoda z njim se je odeti . . .*

*Od pet do vrata ves je zlat . . .
Da ne bi vzel ga kak mi tat!*

*Ljudje od pragov nas podijo —
svetniki še za nas skrbijo.*

*Kožuhe molji skopcem žro,
a nago naše je telo . . .*

*Kakó me greje! . . . Naj počijem,
v tvoj plašč ovit tu v kot se skrijem!"*

*In ko zasvital se je dan —
bil zmrznil je berač Boštjan.*

A. Aškerc.

8. Drobnice.

1. Bolezen pride z brzovlakom, odhaja pa s počasnim ti korakom.
2. Pitje in kajenje krajša ti življenje.
3. Ko vino v možganih razjarjenih roji, rodé se prepiri, pretepi, poboji.
4. Kozarec vina poživi človeka, preveč kozarcev — strgana obleka!
5. V vinu utone mnoga mušica, tudi človek — stara resnica!
6. Mož pametnik samo za žejo pije, črez mero vina pamet ti ubije.
7. Žganje pogubi jih več nego kuga, glad in meč.
8. Obila pa močna pijača, nevarna strupena kača.

J. Stritar.

Al. K. Sežem.

B. Iz prirodopisja.

9. Opice.

Velikanske one gozde, kjer v soparni senci velikanskih dreves slon premišljeno prestavlja debele svoje noge, oživlja vesela družina srboritih in lahkoživih opic. Večidel živé v velikih družbah, samo največje samotarijo ali pa se držé v manjših skupinah. Vsako družbo vodi najstarejši, najmočnejši in najpametnejši samec, ki mu mora biti vse lepo po-

korno. Njegovo oko vidi vse, njegovo uho čuje vse, on pazi na vse, noč in dan skrbi za varnost cele družine, ki medtem brezskrbno skače in uganja burke. On razsoja prepire in navadno oba prepiralca oklofuta lastnoročno; ako se je prepir vnel zaradi kake slaščice, jima jo vzame in sam pojé. Vsak upor, vsako nepokorščino kaznuje ostro; ako se kdo ustavlja, ga premikasti, da se mu gotovo nikdar več ne povrne hudobna misel.

Med vsemi živalmi so opice človeku najpodobnejše; a pri natančnejšem opazovanju se vendar pokaže, da ta podobnost ni tolika, kakor se navadno misli. Na prvi pogled se človek res zavzame, ali natančnejša preiskava dokaže kmalu, da je ta podobnost prav površna in bolj namišljena.

Vse opice so zvedáve, radovedne, pretkane in prevejane tatice, nečiste, zavidne, nesramne, potuhnjene in osvetne. Strast hipoma zakipi v njih; en sam pogled, ena sama beseda včasih tako razkači žival, da kakor besna divja, in strast jo prevzame tako, da pozabi celo na svojo varnost. Takrat je opica res ostudna pošast. V ostalem so opice neizrečeno ročne in skočne, nemirne in živalne živali, vsak čas jim pride druga misel, a v trenutku jo izpodrine spet druga. Z drevesa skoči opica na zemljo, poskoči sem, poskoči tja, ujame in pohrusta kukca, uščipne tovariša, spleza spet na drevo, odtrga cvet ali sad, ga okusi, vrti v rokah, vrže proč, se požene za drugim, ga spravi v usta, se spusti na spodnjo vejo, se obesi in ziblje na eni roki, poskoči na kraj veje, se zaziblje in zavihti na drugo drevo, preišče ptičje gnezdo, malo posedi, se pomakne k tovarišu, mu začne po kožuhu iskati uši; hipoma nastane velik vrišč, na bližnjem drevesu se lasájo in uhájo, vse hiti tja, starejšina jezno priskače, pograbi tega, pretrese onega, in mir kraljuje spet med družino.

Opice se živé s sadjem, cvetjem, listjem, jedó tudi žito, vsakršne žuželke, posebno mravlje, po gnezdih pijejo ptičja jajca in pohrustajo celo mlade ptice. V sužnosti žro vse in pijó tudi vino, žganje in druge opojne pijače, da se prav upijanijo.

Opica ima to posebno lastnost, da posnema vse, kar vidi delati človeka, in baš to jo dela smešno. Človeka se hitro privadijo, nekatere so mu celo privržene, toda v starosti so vse več ali manj čemerne, hudobne, potuhnjene in celo nevarne.

Eno lepo lastnost imajo vendar le opice, in ta je: neizmerna ljubezen do mladih. Opica ima navadno enega mladiča; ta se brž oklene matere s prednjima rokama okoli vratu, z zadnjima pa okoli lakotnic, in tako ga mati nosi povsod s seboj. Ako opica nima svojega zaroda, ukrade rada tujega. Pri ujetih opicah so opazili, da starka celo pogine, ako je izgubila mladiča; ako pa prej pogine starka, brž vzame siroto druga opica v rejo.

Po Fr. Erjavcu.

10. Netopirji.

Ko poletnega večera tihi mrak prepreza vse stvari na zemlji, planejo iz vsakršnih temnih votlin netopirji in prhutajo po zraku kakor črne vešče.

Netopir je čuden polután! Pol ptič, pol miš, zato mu po nekaterih krajih pravijo šišmiš.

Preprostemu, nepoučenemu človeku je notopir skrivnostna, grozna, skoro pošastna prikazen. Nočna ura, ob kateri oživi to strašilo, njegovo polutanstvo, tanka, mrzla in mastna mrena, ki kakor plašč obdaja njegovo truplo in ga nosi po zraku, omahlo, vegasto letanje, velika ušesa in majhne oči in zraven še čudni, kožnati izrastki v licu, vse to ga dela groznega. Česar mu pa še manjka, dodaje živa domišljija — pa je pošast gotova. Brez skrbi rečemo, da ljudje o nobeni naših živali tako malo ne vedó kakor o netopirju, zato si pa tudi o nobeni ne pripovedujejo toliko največ prav neslanih — pravljic. Tudi pri tej živali se potrjuje resnica, da je nevednost mati neumnih vraž. Kjer ni pravega znanja, tam se rado naseli praznoverje.

Vsi netopirji so ponočnjaki. Po dnevi spe v vsakršnih luknjah in votlinah, po duplih, v starih zidovih in dimnjakih, pod strehami, v cerkvenih zvonikih in drugod. Po Slovenskem

živi mnogo teh mračnjakov tudi v podzemeljskih jamah in podmolih, ki se pogosto nahajajo pri nas. Večkrat so v kaki jami netopirji tako nakopičeni, da je strop ves črn od njih. Netopir se obesi za krempeljce na zadnjih nogah, stisne mre-nico ob sebe kakor plašček, podvije rep in visi po ves dan, z glavo obrnjen dol. Ako hoče zleteti, si namaže poprej letalno mreno z neko smradno mastjo, ki se mu cedi iz žlez blizu nosa, potem privzdigne glavo, razprostre prednja uda in prste, raztegne rep, se požene in sfrči.

Netopirjevo letanje je nekako vegasto, kakor brez pravega namena in cilja ter se ne more primerjati ptičjemu letanju. Ako pade netopir na zemljo, se vzdigne z veliko težavo; ako more, rad spleza na kako drevo ali na kamen in odondod zopet prhne drugam. O netopirjih se sploh misli, da se zaprašé človeku radi v glavo in da se mu zapletó v lase, zlasti ženskam, kar pa je vse le izmišljeno.

Naši netopirji jedó samo žuželke, zlasti nočne hrošče, metulje in mušice, ki jih že od daleč poznajo po brenčanju. Zelo je ukoreninjena vraža, da netopir žre slanino, in to brž ko ne vsled tega, ker res rad zahaja v dimnjake, kjer se suši slanina, in leta istotako skoz odprta okna v kašče in hrame, kamor se spravlja mesnina. To je vse res, ali s tem še ni dokazana nobena krivica. Zakaj zahaja netopir na ta mesta? Precej bomo videli! Na slanini in v mesu se prav rade redé vsakršne žuželke, n. pr. slaninar in mokač, tudi molji in muhe in še drug mrčes. Zaradi te nesnage obiskuje netopir dimnjake, hrame in kašče; to lovi in hrusta, slanine in mesa pa se ne dotakne.

Naši netopirji prespé zimo. Po sto in več se jih včasih stisne vkup v kako zatišje; kakor po dnevi, visé tudi vso zimo z glavo navzdol, držeč se z zadnjima nogama. Ob južnem vremenu se tudi po zimi prebudé in malo izleté, pa gredó zopet spat. V hudi zimi jih mnogo zmrzne.

Žival ni tako topa, kakor se sploh misli o njej. Človek lahko privadi netopirja, zlasti mladega, da leta za njim ter mu jemlje muhe iz rok.

Naši navadni netopirji so:

Zgodnji netopir, ki je v trupu 12 *cm* dolg; z razpetimi kreljutmi meri 42 *cm*. Zgoraj je dimast, zdolaj sivkastobel, ušesa so dolga kakor glava. Med našimi je največji; navadno izleti zvečer prvi, včasih že za solnca. Leta prav dobro.

Uhan ali uhati netopir ima ušesa dolga za dve glavi, v trupu je dolg nekaj čez 7 *cm*, razpet meri 23 *cm*; dlake je sivorjaskaste, po trebuhu jasnejše. Uhan je naš najnavadnejši netopir in leta pozneje v noči. Kadar spi, so mu dolga ušesa zgibana pod pazduho.

Fr. Erjavec.

11. Jež.

Prijatelj, ako hočeš videti čudnega ponočnjaka, pojdi z menoj! Solnce je zatonilo za gorami, v gozdu so za čas umolkni razni glasovi, rosa je jela rosi. Ustavimo se na porobju in stopimo za gosti grm! Zdaj je v gozdu nekaj zašumelo med suhim listjem, — zdaj zopet, — vedno bliže nas, — no! zdajci se je zganilo dračje, iz grmičja se prikaže špičast rilček in precej za njim čudna žival starikavega, nagibanega lica, kratkega repa, nizkih podplatastih nog in oblega trupla, v bodeči, sivi suknji. Dasi je videti okoren, vendar hlasta sem ter tja, stika po luknjah, prevrača listje in rije z rilcem kakor svinja.

Izpod kamena je prepodil martinčka; hitro plane za njim; živalca bi se zvijala in branila, ali ni časa, jež jo je že pohrustal in zdaj zopet nemudoma išče živeža. Zdaj je poknila suha vejica pod našimi nogami; jež se zdrzne, malo posluša, pa hipoma skrči glavo in noge ter se zviije v klobčič. Akoravno je našopiril bodice, vendar ga rahlo vzamemo v roke ter ga nesemo domov na vrt.

Jež je čuden svat. V svojem vedenju je res malo neroden in telebast, a je pošten skoz in skoz, celo šegav in šaljiv je, hudobe ni v njem nobene, in prav po nedolžnem trpi, če ga sirovi nevedneži preganjajo. Godi se mu kakor sploh poštenjakom: hudobni svet mu je natvezel pregrehe, za katere

ne ve obrekovani siromak. Govori se o njem, da na skrivnem kolje piščeta, sesa krave, in Bog si vedi kaj še, a vse to je izmišljeno. Plašni samotarec sedi ves dan v kaki seči ali v luknji pod kako korenino ali pod kupom suhljadi in šele zvečer si upa, zapustiti skrivišče. Boječe caplja okoli z mokrim rilcem, vedno sledeč miši, žabe, kuščarje, kače, črve, ogrce, polže in drug mrčes. Najraje žre miši, zato ga ljudje tudi jemljó v hiše, kjer lovi razen miši še drugo nesnago, za katero nimamo strahu pri hiši, namreč ščurke ali švabe; tem-le je zaklet sovražnik. Ako ne dobi dosti mesne jedi, se loti tudi sadja. Znamenito je pri njem posebno to, da tudi najstrupenejšega gada požre brez vse škode; naj ga gad še tako seka in pika v gobec ali kamor hoče, jež se ne zmeni za to, le malo oblizne se, potem strupoviti kači lepo stare glavo ter jo požre vso do repa. Tudi drugi strupi, ki bi usmrtili mnogo večjo žival, mu ne pokvarijo niti zdravja niti volje do jedi.

Tako se jež pošteno preživi do jeseni. Ko začne listje padati z drevja, skrbi tudi on za mizo, si izkoplje globoko jamo ter nanosi vanjo listja, mahu in trave, da je vsa polna. Smešno je gledati ježa, kako si znaša posteljo; povalja se namreč po listju in mahovju, in kar se je nabodlo na bodice, to nese domov; če se zraven nasadi še kaka lesnika ali hruška, mu je tudi prav. Zima nastane, jež se zarije v steljo, se zvije in zaspí tako trdno kakor znabiti nobena druga žival. Človek bi rekel: mrtev je, ako mu ne bi utripalo srce.

Po Fr. Erjavcu.

12. Pasja steklina.

Najstrašnejša med vsemi pasjimi boleznimi je steklina; stekel pes ne okuži samo psov in drugih živali, ampak je nevaren tudi človeku. Od steklega psa oklan človek steče tudi prej ali pozneje.

Steklina se prikaže navadno pri starih psih, najraje v veliki vročini ali pa v velikem mrazu. Kako se izcimi ta strašna bolezen, to se še zdaj prav ne ve. Bržkone je kriv slab živež

in pomanjkanje čiste, pitne vode. Največ steče privezanih psov, ki ne dobe čiste vode in zdrave jedi.

Bolezen se začne s tem, da se pes potuhne in da reži celo na gospodarja; zaspan je in žalosten, rad je na toplem, pogosto lazi okoli jedi, ali ne jé, pije pa večkrat po malo. Hripavo laja, težko požira, cedi se mu iz gobca, oči so kalne, rad liže mrzle stvari in hlasta okoli sebe. Pozneje povesi rep, in oči mu zardé. Gospodarja ne sluša več, bolj in bolj je plašen, povesi tudi glavo, in jezik mu visi iz gobca. Zdaj ne laja več, le renči; gospodarja ne pozna. Močno ga žeja, ali piti ne more, ko bi mu tudi s silo vlivali, ker ga davi v vratu; zato se tudi boji vode. Ne polega več, žalosten lazi okoli.

Zdaj se šele razvije prava steklina. Oko mu obstekli, jezik je višnjev, visi iz gobca in na njem se pokaže bela pena. S povešenim repom in povešeno glavo teka venomer, opotekaje se, in grize vse, kar mu pride pod gobec, posebno pse. Če ga v teku zavira kaj, se opoteka, pada in hlastá po zraku, dokler ne pogine. To imenujemo tiho steklino.

Včasih se pa izcimi tudi besna steklina. Takemu psu se svetijo oči, višnjev jezik mu visi iz gobca, ali pene skoro ni videti. Okoli sebe lovi muhe, perotnino in jo raztrga, napada druge pse in škriplje z zobmi. Naposled tudi steče, toda z zavihanim repom. Grize vse, na kar naleti, tudi mrtve stvari. Strahovito se zvijaje, pogine šesti ali osmi dan.

V mrzlih krajih na severju in tudi v vročih na jugu skoro ne poznajo te bolezni, morebiti zato ne, ker so psi ondi bolj svobodni in sami sebi prepuščeni.

Najžalostneje je pa to, da še zdaj ne vemo zdravila tej strašni bolezni in da še zmeraj mnogo ljudi umrje za steklino. Če je steklina prišla v kri, ni več pomagati. Najbolje je še, rano precej po ugrizu žgati z razbeljenim železom in puščati kri iz ogrizenega uda. Pri tej bolezni je treba hitre, hitre pomoči, in to ne od katerega si bodi mazača, ampak od vsčega zdravnika. V velikih mestih so posebna zdravilišča za take, ki jih je ugrizel stekel pes. Naj bi vsakdo, ki se mu zgodi taka nesreča, kar najhitreje poiskal tak zavod!

Najboljše znamenje, da je pes zdrav, je mrzel in moker nos. Pes s suhim in vročim nosom, ki noče jesti, je gotovo bolan; če je le kako mogoče, ga vedi k živinskemu zdravniku. Če ti pa to nikakor ni mogoče, zapri psa in ne daj mu jesti. Drugi ali tretji dan mu med jed vlij in zmešaj žlico (malemu psu bo dosti pol žlice) lanenega olja in to ponavljaj nekoliko kratov. Pozneje mu moreš dati tudi stolčenega žvepla na kruhu.

Fr. Erjavec.

13. Lev na lovu.

Lev prebiva najrajši po dolinskih gozdih in goščah; navadno je sam zase; kadar ima levica mlade, ji dela družčino in jih pomaga hraniti. Po dnevi spi v trnjavi hosti, včasih pa tudi že za dne oprezuje in razgledava, kje se bo zvečer najlaže dobila pečenka. Pod noč se prebudi, vstane, strese grivo, zapusti brlog in z grmečim rjoventjem naznanja, da gre na lov. Njegov glas zbega vso naravo; gozdne živali se plahe skrivajo, živina v ograjenih stajah je vsa zmočena, privezane kamele in konji se hočejo siloma odtrgati in pobegniti, goveda skačejo sem ter tja in zamolklo mukajo, ovce in koze se zaganjajo in spenjajo na ograjo ter žalostno meketajo, psi tulijo in cvilijo, potnika obhaja groza, in tudi v koči spečemu pastirju nemirno utriplje srce. Oddaleč spremljajo „kralja“ šakali in hijene, nadejajoč se ostankov kraljeve večerje. Z drznim skokom preskoči poldrugi seženj visoko, trnjevo ograjo in puhne med živino, ki od strahu ne ve, kam se dejati. Mahne s šapo, pobije junico na tla, jo zgrabi za vrat ter ji zmrvi kosti. Nekoliko časa ponosno stoji s povzdignjeno glavo na svojem plenu in srdito opleta z repom, potem ga zgrabi in visoko ga v gobcu držeč, preskoči zopet plot ter se izgubi v bližnjo goščavo.

Ako mu skok izpodleti, ne skoči nikdar v drugo, kakor bi ga bilo sram, marveč se obrne in gre zopet na prežo. Ako mu je šlo po sreči, se nažre do sitega, se napije vode in gre spat. Ako je bila zaklana žival velika, pride jest še drugo noč, ostanke pa prepusti hijenam, šakalom in drugi beraški

druhali. Včasih se združi tudi več levov — navadno ena rod-bina — in takrat gredo tudi po dnevi lovit.

Lev ni tako krvoločen, kakor so nekatere druge mačke. Nikdar ne kolje več, nego potrebuje. Sploh je hladnokrvnejši in lenejši od drugih maček; to se mu je večkrat razlagalo za velikodušnost.

Človeka napade lev le redkokdaj, ako ni posebno lačen in ako ga človek ni poprej razdražil. Lačnega leva je, pravijo, spoznati na tem, da oteplje z repom; takrat je neki človeku zmeraj nevaren. Ako pa miruje z repom, se ga ni bati, posebno, če človek ne pokaže strahu ter mu mirno gleda v oči. To ga osupne; nasproti častitljivi človeški postavi izgubi za-upnost v svoje moči, začne se umikati in naposled zbeži človeku izpred oči. Ako pa se ga človek prestraši in pobegne pred njim, je izgubljen. Čudno je to, da se lev nikoli ne loti otroka. Iz spanja predramljen, je plah in pobegne, ako ni ranjen.

Fr. Erjavec.

14. Kune.

Že za Valvazorja je slovel naš svet zaradi obilnosti in kakovosti kožuhovine. Na ljubljanske sejme o sv. Pavlu, januarja meseca, so dohajali kupovalci kož iz daljnih krajev, celo iz severne Nemčije. Že takrat je imela koža kune zlatice vrednost manjše krave in postava je celo določevala stanove, ki jim je bilo dovoljeno, se ponašati s to kožuhovino. Leta 1873. so plačevali nabiralci kožuhovine na licu mesta kožo kune zlatice s petnajstimi goldinarji. Ni torej čudo, da so ljudje ob gozdih in v zimskem času od nekdanj zasledovali živali, ki dajo kožuhovino, in da se pečajo s tem še dandanes. Tudi lisica, jazbec, posebno vidra, dehor in polh dajo dober zaslužek, ko pridejo v past in pest. Ali prva je kuna; za njo so se izvežbali v naših gozdih pravi strokovnjaki.

Kun je dvoje: belica in zlatica. Prva je bolj znana, ker se nahaja povsod po naši deželi in se ugnezdi celo po poslopjih ali jih vsaj obišče po zimi. Zlatica je pa gozdna žival. Kjer ni debelega, širnega in skalovitega gozda, tam ni zlatice.

Potrebuje velik hlev, kakor pravijo ljudje, in ji ni nič za to, če preišče v eni noči tudi več stotin oralov gozda. Belica ima rumenosivkasto podlanko in črnikasto, resasto dlako, na vratu pod glavico pa snežnobelo liso. A zlatica ima zlatorjavkasto podlanko, bolj rjavo nego črno reso, na vratu pod glavico pa krasno, bolj ali manj rumeno liso, ki se v resnici žari kot zlato in daje zlatici ime. Imenujejo jo tudi žlahtnico, ker je nje kožica vedno precej dražja, čeprav je majnsa od beličine. Tudi je zlatica vitkejša od belice in po drevju bolj poskočna nego veverica; tej-le je največji strah, ker ji njena gnezda dostikrat služijo za posteljo, nje telo pa ponajveč za hrano. Brehm pripoveduje, da je prešinjajoče, gledati, kako bega veverica pred zlatico z drevesa na drevo, kako s trepetajočim glasom oznanja svoj smrtni strah, kako se upehana kar z vrha drevesa vrže do tal, da bi si otela življenje, — a zlatici uide le redkokdaj. Jaz to Brehmu verjamem, ker sem se sam uveril, da je veverica, koder se nahaja zlatica, zelo redka, in po mojem mnenju so ji veverica, polh in pa miš glavni živež. Belica ne hodi rada po drevju, ponajveč se umakne na drevo le, ko ji preti nevarnost, n. pr. pred psom. Veverico, polha in miši pa zasleduje tudi ona; pobira tudi sadje in je pri hiši zelo nevarna kuretni.

H. Dolenec.

15. Konja v hlevu.

Vranec: Zdaj, ko sva lepo povečerjala, pa se malo kaj pomeniva, preden zaspiva.

Lisec: Lepo povečerjala! Tega jaz ne morem reči. Ti imaš še dobre zobe, kakor vidim ali pravzaprav slišim, ker tako krepko hrustaš svojo krmo. Jaz sem pa že ves škrbast od starosti. Pa kakšna hrana je to! Seno, pomešano s slamo, in oves s tisto pusto rezanico, ki tudi ni nič drugega nego slama. Pa v tej mešanici je ubogo malo ovsa vmes.

Vranec: Res je, ali za ubogo konjsko paro je vse dobro.

Lisec: Delati pa ves dan na vse pretege! Ali je zmeraj tako pri vas, kakor te dni, kar sem tukaj?

Vranec: Dan na dan, po zimi in po leti. Samo v nedeljo je malo počitka. Brez tega bi se ne moglo živeti. Zjutraj na vse zgodaj moraš po koncu, v vsakem vremenu, v mrazu in vročini. Pa naj te zob boli, kolje po trebuhu ali mrzlica trese, ven moraš, na delo, pa káko delo!

Lisec: Tega dela sem že dovolj okusil, dasi sem šele malo dni v tej službi. Opeko voziti, to je najhujše delo na svetu.

Vranec: Pa ko bi ti ljudje le nakladali, kakor gre! Voz je naložen za ravno pot; po ravnem se že še izhaja; ali ko pride klanec!

Lisec: Potem pa poje bič! In kletev, da se zemlja trese! Saj uboga žival vleče in vleče, da ji kosti pokajo; vse nič ne pomaga; sirovež udriha po hrbtu, po nogah, po glavi!

Vranec: Ko bi nas vsaj po glavi ne! Gada bij po glavi, sem nekđaj slišal, pa ne živine.

Lisec: Ko bi se moglo enkrat tako narediti, da bi se voznik vpregel v voz, konj bi ga pa poganjal, da bi sirovež okusil enkrat bičevo slast!

Vranec: Ali še bolj kazni vreden je gospodar, ki trpi, da se tako dela z ubogo živaljo. Pa nespameten je tudi; veliko več more delati žival, če se lepo ravna z njo.

Lisec: Mi smo pa tudi nespametni, da ne rečem, neumni, da trpimo take vnebovpijoče sirovosti in grozovitosti. Zakaj pa imamo tako krepka kopita?

Vranec: Ali potlej šele gorje nam! Ko nas ima sirovež enkrat v hlevu, potem pa počne z nami, kar hoče. Kaj sem slišal! Nekđaj je eden ubogi pari iztrgal jezik iz maščevanja! Pa pri nas še ni tako hudo, kakor pravijo, da je na Laškem in Španskem. Tam pa ljudje kar divjajo z ubogo živaljo.

Lisec: Da bi jih griža!

Vranec: Če nam je že po leti tako hudo, kaj pa šele po zimi, ko je cesta vsa ledena, konj pa slabo podkovan!

Lisec: Ali najhuje pa se mi zdi, kadar nas komat žuli; kako to peče!

Vranec: Če tako le premišljam naše življenje in trpljenje, moram reči, da se godi volu veliko bolje nego nam.

In vendar, kaj je vol proti konju? Kmet ni tako neusmiljen z živaljo, kakor so ljudje po mestih. To vem iz lastne izkušnje.

Lisec: Pa še nekaj drugega: Res vol ni, da bi se primerjal s konjem; ali pameten je vendar bolj, nego smo mi.

Vranec: Kako to: pameten?

Lisec: Vola tepi, kolikor hočeš, kadar noče, pa noče. Vol vleče lepo polagoma, in kadar se mu zdi, se ustavi. Mi pa, kakor hitro zapoje bič nad nami, se upremo in potegnemo, da se nam lomijo kosti. Premehki smo in prevoljni; malo trme bi nam bilo potreba, kakor je ima vol v obili meri.

Vranec: Vol pa tudi ni tako občutljiv, kakor smo mi, plemenite živali.

Lisec: O, kdo bi bil mislil, da bom na svoje stare dni imel tako življenje! Kako vse drugače mi je bilo, ko sem bil še čil in krepak! Pa lep sem bil tudi, smem reči. Okrogel in gladek, pa lisa na čelu se mi je svetila, kakor zvezda na nebu. V hlevu bogatega gospoda sem stal s svojim tovarišem; pa sladek oves sva zobala ves dan. Kadar so naju vpregli v lepo kočijo, to je bilo pravo veselje; kako sva, lepo opravljena, dirjala in letela po gladki cesti, da naju je komaj držal kočijaž; pa plašila sva se in rezgetala iz same prešernosti. Največje veselje pa mi je bilo, ko me je hčerka gospodarjeva, lepa, prijazna deklica, s tisto svojo mehko ročico gladila po glavi, pa me pitala s sladkim cukrčkom ali belim kruhkom.

Vranec: Ali tvojega tovariša ne?

Lisec: Tudi, ali mene je imela posebno rada; gledala me je tako ljubeznivo, pa govorila z menoj.

Vranec: Govorila s teboj?

Lisec: Dajala mi je lepe priimke, pa ne vem še kaj.

Vranec: Kaj pa bič, ali ga nisi nič okusil?

Lisec: Bič? Naš kočijaž je res imel nekaj takega v roki, ali to je bilo samo zastran lepšega. Če pa naju je kdaj malo pošegetal s tistim gospodskim bičem, sva pa poskočila kvišku, pa zdirjala kakor strela. Bolelo pa naju ni čisto nič. Tako je bilo, dokler je živel stari gospod. Ko pa je po njem prevzel sin gospodarstvo, sem se mu zdel že prestar; zato me je

prodal nekemu človeku, ki trži s konji. Tega bi oče, dober človek, nikoli ne bil storil. Potem sem pa prišel iz roke v roko, od gospodarja do gospodarja, pa vedno slabše se mi je godilo. Ali tako slabo vendar nikjer ne kakor tukaj. Kaj pa ti, tovariš?

Vranec: Jaz sem malo izkusil na svetu. Beli dan sem zagledal na kmetih; na kmetih sem preživel svoja najboljša leta. Dela dovolj, ali tudi hrane obilo in dobre. Ovsa pač malo, zato pa lepega sena in sladke deteljice do ostanka. Po leti smo gnoj vozili na njive, potem orali, vlačili, žito in seno spravljali domov, po zimi pa drva iz gozda. Potem so me vzeli k vojakom. Tudi tu se mi je godilo dobro. Vse lepo v redu, pa snaga, da se je vse svetilo in lesketalo. Na zadnje pa sem prišel, kakor ti, k temu možu, ki prevažá kamenje in opeko. Za konja menda ni hujšega dela. Tu bom pač končal svoje dni. — Zdaj pa lahko noč, ljubi tovariš! Jaz sem že truden in zaspan.

Lisec: Pa jaz tudi; lahko noč!

J. Stritar.

16. Domače živali.

Človek je gospodar na zemlji. A kako težavno bi bilo njegovo življenje, ako bi si ne znal pridobiti zvestih in močnih pomagačev! Ti pomagači so domače živali. In baš s tem je pokazal človek najbolj svoje gospodstvo, da si je izmed neizmerne množice živali vedel odbrati najboljše tovariše, da jih je znal izlepa ali izgrda ukrotiti, sebi privaditi in jih takorekoč prikleniti na svoje posestvo.

Kako siromašno, kako trudapolno bi bilo naše življenje, ako bi s svojimi lastnimi rokami morali delati vsa dela, ki jih namesto nas opravlja naša domača živina! Vse naše dejanje in nehanje bi bilo utopljeno v skrbi za „vsakdanji kruh“, za vzdrževanje borega telesa; dušni darovi in umne zmožnosti bi pa spale v nas. Bili bi divjaki — brez vsakega hrepenenja po znanosti, po omiki.

Nekatere živali redi človek največ zaradi poljskega dela, druge mu dajo meso, mleko, mast, kožo, volno, ščetine, rogove itd.

Ako si človek hoče postaviti hišo, zvažajo in znašajo konji, voli in osli potrebno kamenje, les, vodo, pesek, apno, i. t. d.

Ako hoče obdelati zemljo, zapreže pred plug vole ali konje, ki strpljivo orjejo, brazdijo in zabránajo setev z brano. Ko je setev dozorela, jo zopet živina zvozi domov.

Ako hoče posetiti v daljavi stanujoče prijatelje, znance, srcu ljube in drage, zapreže hitrega konjiča pred voz ali pa mu sede na hrbet, in umna žival pridirja z njim urno do zaželenega kraja.

Da mu v skednju in v žitnicah ne pojedó pridelkov njegovega truda nadležni in škodljivi požeruhi in da ga isti nemirnjaki ne budé iz sladkega, krepečega spanja, spusti med nje mačka, ki hitro ustrahuje in prežene male sitneže.

Ako hoče človek zatreti škodljivo zver ali ako si hoče privoščiti divjačine, vzame puško in pokliče psa, ki od veselja poskakuje in vriska, ko ugleda orožje v gospodarjevih rokah. Pes ga vodi na pravo sled, ovoha skrito žival in mu jo pritira pred puško.

Domača živina je poljedelcu vse; živina je njegovo bogastvo, njegova sreča, brez nje je siromak. Živinoreja in poljedelstvo sta tesno zvezana med seboj, drugo se oslanja na drugo. Brez živinoreje ni poljedelstva; oboje skupaj šele imenujemo gospodarstvo ali kmetijstvo.

Naš kmet veliko drži do lepe živine, se rad pobaha z njo in ji zdeva lepa imena. Srce se mu širi, ko vidi, da se mu dobro redi „ljuba živinica“, da mu lepo obdelano polje obeta bogato žetev.

Fr. Erjavec.

17. Divja koza.

Po divjih samotah pod strmimi vrhovi plešastih snežnikov pohaja zanimiva in lepa žival — divja koza. Pred človekom, svojim največjim sovražnikom, se je umaknila v mrzle, puste višave, kjer so se gozdi skrčili v pritlikavo grmovje, kjer med

razsednim skalovjem, po grobljah in rižah zelené le redka, ali sočna in dišeča planinska zelišča. Živahna in brdka divja koza je ustvarjena za te kraje. Po najstrmejših čeréh pleza in skače neznano hitro in varno; po dlan široki polici leti črez pečevje, kakor bi jo nosil vihar; kraj globokih prepadov, kjer bi človek mislil, da ni prostora za njeno nogo, drevi hitro kakor strela. Z enim skokom puhne na štiri metre visoko strmino, z največjo lahkoto šine črez 6 metrov širok preduh in brez vse škode skoči v 8 metrov globoko brezdno. V skoku se obdrži na skalici, katero bi človek lahko pokrtil z roko, in obstreljena tudi na treh nogah pobegne po najstrmejših robovih loven izpred oči.

Divja koza ni toliko plaha, kolikor previdna in oprezna žival. Kjer vidi, da je človek ne preganja, kmalu izgubi strah, postane prav krotka in se včasih celo pomeša med domače koze, pasóče se po planinah.

Rada živi v družbi. Dokler so bile vse planine polne te živali, se je našlo večkrat v eni družbi po 50—100 glav; dandanes pa, ko je živali vse manj in manj, je že redko 10 glav v družbi.

Divja koza vedno misli na svojo varnost, naj se pase ali naj počiva. Muleč travo, trgajoč sočno zelišče ali grizoč brstovje, vsak čas preneha, vrže glavo kvišku, se ogledava, nastavlja ušesa in voha po zraku. In dasi je vsaka žival za se skrbna in pazna, si postavi vsa družba še posebno stražo; najstarejša koza se postavi na vzvišeno skalo ali na strm greben, odkoder pregleda vso okolico, opazi vsako nevarnost, ki se bliža od daleč. Ko ugleda kaj sumljivega, glasno zabrlizgne, skoči in pobegne na nasprotno stran; kot blisk švigne vsa družba za njo in hipoma izgine, kakor da se je udrila v zemljo.

Ako koze zavohajo človeka, preden ga vidijo, postanejo jako nemirne, zbegane, skačejo sem ter tja, iztegujejo vratove, gledajo, slušajo in vohajo, ne vedoč, od katere strani jim žuga nevarnost, ne znajoč, na katero stran je treba pobegniti. Ko ugledajo sovražnika, se zdrznejo, no ako človek mirno

stoji, postojé tudi koze in srpo upró oči vanj; ako se pa najmanj zgane, pobegnejo kakor strela.

Pod zimo zapade sneg vse planine, in tačas se divje koze umaknejo v bližnje gozde. Najraje iščejo zavetja pod starimi jelami, kjer jih do tal viseče veje branijo burje in mečave. Za živež je po zimi hudo; za silo obgrizujejo jelovo mladovje in brstovje, trgajo suhe bilke, ki znabiti sem ter tam gledajo iz snega, se spenjajo po drevesih in objedajo z njih mah in lišaj. V hudih in dolgih zimah gotovo tudi marsikatera lakote pogine v globokem snegu. Jeseni so koze dobro rejene, spomladi pa, ko začne kopneti sneg v planinah, medle in mršave zapusté gozde, vračajoč se v priljubljene višave.

Po Fr. Erjavcu.

18. Velblod.

Neizmerne peščene planjave se razprostirajo med Azijo in Afriko in ločijo ondotne prebivalce, kakor loči nas Evropee Atlantsko morje od Amerike. Vsa kupčija bi v onih predelih zastala ali bi bila prav za prav nemogoča, ko bi jim ne bila previdnost božja podelila velbloda.

Kako kmalu bi se lepi arabski konj pogreznil v valovih peščenega morja in bi poginil! Kopita bi mu razpokala in noge bi ohromele. Velblod pa ima na podplatih kos mesa, ki je prevlečen z debelo kožo. Ta mesnata in vendar ne preobčutna noga mu lajša težavno hojo po pesku. Konj bi ne mogel nositi težkih tovorov, posebno zato ne, ker bi se mu moralo nalagati razen tovara tudi veliko krme za živež. Velblod pa potrebuje zase kaj malo; s koprivami in z osatom je zadovoljen, pa lahko nosi dvanajst centov in pride na dan po dvanajst milj daleč. Velblodovi grbi sta sedlo sami na sebi. Velblod je 2—2½ m visok, tedaj višji nego največji konj. Ta visokost pa prav nič ne otežuje nakladanja, ker velblod vselej pade na kolena, kadar nakladajo ali razkladajo.

Puščava ne rodi ne ovsa, ne ječmena, ki sta potrebna za tovarne konje, ampak le tu in tam poganja kako bodeče zelišče izpod peska, in s tem je velblod zadovoljen. Modri

Stvarnik mu je dal trde ustnice, da ga ne bodejo osorne koprive in pusti osat. Velblod lahko strada po štiriindvajset ur, konj pa tega ne more; še več je pa vredno velblodovo svojstvo, da v najhujši puščavski soparici po osem ali pa še po več dni lahko trpi žejo. Druge prežvekovalke imajo po štiri želodce, velblod jih ima pa pet. Peti želodec je posebno znamenit: v tem namreč lahko shrani veliko vode. Kadar pride do vode, se je napije dosita in potem napolni še svoj vodnjak. Čudno je posebno to, da ostaja voda zmeraj hladna in čista in da se ne navzame nobenega duha. Če so tedaj popotniki v nevarnosti, da bi od žeje vzeli konec, zakoljejo enega velbloda in se tako rešijo strašne smrti.

Če vrhu tega še pomislimo, da ta žival potrebuje le malo spanja in lahko potuje skoro noč in dan, bomo razumeli, zakaj je velblod prebivalcem jutrovihi dežel najljubša domača žival. Bogastvo Arabljanovo je pred vsem le število velblodov; cenijo pa velbloda po 90—120 kron. Arabljanu je velblod to, kar je nam konj, ovca in govedo; on ga čisla prav tako kakor konja najlepšega plemena.

Fr. Erjavec.

19. Severni jelen.

Ako ti je ljubo, blagovoljni bralec, zapustiva za kratek čas naše domače kraje in potujva proti severju! V duhu preletiva hitro mnoge dežele, naposled se ustaviva na bregovih Ledenega morja.

To je res čudna zemlja, vsa drugačna nego naša slovenska. Za nami se vzdigajo na dolgo raztegnjene gore s pečinami in s skalovjem, pred nami se pa razgrinja ravnica, dolga in široka, neizmerna in nedogledna našim očem. To ravnico pokriva večji del leta debel sneg, le na kake tri mesece se izpremeni v velika močvirja. Tu in tam stoji kak jelov gozd, namešan z brezami, jelšami in vrbami, sicer pa rasto po zemlji mahovi in lišaji. Za kratkim, vročim poletjem pride dolga, dolga zima. Tukaj traja najdaljši dan tri mesece, ker po leti

solnce ne zapada, marveč stoji skoro tri mesece vedno na obnebu. Takisto dolga je pa tudi najdaljša noč po zimi.

In vendar ti pusti kraji niso mrtvi; tudi tu se človek veseli življenja, in Laponcu se njegova zemlja zdi zemeljski raj; nikakor je ne bi hotel zameniti za najbogatejšo in najrodovitnejšo. Naše domače živali ne morejo živeti v teh mrzlih in puščobnih krajih, samo pes je tudi tu kakor povsod človeku zvest tovariš. Da pa more Laponec živeti, mu je dal Bog žival, ki mu nadomešča konja in govedo, kozo in ovco. Ta žival je severni jelen.

Od njega dobiva Laponec meso in mleko, kožo in kite, kosti in roge. Jelen prenaša tovore in prevaža v sanéh gospodarja z družino in vsem imetkom. Brez njega bi bili ti severnjaki največji siromaki, niti živeti bi ne mogli — vsaj v teh krajih ne. Po njihovih mislih more človek na zemlji samo tedaj srečno živeti, ako ima vsaj sto jelenov. So pa tudi Laponci, ki imajo po 1000 glav te živine in tudi več.

Severni jelen ne prebiva samo v severni Evropi, temveč tudi v Aziji in Ameriki, in povsod v teh pokrajinah živé še zdaj zraven krotkih tudi divji severni jeleni.

Dasi so udomačeni jeleni krotki, vendar ni tako lahko z njimi ravnati kakor z našo živino. Jeleni so svojeglavni in trmasti. Pasejo se, kjerkoli jih je volja, zdaj na gorah, zdaj v nižavi, zdaj v gozdu, zdaj zopet na močvirju; človek mora hoditi za njimi in zato ne more imeti stalnega stanovanja. Z letno vročino se prikažejo goste trume obadov in komarjev, in tedaj uboga žival beži pred temi krvoločniki v gore; ko se pa bliža zima, se vrača zopet v nižave. Poglavitna hrana je severnim jelenom neki lišaj, ki raste na severju povsod obilno; po zimi si ga žival s parklji koplje izpod snega. Zato Laponcu ni treba spravljati krme za zimo, žival si zna sama pomagati.

Laponski pastir je velik siromak. Vedno mora hoditi za čredo, da se mu preveč ne razkropi.

Obupati bi moral, da nima pametnega in poslušnega psa, ki drži čredo v redu, ki z gospodarjem vred zmrzuje in

strada, pa se tudi z njim gosti in veseli, kadar pridejo boljši časi.

Zvečer ženó psi čredo v ograjo, kjer se košute pomolzejo. Po molži spusté živino zopet na pašo. Mleko je sladko in jako mastno. Laponci delajo iz njega dober sir.

Severne jelene koljejo jeseni, ko so najdebelejši. Od zaklane živali ne gre Laponcu nič v izgubo. Iz krvi si kuhajo neko juho; iz mesa pripravljajo mnogovrstna jedila, in celo mladi rogovi se pohrustajo, dokler so še mehki; iz mesa izrežejo vse bele kite in jih potem čehajo na tanke niti za šivanje. Iz kosmatih kož si krojijo in šivajo vso svojo obleko, iz strojenih kož si delajo svoje kočé, na kožah ležé, s kožami se pokrivajo, iz kož si naposled režejo jermenje, uzde in vojke za vprežene jelene. In tudi iz parkljev, iz rogov in celo iz kosti si delajo vsakršno potrebno orodje.

Fr. Erjavec.

20. Planinski orel.

Po tihih in veličastnih goličavah najvišjih Alp med Dravo, Savo in Sočo, biva naša največja in najdrznejša ujeta, planinski orel. Dolg je skoro 1 meter, a z razgrnjenimi perutnicami zajame do dva metra.

Planinski orel si stavi gnezdo najrajši v strmih in nepristopnih pečinah, navadno ob kaki steni, ki ji ni moči blizu od nobene strani. Redkokdaj si v gnezdišče izbere vrh kakega visokega, starega drevesa. Gnezdo ima za podstavo kup debelih vej, zgoraj pa je nastlano z drobnejšimi vejicami in češuljami; kotlina sama je obložena navadno še s kako mečjo navlako. Kjer se je orel enkrat udomil, ondi ostane s svojo verno družico vse svoje življenje, ako ga ne prežene kaj posebnega. Blizu sebe pa ne trpi drugega orla, sploh se ne druži rad, tudi z ujedami ne.

Naših ptičev menda nobeden ne učaka take starosti kakor orel. Znano je, da je v suženjstvu živel črez sto let. Zunaj pa gotovo malokateri učaka ta leta, ker mu človek ne da miru. Prej ali slej ga prodere svinčeno zrno iz lovčeve

puške ali pa se ujame v nastavljeno past. Zato je planinski orel povprek precej redek ptič. Sovražen mu je pa človek zategadelj, ker mu pri domači živini, kakor tudi pri divjačini dela veliko kvara. V zraku ga namreč ni predrznejšega roparja od njega; napada vsako žival, bodisi četveronožec ali ptič, ako si jo le upa vzdigniti in odnesti. Dober je pes ali maček, kozlič ali jare (janček), zajec in srnič, takisto pa tudi lisica in kuna in vsaka ptica. Drobica, ki se pase po planinah, nima večjega sovražnika, nego je orel. Pazljivo spremlja njegovo oko tudi lovca, ki zasleduje divje koze po planinah. Ako se zadeta žival prekopicne črez kako steno ali se strmo-glavi v kako brezdno, hitro je orel pri njej, jo razporje in se nažre, preden more lovec do nje. Sploh se mu ne upira niti mrtvečina (mrhovina), ako ni že gnila. Dokazano je, da je pograbil in odnesel tudi otroka.

Drzovitost planinskega orla izpričuje dogodek, ki se je 1869. leta dogodil v Ratečah blizu Kranjske gore na Gorenjskem. Neki kmet se je vozil v hrib po steljo, in hlapec je bil z njim. Za vozom je pa tekkel domači pes srednje velikosti. Spotoma ugledata v brezdnu pod seboj crknjeno govedče, ki se mu je poznalo, da so ga obirale že zveri. Vozeč se dalje, začujeta neko vihanje; ozreta se in ugledata orla, sedečega na skali. Kmet nato hitro ustavi voz, priveže konja k bližnjemu drevesu ter začne pobirati kamenje, hlapec istotako, in zdajci začneta vsak s svoje strani kamenjati orla. Tudi pes ugleda ptiča in skoči proti njemu. V tem hipu se vzdigne orel v zrak, a ko dobi psa na oči, se zapraši nanj ter mu zasadi kremplje v prsi, pes pa v tem popade ptiča za kljun. Nekaj časa se tako mikastita; ali orlu je bilo boja že dosti, zato razgrne kreljuti ter se s psom, ki ga je še zmeraj držal za kljun, vzdigne v zrak in zleti z njim preko bližnjega jezera. Bodisi da mu je bil pes pretežak, bodisi da se ni mogel po volji gibati, orel se je pač spuščal niže in niže, in naposled sta padla v jezero. Ta neljuba kopel je menda ohladila oba, kajti hitro sta bila narazen. Orel bi se bil rad plavajoč odnesel, toda pes je bil kmalu zopet za njim, in iznova bi se

bil pričel boj v vodi, ako bi ne bil kmet z ostrimi besedami odgnal psa. Orel je bil videti truden, plaval je h kraju, da bi se oddahnil in si posušil perje. Zdajci pa vrže kmet svojo suknjo črezenj in skoči na njo z obema nogama. Nebore orel je bil ujet. Kmet in hlapec mu zvezeta noge ter ga odpravita domov.

Fr. Erjavec.

21. Krokár na zagrebški realki.

Na zagrebški realki smo imeli popolnoma udomačenega krokarja. Nosil je zvonec okoli vratú in je užival popolno svobodo; hodil in letal je, kamor je hotel. Najprej si je dobro ogledal vso hišo; pohajal je po vseh hodnikih, po vseh stopnicah, pregledal je dvorišče in iztaknil vsako najmanjšo stvarco. Vse ga je zanimalo, vsak košček papirja je obrnil, vsako krpo je raztrgal, v vsako luknjo, v vsako razpoko je vtikal kljun, prav kakor zvedavo dete. Na istem dvorišču smo imeli tudi živega orla in lisico. Z orlom se ni pečal nič kaj posebno, toliko več pa z lisico. Pa se nista dobro pogajala, kajti črni cigan jo je dražil, kakor je vedel in znal. Največje veselje mu je bilo, ako se je pritihotapil do nje, ko je na solncu raztegnjena dremala, in jo uščipnil v rep. Sirota je preplašena skočila na noge in pobegnila v svojo luknjo, hudo-delec se je pa, svoje hudobije vesel, grohotal na vse grlo.

Rad se je ukvarjal z učenci; čakal jih je zmeraj, ko so v šolo prihajali in odhajali. Dečki so mu nagajali in ga dražili, ali tudi on ni nobenemu ostal na dolgu. Kogar je imel rad, mu je sedel na roko ali na ramo ali pa tudi na glavo; toda nihče ni bil varen, da ga ne bo potegnil za lase ali pa za uho. Zjutraj in popoldne je od njih pobiral obilno, dobrovoljno desetino. Vse, kar je dobil, je mašil v goltanec; ko je bil poln, je šel na dvorišče; tu je nabrane stvari izbrusil iz goltanca in jel kopati luknjo. Vanjo je spravil vse kosove, jih pokril s peskom in vsakikrat zakril še s kakim papirjem ali s kakovo krpo. Teh zakopanih stvari pa večjidel pozneje ni več izkopal, najbrže zato ne, ker je povsod dobival toliko jesti, da nikdar ni bil lačen.

Ko se je do dobrega seznanil z realko, je jel zahajati na ulico, na trg, na šetališča, zmerom dalje in dalje; kmalu je bil znan po vsem mestu in tudi zunaj mesta. Na šetališču je vsem ljudem delal veliko zabavo. Najrajši je dražil otroke in majhne pse. Z njimi se je vedno naganjal, prepiral in rval; marsikoga je pognal v beg. Zahajal je zlasti tjakaj, kjer je bilo več ljudi in kjer je vedel, da kaj dobi; tako k mesarjem, na gostilniške vrte in pred kavarne. Zjutraj je na vse zgodaj pred mestom obiskal hišo, kjer navadno ljudje pijó kavo. Potem je prišel domov se kratkočasit z učenci; ko se je pa začela šola, je letel na trg, kjer mesarji sekajo meso. Proti poldnevu se je vrnil spet domov, in ko so učenci odšli, se je stisnil v kak kot in je dremaje prebavljal obilno kosilo, ki si ga je bil nabral povsod okoli.

Kakor vsi njegovega rodu, je bil tudi on zaljubljen v vse, kar se je svetilo: bodisi krajcar ali steklo, nož ali škarje, vse je odnesel na streho za dimnik ali pa je zakopal zunaj kje. Ako je le mogel, se je zmuznil skoz odprto okno v kako sobo, in če nikogar ni bilo notri, je gospodaril, da je bilo groza.

Ta strast mu je bila tudi v pogubo. Nanj je namreč letel sum — ali po pravici ali po krivici, se še dandanes ne ve — da je pri sosedu iz sobe ukradel zlato uro. S to ovado mu je bila pisana sodba, da mora iz realke. Dobil je drugega gospodarja na drugem koncu mesta. No da mu ne bi uhajal nazaj, mu je pristrigel perutnice. Vendar je pogosto izkušal uiti, po cesti je skakljal nazaj proti realki, kjer se mu je dobro godilo, kjer je imel dosti zabave, kjer je zakopaval kruh in meso — pri novem gospodarju so ga pa pitali z repnimi olupki. O sramota! Gospodu to uhajanje ni bilo po volji; privezal je siromaka h kolu. Ta nova sramota ga je dela popolnoma v nič. On, ki je poprej bil ljubljenec vsega mesta, ki je letal, kamor je hotel, je zdaj s pristriženimi perutnicami h kolu privezan kakor največji hudodelec. Ni ga bilo več spoznati. Čemerem je sedel in žalostno gledal pred se — prava podoba minule slave. Prešla mu je vsa dobra volja, vsa zabavljivost; repni olupki so mu pregnali vse muhe.

Nekega dne se mu je posrečilo, da se je odtrgal. Za toliko, toliko sramoto, za tako ponižanje se je hotel maščevati. Ukradel se je na vrt in začel srdito rvati solato, ki je pred nekoliko dnevi bila posajena, in jo metati z gredic. Vrtnar ga zasači pri delu, jeza prime moža, s palico udari po njem in ga ubije.

Fr. Erjavec.

22. Nuna in kanarček.

Nuna.

*Vesela pomlad se zbudila je spet,
moj ptiček, preljubi kanarček!
Ak' mika v zeleni te gozdek letet',
ne branim ti, okno ti hočem odpret'.
Poišči si gnezdece, parček,
zapústi Ignac'je samoto
in uživaj prostosti sladkoto! —*

Kanarček.

*Bi zlétel iz celice ptiček vesel
na srečnih otokih kanarskih,
kjer rod se očetov je mojih začel,
kjer vedna pomlad je, ni groma ne strel,
ne sliši šum sap se viharskih,
kjer slana, sneg, toča ne pada,
zalézvati nas ni navada.*

*Premrzle so v gozdih mi vaših rosé,
prehitro pomlad pri vas mine!
Viharska poletja so, zime hudé,
in ptice kragulji, lisice moré,
leteče, lazeče zverine;
mladeniči pri vas za njih glave
nastavljajo skrivne nastave.*

*Sem v ptičnici rojen in v cel'ci zrejen,
samote, pokoja navajen,*

*le tebe sem, deklica, ljubiti učen,
od sreče togotne bil nisem tepén,
od tvojih sem rok le bil glájen!
Kak bi se navadil trpeti,
kak živel bi zunaj na sveti!*

Nuna.

*Pač res je, kar poješ! . . . Pri meni tedaj
v tej celici nunski ostani!
Ti stregla in pela bom kakor dozday,
odpevaj mi, ljubček, krog mene skakljaj,
mi zlato dovoljnost ohrani!
Le celico najno zapriva,
prostosti svetá ne želíva!*

Fr. Prešeren.

23. Preseljevanje goloba selca.

V severni Ameriki živi divji golob, ki ga imenujemo goloba selca. „Ti golobje se preseljujejo,“ pripoveduje neki učenjak, „samo, kadar jim pomanjkuje hrane.“ Kadar se napravijo na pot, jih gre neizrečno veliko; leta 1813. jeseni sem videl tak golobji vlak. Vse obnebje, kar ga more premeriti človeško oko, je bilo polno golobov, tako da je solnce otemnelo, kakor o mrku. Kaj lepo jih je bilo gledati, in pero ne more popisati te prikazni. Če je bila kaka nevarnost, so se zakadili golobje s strašnim hrapom, kakor bi grmelo; drug je drugega rinil pred seboj. Ta gosta kepa je zigravala zdaj v levo, zdaj v desno; zdaj so se plazili tik zemlje, kmalu pa so se spet vzdignili naravnost kvišku, da je bila jata podobna mogočnemu steburu. Ko so prišli zopet v primerno visočino, so se razpustili — kakor orjaška kača se je poganjal vlak v sinji višavi. Tako so letali nad menoj neprenehoma skoz tri dni; iz tega se lahko sodi, koliko je bilo njih število.

Kraj, kjer ti ptiči dalje časa gnezdiijo in valijo, se jako izpremeni; zemlja je več palcev na debelo pokrita z golobjakom, trava je do zadnje bilke pokončana, prav tako tudi nižje

in šibkejšje grmovje; vse križem ležje veje, ki so se ulomile pod težo ptičev; ti ptiči sedé namreč po drevju v gostih kepah, drug vrhu drugega. Daleč okrog so drevesa gola, kakor bi jih oklestil; več let preteče potem, da si svet zopet opomore.

Indijanci so teh gostov vselej veseli, ker brez velikega truda dobé od njih živeža za dalje časa. V neki ameriški deželi so gnezdili ti golobje pred nekoliko leti na prostoru, več angleških milj širokem in črez 40 milj dolgem. Na vsem tem prostoru je bilo vsako drevo polno gnezd. Ko so mladiči dorastli, pa vendar še ne tako, da bi bili mogli odleteti, so prišli bližnji prebivalci v velikih množinah z vozmi, s posteljami in s kuhinjskim orodjem in so več dni ostali tam. Šuma in hruma je bilo toliko, da so se plašili konji in da so si morali ljudje na ušesa vpiti, da so se razumneli. Po tleh vse križem so ležale veje, jajca in mladiči, ki so popadali iz gnezd, cele črede prašičev so se redile ob njih, orli, jastrebi in kragulji so letali okoli in si mladiče pobirali iz gnezd. Po drevju ni bilo videti drugega nego goloba pri golobu. Fofotanje perutnic se je slišalo, kakor bi daleč grmelo; vmes se je pa čul polom dreves; ljudje so namreč začeli sekati drevesa, in sicer tista, ki so bila najbolj obložena z gnezd. Na enem drevesu so dobili sto tolstih mladičev, ki niso bili veliko manjši od starcev.

Po Fr. Erjavcu.

24. Kraljiček.

<i>Majhen sem, najmanjši ptiček,</i>	<i>Eno pa imam napako:</i>
<i>palček meni je ime;</i>	<i>radoveden sem strašno;</i>
<i>rajši slišim pa kraljiček,</i>	<i>ko prikazen vidim kako,</i>
<i>kakor tudi mi velé.</i>	<i>hitro: tèk, tèk! Kaj pa to?</i>

<i>Vedno se vrtim in sučem,</i>	<i>Repček nosim rad visoko;</i>
<i>moj životek je droban;</i>	<i>če človeka srečam kje,</i>
<i>kakor miška urno smučem</i>	<i>se priklanjam mu globoko,</i>
<i>po vrzelih rad ves dan.</i>	<i>čast in slava, komur gre.</i>

*Kakor kos ne morem peti,
nimam toliko moči;
jaz spomladi in po leti
drobno pojem: čičiri!*

J. Stritar.

25. Ujetega ptiča tožba.

*Oj zemlja širna, zemlja lepa,
ti vsa si bila moja last;
zdaj ozka kletka me zaklepa,
ko vjel sem se v nesrečno past!*

*Ostrigli, oh, so mi peruti,
da ni mi moči v sinji zrak,
črez hrib in dol — gorjé siroti —
ne nosi več me vzlet krepák;*

*ne nosi več me v log košati.
kjer mnog prebiva zvest mi drug,
ni moči mi v jeseni z brati
s teh velih trat na cvetni jug.*

*Z ognjenim jeklom umorili
so mi nebeško luč oči,
da božjih čud v prirode krili
uživati mi moči ni.*

*Oko siroti oslepljeni,
oko edino je — spomin,
a on ni vir tolažbe meni,
spomin mi vir je bolečin.*

*Za mano ure solčne sreče,
pred mano groza temnih dni,
krog mene stene večne ječe, —
pa naj spomin me veseli?!*

*Zdaj senčni gaj se v cvet odeva,
o senčni gaj, moj rojstni raj;
glasno tam brator zbor popeva,
tu moj izgublja se vzdihljaj.*

*Z družico drug tam prosto leta,
izbral si gosto je drevo,
in drobno gnezdo skrbno spleta,
da spal bi nežni rod mehkó.*

*A meni svet je ves ocvetel,
zaprt in slep sem samotar,
nikdar ne bodem gnezda pletel,
gojil mladičev nikedar.*

*Mrjé mi v ječi srce ubogo,
brezcvetna gine mi mladost,
pač mnogo vzeli ste mi, mnogo,
ko zlato vzeli ste prostóst.*

*A enega mi vzeli niste,
pa mi ne vzamete nikdar:
to pesmi so srebrno čiste,
to je glasov nebeški dar.*

*Samotno v kletki bom popeval,
doklér ne počí to srce;
vam dušo mrzlo bom ogreval
in sebi bom hladil gorjé!*

Simon Gregorčič.

26. Puran.

Jojmine, jojmine! Kako smo pa mogočni! — Ali je res taka sila, da se tako repenči? Tak je, da ga človek komaj pozna. Kaj ga je neki razkačilo, da se tako togoti, tolikanj napihuje? — Aha! zdaj pa že vidimo! Dekla je razpela svojo rdečo marelo in jo dela sušit na solnce. Rdeča marela ga bode v oči; zavoljo nje je skrčil vrat, našopiril rep, spustil kreljuti in obesil rdeči capetelj preko nosa; zaradi te malenkosti mu sili kri v glavo in se mu je nasršilo perje po vsem životu; nedolžna, rdeča marela je kriva, da se nosi tako mastito, da srdito piha in s perutnicami brusi po tleh. Gotovo se mu zdi, da je Bog si ga vedi kako lep in imeniten, ali pa

še celo misli, da se ga kdo boji; spaku se gotovo ne dozdeva, da je neizrečeno smešen.

Pa tudi, če se mirno drži, je puran čuden ptič; videti mu je, da je tujec na našem dvorišču.

Puran je neumen bahač, godrnjav in jezav trapez. Najmanjša stvar, n. pr. oster pogled, zlasti pa rdeča barva ga tako razdraži, da skoči tudi v človeka. Jezi ga, ako čuje človeka žvižgati; na vsak žvižg srdito zakávdra, kar je posebno smešno slišati, ako jih je mnogo skupaj. Pure se tudi jezne napihujejo in šopirijo, ali ne tako hudo kakor puran. Zraven je pa zelo bedast in strašljiv; boji se vsake neznane stvari, najsi je še tako nedolžna.

Puran dobro hodi in hitro beži z na pol razpetimi krljutki, leti pa slabo — in to v največji sili. Spat hodi rad na višavo.

Puran v svojem ponašanju nima nič mičnega, in človek bi ga gotovo ne držal med domačo kuretnino, da ni veljaven in imeniten v neki drugi stvari. Med vso perutnino ima namreč najokusnejše in najprhkejšo meso, in kar je še več vredno, puran ima mnogo mesa; dobro izpitan puran tehtá do 10 kg. Hraniti ga ni težko, ker mu je vsaka piča všeč; najrajši pa znabiti vendar zoblje koruzo.

Pura znese pomladi 20—30 jajec in vali 28 dni. Mladi purčki so jako kočljivi in občutljivi; mraz in mokrota jim škodujeta, da jih mnogo pogine. Ko malo odrastejo, so bolj trdni, se radi pasejo po travnikih in po polju, kjer zraven trave in zrnja pobirajo tudi malo golazen. Kjer jih je mnogo, morajo imeti pastirja, da jih odvrača od žita, da ga ne pohodijo. V drugem letu popolnoma dorastejo. Ako so bile pure po zimi na toplem in ako so imele dosti jesti, začno nesti zgodaj, in ko so spravile prvi zarod na noge, valé v velikem srpanu v drugič.

Puran je zdaj po vsej južni in srednji Evropi navadna domača ptica. V mrzlotnih krajih se reja ne izplača, ker jih od mraza pogine mnogo.

Puran je ameriška ptica. Ko so Španjolci prišli v Ameriko, so našli ondi to ptico že udomačeno ter so jo prinesli s seboj v Evropo. Bogati velikaši, kakor so bili Zrinjski in Frankopani, so jih po vsej priliki že rano spravili k nam; hrvatski purani so dandanes glasoviti tudi izven naše domovine.

Po Fr. Erjavcu.

27. Kako ptice delajo gnezdo.

Vsaka ptica si dela gnezdo po svoje, bolj ali manj umetno. Gnezditev je ptici prirojena. Nagón, ki si ga ne vemo razjasniti, jo žene, da si stavi gnezdo, kakor ga je stavila njena mati in vse prednice njenega rodu.

Nekatere ptice, posebno na severju, ne delajo gnezda, temveč znesó svoja jajca na zemljo ali pa celo na goli kamen. Druge si izkopljejo malo jamico v zemlji, n. pr. prepelica, škrcanec, jerebica; nekatere si pa kopljejo dolge luknje pod zemljo, n. pr. podgrivka, bregulja, vodomec, legat. Navadno pa stavijo ptice gnezda v višave, nekatere na strme, nepristopne pečine, druge na visoka drevesa, spet druge v dupla, v gosto grmovje, v trstovje, pod mlinski jez, sredi močvirja ali pa tudi na vodo.

Istotako tudi ni gradivo, iz katerega ptice delajo gnezda, pri vseh enako. Nekatere naneso samo malo suhljadi ali dračja, druge vzemó nekoliko vejic za podlago ter jih pokrijejo in nasteljejo z mehko travo, z mahom in ličjem ali s koreninicami. Ptica potem sede sredi nanesene šare in vrteč se na okoli, naredi kotanjo, potem pa s kljunom in če je treba, tudi z nogama in s kriloma popravlja, gladi in spleta. Narejeno kotanjo nastelje nato z najmehkejšimi in najtoplejšimi stvarmi, kar jih more dobiti, namreč z dlako, volno in s perjem. Da se vse to dobro sprime, pomešajo nekatere ptice malo blata ali gnoja vmes, ali pa vsako stvarco poprej oślinijo, da se bolj prileže drugim.

Nekateri ptiči so v tem še posebni umetniki. Med našimi je v tem oziru znana lastovica; zida si gnezdo iz blata,

ki ga je zmeščala s slino in učvrstila z vpletenimi dlakami in slamnicami.

Neka druga, naši lastovici sorodna ptica — imenuje se salangana — pa dela gnezdo iz samih slin, ki se ji obilo cedé izpod jezika in se potem strdé v belkasto skorjo. Med evropskimi pticami dela najumetnejše gnezdo neka majhna sinica — plašica imenovana. Obeša namreč svoje gnezdo, ki je podobno velikanski hruški, na konec šibke vrbove vejice ali pa tudi na trst. Spleteno je iz belkaste, tanke volne, ki jo ptica nabira po semenskih vrbah in topolih. To volno oslini ter jo potem tako splete in spolsti, da je skoro podobna klobučini. Vhod v gnezdo je zmerom na strani.

Še lepše setkana so gnezda mnogih afriških ptičev, ki so jim zategadelj dali ime: tkalci. Njihovo gnezdo visi zmerom na dolgi vrbovi vejici, da kače in opice ne morejo tako lahko do mladih. To gnezdo delajo samci sami. Neki tkalci pa delajo tudi velika, skupna gnezda. Okoli drevesnega debela naredé namreč široko, strmo streho in pod njo si potem stavijo gnezdo do gnezda. Po sto ptičjih parov gnezdi včasih pod tako skupno streho.

Ali vse te umetnike še prekosi šivec iz Iztočne Indije. Ta si namreč poišče pripraven list na koncu veje, ga prebode s kljunom ob krajih, potem poišče kako vlakno ali trak ličja ali pa si sprede iz bombaža nit in z njo sešije oba roba na listu. Nit pretika skozi narejene luknje, zvleče robova skupaj in si tako napravi tulec za gnezdo. Ako bi bil en sam list preozek, sešije dva lista.

Redke so ptice, ki si ne delajo nikakršnega gnezda, torej tudi ne valé, temveč podmetavajo svoja jajca drugim pticam, ki potem tudi morajo skrbeti za mlade. Med našimi pticami počenja tako znana kukavica.

Fr. Erjavec.

28. Naše strupene kače.

Jako težko je, včasih nemogoče, ločiti strupeno kačo od nestrupene. Izmed naših kač sta edino gad in modras stru-

pena; vendar ni varno, kačo jemati v roko, zlasti ako je prav dobro ne poznaš; tako je na pr. rjava kača ali smokulja na prvi pogled nekoliko podobna gadovi samici. Ako zato naletiš na kako kačo, jo ubij, če moreš, ako ne, jo pusti na miru.

Gledé barve skoro ni mogoče opisati gada, kajti ne dobodeš dveh gadov, ki bi bila pisana popolnoma enako. Najsi pa bo gad te ali one barve, zmerom ima vzdolž trupla po hrbtu temnorjav ali črn, rogljast trak (na siksak), ki se tudi na temnih živalih vidi dovolj razločno. Na temenu dasta dve temni progi podobo črke V.

Od vseh naših drugih nestrupenih kač se razločuje po ploščnati, srčasti glavi, tankem vratu, kratkem repu, podolgasti zenici v očesu in po onem rogljastem, črnem traku na hrbtu.

Gadu najbolj ugajajo suhi, prisojni kraji: pečine, groblje, stari zidovi, lazi in krčevine po gozdih, nizke hoste in z reso in drugim dračjem obrastle rebri. Tu ima v kaki luknji svoje stanovanje, od katerega — vsaj po dnevi — ne gre nikdar daleč. O lepem, solnčnem vremenu prileze iz luknje, se spravi na kak kamen, drevesni parobek ali sploh na kak solnčnat prostorček, se zvije v svitek in uživa blagodejno solnčno toploto, ki mu de tako dobro. Ako ga kaj moti ali vznemirja, zleze po časi nazaj v luknjo. Kadar se je pa dobro nastanil in ga je prevzelo solnce, se ne umakne rad in da človeku priti prav blizu; nikdar pa ga ne napade, ako ga človek pusti na miru. Stoprv ako ga dražiš ali ako stopiš nanj, piha ježno, se zvije v svitek, stisne glavico sredi svitka in jo hitro kakor strela vrže proti tebi in te useka z zobmi. Togoten gad grize slepo okoli sebe in popada vse, kar se mu približa, tudi palico in železo.

Od gadovega zoba zadet človek čuti navadno v onem hipu neizrečeno bolečino, ki bliskoma preleti vse truplo, včasih pa ne čuti skoro nobene bolečine; dostikrat bolečina ni večja, nego da si se obrazil na kakem trnu. Kmalu potem obhaja človeka neka omotica, moči pešajo, polasti se ga velika trudnost, zaspan je, čuti, zlasti vid in sluh slabé. Bolnik

začne bljuvati, iz ust, nosa in celo iz ušes se poceja kri, včasih pritisne tudi driska. Ako se kri hitro razseda, pičeni ud skoro nič ne oteče; ako pa deluje strup počasi, nateče včasih tako, da je strašansko videti, in otok se širi tudi dalje po bližnji okolici. Obličje je mrtvaško, truplo mrzlo, človek če dalje bolj slabi, izgubi zavednost, ne čuti več bolečin in počasi ugasne.

Drugi pa spet trpé ure in ure najstrašnejše bolečine, kričé in javkajo, da je groza. Naposled izgubé malo po malo zavest in mirno izdahnejo.

Kdor je od gada pičen, stori najbolje, ako izsesa rano — če je na takem kraju, da more z usti blizu — ali si jo da izsesati komu drugemu, to pa samo takrat, ako nima ranjenih ali razpokanih usten; sicer bi izsesavanje ne samo nič ne pomagalo, temveč bi šele povečalo nevarnost. Izsesane ostrupljene krvi ni treba požirati, ampak naj se pljune iz ust.

Ako ima človek kakršnokoli ostro rezilo pri sebi, ne sme nikdar opustiti, da bi si rane ne izrezal globoko, kolikor se da, naj izkrvavi in ostrupljena kri hitro odteče. Zato je tudi dobro, da se pičeni ud stiska od središča telesa proti rani.

Izrezana rana se mora takoj izprati z vodo, še bolje, ako je mogoče, s kako jedko tekočino: salmijakovcem, lugom ali pa tudi z žganjem. A vedeti je treba, da samo izpiranje, ako se rana ni poprej izrezala, celo malo pomaga ali pa nič.

Izvrstno zdravilo proti kačjemu strupu je vinski cvet v kakršnikoli opojni pijači, bodisi žganje, slivovica, rum ali tudi močno vino.

Od gada popadeni človek naj torej pogostoma pije močno žganje, kolikor ga le more, in kmalu mu bo odleglo. Opazili so, da se od gadovega ugriza ostrupljen človek ne upijani, ako tudi popije črez mero žganja.

Vsi ti pripomočki so pa samo pripomočki v prvi sili. Nikdar naj se ne zamudi, takoj poslati po zvedenega zdravnika.

Modras je nekoliko večji od gada. Od gada se na prvi pogled loči po tem, da ima na nosu kratek, mehak rožiček.

Modras je na Slovenskem navadna kača, nahaja se povsod na Kranjskem, Štajerskem, Primorskem, v Istri in menda tudi na Koroškem.

V vsem dejanju in nehanju je jako podoben gadu; samo toliko se more reči, da je bolj len in malomarnejši od gada.

Največ ljudi popadajo pri nas modrasi. Vse, kar smo govorili o gadovem strupu in o zdravljenju gadovega pika, velja tudi o modrasu.

Po Fr. Erjavcu.

29. Krastača.

Hladen večer nas po soparnem poletnem dnevu izvabi na vrt pod zeleno drevje. Ptice tiho cvrčé po vejah, striček v zidu škriplje svojo enoglasno pesemco, v travi se tu in tam zablešči kresnica, in izpod klade, ležeče ondi v kotu, je prilezla krastača in skače zdaj prav proti nam.

Kaj pa ti iščeš tukaj, ti nepridiprav, ki te nihče ne more videti brez studa? Ali se ne bojiš, da bi te na mestu ne pobili do mrtvega in pomandrali, da bi jutri hrošči in mravlje godelale tvoje kosti? Res si grda in gnusna žival, vse te sovraži in zaničuje; kdor le utegne, te kamenuje. Na tebi ni nič lepega, edino tvoje z zlatom obrobljene oči bi utegnile komu ugajati, ako bi jih le hotel pogledati. Ali kaj ti hasnijo tvoje lepe oči in tvoja trditev, da si popolnoma nedolžna, da nisi človeku na škodo, temveč samo na korist! Vse to ti nič ne pomaga, obsojena si, ali po pravici ali po krivici, za to nikdo ne vpraša.

Ali nas se ti ni treba bati; mi smo vajeni, da se poprej na svoje oči prepričamo in potem sodimo... Opazovali smo te na tvojih nočnih potih in smo videli, da si pohrustala mnogo škodljivega mrčesa, črvov in še posebno onih požrešnih, slinastih polžev. Zato upamo, da spozna svet tudi pri nas prej ali pozneje tvojo vrednost, kakor so jo spoznali angleški vrtnarji, ki te ne preganjajo, temveč te celo kupujejo in spuščajo na svoje vrte.

Krastača je neokretna, cmokasta, kakor pest velika, sivo-rjava žival žabje podobe. Od žabe se pa razločuje po tem, da nima gladke kože, ampak da je polna bradavic, večjih in manjših, zlasti ima za ušesi dve veliki. Zadnje noge so krajše nego pri žabah, zato tudi krastača ne skoči tako daleč kakor žaba. Tudi plava slabo in gre sploh v vodo samo spomladi, ko razpeljava svoja jajca v dolgih motvozih med vodnimi rastlinami. Takrat tudi grgra z zamolklim glasom. Sicer je po dnevi zmerom skrita po zakotjih, v luknjah, pod kamenjem in v starem zidovju, po noči se pa prikaže iz svojega skri-vališča. Ako jo človek draži, se napihne in pušča iz bradavic oster sok, ki pa ni strupen, kakor mislijo mnogi, kvečjemu zardi od njega koža. Pes jo prime v gobec, ali jo precej iz-pusti, stresa glavo, in pena mu stopa na gobec. Zaradi tega ostudnega soka jo tudi druge živali puščajo na miru; njen največji neprijatelj je vsekakor nespameten človek.

Fran Erjavec.

30. Postrv.

Postrv je brez dvoma najlepša in najžlahtnejša riba, ki se je udomila po naših vodah. Njeno odelo je vedno lepo, a barva ji je zelo različna; na vsakem kraju, v vsaki vodi ima postrv drugo barvo. Na njeno barvo vplivajo svetloba in senca, barva dna in bistrost, plitvost ali globokost vode, hrana in starost, izkratka, v njenem odelu se zrcali vsa narava, v kateri živi riba. Vobče je bleščeče, na hrbtu temnejše, ob straneh in na trebuhu svetlejše barve ter okrašena s črnimi in rdečimi, modro obrobljenimi pegami.

Kakor odelo, tako je tudi postrvje meso različne barve. Največkrat je belo kakor sneg in pri kuhanju ne izpreminja barve. So pa tudi postrvi, ki jim je meso rumenkasto ali rdečkasto.

Še eno razliko moramo omeniti, ki jo opazujemo na postrvih, in to je njih velikost. V majhnih potokih ostane postrv vedno majhna, dočim zraste v večji vodi do znatne veličine. V gorskih potokih je postrv komaj 20 cm dolga in

$\frac{1}{2}$ kg težka; v večjih potokih pa zraste na 30—40 cm v dolgost in doseže težo 1 kg. V jezerih, kjer ima dovolj hrane, se nahajajo do 90 cm dolge in tu pa tam še daljše postrvi. Takih lepih in velikih postrvi dobijo včasih v Plitviških jezerih. 10 kg težke postrvi so zelo redke, a ulovili so tudi že take, ki so imele 15—20 kg.

Domovina postrvi je jako razširjena. Nahajamo jo po vsej Evropi, kjerkoli ji prija voda in kjer je še niso pokončali ljudje. Za svoj obstanek rabi bistro vodo, ki je v njej dovolj kisika. Zato ljubi osobito gorske potoke, tekoče po kamenitih tleh, ki padajoč vsrkavajo veliko zraka.

Postrv je izredno okretna in živahna riba. V naših vodah je ni ribe, ki bi se z njo kosala v urnosti in okretnosti. Največjo svojo živahnost kaže po noči. Po dnevi si poišče kako ugodno zaklonišče in tu rada miruje. Sicer pa tudi po dnevi ni vedno mirna. Ako je naokoli vse tiho in mirno, splava iz svojega zakotja, da se poigra in si poišče hrane. Plavajoč drži glavo vedno proti vodi; lahko jo vidimo, kako stoji po četrt ure v brzici na enem mestu kakor prikovana in giblje s plavutami samo toliko, da je voda ne odnese. Hkratu preseka kakor strela najmočnejšo brzico in preskoči s čudovito spretnostjo vse zapreke, ki so ji na poti.

Po svoji naravi je zelo bojazljiva in oprezna. Ako jo kaj vznemiri, ji je prva skrb, da si poišče pripraven zaklon, kjer se lahko skrije. Kadar mirno stoji, neprestano oprezno motri, ne samo po vodi in po njenem površju, ampak tudi po zraku, da ji ne uide nič, s čimer bi si mogla napolniti svoj nenasitni želodec.

Po M. Kišpatiču.

31. Slaniki.

Imamo boljše in lepše ribe od slanikov, a ni jih, ki bi bile važnejše za ribarstvo in svetovno trgovino. Domovina slanikov so sicer samo morja, ki obdajajo severne kraje Evrope, a poznajo jih po vsem kulturnem svetu. Severna morja rodé tako silno množino slanikov, da iz njih izvira severnim ribar-

skim narodom njih bogastvo in blagostanje. Na severju je slanik največja dobrota siromakom in vsa nada in upanje ribarjem in trgovcem.

Slanikov razločujejo nad 200 vrst. Največ jih živi izključno v morju, kjer se držé čisto v velikih globočinah. Kadar pa pride čas mrestenja, se dvignejo na površje in se bližajo obalam, kjer tačas nanje čakajo ljudje, da bi želi tam, kjer niso sejali in ne orali.

Izmed vseh slanikov je najimennitnejši in najbolj znan navadni slanik ali sled. Kdor ni videl ogromnih jat, v katerih priplavajo navadni slaniki za časa mrestenja proti obalam, bi mislil, da je vse pretirano, kar slišimo o tem. Verodostojni ljudje pripovedujejo prave čudeže o njih množini.⁷ Slaniki plavajo proti obalam tako na gostem, da preti čolnom nevarnost, ako pridejo med nje. Človek tačas kar z roko lahko prijemlje ribe in jih grabi v čoln. Ako porineš dolgo veslo med ribe, obtiči navpično med njimi. Trdijo celo, da se ladja dvigne, kadar pride med gosto krdelo rib.

Slanik ne spada med najplodovitejše ribe. Samica ima 40.000 do 100.000 jajec. A kadar mresti tako ogromna sila rib, pač ni čudo, da se morje skali od iker. Ko so se ribe izmrestile, se vrača truma hitro nazaj na svoja navadna bivališča.

Računa se, da se ob evropskih obalah nalovi na leto 10.000 milijonov slanikov. Večina teh rib pride osoljenih v svetovno trgovino. Največ jih polové dandanes Angleži, za njimi pridejo Holanci in Norvežani in nazadnje Nemci. Sama Škotska dobiva na leto 50 milijonov kron od slanikov in Norveška daleč nad 12 milijonov.

Za lov na širokem morju imajo velike ladje jadrnice na dva ali tri jambore; na vsako lahko naložijo 200—300 ton slanikov. Ogromno mrežo, ki meri preko 2000 m na dolgo, spusté v morje in jo vlečejo za ladjo kakor steno ribam naproti. Kadar naleti gosta četa slanikov na njo, sprednje ribe ne morejo nazaj, ker jih one, ki so za njimi, tiščijo naprej. Zjutraj začno mrežo vlačiti iz morja in kar usipavajo ribe na

krov. Često niti ne morejo vseh rib spraviti na ladjo, ker jim nedostaje prostora; zategadelj jih nekaj stresejo nazaj v morje. Na ladji je pripravljeno potrebno število sodov in veliko soli. Čim prej se riba pripravi, tem boljša je. Zato se ribarji lotijo posla kar po lovu. Ujetim ribam prerežejo vrat, razparajo trebuh in potegnejo iz njih škrge, jetra, žolč in čreva. Potem jih dobro osolé in položé v sod. Kadar ribičem zmanjka sodov, zmečejo ostale ribe kar v spodnje prostore ladje in jih potresejo s soljo. Te ribe na kopnem takoj poprodajo za jelo ali jih posušé v dimu.

Na angleških, škotskih in irskih obalah zavlada v dobi ribarjenja izredno živahno življenje. Ljudje o ničemer drugem ne govoré in na nič drugega ne mislijo nego na slanike, in to traja vse poletje in tu pa tam tudi pod jesen. Po morju na milje daleč vrvi bark in ladij. Tu se shaja ves svet; moški in ženske se ponujajo za delo, trgovci barantajo za slanike, tu sem so prišli tudi drugi trgovci z vsakovrstnim blagom in so otvorili z njim sejem. V ogromnih skladiščih, ki so oskrbljena s sodi in s soljo, mrgoli kupcev in delavcev. Tu se trži in pogaja za že ulovljene slanike in pa tudi za tiste, ki še niso ulovljeni. Tam-le sedé cele vrste žensk in deklie, ki izpravljajo ribam drob, dočim moški nosijo in solijo očiščene ribe. Kadar prestane na enem kraju lov, je kar vse ljudstvo pripravljeno, da odpotuje ali na sever ali na jug, kjer so se baš pojavile ribe.

Po M. Kišpatiču.

32. Mravljske vojne.

Na robu gozdiča blizu naše vasi je bilo mravljišče črnih mravelj. Ne daleč proč pa so stanovale mravlje, ki so se od onih ločile le po barvi: bile so namreč rjave. Mirno je živel rod za rodom že mnoga leta; bile so prav tako pridne in delavne kakor črne; takisto so skrbele za svoje potomstvo.

Nekega dne so se odpravile črne mravlje zгодaj z doma in so prišle blizu domovja svojih rjavih sosed. Nekaterе se mu čisto približajo, si ogledajo vse in se potem vrnejo hitro

k svoji vojski. Precej nato se zakadi vsa vojska na mravljišče, obleže vsa vrata, pokolje vratarje in plane z združenimi močmi v stan. Rjave mravlje se precej ne zavedó in ne razumejo, kaj to pomeni; osuple gledajo, kaj se godi z njimi. Roparji pa — tako smemo imenovati črne mravlje — udarijo na bube, vsak zgrabi eno in pobegne z njo. Ko vidijo domače mravlje, da jim hočejo roparji vzeti njih mladino, se vržejo srdito na sovražnika, a se ne morejo ustavljati sili. Ko se rujejo z enimi, so drugi že odnesli bube.

Ko pridejo zmagalci domov, jih obsujejo straže in domá ostali delavei, jim vzamejo bube in jih spravijo v varen kraj. Kakor da bi bila to domača zalega, jo negujejo črne mravlje; in ko začnó drugi dan lesti iz bub, jim pomagajo tudi sleči belo srajčico prav tako, kakor bi bile njih rodú. Rjave mravlje dobé precej jesti in se kmalu sprijaznijo s črnimi. Reve ne vedó, da so sužnje. Roparjem v čast pa moramo reči, da usmiljeno ravnaajo s svojimi sužnji in da si prizadevajo, zljajšati njih usodo kolikor moči. Delati morajo kakor druge, pa tudi pri jedi niso ločene; le ko gredó ven opravljat kako delo, gre ena črnih kot birič z njimi in če se obotavljajo, jih priganja k delu, a večjidel tega ni treba.

Dan preide za dnevom; sužnji so zadovoljni, ker ne poznajo boljšega, svobodnega življenja, in pridno opravljajo dela svoji gospodi.

Neki dan prinese črna mravlja novico, da pojema rejen hrošč v gozdu, ne daleč od hiše. Pod vodstvom treh črnih biričev se odpravi oddelek rjavih mravelj, da pritira mastnega hrošča v hišo. Ko pridejo do plena, se prestrašijo biriči, ker je krdelo rjavih mravelj obleglo hrošča. Hitro se mislijo umakniti, pa je že prepozno; že so jih obsule rjave mravlje in strastno objemajo svoje sorodnike, ki so jim bili vzeti, preden so zagledali luč belega dne. Sužnji tudi kmalu spoznajo svoje rojake, in združeni se vržejo zdaj na črne trinoge; eden jim jedva uide, ostala dva pa raztrgajo na drobne kosce; zakaj tudi mirna mravlja divja, kadar brani svoj rod divjih napadov.

V stanišču rjavih mravelj je vse dobre volje. Naglo napravijo veliko gostovanje, pri mastnih hroščevih kračah obhajajo rešitev svojih ljubih iz sužnosti. Veselje se vidi na vsakem obrazu; zdaj jim ničesar ne manjka, le spomin na nesrečne sestrice, ki še stočejo pod tujim jarmom, jim teži srce in greni sleherni grižljaj. Enoglasno sklenejo, da bodo drugi dan rešile še druge sužnje, naj velja, kar hoče.

Pri črnih mravljah je pa vse drugače. Neka pobitost in žalost se je polastila vseh; na sužnje še bolj pazijo in jih ne pusté iz mravljišča. Med seboj se vedno posvetujejo, kaj bi bilo početi.

To je gotovo, da zdaj ne moreta več oba roda sosedno živeti skupaj, preveč sta se že spoznala; drug je drugemu na poti, sovraštva in bojev bi ne bilo nikoli konec. Drugi dan bo razsodil, kateri rod obvelja.

V obeh taboriščih se pripravljajo na boj. Črnci so tirali svoje rjave sužnje v najgloblji stan in postavili straže, da jim nihče ne uide. Potem se vzdignejo vsi delavci; vse, kar se le more gibati, gre na vojno; strašljivca ni med njimi.

Na majhni trati v gozdu se srečata krdeli. Kakor bi trenil, se zakadita drugo proti drugemu, in boj se prične. Navadno se jih sprime več od obeh strank; grizejo in koljejo se nekoliko časa in ko se nato razmota klobčič, jih leži od obeh strank nekoliko mrtvih na tleh. Tudi po dve mravlji se sprijemata in izkušata, katera bi zmagala. S čeljustmi izkuša vsaka, raniti svojega sovražnika, in ko mu je usekala rano, izpusti vanjo kapljico skeleče kisline, ki umori ranjenega sovražnika. Ko je zmagala enega sovražnika, se vrže na drugega, in tako gre dalje toliko časa, da je ali sama zmagana ali pa da je sovražnik popolnoma uničen.

Čeravno je že sama ranjena, vendar ne odneha, dokler je popolnoma ne zapusti moč, in še potem, ko že leži predrtih prsi na tleh in se že ne more več gibati, zgrabi sovražnika, katerega doseže; celo, ko je že mrtva, se ne odpró čeljusti, ki jih je v smrtni borbi zasadila v sovražnika. V svoji gorečnosti napade celo kakega prijatelja, pa kmalu spozna svojo

zmoto, ga poboža s tipalnicami, kakor bi ga hotela prositi odpuščenja, in potem se toliko srditeje vrže na svoje sovražnike.

Tako so se borile naše mravlje: kolikor bojevalcev, toliko junakov. Bojišče se je kadilo od strupene kisline. Tu neseta dva vojaka ranjenega tovariša v varen kraj, da si odpočije; tu hité drugi, še neutrujeni, na bojišče: nov boj, nova junaštva, pa zmaga se ni še nagnila na nobeno stran, akoravno je bojišče že pokrito padlih junakov. Le majhna tropa se še bori, pa omaguje, utrujena po dolgem boju; kar privrši iz zatišja četa čvrstih, spočitih rjavih vojakov, in zopet se vname „strašen boj, ne boj, mesarsko klanje“.

Kar jih je bilo črnega rodú, vsi so padli pod čeljustmi neusmiljenih zmagovalcev. Ves junaški rod je poginil, boreč se za svoje domovje.

Ošabni in veselja pijani zmagovalci deró zdaj na dom zmaganih sovražnikov, kjer so bili še zaprti rjavi sužnji. Kakor bi trenil, ležé črne straže na tleh; osvobojeni sužnji se zedinijo s svojimi osvoboditelji, razderó poslopje in potem se vrnejo v svobodni dom.

Po Fr. Erjavcu.

33. Kdo po cvetju kaže pot čebeli?

Ko se je nastanil čebelni roj v novem stanovanju (duplu, panju, košnici), ga čaka vse polno domačega posla. Najprej je treba hišo očistiti in pomesti. Čebela je velika prijateljica snagi; zategadelj ne trpi nobene šibice, nobene slamice v svojem stanovanju. Ko je to delo storjeno, zamažejo skrbno vse luknje in razpoke s smolo, ki so jo nabrale po smolastih brstih. Odprta ostane samo letenica. Potem stavijo iz voska satje. Pa odkod imajo gradivo za to? Vosek narejajo čebele iz svoje hrane; leze jim v malih pločicah izmed zadkovih obročkov. Ko so se selile iz stare svoje hiše, so vedele, kakšen posel jih čaka, pa so si za tri kosila napolnile želodec. Pri- nesle so dakako samo za prvi početek, da se zgradé le

prvi redovi stanic; za ostale se je treba zdaj dalje pobriniti. Treba se je ogledati po svetu in skrbeti za bodočnost.

Lahko je poleteti v svet, ali kako priti nazaj? V domu, kjer zdaj živé, se niso rodile, pa ga od zunaj še niti ne poznajo. V bližini je postavljena cela vrsta sličnih hišic, treba si je torej dobro zapomniti lastno hišico in si dobro v glavo vcepiti letenico, po kateri prideš nazaj. Zaradi tega so čebele zelo oprezne in modre, kadar gredó prvič v svet.

Glej, druga za drugo lazi skozi letenico, a vsaka ide po rakovo ter se ogleduje na levo in na desno, da si zapomni vsako malenkost. Na deščici pred letenico se zaustavi, potem se dvigne, kroži v zraku in zopet sede. Za čas je zopet tu, leta v večjih in večjih krogih okoli letenice in obletava košnico; pri tem ima vedno glavo obrnjeno proti košnici. In hkratu, kakor da si je dobro zapomnila dom in vhod, pa se naglo zaleti in kakor strela odfrči ravnim potem v daljino, da je oko ne more več doseči.

Da čebele izvrstno pomnijo, ve vsak čebelar. Odleté na uro daleč, pa si vselej zapomnijo pot, po kateri se morajo vrniti. Vsako drevo in vsak cvet, kjer so našle dobro pašo, si dobro zapomnijo in se vedno vračajo tja. Na pisani livadi, kjer dije nešteto cvetja, si vselej zapomnijo tisto vrsto, kjer so zjutraj začele pašo, in tam ostajajo do večera.

Zunaj na paši mnogo pomaga čebelam voh. Voh je čebeli najboljši vodnik k lipi, k repici in ajdi. Z vohom razpoznajo prijatelja in neprijatelja. Ako se tuja čebela približa letenici, jo takoj spoznajo stražnice in jo zapodé.

Ni dvombe, da se znajo čebele med seboj i sporazumeti. Ako poedina čebela najde kjersibodi kako blago, pride takoj na to srečno mesto cel trop njenih družic, ki jim je ona na poseben način priobčila tajnost. Kadar je čebelar spomladi postavil blizu panja vodo, da je čebelam ni treba daleč iskati, vzame z medom namazano šibo in jo približa letenici. Na šibico sedejo čebele, in čebelar jih odnese k vodi ter je osiguran, da bodo vse ostale čebele lahko našle vodo.

Za sporazumljenje rabijo čebele večinoma tipalnice. Pri vsakem poslu so jim tipalnice najboljše ravvalo. Ako jim odrežemo tipalnice, so, kakor da smo jim odsekali glavo. Delavka se brez tipalnic ne zna lotiti nobenega posla, ne zna se gibati v košnici ter gre ven, da klavrno pogine. Kako se čebele razgovarjajo s tipalnicami, vidimo najbolje, ako jim vzamemo matico. Eno uro pozneje se razburi mala četa ter začne nemirno tekati, da priobči nesrečno vest ostali družbi. Vznemirjena čebela sreča družico, druga prisloni tipalnice drugi, in ta-le, kakor da jo je razumela, pusti svoj posel in poleti vznemirjena, da tudi ona dalje razširi vest. In ne traja dolgo, pa je vsa košnica obveščena in razburjena.

V košnici morajo čebele delati v polni temi; umevno je, da jim tam najbolj služijo tipalnice. Nočna straža, ki stoji pri letenici, proži venomer tipalnice in jih pomika na vse strani, da bi se na skrivno ne vtihotapil neprijatelj v košnico.

Po M. Kišpatiču.

34. Svila in volna.

Kar se tiče lepote živalskih in sploh vseh predivnih vlaken, zavzema gotovo svila prvo mesto. Svila se imenuje zelo tanka nit, ki jo prede gosenica sviloprejka. Ta nit se odlikuje pred vsakim drugim predivom po razmeroma veliki prožnosti in trdnosti in po neki posebno prijetni sijajnosti.

Sviloprejka je doma na Kitajskem, kjer so poznali svilo že dolgo pred Kristusovim rojstvom. Šele v 6. stoletju sta prinesla, tako pripoveduje pravljica, grška meniha v izvotljenih palicah jajca svilnega prelea in ob enem murbino seme v Carigrad. Počasi se je razširjala reja te koristne žuželke črez Grško, Laško in južno Francosko, kjer še dandanes mnogo tisoč ljudi živi s pridelovanjem in izdelovanjem svile.

Spomladi, kadar bela murba poganja listje, izleze svilna gosenica iz jajca. Mlade gosenice so neznansko požrešne, hitro rasto in se levijo štirikrat. Dorastla gosenica se začne zapredati; iz dveh žlez se ji izteka na spodnji ustnici vlačna kaplje-

vina, ki se takoj strdi. Tako nastaneta niti, ki se pa kmalu zlepita v eno. Ko se je svilni črv z nekoliko nitmi pripel med veje, slamo i. t. d., se zamota v gost, 3—6 centimetrov dolg zapredek ali mešiček. Vsa nit enega zapredka more biti nad 1000 metrov dolga. Pa ni vsa nit enake vrednosti. Zunanji rahli ovojek daje takozvano kosmato ali zadnjo svilo; srednja plast sestaja iz pravilne, nezamršene niti, kakih 300—800 *m* dolge, in je najdragocenejša; notranja plast je jako zmetena in daje takozvano svilno vato.

Črez 18—20 dni prodre metulj zapredek, omehčavši ga z nekim sokom, ki mu teče iz ust. Ako nam gre za svilo, ne smemo puščati, da bi metulji prodrli mešičke, ampak jih moramo pomoriti s suho toploto ali pa z vročo vodo.

Mešički se položé v toplo vodo, da se malo razmočijo. Potem tepó svilogojci s šibami po njih, dokler se konci niti ne ulové po šibah. Ker je ena sama nit za navadno rabo pre-tanki, jih vzamejo navadno po 3—8 vkup ter jih napeljejo skozi steklen obroček, da se lahko združijo. Posamezne niti se namreč držé prav lahko, ker so na površju prekrite z neko klejasto tvarino, ki se je razmočila v vodi.

Ovčja volna sicer ni tako lepa kakor svila, a je vendar mnogo važnejša od poslednje, ker jo lahko dobivamo v večji množini. Nimajo vse ovce enake volne, ampak nje kakovost je zavisna od ovčjih pasmin, od njih reje, od podnebja i. t. d. Navadno razlikujejo višavske (hribovske) ovce s krajšo, tanjšo in kolikor toliko kodrasto volno in nižavske (dolinske) ovce z daljšo, debelejšo in nekodrasto volno. Preden strižejo ovce, jim operó volno ali s toplo vodo ali pa z mrzlo potočnico.

Razen ovac imajo še nekateri drugi sesalci lepo dlako, ki iz nje izdelujejo tkanino. Dočim ima naša domača koza debelo, kratko dlako, ima koza kašmirka, ki je doma v Tibetu (v Aziji), jako dolgo, svilasto dlako; iz nje se izdelujejo naj-finejše in najdražje tkanine (šali). Druga imenitna koza, ki ima dolgo, fino, mehko, svilasto dlako, je angorska koza; ta-le je doma v Mali Aziji.

V Ameriki živita na vrhuncih najvišjih gorá (Ande) kamelam podobni živali, namreč vikunja in alpaka, ki dajeta jako tanko, svilasto volno rjavkaste barve.

H. Schreiner.

35. Smrekov lubadar.

Leta 1783. je smrekov lubadar usušil v Harcu na Nemškem nad dva milijona debel, pred nekoliko leti je uničil v Šumavi na Češkem prostrane lesove in tudi pri nas je tu in tam grdo gospodaril. Zaradi njega je država izdala posebne ukaze, kako ga je treba zatirati, in vsak gospodar, ki v svojem gozdu temu škodljivcu pride na sled, je dolžan, nemudoma to ovaditi oblastvom. V Šumavi je trajalo več let in trebalo je trdega dela, preden so ga ukrotili. Država sama je morala poseči vmes in pripomoči z denarji.

Ko človek vidi hrošča pred seboj, mu je težko verjeti, da more ta mala stvarca človeku delati toliko preglavice.

Spomladi, navadno meseca aprila in maja, prihaja lubadar iz zimskega stana, ki je navadno tudi njegovo leglo, in leta okoli. Roji so včasih tako velikanski, da so videti kakor meglice, in veter jih včasih zanese daleč od njih rojstnega kraja. Iščejo si pripravnega mesta, kamor bi odložili svojo zalego. Najljubša jim je smreka, poredkoma jih je najti na boru ali na kakem drugem lesu. Pred kratkim podrta debela so jim najljubša; ako ni takih, gredo tudi na stoječa, toda na bolehava rajši nego na povsem zdrava, takisto rajši na stara nego na mlada. Ako je lubadarju na izbiro, si izvoli v gozdu solnčno in suho stran, in gora mu je ljubša od ravnine. Ko si je visoko kje na deblu dobil mestece, ki mu je povšeči, se zavrta pod lub do beline; tu si izdolbeta samec in samica najprej malo večjo izbico, a dalje navzgor samica glavni rov in položi ob njegovih straneh na vsaka dva milimetra po eno jajce; potem se povrne zopet v izbico in zvrta od nje navzdol drug, enak rov in tudi vanj odloži po nekoliko jajec, vsega vkup do sto. Ličinke, ki se izvalé iz njih, dolbejo v stran vsaka svoj rov in se na razširjenem koncu naposled zabubijo.

V osmih do dvanajstih tednih, kakor je namreč vreme, je dovršena vsa preobrazba; hrošči se pregrizejo skoz lub in pridejo na dan. Če je vreme ugodno, pride jeseni še drug zarod, ki ga hrošči prezimijo v leglu ali pa tudi zunaj v parobkih pod raskavo skorjo i. t. d. Ako se je pa drugi zarod zakasnil, prezimijo ličinke ali bube in šele drugega poletja pridejo iz njih hrošči. Bube in hrošči so jako trdnega življenja; tudi najhujša zima jih ne umori. Iz plavljenega lesa, ki je tri tedne ležal zamrzel v vodi, so prišli hrošči vendar o pravem času na dan. Zategadelj je po leti na enem in istem deblu pod lubom najti hkrati ličinke, bube in hrošče. In ker vsak zarod svojo zalego izroča najrajši tistemu deblu, na katerem se je sam izlegel in zredil, zato se ne bomo čudili, ako je včasih drevo pod lubom vse razorano in razjedeno. V Šumavi na Češkem so šteli 1874. leta na enem štirjaškem metru po 1400 do 4800 ličink.

Fr. Erjavec.

36. Kako se leví rak.

Členarji imajo to skupno in osobito svojstvo, da jim je koža od neke posebne snovi, ki je najpodobnejša rogovini. Imenujemo jo kitin. Ko se je kitinov oklop utrdil, je živalca vanj vklenjena, in vsa nadaljnja rast je odsle nemogoča. Rjavi hrošč, znani kvarljivec, ki na pomlad pririje iz tale zemlje, stopi v cvetoči svet gotov in dorastel. Med členarji ne nahajamo takih, ki bi jih mogli primerjati otrokom ali mladeničem. Tako je tudi pri metulju, pri čebeli, pri muhi, izkratka: pri vseh žuželkah. Kolikor je vsaka mislila rasti, to je storila v prvi mladosti, na prvi stopinji svojega razvitka kot zametek, ali kot gosénica ali kot podjedec v zemlji.

Vsakdo ve, da pri rakih ni tako; med njimi se nahajajo poleg možakarjev in starcev tanki, nadepolni mladeniči in drobni otročiči. Njemu torej ne velja pravilo, ki smo ga malo prej ustanovili žuželkam, kajti on raste vse svoje žive dni venomer.

„Torej njega ne stiska tista tesna in toga srajca, o kateri je bilo rečeno, da je vsem členarjem skupno svojstvo?“

Stiska ga, stiska, in še kako! Ta srajca je pri njem še trša, ker ni od samega roženega kitina, nego se je vanjo seselo še polno ogljikovokislega in fosforovokislega apna, ki dela račjo kožo skorjasto. Prav tako se i človeku ter drugim živalim trdijo kosti, ki so izprva tudi mehke in hrustančaste.

„A kako je vendar mogoče, da se širi rakovo telo, dasi je speto v tako tesán in ni malo gibek oklop? Morebiti vendar le z rakom raste tudi suknja?“

„Ne! Rak si pomaga s tem, da sleče staro srajco, kadar mu prihaja pretesna, ter si napravi novo. Lahko in hitro rečeno, ali težko in mučno storjeno. Ta mena dela raku preglavice dovolj; dnevi, ko se to vrši, so raku gorjupi dnevi, pravi pasji dnevi. Kajti ne samo, da mu je treba sleči oklop, sezuti noge iz mnogih, tankih golenic, izvleči mesnate roke iz tesnih škarij in naposled potegniti rep iz obročkastega tulca, vrhu vsega tega se morajo oleviti tudi oči in oboje tipalnice in nekoliko celo — želodec. Kaj menite, to ni šala! Zato tudi ni šala, da mu že nekaj dni poprej odpove želodec in da izgubi vso slast do jedi. Prevrat začenja z „velikim postom“.

Kadar rak čuti, da se bo treba pomladiti, se umakne v kako mirno zavetje, kjer se mu zdi, da bo mogel mirno opraviti imenitno delo, prost vseh nepotrebnih zijal in sitnih dražilcev. V tem mu je gornja, trda suknja začela odstopati od spodnje, nežne kože, ki je vsa premrežena z rdečimi žilicami in posuta s črnimi pičicami. Ako takega raka vzamemo v roko in rahlo pritiskamo nanj, lahko čutimo, kako se vznemirja bolj in bolj, menčá sem ter tja in tare nogo ob nogo. Zdajci se prevali in, vznak ležeč, se previja in prevrača, kolikor mu dopušča trda obleka, dela z životom in z repom, giblje z vsemi nogami in oteplje s tipalnicami. Tako udelava in se napenja toliko časa, da mu počí vez, ki veže hrbtni koš z repovim oklopom. Ko že regne ta vez, se postavi rak zopet na noge ter si po tem trudapolnem delu nekoliko odahne in počije; zbira si novih moči za nove muke, ki ga še čakajo.

Rak začne iznova delati in gibati z vsemi udi, in vidno je, kako se hrbtni koš odmika od trupla in se vzdiguje zmerom više. S košem se potem upré v kako stvar in se s sprednjim životom trže nazaj; tako si malo po malo izvleče oči in tipalnice iz tesnih tokov. Zdaj velja, še noge dobiti iz obuvala. To je najtežnavnejše in najbolj boleče delo. Tu se celo rado dogaja, da se mu utrga ta ali ona noga. Golenice sicer razpokajo po dolgem in tudi škarje regnejo na dnu, ali pri vsem tem ima polno trdega dela, preden izdere vse srečno. Ko so noge že sezute, se izlušči rep hitro iz svoje stare lupine. Vsa lev se vrši dosti naglo; ko je regnila hrbtna vez, ne mine pol ure, in rak bi se lahko pokazal v novi obleki.

Dá, lahko bi se pokazal, ali se noče pokazati, ker dobro ve, da se takšen, kakršen je, zdaj ne sme pokazati. Vsaka žaba bi se ga lotila. In s čim bi se branil, ko je ves mehak kakor maslo? Pa kaj žabe! Zaradi njih bi še ne bil v takem strahu. Ali ščuka, ščuka! Joj, kako bi hlastnila po njem! Pa tudi raki, bratje njegovi, bi spredi in zadi ščipali siromaka, onemoglega od tolikega trpljenja, in bi kose živega mesa trgali z njega. Zato, moj rak mekuž, po svoji stari navadi ostani lepo v zavetju in se zavleci v najmirnejši kotiček ter počakaj štiri ali pet dni, da ti kitin in apno utrdita novo kožo in da boš mogel pogumnega srca zopet zabroditi v motne valove in, preroben junak, čilih moči stopiti na staro poprišče!

Rak se preoblači navadno samo enkrat na leto, a če donese potreba, tudi dvakrat ali celo trikrat, in sicer o poletnem času, ko ne primanjkuje živeža in je voda prijetno topla, torej največ meseca julija in avgusta. No, vendar sem že o kresu v Podnanoščici našel prelevljenega mekuža.

Z novo kožo se mu povrača spet stara slast do jedi v podvojeni meri in kmalu je nadomeščeno in poravnano, kar se je zamudilo za „velikega posta“.

Fran Erjavec.

37. Deževnik ali podzemeljski črv.

Predaleč bi zašli, ko bi hoteli na drobno razpravljati zasluge, ki jih ima podzemeljski črv za poljedelstvo. Te so

mного večje, nego se misli navadno. Kmet, ki orje zemljo in pri tem obrača spodnjo plast na vrh, ima v črvu najboljšega pomagača. Res je majhen, ali zato je neumorno delaven in pa mnogo jih je.

Zgornja prst, rodovitna črnica, v katero sadimo in sejemo, je največ njegovo delo. Lahko rečemo, da je vsa črnica že potovala črvom skoz želodec; na tem potu se je tako izpremenila, da je nje rodovitnost mnogo večja; rekel bi, da je pognojena. Črv namreč požira veliko množino prsti, ker ji je primešanih povsod kolikor toliko gnijočih rastlinskih in živalskih snovi. V črvovem želodcu se razkrojé te stvari mnogo prej, nego bi se razkrojile v zemlji. Prst, ki z njimi vred potuje skoz želodec, se navzame teh razkrojenih snovi in gre zopet iz črva kot najboljša, najrodovitnejša črnica. Da črv v resnici požira neverjetno množino prsti, se lahko prepričaš, ako pogledaš velike glistine. To so namreč tisti klobasasto zamotani kupčki, ki jih črv postavlja blizu svojega doma. Včasih so res tako velikanski, da človek težko verjame, da jih je naredila tako tanka, glistasta živalca.

No sama prst ne zadostuje črvu, zato vlačí v svojo luknjo tudi listje, slamice, perje in kar je še take drobnjave, da ondi trohni in gnije ter mu pozneje služi v hrano.

Ako poprašuješ pri vrtnarjih, kako sodijo o podzemeljskih glistah, poreče skoro gotovo vsak, da so škodljive. Dolžil jih bo, da mu požró mnogo mladih sajenic in da tudi z rovanjem delajo škodo. Cvetličar poreče, da je to res, in še pristavi, da tudi njemu delajo velike sitnosti pri cveticah. V loncu, ki se v njem nahaja glista, začnó cvetice hirati in gredó po zlu, ako je ne odpravi za časa.

Tem obtožbam se da res težko oporekati. Tema možema bi malo ustregli, ako bi jima priporočali strpljivost in bi jima hoteli dokazovati, kako koristen je podzemeljski črv za vse človeštvo. Morebiti bi poslušala pridigo in mogoče tudi, da ne bi ugovarjala, a naposled bi jima bilo gotovo najbolj ustrezno, ako bi jima povedali, kako bi na svojem zemljišču najhitreje zatrla glisto. Ugodimo jima!

Ako imaš na vrtu toliko črvov, da so ti že več ko nadležni, jih pobiraj zvečer in zjutraj ali pa, kadar po toplem dežju pridejo na dan, in dajaj jih racam, ki jih prav rade jedó. Preden kaj vseješ ali posadiš na črvovito gredico, jo polij z orehovo obaro, to je, z vodo, na kateri si kuhal orehovo listje ali pa orehovo oblakovino. Ta grenka voda jih prižene na vrh. Tudi močna gnojnica jim je neprijetna.

Iz cvetnih loncev jih odpraviš, ako prst zgoraj pokriješ z mehkim papirjem ter nanj nasiplješ stolčenega žvepla ali apnenega praha. Iz takega lonca neki gliste spodaj izlezejo ali pa poginejo v njih.

Sicer pa ima podzemeljska glista med drugimi živalmi toliko neprijateljev kakor malo katera druga žival. Najhujši sovražnik ji je menda krt, potem rovka in jež, pa tudi vsakovrstne ptice, posebno ujede; močvirne in povodne ptice jih mnogo pokončajo. Da jih rade jedó krastače, žabe in ribe, je sploh znano, pa tudi nekateri hrošči in celo drobne stonoge so jim jako nevarne sovražnice.

Fr. Erjavec.

38. Mnogovrstnost živali.

Vsak izmed nas ve po svojih lastnih izkušnjah, da živé na kopni zemlji, v zraku in v vodah mnogovrstne živali. Mnogo živali, ki živé na kopnem, nam pada v oči po svoji velikosti in postavi; te živali tudi najboljše poznamo, ker jih vidimo po gostem. Ali še mnogo in mnogo večje je število malih živalce, a ne poznamo jih tako dobro, ker so nekatere tako majhne, da jih jedva zapazijo naše oči. Tudi se nam navadno skrivajo te male živalce, zato jih vidimo le redkokdaj.

Po zraku letajo velike in majhne ptice in razen teh neštevilni roji hroščev, metuljev, komarjev, muh in drugih žuželk. Največ živali pa stanuje v vodi, posebno v morju. Morje krije v sebi največje in najmanjše živali, včasih v kaj čudnih podobah; človek bi lahko mislil, da ima pred seboj kak cvet, ne pa živali.

Vsakomur je znano, da vsaka žival ne živi na vsakem kraju. Medved, lisica, jelen, veverica živé le v gozdu; zajec, poljska miš, prepelica, škrjanec na polju; jelen, divja koza, orel, divji petelin na visokih gorah; vidra pri vodi; raca, gos, labud na vodi. Postrv živi le v mrzlih, bistrjih potokih in gorskih jezerih, karp pa najrajši v blatnih krnicah in počasi tekočih vodah.

Kolikor dalje gremo iz našega kraja, toliko bolj se menjajo živali. Če gremo proti severju, najdemo sobola, hermelina, bele lisice in druge živali, ki nam dajó najlepšo kožuho-vino; ondi vidimo severnega jelena, belega medveda, tjulenje ali morske pse, kite in še mnogo in mnogo drugih živali, ki jih pri nas ni najti.

Še bolj se izpremeni živalstvo, če se spustimo proti jugu v toplejše dežele, nego so naše. Tu živé krvoločne zveri, na primer: levi, tigri, hijene; tu se pasó velikanski sloni, nosorogi, žirafe in kamele.

Tu so gozdi polni gibčnih in smešnih opic, jezičnih papig in drugih prekrasnih ptic, ki se jim perje sveti kakor zlato in drago kamenje. Po zraku se poganjajo najlepší in največji metulji, krasni hrošči in druge žuželke v najčudnejših podobah. Toda tukaj stanujejo tudi požrešni krokodili, velikanske kače, mnogo strupenih živali, posebno pisanih kač in ščipalcev, gosti roji pikajočih mušic in množica vsakovrstnega, gnusnega mrčesa. Vsak kraj, vsaka dežela ima kaj posebnega.

Po Fr. Erjavcu.

39. Živali v pregovoru.

Osel gre le enkrat na led.

Pošlji osla križem v svet, nazaj ti pride uhat ko pred.
Ovca cela, volk pa sit, to vkup ne more bit'.

Pes boječ huje laja, nego grize.

Pes, ki le molči in nič ne laja, globoko zobe zasaja.

Mnogo psov, zajčja smrt.

Brzemu konju ni treba ostroge.

Darovanemu konju ne glej za zobe!

Žejen konj motne vode ne gleda.
Vol je vol, če mu tudi roge odbiješ.
Če krava veliko veka, ima malo mleka.
Ena garjava koza vso čredo oskruni.
Laže varovati ovce nego novce.
Ples imajo miši, kadar ni mačke v hiši.
Volk dlako izpremeni, a nravi nikdar.
Ne prodajaj kože, dokler tiči medved v brlogu.
Veliko kokodajec, malo jajec.
Na domačem pragu se petelin lahko repenči.
Tudi slepa kokoš včasih najde zrno.
Ptiča spoznaš po perju.
Povrnil mi boš, kadar vrabec proso.
Stara vrana ne pobira črvov blizu brane.
Vrana vrani ne izkljuje oči.
Vsaka kokla pred svoje piške brska.
Vsaka ptica rada tja leti, kjer se je izvalila.
Sita vrana lačni ne verjame.
Sova sovo izvali.
Kogar kača piči, ta se boji zvite vrvi.
Velika riba malo požre.
Ko je videla konja podkavati, je žaba vzdignila nogo.
Polž roge pokaže, kadar ga nihče ne vidi.
Sršeni, ose in čebele bodo vedno prepir imele.
Radi ene same muhe si pajek ne veže mreže.
Pusti muho na dlan, zleti ti v brado.

40. Pomladanski dan.

Lep božji dan je danes. Solnčna gorkota je razkadila mokrotne megle, ki so se vlačile dolgočasno po dolinah od gozda do gozda. Umirili so se tudi mrzlotni vetrovi, tih mir kraljuje v zraku. Jedva je čutiti toplo sapo, ki se igra z mladim cvetjem stare jablane pred našo hišo. Davno že ni sijalo solnce tako prijazno na zemljo, in topli žarki zbujajo povsod novo življenje. Nešteta množica bilk in trav, brstov

in cvetov rije sedaj iz nje. Novo, živo zelenje odeva zopet gozd in loke, ki jo je bila poprej posušila in obrila mrzla burja.

Na kraju gozda se pase zopet živina. Pastir piska na piščalko, ki si jo je izvil iz vrbove šibe. Po njivah je vse živo. Karkoli more gibati, vse orje, seje, koplje, sadi, kakor veleval v zraku škrljanček: „Delaj, delaj, delaj; orji, orji, orji; sej, sej; vrzi, vrzi!“

Karkoli živi, vse je veselo življenja; kakor prerojena je vsa priroda. Veselimo se tudi mi! Odložimo za čas vsakdanje skrbi in težave, naužijmo se lepega časa!

Iz vasi gremo črez loke proti gozdu. Lepo uglajena steza nas vede ob potoku.

Voda v njegovi strugi hitro skaklja od kamena do kamena, od grma do grma, kakor bi se ji Bog ve kako mudilo v vas. Ko bo pa prišla tja, vendar ne bo ostala ondi, ampak hitela še dalje do velike reke.

Domače goske se peró na potoku, race pa vtikajo glavo v vodo, ker iščejo v blatu črvov, polžev in druge sodrge. Ona nemirna ptica pa s privihanim repkom in z belim predpasnikom, ki je ravnokar sedla na kamen sredi potoka, to je povodni kos. Z gore je prišel iskat vodnih žuželk.

Ob potoku se solnčijo žabe; ko pa čutijo naše stopinje, hitro zopet na glavo poskačejo v vodo, da male ribice preplašene begajo sem ter tja. Izpod grma je naš pes spodil dolgo-kljunato ptico, ki ima prelepo, zeleno in modro perje. To je vodómec. Pod grmom je prežal na ribice, mi smo ga zmotili v poslu in tako morebiti rešili življenje mladi ribici, ako je ne ujame požrešna ščuka, ki je ravno sedaj priplavala izpod gostega šaša.

Naša steza zapusti potok in nas vodi črez loke v gozd. Po cvetoči loki se podé razno pisani metulji, po zraku se sučejo mušice in druge krilate žuželke, po zemlji lazijo črni žužki in skačejo lahkonožne kobilice. Okoli živine na paši posedajo pastirice in tresljajo z dolgimi repki, na hrastu sredi loke sedé sive vrane, in visoko nad seboj opazimo orla, ki v velikih krogih mirno plava po zraku.

Sedaj se bližamo gozdu. Že od daleč čujemo glasno trkanje, kakor bi kdo kaj pribijal. To je detel. V lepi pisani suknji pleza po stebłu sedaj gor, sedaj dol in tolče s krepkim kljunom po skorji, da bi prepodil in potem pozobal v njej skrite žužke, ki izjedajo drevo. Ko se čudimo lepemu plezalcu, nam zašumi nekaj pod nogami. Sivomodra belouška je; nje se ne bojimo, ker vemo, da ni strupena. Tudi je nočemo ubiti, ker nam je znano, da požre mnogo žab in drugega mrčesa.

No, sedaj smo v gozdu. Suho listje pod našimi nogami dela velik šum, in po drevesih umolknejo preplašene ptice. Sédimo na ono posekano deblo! Kako tiho je vse okoli nas! Le visoko v vrhah šepeta in šumlja listje, kakor da bi se drevo pogovarjalo z drevesom. Naenkrat se oglasi blizu nas kuka-vica; njen glas čujemo, ali ptice ne vidimo. Za njo se prva oglasi šoja z neprijetnim glasom, in kmalu je zopet vse živo okoli nas. Iz grmov in izpod vej drobé in gostolé male pevke svoje pesemce, nekatere bolj tiho, nekatere bolj glasno, kakor je kateri dano. Iz dna gozda se včasí razlegajo zamolkli glasovi. To so glasovi vodnih in močvirnih ptic, ki gnezdijo v močvirju onostran gozda.

Vse živi, vse se giblje, vse se veseli in tako slavi, če tudi ne vedoč, svojega Stvarnika, slavi njega, ki umeje jezik svojih živali, ki mu je znana svetla kronica vsake bilke, ki ve pota vsakega žužka. Kamor on veli, tja bučé vetrovi, njegov prst kaže pota rekam deročim.

Fr. Erjavec.

41. V gozdu.

*Ovetoči maj
prinesel je
na zemljo raj,
in ptičke nam
zapele so,
in cvetke nam
vzcvetele so.
Lehák šepet*

*gre skozi gozd,
v srcé zaveje
nam prostost.
Aj, z Bogom, hram
in pusta peč —
na polje zdaj
in v les šumeč!*

Maline črne
vabijo:
„Ná nas in jej!“
In če mudi
se ti naprej,
zgrabijo
ti plašč: „No daj,
pokusi vsaj
le eno, dve,
kako okusne
smo, sladké.“

In veverica
s smreke tam
se norca dela:
„Kumek, kam?
Če moreš, pa
ujemi me
in v torbi s sabo
vzemi me!“
A če potekel
si za njo —
ho ho ho ho:
po deblu gor
je šinila,
med vejami
izginila;
iz zdaj je tu
in zdaj je tam,
a ti ne veš
ne kod, ne kam!

Da, kod odtod
domov je pot?
Tako temno,
tako strašno
je sredi resnih
teh dreves!
Temine me
obkrožajo,
a vejice
me božajo,
prijazno me
tolažijo
in pot domov
mi kažejo:
pred mano se
razmikajo,
za mano spet
se stikajo . . .
Priateljice,
hvala vam!
zdaj vidim že
domači hram . . .

„Pa kje si bil,
porednež tak,
v ta pozni mrak?
Kaj ni te strah?“

„„Strah? Mene? Ah!
Saj komur gozd
prijazen je,
neznana mu
bojazen je!““

Oton Zupančič.

42. Domovina naših kulturnih rastlin.

Lepa je naša domovina! Po ravninah in dolinah so rodovitna polja, posejana z različnimi poljskimi rastlinami, vmes med njimi prijazna sela, skrita med sadonosnim drevjem; na holmih in gričih dozorevajo rumene in modre vinske jagode, in ako pridemo više na goro, nas sprejme hladna senca krasnega gozda. Prav poje naš Vodnik:

„Slovenec, tvoja zemlja je zdrava,
in pridnim nje lega najprava!
Polje, vinograd, gora, morjé,
ruda, kupčija tebe redé.“

Pa ni bilo vselej tako. Ko so se v starodavnih časih naši pradedje priselili v našo sedanjo domovino, so pokrivalo njena tla goste prašume. A pridni in delavni Slovenci, ki so že tedaj znali obdelovati polje, so se lotili takoj težkega dela, in kmalu se je zibalo zlato klasje tam, kjer je bila dotle vse sama šuma.

Število rastlin, ki so jih sejali naši pradedje, je bilo izprva majhno. A čimdalje bolj so spoznavali ljudje koristne lastnosti različnih rastlin ter so jih začeli sejati in gojiti, da bi jim dajale živež, obleko, stanovanje, orodje, gorivo, zdravila i. t. d. Kot najstarejšo kulturno rastlino nahajamo pri različnih narodih žito. Že najstarejši narodi so poznali žito in so vedeli ceniti njegovo vrednost za človeško blagostanje. Žito se seje tako dolgo, da se človeštvo ne spominja, kdaj in kje se je začelo sejati. Izmed ostalih naših kulturnih rastlin izprva ni bila nobena v Evropi domača. V tem oziru je priroda prav mačehinski obdarila Evropo nasproti Aziji, ki je domovina večine naših kulturnih rastlin. Iz Azije so se preselile najprej na grški polotok. Tja je dospela najprej vinska trta, smokva in oljika in nekaj pozneje obilica drugih rastlin, n. pr. buča, kumara, kutina, črna murva, češplja, oreh, kostanj, lan, konoplja i. t. d. Črešnjo, breskev in marelico so prinesli na Grško šele malo pred Kristusovim rojstvom. Tudi

nekaterne nakitne rastline, kakor stolista roža, bela lilija, žafran in šeboj so se priselile iz Azije že v stari dobi.

Vse svoje pridobitve je izročila grška dežela rimskemu narodu. Rimljani pa so postali kmalu vladarji sveta ter so, razširjajoč meje svojega vladarstva, razširjali i kulturne rastline in človeško izobraženost. Z rimsko vlado so prišle kulturne rastline tudi v našo domovino. Takoj so se šume začele redčiti, poleg orne zemlje so se pojavljali vinogradi in sadovnjaki, dvigala so se sela in mesta, in povsod si mogel spoznati znamenja rimskega življa. Tako je prišla k nam vinska trta in z njo sadno drevje: oreh, kostanj, črešnja, breskev, marelica in dr.; smokva in oljika sta dospeli samo v južne kraje naše domovine, ker jima dalje proti severju nedostaje potrebne toplote. Tudi druge gori omenjene rastline so prišle tem potem k nam.

Izmed rastlin, ki so dospеле v poznejši dobi v naše kraje, moramo omeniti najprej ajdo in koruzo. Tudi ajdi je domovina srednja Azija okoli Himalaje. V Evropo je došla preko Tatarske in Rusije v 16. stoletju in se je razširila po vsej srednji Evropi. V mnogih krajih je neprecenljive vrednosti za blagostanje narodov. Največ se je danes seje v severni in v severnoiztočni Evropi in poglavito v Rusiji. Na toplem jugu ne uspeva dobro.

V istem času po priliki kakor ajda je dospela v Evropo koruza, ki uspeva najbolj v južnih krajih. V njej so dobili južni kraji takorekoč nadomestilo za ajdo, da niso bili prikrajšani nasproti severju.

S koruzo se pričinja za selitev rastlin nova doba, ker se je zdaj rastlinskemu svetu odprla nova pot. Z odkritjem Amerike, od koder nam je prišla koruza, so se otvorila vrata novi struji, ki je začela na veliko izmenjavati rastline starega in novega sveta. Rastline, ki so se toliko stoletij iz južne in iztočne Azije selile v Evropo, so odpotovale brzim potem v Ameriko. Iz Amerike so pa poleg koruze zopet prišle nebrojne druge rastline, ki so jako povzdignile blagostanje in bogastvo. Sem spada krompir, ki so ga prinesli v Evropo leta 1565.

Z odkritjem Amerike so se otvorila pota svetovnemu prometu na vse strani naše zemlje. Iztočna Azija, južna Afrika, Avstralija in vsi otoki Velikega morja so stopili zdaj z Evropo in Ameriko v eno kólo, in težko bi bilo poimence navesti vse one rastline, ki so se zdaj začele širiti po vsem svetu. Po naših vrtilih in nasadih nahajamo rastline iz Japana, Indije, južne Afrike in iz Amerike, in naše vrtno cvetje se je sešlo iz vseh krajev sveta.

H. Schreiner.

43. Sejalec.

*Dan se svita nad gorami,
v dalji zarja se belí.
Njiva, izorana včeraj,
vsa po vlagi še diši.*

*Glej, sejalec tam koraka
po ogonu golorok.
Kakor v hramu božjem tiho
vse je v jutru krog in krog.*

*V svetem strahu, ko pred tajnoj,
čaka njive plodna plan;
on pa z mirnoj rokoj siplje
seme mi na vsako stran.*

*Vse junake, ki kdaj šli so
vam po smrt v krvavi boj,
s stvarjajočoj rokoj svojoj
pobedi sejalec moj.*

*Tiho, tiho pada v zemljo —
komaj sliši ga uho —
ki zbudi življenje novo,
zrnje plodonosno to.*

*Mine vse, in svet pozabi
grom orožja, jok in stok,
a na veke bo se slišal
ta skrivnostni, tihi zvok . . .*

*In življenja in svobode
daje ta sejalec več
z rokoj svojoj nego kraljev
vseh na svetu svetli meč!*

*In kdor dela in se trudi,
zemlja mati ga redi,
žetev zlatega mu žita
iz mrtvih zrn se porodi.*

*In iz smrti klije novo
nam življenje — dar nebes . . .*

Mólite in pa verújte:

Tu je čudo vseh čudés!

D. S. Merežkovskij — Aškerc.

44. *Pesem o klasu.*

*Kot z zelene goré
cesta, ravno poljé,
kot ves pisan svet
nam se dnevi vrsté!*

*Glej, izza teh brez
polje in poljé,
tako daleč črez
vse nam v zrno gre.*

*To je naša last,
vse za naše dni!
Sebi v slavo in čast
todi klas nam zori.*

*Da obvaruje Bog
hudih ur ga, vetrov,
da povsodi okrog
zlije svoj blagoslov!*

*Na Medardovo jasnih dni,
mirne daj Margaretine,
da se svet veseli
dobre letine! —*

*Dà, za kruh, dà, za klas.
Bog, usliši nas,
črez razore zavej
sredi urnih maš;*

*naj se dnevi vrsté
kot svet pisan z goré —
Prepelica, hej, črez poljé,
hitri veter, zavej črez goré!*

Murn-Aleksandrov.

45. *Vrtnica.*

Človek je zgodaj spoznal kras cvetic, ki mu jih rodi narava, da bi se jih radoval. V vsaki dobi so ljudje radi zbirali nežno deco prirode, spleтали vence, se lepšali s cveticami in jih gojili po vrtih pri svojem domu.

A človek je bil med cvetkami kakor nestalen otrok; danes je posegel za enim, jutri za drugim cvetom in kmalu je pozabil na oba ljubčka ter se lišpal s tretjim. Tako se je cvetnato lice njegovih vrtov često izpreminjalo. Toda naj se je človeški okus izpreminjal, kolikor mu drago, roža, ki odgovarja v svoji preprostosti vsem zahtevam lepote, ki je mila vsakemu očesu in ki ostane vedno lepa, je imela vselej prvenstvo med cveticami: roža ostane vedno kraljica vseh cvetic.

Roži se je rod razdelil na več sto vrst. Razne te vrste se razlikujejo, to je res, po rasti in lepoti cvetja, po obliki

listja i. t. d.; ali na vseh se vidijo ipak očiti znaki njihovega kraljevskega rodú. Svoje kraljevsko dostojanstvo in vso svojo lepoto, ki jo je povzdignila na cvetnati prestol, je dobila roža iz človeških rok. Divja roža ali šipek ima, dokler raste v svobodi, samo pet listov v cvetu, in cvet ji dehti s slabim vonjem. Kadar je šipek v polnem cvetu, se nam ipak prikazuje v precej dražestni sliki, toda samo na kratek čas, ker mu kmalu popadajo listi s cveta. Ob tej cvetnati opravi je obviselo človeško oko, in človek je presadil šipek v obdelano in pognojeno zemljo. In tu se je v človeškem varstvu razvila roža v vsej svoji krasoti, ustvarjajoč od leta do leta bolj dovršene in lepše oblike. Dogodilo se je z rožo ono isto, kar z vsemi ostalimi kulturnimi rastlinami. Dokler so te rastline živele na divjini in v svobodi, dotle so se zaodevale v svoje prosto odelo, skrivajoč svoja plemenitejša svojstva. Ko pa so dospela na zorano polje ali obdelani vrt, so razvile na mah vse svoje plemenitejše osobitosti.

Razen krasote njenega cveta odlikuje rožo tudi ugodna vonjava. Izvor tej vonjavi se nahaja v cvetnih listih, v posebnih žlezicah. Tu si je roža priredila dehteče olje, ki puhti iz nje in razprostira tisti ugodni vonj. Že stari narodi so znali iz rožnega cvetja izvlačiti to dehtečo tvarino in napravljati rožno vodico in rožno olje. Rožni cvetni listi se oberó in pomečejo v kotel, ki se naliže z vodo. Tedaj se kotel s pokrovom zatvori in pod njim se zaneti ogenj. Ako ste videli, kako se kuha žganje, potem veste, kako se nareja rožno olje in rožna vodica. Vsled toplote se izpariva iz cvetja dehteče olje in seveda tudi voda. Pare se v hladilniku ohladé in tako pretvorijo zopet v tekočino. Voda, ki teče iz cevi in ki jo prestrežajo v posode, je polna prijetnega vonja, ker je v njej rožno olje. Ako ta voda nekoliko časa stoji mirno, se nabere na površju rožno olje. Kadar se rožno olje posname, ima še ostala voda vedno veliko prijetne vonjave v sebi. Ta voda se prodaja pod imenom „rožna vodica“.

Vse rožno olje, kar se ga potroši v Evropi, osobito na Francoskem in Angleškem, prihaja iz Bolgarskega. Južno izpod

Balkana okoli Kazanlika se širijo prekrasni doli in griči, ki jih je marljiva bolgarska roka pretvorila v najdražestnejše rožne vrte. Tu se rože sadé po polju in po brazdah kakor pri nas krompir. Človek si ne more misliti nič milejšega, nego je tako rožno polje. Mnogo in mnogo milijonov stolistih rož je razsutih po zeleni preprogi rožnih poljan, dasi se je menda razvila šele četrтина popkov.

Samo v dolini Kazanlik je 42 vasi, ki se bavijo s pridelavanjem rožnega olja; na leto dobivajo tu do 850 *kg* dragocenega olja. Po ostalih krajih Bolgarske je še 80 vasi, ki pridelavajo rožno olje, a ne pridelajo na leto več nego 800 *kg* olja. Ne prija vsako leto roži. Dogaja se tu in tam, da vsa Bolgarska pridelala do 3000, a včasi samo 800 *kg* rožnega olja. Kolika morajo biti rožna polja, bomo razumeli, ako pomislimo, da je za 1 *kg* olja treba 3000 do 3200 *kg* rož. A zato velja na mestu 1 *kg* rožnega olja okoli 1000 K.

Po M. Kišpatiću.

46. Dob ali poletni hrast.

Dob ali poletni hrast raste pomešan med drugim listnatim drevjem po gozdnih lokah, po Ogrskem in Hrvatskem, ter tvori po ravninah razsežne gozdove. Najlepše se razvija, ako stoji na samem. Mogočno drevo, ki mu glavna korenina seza globoko v zemljo, naraste do 35 *m* visoko. Globoko razpokana skorja pokriva kratko deblo, ki ima večkrat do 2 *m* v premeru. Debele, razkrečene veje nosijo le na končnih vejicah kratkopecljate, pernatokrpaste liste. Ker ozeleni dob razmehoma pozno, šele meseca maja, so njegovi listi goli. Skoz redko listje in gole veje prodira svetloba do zemlje. Vse polno raznovrstnih rastlin se naseli pod njegovim vrhom.

Dolge, viseče prašne mačice se razvijajo istočasno z listi. Enojno cvetno odevalo posameznih cvetov obdaja 4—8 prašnikov. Pestični cveti se pokažejo po dva ali trije skupaj vrh dolgega peclja. Plodnico obdaja luskast ovoj, ki se ob dozorevanju poveča v lesasto skledico. V njej tiči podolgast oreh (želod).

Vetrocvetke navadno poprej razvijejo prašnike in pestiče nego liste. Opraševanje po vetru je tem lažje. Pri hrastu se vrši opraševanje, ko je že zelen. Prašniki in pestiči se razvijajo vsi na zunanji strani vrha, na najskrajnejših vejicah, listi torej nikakor ne ovirajo oplojanja.

Dobu je podoben graden, ki ozeleni 14 dni pozneje. Njegovi listi imajo dolge peclje, pestični cveti pa kratke. Kot potomec vedno zelenih hrastov izgubi liste šele spomladi.

Hrastovina je jako trdna, trda in trpežna ter izvrsten les za pohištvo in stavbe, posebno pri vodah. Lubje ima mnogo čreslene kisline ter rabi strojarjem za izdelovanje usnja. Ježičarica polaga v želode svoja jajčeca; iz njih se potem razvijó gubate ježice. Listna šiškarica pa provzroča na hrastovih listih okroglo, gladke izrastke, šiške. Ježice in šiške imajo še več čreslovine nego lubje; zato jih nabirajo in prodajajo. Z želodom se hranijo prasci.

Največji hrastov sovražnik je rjavi hrošč. Mnogo škode pa napravijo tudi pedíci, gobovci, izprevodni prelci in hrastovi zavijači.

Ivan Macher.

47. Gozd in podnebje.

Gozd ne daje dobička samo, kadar je posekan. Ne! Prepotreben in preimeniten je tudi, kadar stoji. Te potrebe in imenitnosti sicer ne čuti toliko poedini človek, ali čutijo jo celi okraji, dà, cele dežele.

S čim pa koristijo gozdi okrajem in deželam?

Gozdi ustavljajo in razbijajo vetrove. Vsakdo ve, da v gozdu veter nima take moči kakor na planem. V krajih, kjer so po gorah izsekali gozde, se čuti kmalu, da po dolinah vetrovi dobivajo večjo moč. Doline postajajo hladne in manj rodovitne, posebno sadno drevje trpi mnogo in spomladi rado pozebe. Dež prihaja bolj neredno in z nalivom, pogostoma nastajajo suše, nevihte z viharji se množé in toča rada ropoče.

Iz vsakega drevesa, iz slehernega peresa hlapi vodna para, vzdiguje se pa tudi iz več ali manj vlažnih gozdnih tal.

Da se pa more vodna kapljica izpremeniti v paro, potrebuje toplote, a to daje zrak; zato je zrak v gozdu hladnejši nego na planem, ne glede na to, da se pod košato streho zelenih vej zrak ne more nikoli toliko ogreti, kakor zunaj gozda na planem. Hladnejši gozdni zrak si pa želi izenačiti toploto z zunanjim gorkejšim zrakom, in zato veje zjutraj hladen vetrič iz gozda. Po dnevi se zemlja na solncu ogreje, po noči se pa zopet ohladi. Gozdna tla se zaradi zelene strehe nad seboj ne morejo toliko ogreti, po noči pa tudi ne toliko ohladiti. Gozdni zrak je tedaj zvečer toplejši od zunanjega, in zato pihlja zvečer hladen vetrič proti gozdu. Tako ublažuje gozd po leti veliko vročino in brani, da se toplota prehitro ne menja; to je posebno imenitno spomladi in jeseni, ko preti mnogim sadežem mraz in slana.

Gozd nam nadalje čisti zrak. Po velikih mestih, kjer se hiša drži hiše in je vmes le malo drevja in zelenja, je zrak nečist, že od samega človeškega in živalskega dihanja in pa od vsakovrstnega izparivanja. In ta okuženi zrak diha drevje váse, ga izpreminja in nam ga vrača zopet čistega. Zategadelj nas zrak na planem, zlasti v solnčnem gozdu, oživlja tako ugodno. Zato silijo meščani po leti na kmete, zato pošiljajo zdravniki bolnike v toplice in kopeli, ne toliko zastran vode, kolikor zaradi čistega zraka, ki ga uživajo ondi.

Suh zrak ne prija, ker draži dihala, in je posebno neprijeten in škodljiv ljudem, ki bolehalo na pljučih. V gozdih in blizu njih je zrak več ali manj zmerom vlažen; saj hlapi iz dreves neprenehoma vodna para. Zato pa po gozdnatih krajih tudi pogostoma dežuje in poletno deževje prijetno ublažuje hudo vročino.

Pa tudi nasledki dežja so v gozdu vse drugačni nego po goličavah. Naj lije še taka silna ploha, vodeni curki se razbijajo na vejah in na listju in padajo v kapljah na tla. Zeleni mah, suho listje in zemlja se napije te vode, vsa tla se je do sita nasrkajo, odteka je naposled samo toliko, kolikor je zemlja ni mogla popiti, in še ta se odceja le počasi. V dolino prišumi potoček šele tedaj, ko je voda dolinske

plohe že odtekla. Zato pa tudi na porobju takih gozdov vro povsod izpod zelenega plašča vreli in potoki, ki jim navadno vse leto ne zmanjka vode in ki niti v dolgotrajni suši ne usahnejo popolnoma.

Zdaj pa poglejmo, kako udelavajo nalivi po gorah, kjer so posekali gozde! Za lesom gre kmalu tudi mehka mahova odeja, ki se je prej širila v gozdnem hladu. Plohe odnašajo zemljo; za nekoliko let se pokažejo kamenita, gola rebra. Ako zdaj naliva dež, ga nič ne zadržuje; v silnih hudournikih dere voda navzdol in nese s seboj kamenje in pesek. S strašansko silo pridere v doline, trga jezove in branove, zaliva hiše, vasi in mesta. Tu odnaša rodovitno zemljo, ondi zasiplje njive in travnike s kamenjem in peskom, a tam doli zopet pretvarja zelene loge in cvetoča polja v pusto in nezdravo močvirje. Daleč po dolinah in ravninah čuti in trpi poljedelec škodo, ako v gorah ne znajo gospodariti z gozdom.

Prevelike koristi so po goratih krajih gozdi tudi zaradi tega, ker branijo človeška selišča sneženih plazov in gorskih usadov. S strmih in golih vrhov se udara večkrat ob južnem vremenu sneg; izprva je gruda majhna, a vsak hip silneje narašča, in zmerom hitreje se pomiče plaz v dolino ter jo naposled zasuje s snegom; pokopane so pod njim hiše in staje, ljudje in živina. Pred tako nesrečo je gozd na gori edina bramba, na njem se ustavi in razbije plaz. Zato čuvajo razboriti gorjani take gozde kakor zenico v očesu, a kjer so jih posekali iz objesti ali neumnosti, živé po zimi v večnem strahu, da bi jih ne zasul plaz.

Od leta do leta se množe tožbe na spomladne povodnji. Povodnji nastopajo zmerom tedaj, ko se začne topiti sneg po gorah, in so tudi nasledek slabega gospodarstva z gozdi.

Nekdaj, ko je bila gora še porastla s šumami, se je tajal spomladi sneg le počasi, in snežnica je tudi polagoma odtekala. Zdaj pa se po golih rebrih sneg topi hitro, voda naglo narašča in v dolinah stopa črez bregove.

Po Fr. Erjavcu.

48. Grah.

Vejnato, votlo in 1 do 2 metra visoko grahovo steblo je tako šibko, da se ne more samo zdržati po koncu, kaj šele nositi številne plodove. Zatorej mu napravljamo opore (palice, veje, kvišku rastoče rastline) ali si jih išče samo, da pleza po njih više ter da prihajajo njegovi petero- ali šesteropernati listi na svetlobo. V to mu rabijo rogovilaste ročice ali vitice (vilice), ki so nastale iz stranskih listkov ali iz končnega listka. Te ročice se vijejo na desno in se odvrčajo od solnca proti oporam. Čim se dotaknejo opore, se ovijejo že v par urah okoli nje. Ročica dobiva potem med oporo in stebлом obliko ovojnice, se torej krči in poteza steblo bliže k opori. Zaradi zavite oblike je ta vez prožna; veter je ne odtrga tako lahko. Ročice pa se polagoma očvrsté in slednjič olesené. Od mnogoštevilnih ročic se posuše one, ki niso dosegle nikake podpore. Na dnu vsakega lista vidimo dva velika prilistka. Izprva stojita pokončno ter varujeta mlade liste, veje in cvete.

Cvet je nekoliko podoben metulju (družina metuljnic). Čaša ima pet rogljev, nastala je torej iz peterih zrastlih listkov. Venec je sestavljen iz petih belih, po obliki različnih listov. Pokončni gornji list se imenuje jadro, dva manjša stranska lista krili; dva spodnja sta zrastla in tvorita ladjico. V njej se nahaja 10 prašnikov, ki so varni žuželk in dežja, ter en pestič s podolgasto plodnico in precej podaljšanim vratom. 9 prašnikov je s prašnimi nitmi zrastlih v zgoraj odprto cev ali nožnico, ki obdaja plodnico, deseti, prosti prašnik pa zapira zev med zrastlimi prašniki. Medovniki se nahajajo na dnu cevi. Ta ustroj cveta je v tesni zvezi z oprasovanjem. Bela barva, posebno velikega jadra opozarja že od daleč žuželke nase. Ako sede večja žuželka na krili ter sili z glavo do medovnikov, se nagneta navzdol ter pritisketa na ladjico, ki se prav tako pomiče navzdol. Pri tem se prikaže iz ladjice navzgor zakrivljeni vrat, ki ima na notranji strani kecinasto brazdo. Trebušna stran žuželke pride zdaj v dotiko s to brazdo in s cvetnim prahom ali pelodom, ki visi na njej. Prašnice se

namreč odpró, preden se razvije cvet. Ker so pa prašne niti zrastle ter tičé v stisnjenem kljunčku ladjice, se držé prašnice tesno vratu in brazde; pelod mora ostati na kocinicah. Če je bila žuželka poprej že v drugem grahovem cvetu, je prinesla s seboj pelod na brazdo, in oprášenje je izvršeno.

Če bi bili vsi prašniki zrastli, bi žuželka ne mogla do medovnikov. En prašnik pa je prost in ima na dnu z desne in leve luknjici, ki vodita do medu.

Zrastli prašni listi držé vse to skupaj. Ako razcepiš čašo, visé venčni listi na vse strani, in vse oprášbene priprave so uničene.

Plod nastane iz plodnice vsled oprášenja. Brez oprášenja ni plodú. Plodnica obstoji iz dolgega lista, ki je zganjen ob glavni žili in zrastel z robovoma. Na tem zrastlem robu (šivu) sedé obla semena. Tak plod imenujemo strok. Ko dozori, se razcepi ob šivu in ob glavni žili v dve loputi, in seme izpade. Plod visi na dolgem peclju ter je tako zavarovan pred poljskimi mišmi, ki jim gre jako v slast.

Od cukratega graha se uživa tudi stročje, dokler je zeleno. Grah se uživa zelen in zrel in je jako redilen, pa nekoliko težko prebavljiv. Najbolj mu ugaja apnena zemlja. Najhujši njegov sovražnik je graharjeva ličinka.

Ivan Macher.

49. Predivnate rastline.

Najvažnejše rastlinsko predivo je bombaž. Dobra polovica vseh ljudi na svetu se oblači v bombaževino. Zategadelj je bombaž poleg železa in premoga najznamenitejše, po vsem svetu razširjeno tržno blago. Bombaž se dobiva iz semenskih glavic različnih bombaževcev. V teh glavicah, ki so velike kakor plod divjega kostanja, je seme skrito v svetlobele, volnaste kocine, kakor to vidimo pri topolovih glavicah. Kadar glavica dozori, se razkolje navzdolž, in bombaž kipi iz nje. Treba ga je samo z roko pobrati.

Razlikujejo različne, zeljaste, grmaste in drevesaste bombaževce. Sadé jih danes v vseh toplejših krajih Amerike, Azije,

Afrike in tudi južne Evrope. Drevesasti bombaževci dadó najboljše, zeljnasti najslabše blago.

Sirovi bombaž se rabi za blazinjenje in vatovanje; bombaževa preja služi za pletenje, šivanje, vezenje i. t. d. Največ bombaževe preje se vdela v različne tkanine, ki se v trgovini nahajajo sirove, ubeljene ali pobarvane z neštetimi imeni; tako se zove katun gladka, kakor platno tkana, precej gosta bombaževina (beseda je arabska); beli katun se imenuje širting (angleška beseda); pisanim katunom pravijo kalikó (od mesta Kalkutta na Indijskem); perkal je gosta, tanka, bela bombaževina (ime je francosko); mušljin (od mesta Mosul) je tanka, prozorna bombaževina i. t. d.

Naša najvažnejša domača predivna rastlina je lan. Laneno stebelce obstoji iz lesenega jedra, ki ga obdaja površna kožica; med jedrom in med kožico pa so dolga, močna vlakna, takozvano ličje, ki nam daje predivo. Treba je torej ličje ločiti od drugih delov stebela. V ta namen se lan najpoprej na drzajih ali grebenih odrza (ogrebe); potem ga je treba porazgrniti po strnišču ali po travniku, da deluje nanj solnce, rosa in dež (to je rosenje ali gojenje lana); včasih se pa moči 3—10 dni v vodi (gojenje v vodi ali močenje). Pri tem začneta les in kožica trohněti, dočim ostanejo vlakna dalje časa neizpremenjena. Izgojeni lan se suši v sušilnicah, potem ga tarejo terice na trlicah. Pri trenju strohněla in posušena in vsled tega krhka lesovina se skrha. Da se odstranijo skrhani lesni kosci (pazderje), se predivo s treslicami otresa (otrepa). Popolnoma se predivo očisti z mikanjem (rihljanjem) na grebenih (rihljih ali drzajih). Pri tem se tudi lepa, dolga vlakna zravnaajo in lepo zvrstě. Kratka, zamotana vlakna, ki odpadejo (tulje, potiski ali zadnje predivo), se spredejo za hodnično platno ali se porabijo za vrvarske izdelke. Lepo omikano predivo se zvija v pesti ali ročaje.

Največ prediva pridelujejo na Ruskem v baltskih pokrajinah in na Poljskem. V Avstriji se bavijo zlasti na Češkem in Moravskem, v Šleziji in Galiciji s sejanjem lanú. Torej se bavijo v prvi vrsti Slovani s pridelovanjem prediva.

Predivo se prede z roko na vreteno ali na kolovrat; mnogo hitreje in lepše se prede dandanes s samoprelniki. Iz preje tko različno platno (batist, navadno platno, jadrovinu, dvojno platno i. t. d.), v katerem se pravilno križata osnutek (navzdolž osnovane niti) in votek (navzkriž med osnutkom vtkane niti). Vótečja nit se vije tako med osnutkovimi, da pušča zaporedoma po eno nit nad seboj, eno pa pod seboj. Povsem drugačne tkanine nastanejo, ako vótečja nit teče nepravilno med osnovnimi. Število niti, ki pridejo nad vótečjo nit in pod njo, se lahko različno menjava. Tako nastanejo različni vzorci na tkanini. Najbolj znana takšna lanena tkanina je dvojnik (cvilih) in trojnik (trilih), najlepša pa damast, v katerem se nahajajo vtkane različne slike (cvetice, podobne i. t. d.).

Izmed drugih manj važnih predivnatih rastlin imenujmo konopljo. Konopno predivo se dobiva na isti način kakor laneno. Konopno predivo se redkoma podeluje v tkanine (konopnina in jadrovinu). Mnogo več ga porabijo v vrvarske izdelke. Precej močno ličje ima tudi naša velika kopriva. Iz njega izdelujejo takozvano koprivno platno. V novejši dobi se izdeluje veliko platna za vreče in zavoje, pa tudi za preproge, zastore i. t. d. iz žute (juta). Žuta je ličje od rastlin, ki so sorodne našim lipam in se nahajajo v Iztočni Indiji in na sosednjih otokih, na Kitajskem, v Algeriji, v južni Ameriki i. t. d.

H. Schreiner.

50. Vinska trta.

Najboljši pevci med ptiči imajo preprosto obleko. Nikaka pisana suknja ne naznanja, da jo zna slavček najbolje drobiti; enako skriva vinska trta svojo moč med krevljastimi vejami in v zelenkastih, majhnih cvetkah. A listje je lepo, in kdor ve, kako lepo diše njene cvetke, se ne čudi, da rodé tako rajske jagode. Trta se spenja in pleza po drevju in po kolih, kakor bi hotela prositi človeka, da jo sadi in podpira. Sadil jo je pa tudi, odkar se je zavedel, in ne bo je opustil. Kakor pripoveduje sveto pismo, jo je sadil že Noe. Najbrž je

trta doma v Aziji v gozdih Mingrelije in Imerecije, kjer raste še divja. Noetova povest dokazuje tudi že zgodnje vinstvo med Kavkazom in Araratom.

Gotovo so sadili trto ob časih Homerja na Grškem in v Mali Aziji. Z Grškega in iz Egipta so jo zanesli na Laško. Na južno Francosko so zanesli Feničanje trto 600 let pred Kr. iz Azije. Pod dobrim vladarjem Probom (276—282 po Kr.) se je razširilo vinstvo do reke Rena in v Panonijo. Takrat tedaj so jo zasadili po Slovenskem, po Hrvatskem in tudi po Srbiji.

Dandanes raste trta po vsej zemlji; a črez 50⁰ širakosti in med povratnikoma ne uspeva. V vročih krajih raste trta le na hribih, kjer je bolj hladno. Trta ne strpi ne mraza ne vročine, če sta prehuda; že v severni Afriki se najbolj obnaša v osojah. V nekaterih krajih perzijskih kopljejo dva do tri metre globoke jame ter v njih sadé trto, da ji ni prevroče. V takih vročih krajih navadno ne delajo vina, ampak uživajo le grozdje; vino bi bilo škodljivo pri taki vročini.

Evropci so zanesli trto na vse kraje, kjerkoli so se naselili in kjer je bil kraj za njo. Pri nas sadé trto na južnih bregovih, v bolj vročih krajih tudi po ravnem. Trta ljubi dobro pognojeno, peščeno prst, a ne vlažne ilovice.

Reja je trto jako izpremenila, kaplja je pridobila toliko dobrote, da je kaj.

Če se ne obrezuje, zraste trta zelo na visoko. Pripoveduje se o trsu na Francoskem, ki je bil debel kakor mož črez pas in ki je na leto dajal po 350 steklenic vina. Na južnem Francoskem se še zdaj dobivajo grozdi po 3 do 5 *kg* težki. Ko je bil poslal Mojzes Jozuo in druge može v deželo, ki se je cedila medú in mleka, so dobili grozd, ki sta ga dva možaka nesla na drogu. Neki popotnik pravi, da se še zdaj dobivajo tam grozdi po 8 *kg* težki.

51. Regrat.

Regrat raste kot nadležen plevel po travnikih in pašnikih, po njivah in vrtovih. Posebno ljubi peščeno zemljo, bodisi suho ali močvirno. Mlade liste uživamo za salato, dorastle, ki so polni mlečnega soka, pa ljubi govedo.

V največji suši regrat ne pogine, ker seza s svojo dolgo korenino globoko v zemljo, kjer je vedno dovolj vlage. Tudi kratko steblo tiči v zemlji. Njegovi listi pa ležé v obliki listne rožice na tleh ter povzročajo, da se zemlja pod njimi ne osuši prehitro. Na gornji strani listov opazimo tudi majhne žlebe, ki vodijo vso vodo proti središču, k korenini; zato ima regrat vedno dosti vlage. Listna rožica krije s svojimi dolgimi listi tudi vse rastline v bližini, a jim jemlje s tem svetlobo ter jih tako uničuje; zaradi tega gospodari regrat zlasti v peščeni zemlji večkrat sam daleč naokoli. Ne godi se mu pa tako dobro na travnikih, kjer se mora tu pa tam stisniti in vzdigniti liste kvišku, da ga ne zadušé njegovi sosodje s svojo senco. Njegovi listi so na takem kraju in v-senci daljši, da morejo na svetlo. Tudi niso tako škrbinasto narezani, temveč samo nazobčani, da je listna ploskev tem večja.

Votlo, brezlistno steblo (betva) je navadno jako kratko, na travnikih pa z ozirom na sosednje rastline jako dolgo. Razširja se zgoraj v cvetno ležišče, ki ga obdajajo ozki listi, takozvani ovojek.

Na ležišču nahajamo mnogo majhnih, sedečih cvetov. Tako cvetišče imenujemo košek (košarice). Ovojek pokriva in varuje izprva nerazvite cvete, pozneje ovira mravlje in polže, da ne morejo blizu. Vsak večer se stisne cvet in se zjutraj zopet odpre. Zapira se tudi ob slabem in mrzlem vremenu, da vlaga ne poškoduje peloda.

Vsak posamezni cvet ima rumen venec z ozko cevjo, ki se pa podaljša v jezičast rob. Ta venec in lasasta čaša sedita na kljunastem vrhu plodnice. Pet prašnikov, ki so zrastle s prašnicami v cev, obdaja vrat, noseč na koncu dvodelno brazdo. Na dnu venčne cevi se nahaja med. Med razcvitanjem se odpirajo prašnice navznoter. Nato se podaljša vrat, ki pre-

raste cev ter porine iz nje pelod. Ta se zdaj drži vratú in zunanje strani pokončnih, dlakavih brazd. Kmalu se razprostreta brazdna kraka. Žuželke torej lahko prenašajo pelod raz vrat mlajšega cveta na že odprto, sprejemljivo brazdo starejšega cveta. Najprej se razvijejo zunanji cveti v košku, najkasneje notranji. Prvi imajo že razvite brazde, ko dozoreva v poslednjih šele pelod. Če žuželke izostanejo, se mnogokrat vrši medsebojno opráševanje, ker se brazde sosednjih cvetov v košku tako vrté in krivijo, da se dotikajo druga druge.

Ovojek varuje plodiče, dokler ne dozore, prav tako kakor poprej cvete. Plodovi nosijo potem na podaljšanem kljunčku lasasto čašo, kodeljico. Ob suhem vremenu se nagne ovoj navzdol, kodeljice se razširijo, in vsak vetrič jih lahko raznaša daleč naokoli. V razširjeni kodeljici ima namreč veter mnogo upora, tako da jih lahko odnaša s cveta in nosi po zraku. Kodeljica rabi zdaj za padalo. Pri tem potovanju visi plod vedno navzdol, ker leži v njem težišče. Čim pride do zemlje, se udara vanjo s svojimi zobci, in kodeljica s pecljem odpade.

Ivan Macher.

52. Prijateljstvo med žuželkami in cveticami.

Ako stopimo lepega poletnega dne na travnik, zapazimo, kako po travniških cveticah vse mrgoli raznovrstnih žuželk. Tu preiskuje cvet pridna čebelica, tam kosmatinec čmrlj, od te strani privesla na cvetico pisan metulj, od one pribrenči na njo vitka in lahkokrillata mušica; odondod prileti zelenobleščeč hrošček, ki si tudi poišče svojo cvetko. Vse je živo, vse se giblje po cveticah; cvetice pa se klanjajo in prikimavajo z glavicami, kakor bi se poslavliale od odhajajočih gostov ali pozdravljale novo došle.

Česa neki iščejo po cvetju? Medu in cvetnega prahu. Nekateri žuželke tudi vedré in prenočujejo v cvetju, druge polagajo vanje svojo zalego. Te usluge pa odslužujejo živali cveticam (rastlinam) ne vedé s tem, da prenašajo cvetni prah na brazde in izvršujejo toliko važno tujo oprášbo.

Živalce, ki oprašujejo, imajo bistre čute, da laže in si-gurneje zasledujejo cvetje; da se lahko drže na cvetju, imajo na nogah ostre krempljce. Ptički opraševalci imajo rahlo in mehko perje, žuželke pa so vse kosmate, prave žive krtače in živa omelca.

Pa tudi rastline imajo nebroj naprav, ki omogočijo ži-valim opraševanje.

Rastline žužkocvetke se ponašajo z velikimi cveti živih in pestrih barv (tulipani!), da jih že oddaleč zagledajo živali; kadar pa je cvetje drobno, je tesno združeno v klasje (kilovec), mačice (iva, vrba, topol), grozde (češmin), kobule (kumena), glavice (detelja) i. t. d., da se takisto vidi že oddaleč. Na cvetnem vencu se nahajajo često pege, lise, proge, ki kažejo živalci pot do medu in cvetnega prahu.

Skoraj vse razširjajo prijeten vonj, da jih živali lahko ovohajo. Ajdo človek ovoha na 30, lipo na 50, vinsko trto na 300 korakov, žuželke pa vohajo brez dvoma bolj nego človek.

Pri nas ima pretežna večina žužkocvetk pri lepem vre-menu po dnevi odprto cvetje, da ga lahko obiskujejo žuželke, ki letajo okrog po dnevi in pri lepem vremenu. So pa tudi takšne, katerih cvetje je po dnevi zaprto, po noči (pri lepem vremenu) pa široko odprto (svetlin, povešena pokalica), da se napasejo po njem ponočni veščeci, prelci, pedici, sovke, vešče, molji in ponočni hrošči.

Ustnatice, zijalke, metuljnice, vijolice, kukavice in dr. imajo cvet, pri katerem je spodnji del takorekoč jezik, ki moli iz ust. Jeziček je naprava, ki na njo sedajo žuželke in se je držé, ko prihajajo na poset.

Izmed posebnih naprav, ki imajo v mnogih cvetih namen, da včasih na čudovit način omogočijo žuželkam prenašanje cvet-nega prahu na brazde drugih cvetov, naj omenimo samo dve!

Cvet kadulje ima samo dva prašnika in ne štirih, kakor druge ustnatice. Vsak prašnik ima (blizu sredine) paličico, ki dela s prašnikovo nitjo kotni vzvod. Žuželka, sileč in prodi-rajoč v cvetno cevko, zadene na paličico, prašnik jo udari po hrbtu in strosi na njo cvetni prah. (Poizkus s treščico ali

zobotrebnikom!). Dokler je v prašnicah kaj cvetnega prahu, je vrat z brazdo tesno pritisnjen na zgornjo ustno, da se žuželka ne more obdrgniti ob brazdo; ko je pa prah iztrošen, se vrat nagne navzdol, in brazda sname žuželki, ki pride na cvet, nekaj cvetnega prahu: oprasha je izvršena.

Volčje jabolko ali volčja zel je znana plevelka po naših vinogradih. Rastlina ima žolte, precej velike, cevnote, v širok jeziček se končujoče cvete, ki stojé po koncu (mlajši) ali pa so povešeni (starejši). Ako vzdolž prerežemo cev stoječega cveta, zapazimo v cevi mnogo kratkih in tankih dlačic, ki so vse obrnjene proti dnu cveta. Prerez cevi povešenega cveta pa nam kaže, da so dlačice v cevi vele in upadle. Kaj pomeni to? Cvet volčjega jabolka se ne more sam oprasiti, ker so pestič in prašniki tesno med seboj zrastle in brazda prej dozori nego prašniki. Oprasho morajo izvršiti žuželke. Goste, žolte cvete je videti že od daleč. Žuželke, navadno majhne muhe in mušice, prihajajo in posedajo na jeziček, potem gredo v cvetno cev iskat medu, ki ga tu najdejo obilo. Site in napojene, hočejo zopet na beli dan. Pa joj! Na stotine jim štrli ostrih bodic nasproti, ki zapirajo izhod. Ujete so kakor miš v pasti. Prestrašeno letajo v zaporu sem ter tja; pri tem pa oprasha brazdo s prahom, ki so ga prinesle s seboj iz drugega cveta. Kakor hitro pa je oprasha izvršena, začno trositi prašniki cvetni prah, cvet se povesi, bodice zvenejo. Žuželke, ki so bile eden do dva dni zaprte (za toliko časa je tudi hrane v zaporu), odidejo na prosto, navadno popolnoma pokrite s cvetnim prahom.

Po I. Koprivniku.

53. Praprotno seme.

Praprotno seme ima čudno moč o kresu, kadar je najdaljši dan, pa najkrajša noč. Poslušaj, kaj se je nekdaj pripetilo!

Gospodar je imel hlapca. Nekega vročega dne sta kosila ves dan na travniku ter zvečer prišla trudna domov. Po večerji ukaže gospodar hlapcu, naj žene vole na pašo. Hlapec sluša. Ko pride na travnik, sede truden na kamen in

zadremlje. Zbudivši se, ne vidi več volov. Hitro skoči na noge in ju gre iskat. Dolgo je hodil in bil že ves truden, ko na svoje veselje v neki dolinici zapazi vola, ki sta med praprotnjo mirno ležala in prežvekovala. Polahkoma stopi bliže. Ali kako se prestraši, ko zasliši glas starega vola, ki je govoril mlajšemu te-le besede: „Blagor tebi, tovariš, ki boš še dolgo časa živel in si služil dobro klajo pri gospodarju! Jaz bom pa moral že prihodnjo jesen poginiti, in moje meso bodo ljudje pojedli, kakor je že njihova navada.“ Žalosten je to rekel mlajšemu tovarišu, in debela solza se mu je udrla po licu. „Prihodnjo pomlad pa,“ pravi dalje, „boš ti z novim tovarišem oral za repo; ko bode izorali nekoliko brazd na njivi, se bo prikazala izpod brazde velika in strašna kača. Udrla jo bo za gospodarjem, ki bo baš plužil, da bi ga pičila v nogo.“ — „Ali se mu ne bo moglo pomagati?“ popraša mlajši. — „Nihče drug mu ne bo mogel pomagati nego samo hlapec,“ reče nadalje starec. „Ali vstaniva in pojdiva domov, hlapec naju že išče, in gorjé nama, če naju dobi tukaj!“ To izrekši, vstaneta ter gresta proti domu; hlapec pa je šel mirno in pohlevno za njima.

Ko se je približala jesen, je res prodal gospodar starega vola, ki je storil konec v mesnici. Prihodnjo pomlad se je zgodilo vse natanko, kakor je govoril vol na kresni večer. Kača je prilezla izpod brazde ter jo udrla za gospodarjem. Ali hlapec je dobro pazil na njo ter ji z gorjačo stolkel črepinjo. Gospodar, videč, kako čudno ga je hlapec rešil, ga vpraša ves zavzet, odkod je vedel, kaj se bo zgodilo. Ta je pa vse razodel, kako sta se pogovarjala vola. Zakaj je baš takrat razumel vola, tega hlapec ni vedel. Nič ni znal, da se mu je bilo praprotno seme vsulo v škornje; ko bi pa bil to znal, bi ne bil nič razumel.

Narodna bajka.

54. Navadna praprotnica.

Navadna praprotnica je največji mah naših gozdov in močvirij.

Podzemno steblo raste na enem koncu dalje pod zemljo, na drugem pa gniye. Navzdol poganja rjave dlake, korenske kosmatine, navzgor pa do 30 cm visoka, z gostimi, zelenimi listki porastla stebelca. Ob suhem vremenu se listki tesno držé stebila, da je manjša površina, ob vlažnem se pa oddaljujejo od njega.

Iz nekaterih stebelc se vzdigujejo dolge, rdeče ščetine, ki nosijo na vrhu čveterooglato puščico s kapico. Ko odpadeta kapica in pod njo ležeči pokrovec, se pokaže ustni obrob, ki zapira ustje. Ako se ob suhem vremenu vzdignejo ti zobci, vidimo okoli osrednjega stebra semenu podobna zrnca, ki jih imenujemo tros.

Kapica varuje še nerazvito puščico vlage in premočnih solnčnih žarkov. Ko tros dozori, je kapica nepotrebna ter odpade. Prav tako odpade za njim pokrovec. Ob suhem vremenu se zobci, ki zapirajo ustje, nekoliko vzdignejo, veter maje dolge ščetine in raztresa lahki, suhi tros. Vlažnega trosa veter ne more raznašati, zobci tedaj tudi zapró ustje.

Iz trosa se razvija na ugodni podlagi nitasta predkal in na njej brstiči, ki iz njih zraste nova rastlina. Na rastlinah zrastejo zopet na osnovi posebnih plodil trosonosne puščice.

Po močvirjih rastejo blede šotni mahovi, tvoreč goste ruše. Njih spodnji deli ne morejo v vodi ne strohneti in ne segniti, pač pa ogljené ter tako pripravljajo šoto. S svojimi stebli in listi vsrkavajo vodo kakor goba.

Mahovi rastejo po vsej zemlji, ruše pa tvorijo le v zmerem in severnem pasu. Naselijo se po skalah, deblih, zidovih in stebrih. Ako dalje časa ne dežuje, se popolnoma osušé. Čim pa pade nekoliko dežja, takoj zopet oživé in ozelené.

Med mah prinaša veter prah, ki se druži z odmrliimi deli rastline. Vedna vlaga pospešuje preperenje in prhnenje kamenja. Tekom let pripravijo mahovi plodno zemljo za druge, višje rastline. Mahovi so torej z lišaji vred prvi naselniki na golem kamenu in pionirji za druge rastline.

Na močvirnih tleh pa nastane iz odmrlih rastlin šota. Ako zmešamo to s peskom, nastane plodna zemlja, ki so nam jo pripravili mahovi.

Med mahom imajo zavetišče razne žuželke, v njem gnezdijo mnoge ptice. V mah zavijamo krhke stvari, z njim nastiljamo živini.

Na travnikih in njivah je mah nadležen plevel. Tudi sadno drevje moramo čistiti mahú, ker se v njem rade naselijo škodljive žuželke in ker zaradi vlage debela in veje niso nikdar suhe.

Ivan Macher.

55. Užitni gobán ali jur.

Po jesenskem dežju nahajamo po naših gozdih različne glive, ki lezejo iz zemlje. K najnavadnejšim užitnim glivam pripada goban, ki se ceni posebno zaradi prijetnega okusa in ki se pripravlja raznovrstno. Ker ima mnogo beljakovine, je jako redilen, a nekoliko težko prebavljiv.

Goban ima kratek, debel bet, ki nosi močno zbočen klobuk. Zgornja plast klobukova je bela, gosta in pokrita z rjavkasto kožo; spodnjo, ločljivo plast pa sestavljajo ozke, tesno stisnjene cevke, ki se v njih razvijajo trosi. Imenujemo jo plodovnico. V prerezu je vse belo in ne menjava barve. Ako je gliva le nekoliko dni stara, nahajamo v njej vse polno ličink mušice glivarice.

Ako preiščeš prst pod betom, vidiš gosto spolstene, bele niti, ki tvorijo podgobje. To se naseli vedno na gnijočih rastlinskih in živalskih ostankih, posebno na gnijočih drevesnih storih, odkoder dobiva tudi hrano. Nadzemna gliva je torej le nekako plodišče, da razvija trose.

Gobanu podobna, pa jako strupena gliva je vražji goban.

Težko je ločiti užitne glive ali gobe, kakor jim navadno pravimo, od strupenih. Škodljive so tudi užitne gobe, če so že dorastle in so začele gniti. Strupene ali vsaj sumljive gobe so tiste, ki izpreminjajo barve, ako jih prelomiš, ki imajo neprijeten vonj ali okus, ki so preveč sluzaste in ki rastejo po nesnažnih krajih.

Ivan Macher.

56. Rastlinsko življenje.

Dasi je rastlina kakor prikovana na eno in isto mesto, ki ga ne more zapustiti, dasi ne vidi, ne sliši, ne čuti — živi vendar. To njeno življenje se javlja v tem, da se hrani in raste vsled hrane, da se razmnožuje in naposled pogine. Rastlina sprejema iz svoje okolice, nekaj iz zemlje, nekaj iz zraka, tuje snovi váse, jih izpreminja tako, kakor jih potrebuje, ter na ta način razvija in veča svoje telo, to je: rastlina se hrani in raste. Življenje kaže nadalje rastlina v tem, da rodi semena, ki se o svojem času odtrgajo iz krila rastlinske svoje matere ter ob ugodnih zunanjih pogojih začnó samostalno dalje živeti. Ta nova bitja so v nadaljnjem svojem razvoju prave slike in prilike one rastline, od katere izvirajo, in vsa znamenja življenja se ponavljajo na njih v istem redu, kakor so se kazala prej na rastlini materi. Zato pri vsej neizmerni raznovrstnosti vendar opazujemo, da je rastlinstvo okoli nas zmerom eno in isto; isti rodovi, iste vrste se vračajo vsako leto v pomlajeni podobi.

Ali kakor vsaki živi stvari, tako so tudi rastlini škodi dnevi življenja; vsaka mora poginiti, ena prej, druga pozneje, kakor je usojeno kateri. Nekatera rastlina preživi vse dobe življenja v nekoliko dneh, druga potrebuje za to več mesecev, nekatere zopet živé leta in leta, tudi stoletja, nekaterim traja življenje celo tisoč let. V Afriki in drugje po vročih deželah še zdaj bujno rasto in obilno cvetó velikani, katerim botaniki cenijo starost 6000 let. Ti rastlinski Metuzalemi bi bili po takem vrstniki Adamovi. Tudi pri nas se nahajajo častita drevesa, ki bi nam mogla, da znajo govoriti, pripovedovati mnogokaj iz zgodovine našega naroda, o čemer ne poročajo ne stara pisma, ne ljudske pripovedke.

Fran Erjavec.

57. Rastline v pregovoru.

Od mladega drevesca vejico še lahko odčesneš, od starega jo moraš odsekati.

Prepovedan sad ima čudno slast.

Rane rože rade povenó.

Sadje je les, ako ni kruha vmes.

Čim trši je oreh, tem manjše ima jedro.

Tudi iz malega grma izleti velik ptič.

Veliko drevo dolgo raste, a naglo pada.

Vsaka roža ima dračje.

Za časa začne žgati, kar kopriva će postati.

Zrela hruška sama pade.

Visokim smrekam vihar vrhe lomi.

V koprivo ne trešči.

Počasi raste smreka,

kaj hitro se poseka.

Zlato
58. Zlato.

Zlato je najdražja kovina; zlato je kraljica vseh kovin. Izmed vseh kovin se zlato najmanj rado spaja z drugimi tvari-nami. Zato je umevno, da se nahaja v prirodi do malega vselej samorodno.

Zlato je sicer precej razširjeno po svetu, a preobilno ga ni nikjer. Včasih ga najdejo v podobi majhnih pločic ali zrnec v raznem kamenju, a je mnogokrat razdeljeno tako na drobno, da ga niti ne opazi prosto oko; včasih pa se nahaja v drobnih žilah, ki se raztezajo v kamenju na vse strani. Takemu zlatu pravimo rudniško zlato.

Največ zlata se nahaja v nasipinah. Kakor vsako drugo kamenje, razpada in prepereva seveda tudi zlatonosno. Pesek, ki je nastal na ta način, in prod in z njim vred tudi zlato splavlja potem voda v nižave in jih nasiplje v svojih strugah.

Izmed naših domačih rek je plavila nekdanj Drava precej zlatega peska; nekaj ga bo gotovo še tudi zdaj, samo da se ne izplača iskanje. V nasipinah se nahaja zlato v podobi pre-drobnega prahu, zrnec, drobnih luskinic in pločic, tu in tam pa tudi v večjih grudah ali kepah. Tako so na pr. pri Miasku v Uralu (na Ruskem) našli leta 1842. zlato grudo, ki je teh-

talo 36 *kg*. Leta 1857. se je našla v naselbini Viktoriji (v Avstraliji) 51 *kg* težka kepa malone popolnoma čistega zlata, ki je imela vrednost 140.000 K. V isti naselbini so našli leta 1858. grudo, ki so ji dali ime „Welcome Nugget“ (dobrodošla gruda); imela je 83 $\frac{1}{2}$ *kg* in bila vredna 210.000 K. To je največja gruda, kar so jih našli dosle.

Iz ilovice, peska in proda se dobiva zlato z izpiranjem; zato pravimo temu zlatu tudi prano zlato. Na Erdeljskem izpirajo zlato pri Olahpianu; tudi Ren in Dunav (in kakor smo omenili, tudi naša Drava) plavijo zlato. Najznamenitejše zlatopravnice so na Uralu, v Sibiriji, na Altaju (v Aziji), v Kanadi, v Kaliforniji (v severni Ameriki), v južni Ameriki in v Avstraliji.

Jako redki so zlati kristali, ki imajo obliko kock.

Pohlep po zlatu in bogastvu in včasih pač tudi beda in nesreča pri domu je zbudila in še zbuja tudi zdaj v marsikaterem revežu željo, da bi poizkusil svojo srečo ter šel po svetu iskat zlata. Žalibog se je dalo že tudi dokaj Slovencev in Hrvatov premamiti blesku zlata, da so odpotovali v daljne tuje dežele za njim. Veliko je število nesrečnežev, ki so se tako ogoljufali; množina jih je tužno umrla v največji bedi. Tisti pa, ki so bili posebno srečni, so se vrnili v svojo domovino v večjem siromaštvu, nego so bili odšli. Ko bi bilo res tako lahko, na tujem si nakopičiti zlata, kakor trdijo včasih brezvestni sleparji, ali ne mislite, da bi se bilo že davno našlo dosti ljudi, ki bi ga bili pograbili, tako da bi ga nam ne ostalo premnogo?

H. Schreiner.

59. Zlato in jeklo.

„Moje vse!“ zlato je reklo;

„moje vse!“ dejalo jeklo.

„Zvabim vse!“ zlato je reklo;

„zgrabim vse!“ dejalo jeklo.

A. S. Puškin — Mencinger.

60. Kremenjak.

Poleg apnenca in živca se nahaja kremenjak na zemlji v največji množini, bodisi da je sam zase, bodisi da je bistvena zmesina raznega kamenja. Navadni pesek je večinoma zdrobljen kremenjak. Ako pa zveže ta kremenjakova zrna lepilo (glina, apnenec, kremenjak), nastanejo peščenci.

V barvi, prozornosti, zunanji obliki in notranjem slogu kremenjaka vidimo mnogo razločkov. Najprostejša vrsta je kresilnik. V davni, davni prošlosti, ko človek še ni poznal železa, je bil kresilnik jako velike važnosti. Z njim se je tržilo na veliko ter so ga morali često prinašati iz daljnih krajev. Iz njega so narejali igle, nože, sulice in razno drugo orodje. Odkar se je človek upoznal z železom in je izdeloval jeklo, od te dobe mu je kresilnik začel služiti za kresilo. Ni še temu dolgo, da so bile vse puške na kremen. Za kresanje ognja ga rabi še menda danes tu in tam kak star hribovec. Toda novošegni izumki so zdaj izpodrinili kresilnik malone popolnoma.

Ceno imajo dandanes samo še nekatere kristalizovane vrste kremenjaka. Najčistejše vrste so prozorne kakor voda; imenujejo jih „kamena strela“. Dolgo časa so mislili ljudje, da kamena strela ni nič drugega nego led. Grki so ga zato zvali „kristallos“ (= led), a pozneje so besedo kristal pridržali za vse rudnine, ki imajo pravilno obliko. Tudi v našem, slovenskem jeziku se imenujejo kristali včasih „ledci“. Stari Grki so pripisovali kristalizovanim kremenjakom silno moč. „Kdor v roki prinese v hišo kremenjak, njegovim prošnjam se bogovi ne morejo upreti; njegove želje bodo sigurno uslišane.“ Lepa kamena strela se nahaja na Črnem vrhu blizu Polhovega Gradca, v Slivnici, pri Cerknici, okoli Rogateca na Štajerskem i. t. d.

Jako priljubljen dragi kamen je višnjevi ametist, ki ni nič drugega nego vijoličast, kristalizovan kremenjak. Pa tudi kakor vino rumeni citrin, sivkasti ali rjavkasti čadavec, ki je

videti, kakor bi bil okajen, in črni morion služijo brušeni v razne gizdovine.

Poleg imenovanih so različne vrste kremenjaka, na pr. kakor mleko beli mlekovec, rožnordeči roževerc, neprozorna, rdeča ali rjava jašma ali jaspisa, mesnatordeči karneol, pasasti oniks, iz raznobarvnih sosrednjih plasti sestavljeni ahati i. t. d.

Hinko Schreiner.

61. Zrnjak ali granit.

Zrnjak je sestavljen od milijonov kristalov. Kristal se je stisnil k kristalu, in zato niso od zunaj pravilni.

Iz treh rudnin osobito obstoji zrnjak: iz kremenjaka, živca in sljude. Največ je v njem živca, ki je izvečine belkast, sivkast ali rdečkast; po njem je tudi vsa hribina zdaj te, zdaj one barve. Kadar se zrnjak drobi, takrat razpada živce v prst, glino ali ilovico, ki je silno razširjena po ravninah in dolinah. V njej razprostitarajo rastline svoje korenine in iz nje zajemajo deloma svojo hrano. Nastala pa je ponajveč iz živca.

Kremenjak je v zrnjaku steklast in sivkaste barve. Po duplinah zrnjakovih se nahajajo tu in tam krasni, veliki kristalizovani kremenjaki. Kadar se zrnjak na zraku razdrobi, ostane edino kremenjak cel. Voda ga odnese in zbrusi v drobno zrnje in tako pretvori v pesek. Ker je kremenjaka mnogo tudi v drugih hribovinah, zato je največji del peska po rekah in dolinah od kremenjaka.

Tretja rudnina v granitu je sljuda. Vidiš jo kot tanke luske in lističe. Svetlika se kakor srebro ali zlato; zato jo ljudstvo imenuje mačje srebro ali mačje zlato. Najdeš jo skoro v vsakem pesku; na solncu jo vidiš že od daleč zaradi svetlikanja. Sljuda je znana tudi pod imenom rusko steklo. Iz Urala so namreč dobivali velike ploče listaste sljude, ki so jih rabili za šipe na oknih. Dandanes napravljajo iz sljude radi cilindre in senčnike za svetiljke, ker nikoli ne počijo.

Zrnjak je posebno znamenita in na daleč razprostranjena hribina. Kranjska nima granita, v obilju pa ga ima Koroška in nekoliko tudi Štajerska. Pohorja jedro na pr. je od granita.

Zaradi velike trdote ga je težko obdelovati, ali prav zaradi tega je jako rabljiv. Z njim gradimo hiše, obrambne zidove, mostove i. t. d. Kamnoseki izdelujejo iz njega spomenike, stopnice in stebre. Jako se ceni granit tudi za tlakovanje in posipanje cest. Z granitnimi kockami je tlakovan Dunaj, v Ljubljani pa Dunajska cesta.

Po M. Kišpatiču in I. Macherju.

62. Kako kamenje razpada in prhni.

Vzduh in voda delujeta neprestano na kamenato zemeljsko površje ter ga izpreminjata malo po malo. Noben kamen, pa bodi še tako trd, se ne more na veke upirati vzduhu in vodi, ki delata na to, da se kamenje ruši in drobi.

Pri tem delu podpira vodo zlasti mraz. Od mraza zmrzuje voda po skalnih pokah in razah; zmrzujoča voda se namreč nekoliko raztegne, in sila je pri tem tolika, da led razganja skalovje kakor klin leseno klado.

Pa tudi viharji in rastline, ki svoje korenine vrivajo med razpokano skalovje, pomagajo rušiti površno kamenje. Skalovje se razseda, mogočne pečine, dà, cele plasti se odtrgajo od stene in zgrmé nizdolu ter se padajoč razbijejo na manjše kosove. To se godi posebno na strmih obronkih; v stoletjih so se pod njimi često nasule velikanske groblje.

Te ruševine pa ne ostanejo povsod na podanku gor in hribov, s kojih so se odtrgale. Ob nalivih ali spomladi, ko se taja sneg po gorah, pridere voda v silnih hudournikih z višav, pograbi te ruševine in jih vali po strugi dalje. Pri tem pa kameni tarejo drug drugega ter se tako obrusijo in ogladijo. Take oble ali valjaste kamene imenujemo oblice, pločate pa spljake. Čim večji strmec ima voda, tem močnejša je in tem težje kamene peha po svoji strugi. Ko pa ji s strmcem pojema moč, popušča kamenje, in sicer najtežje najprej, zatem lažje in najlažje kamenčke, naposled pa samo droben pesek in melj. Tako nastane ob vodi peščen ali kamenat prod, a večkrat tudi sredi vode gruščarica in poloj. Posebno tam, kjer pridero

reke iz dolin na ravnine, zastane mnogo oblic in peska, in ker vode često menjajo struge, so ravnine včasih na široko nasute s prodom ali gramozom. Vse naše reke, zlasti Soča, Sava, Savina in Drava prinašajo z gor silne množine proda in često zasipljejo polja in senožeti.

Vzduh in voda pa še drugače delujeta na kamenje, zlasti, ako ju pri tem delu podpira vreme; češča izprememba suhote in mokrote, vročine in mraza stori, da se kamen razhreba in razrahlja, rekli bi, da se razveže in raztvarja v majhne drobce ali trohe in te naposled v prah. Pravimo: kamen se je iztrošil ali je sprhnel, tudi: sprstene! je (izpremenil se je v prst). Naša prst črnica, ki jo orjemo in obdelujemo, je nastala tudi od različnega preperelega in prhlega kamenja, a primešanih ji je več ali manj rastlinskih in živalskih gnijočih tvarin.

Kamen začenja razpadati in prhniti na površju, in potem prodira ta izprememba polagoma v njega globino. Nekateri kamen prhni hitro, drugi zopet prav polagoma. Prhlenina ostane včasih na mestu, včasih jo pa voda sproti odnaša in naplavlja drugje. Začetek prhnenja se ovaja navadno s tem, da kamen izpremeni barvo, bodisi da obledi, bodisi da potemni. Steklasto kamenje pa izgubi sijajnost in prozornost (pravimo, da je oslepelo).

Fr. Erjavec.

63. V naravi.

Če ti je srce prepolno velike sreče, obilega veselja ali če te po tovarišiji boli glava in ti bridka prevara gloje srce: ne išči si lajšanja in tolažila pri ljudeh, ki hodevajo vsak le svojo pot, ampak se zateci v krilo mile narave. Ona te kot mati prijazno pozdravi, presrčno objame in se s teboj raduje ali tuguje; v njenem naročju si vesel toliko bolj ali žalosten toliko manj!

Veseli mladenič, tebi škrjanec visoko v zračnih krogih prepeva radostno alelujo! Nežno dekle, slavca zamaknjena pesem ti doni v pozne ure o bledem mesečnem sevu! Ti, ki v človeškem hrupu ne zaslediš dobrodejnega glasu, ki te ne-čimurnost sveta žene v samoto, hiti tja v tihi gozd, pa slušaj

v mračni senci: kako ljubo in čarobno šumlja v košatem vejevju, kako prijazno in vabljivo ti šepeta doli z zračnih vrhov!

Glej, narava nam je velikansko zrcalo! V njenem izpreminjanju gledamo boritev človeškega srca, v njenih podobah čute človeške. Živali nam govoré, ptice pojó pomenljive pesmi, drevesa sklanjajo vejevje v značajne obraze, z vrhov jim skrivnostno šepeče; studenci, potoki razodevajo starodavne zagonetke, a ugibljejo in uganejo jih le modrinjani. Kar leze in grede, kar klije in dije, vse čuti tu z nami.

Človeku je krilo narave pravi dom. Če mora dalje časa pogrešati njenega neomadeževanega obličja, se mu stoži po njem kakor na tujem po ljubem domu. Naravi v naročju se mu dozdeva kakor svoji materi na srcu. Po J. Ogrincu.

C. Iz prirodoslovja.

64. Solnce izvor toplote.

Vse, kar živi, ljubi toploto; najmanjši rastlinici je toplota prav tako potrebna kakor največjemu drevesu; nobena žival ne more biti brez toplote, in tudi človeka mori mraz. Brez toplote ni življenja.

Najznamenitejši darovatelj toplote nam je solnce, tista prekrasna zvezda, ki nam jo je predobrotljivi Stvarnik posadil na sinje nebo, da greje in razsvetljuje zemljo po dnevi. Veliko važnost solнца so slutili že stari narodi; zato so pač nekateri, ko so živeli še v temi poganstva, solncu izkazovali božjo čast.

Zemlja dobiva od solнца neizmerno množino toplote. In vsa ta toplota je le neskončno majhen del toplote, ki jo solnce neprenehoma izžariva v vesoljni svet.

Zemljo obdaja kakih 7 do 9 miriametrov na visoko ozračje ali atmosfera. Solnčna toplota zadene torej prej ozračje, nego pride do trde zemlje. Zategadelj bi lahko mislili, da se segreje najprej zrak in da ta privaja potem toploto na zemljo. Toda temu ni tako, ampak toplota gre skoz zrak,

ne da bi ga kaj segrela, vsaj mnogo ne. Zrak se ima proti toploti tako, kakor steklo proti svetlobi; zrak namreč propušča toploto. Saj je pod razpetim solnčnikom v senci ali sploh, kadar nas naravnost ne zadevajo solnčni žarki, hladneje nego na solncu. Ako bi se najprej segrel zrak, tako da bi dobivali toploto potem od zraka, bi bilo v senci baš tako toplo kakor na solncu.

Kaj se pa zgodi, kadar pride solnčna toplota na zemljo? O tem se poučimo, ako potipamo z roko kamen, ki je ležal dalje časa na solncu. Segrel se je močno, to je: solnčna toplota se je zarinila vanj. Pesek ali kamenite ploče se često tako segrejejo na solncu, da bi ne mogli bosi hoditi po njih. Različna telesa niso enako sposobna za sprejemanje toplote. Črna in hrapava telesa se segrejejo najmočneje. Zategadelj nosimo po leti rajši obleko svetle barve, da se premočno ne segreje. Pesek in hrapava zemlja se segrejeta hitreje nego gladko pečevje i. t. d.

Če se postavimo vročega poletnega dne tik navpičnega zidu, ki ga je dalje časa obsevalo solnce, čutimo toploto, kakor v zimi blizu dobro zakurjene peči. Ta izkušnja nas uči, da zemeljska telesa zopet izpuščajo svojo toploto, ko so se segrela, da toploto izžarivajo; pravimo: telesa se ohlajajo. Nekaj solnčne toplote pa niti ne vhaja v zemeljska telesa, ampak se vrača takoj nazaj v zrak, zadevši ob tla. O tej toploti pravimo, da jo telesa odbijajo. Toplota, ki jo izžarivajo navpični zidovi, je vzrok, da dozoreva sadje ob brajdah prej nego na planem in da rodi trta ob brajdah v takih krajih, kjer na planem rada pozebe po zimi.

Pri odbijanju in izžarivanju se toplota kaj čudno izpreminja; izgubi namreč lastnost, da bi prohajala skoz vlažni zrak; zato se pa segreje zrak sam. Nekaj sličnega opazujemo v svojih stanovališčih. Svetli solnčni žarki gredó lahko skoz steklene ploče naših oken in pridejo tako v sobo. Tukaj pa so zašli tako rekoč v past; v sobi se izpremené toplotni traki tako, da ne morejo skoz steklene ploče zopet ven; torej so ujeti v sobi. Ako se je po poletnem dežju zunaj prijetno

ohladil zrak, ostane v sobah neznosno toplo in soparno, in treba je odpreti okna in vrata, da se izpodi topli zrak iz stanovanjšč.

Solnce torej segreva zemljo, zrak pa dobiva svojo toploto od zemlje. Solnce segreva vselej samo pol zemlje, in sicer tisto polovico, ki je ravno obrnjena proti solncu. In ker se zemlja vrti okrog svoje osi, se menjava to venomer tako, da dobiva v 24 urah vsak kraj (izvzemvši samo kraje blizu tečaja) po leti več, po zimi manj ur solnčno toploto. Tisti kraji na zemlji, ki so vsakikrat obrnjeni od solnea, izžarivajo toploto in se tedaj ohlajajo. To nam deloma razjasnjuje znani pojav, da je za jutra, ko je solnce jedva pričelo zopet segrevati zemljo, hladneje nego opoldne.

Izkušnja nas tudi uči, da je moč solnčnih trakov tem večja, čim više stoji solnce nad nami, čim strmeje torej padajo solnčni žarki na zemljo. Solnce se vsak dan dviga više in više od jutra do poldne ter zopet pada od poldne do zapada, a tudi opoldne ne stoji vsak dan enako visoko. Najviše nad nami stoji solnce o kresu, najnižje o Božiču. O kresu imajo solnčni traki pri nas največjo moč; tedaj pa so tudi dnevi najdaljši, t. j., solnce segreva zemljo po več ur. Baš nasprotno so razmere o Božiču. Iz različnega solnčnega stanja izvirajo v teku leta tiste čudovite izpremembe, ki jim pravimo 4 letni časi: pomlad, poletje, jesen in zima.

H. Schreiner.

65. Solnce.

*O solnce, solnce sveto, čudovito!
Svetilo večno, krasno, ponosito,
spet vzhajaš veličastno pred menoj!
Moleč te, v prah poklekam pred teboj.
Pozdravljam te, veliki dnevni bog!
Kako leskeče zlata se ti krona!
Z visokega nadzemeljskega trona
oziraš zmagoslavno se okrog*

ko gospodar nebeški, vsemogoč!
Boječa skriva pred teboj se noč . . .

Hej, kakšna to je triumfalna pot
okrog svetá! Kaj vidiš vse povsod!
Peneče oceane gledaš sinje,
peščene in razbeljene pustinje;
ravnine vidiš pod seboj široke
in črez planine voziš se visoke . . .

In više, više plavaš nad obzorje
in svete luči neizmerno morje
razliva se iz tebe plameneč,
na vse strani po svetu se bleščeč . . .
Čuj, od veselja uka vsa narava
in vriska ti stotisočglasno „slava!“
O solnce, ti skrivnostni čarovnik,
ti njen spasitelj si in njen vodnik!
In kjer dotakne zemlje tvoj se žar,
na dan prikaže se krasote čar.
Vse skrite nate čakajo kali,
da ogenj tvoj zbudi jih, oplodi.
In kamor sega tvoja moč vsesilna,
porajajo se bitja brezštevila.
Po svetu razpošiljaš luč iz sebe,
a kdo prižgal je, večno solnce, tebe?

Anton Aškerc.

66. Kompas ali busola.

Misli si, da prideš pravkar z izprehoda, pa ti pride nasproti znanec, ki te vpraša: Odkod? Ne boš v zadregi, ako mu boš hotel popisati vso pot, ki si jo prehodil. Povedal mu boš, po kateri poti, po kateri njivi, mimo katerega znamenja ali poedinega drevesa i. t. d. si pobiral svoje korake. Znanec si bode lahko predočil tvojo hojo, ker pozna mesta, ki si mu jih napovedal. Ako pa te vpraša za pot tujec, ki ne pozna okolice, ki ne ve, kje je ta ali ona njiva, ta ali ona vas, kje

stoji kako znamenje i. t. d., mu boš prav težko dopovedal, kod in kam. Še teže pa bi šlo, ko bi imel povedati, na katero stran leži kako bolj oddaljeno mesto. — Zdaj pa si misli mornarja na ladji na neizmernem morju! Nič ne vidi nego neskončno morje pod sabo in velikanski nebeški obok nad sabo. Kje je cesta, ki ga pripelje v namenjeni kraj? Kje je kažipot, ki mu pove, kam mu je jadrati, kam se obrniti? Ni odgovora; vse je tiho, nihče mu ne pove, kako se ravnati, ako sam v svoji glavi ne najde pravega sveta.

Res je, da solnce potuje dan za dnem svojo po večnih zakonih mu odkazano pot od izhoda proti zahodu. Po tej poti bi se lahko ravnali; po njej bi določili strani sveta. Toda ne pozabimo, da solnca ne vidimo vselej in ne povsod. Često je solnce skrito za oblaki, in po noči ga sploh nimamo pred očmi. Na nekaterih krajih ne moremo solnca nikdar zagledati, kakor na pr. v podzemeljskih jamah. Baš ob hudi uri, ko mu je solnce skrito, potrebuje mornar najbolj kažipota, da se ne zaleti ob kak podmorski greben, kjer bi se mu razbila ladja in ga pogreznila v hladni grob širokega morja.

Takšen kažipot so neki poznavali Kitajci že 1110 let pred Kristusovim rojstvom. V tem letu je podaril, kakor se čita, kitajski cesar Čing-Vang tunkinskim in kočinčinskim poslanikom, ki so se bali, da bi ne našli pota nazaj v domovino, pet voz; na teh vozovih so bile postavljene majhne človeške podobe, ki so imele to čudno lastnost, da so kazale z desno roko neprenehoma proti jugu.

Danes pač nihče ne dvoji, da so bile roke omenjenih likov takozvane magnetnice; prosto gibljiva magnetnica ima lastnost, da vselej kaže en konec proti severju, drugi pa proti jugu. A do 13. stoletja niso Evropeci nič znali o tej čudoviti lastnosti magnetnih igel, čeprav jim je bil takrat magnetizem že precej dolgo znan.

Dandanes določajo mornarji strani sveta z orodjem, ki mu pravimo kompas. Iznašel ga je boje Flavio Gioja (reci: Džoja) iz Amalfija v Spodnji Italiji. Zdaj stoprv so se mogli spustiti mornarji dalje na morje; saj jih je kompas zanesljivo

vodil tudi po noči in pri oblačnem nebu; odprl jim je pot v neznane daljave in omogočil, da odkrijejo neznane prekomorske kraje, najprej veliko in bogato Ameriko.

H. Schreiner.

67. Kako se nam je vesti ob hudi uri.

Obča je navada, da ljudje na planem zbeže pred hudo uro pod kako drevo ali v podstrešje kakega poslopja, da bi se zavarovali pred dežjem. Tako ravnanje je napačno, in to napako je že marsikdo poplačal s svojim življenjem. Strela udari najrajša v predmete, ki segajo najbliže do oblakov; zato so drevesa in poslopja sama v največji nevarnosti, da jih zadene strela. Čim višji so taki predmeti, tem večja je nevarnost. Posebno nevarno je tedaj bivati pri stolpih ali pod njimi. V največji nevarnosti pa je tisti, ki zvoní ob hudi uri; kajti zvon, ki je od kovine, torej dober prevodnik elektrike, ter visi visoko v zraku, vabi strelo k sebi. Nadalje pa je tudi vrv, za katero zvoní, ob hudem vremenu vselej nekoliko vlažna in torej kolikor toliko elektrovodna. Tako ima tedaj strela najboljšo in najkrajšo pot naravnost k zvonilecu, ki drži vrv v rokah.

Pa tudi bivanje na popolnoma planem kraju ni varno, ker je ondi človek nemara daleč na okrog najvišji predmet. Najbolje bo tedaj, ako smo ob hudem vremenu na planem, da se držimo blizu, toda ne preblizu dreves ali kakega drugega višjega predmeta.

Često se pravi, da ni smeti urno teči ob hudem vremenu, češ, da sapica, ki nastane vselej, kadar kako telo urno presekava zrak, vleče blisk nase. Toda ta trditev se ne da dokazati, in zato ni verjetno, da bi tekanje ob hudem vremenu bilo nevarno.

Doma naj se ob hudem vremenu urno ugasi ogenj na ognjišču. Dim, v katerem se nahajajo majhni ogljeni kosci, je dober elektrovodnik; dvigajoč se nad dimnikom v zrak, je dim takorekoč visok steber, ki kaže streli pot v hišo. Sploh

pa ob hudem vremenu ni dobro bivati v hiši blizu dimnikov, ki so najvišji deli hiš. Poleg tega so dimniki od znotraj zastrti s sajami (z ogljem), ki so dober elektrovodnik. Izkušnja uči, da udari strela v hišo največkrat skoz dimnik. V hiši in pri hiši se je ob hudem vremenu ogibati vseh reči, ki so od kovin, kakor žlebov, pozlačenih svetilnikov, zrcal (zrcalno steklo je od zadi zastrto z amalgamom od živega srebra in cinka), železnih peči i. t. d. Najboljše branilo proti nevarnostim strele pa je strelo- ali bliskovod, ki ga je izumil Benjamin Franklin (l. 1753.). Malo za njim je izumil strelovod tudi Čeh Prokop Diviš (l. 1754.), ne da bi bil poprej kaj vedel o Franklinovi iznajdbi.

H. Schreiner.

68. Električna luč.

Izmed vseh električnih pojavov nobeden tako ne očara človeka kakor električna luč. Nobena pozemeljska luč se ne more v jakosti meriti z lučjo na oblok, ki jo razširja električna obločnica; celo solnčna svetloba, ki je najmočnejša svetloba, kar jih poznamo, ni več nego dva- ali trikrat močnejša od električne luči. Poleg njene oslepilne jakosti odlikuje električno luč od vseh znanih umetnih izvorov luči tudi njena barva. Plinova luč se vidi mračna in rumenkasta poleg modrobele električne.

Luč električnih žarnic je sicer manj močna, a v mnogem oziru prija njih zlatorumena luč našemu čutu bolj nego luč električnih obločnic.

Žareča električna luč električnih žarnic je po barvi in jakosti nekako podobna plamenu svetilnega plina; odlikuje se pa od njega v tem, da je popolnoma mirna, dočim plinov plamen rad nemirno šviga sem ter tja, kar silno škoduje očem. Žarečo električno luč pa posebno priporoča to, da ne razvija nobene toplote. Ravno toplota gorečega plina je včasih silno nadležna in očem škodljiva, ako moraš delati blizu luči. Zelo koristno je tudi, da se pri žarjenju električnih žarnic ne naredi ogljikova kiselina, kakor pri gorjenju plina in vseh drugih, običajnih razsvetil. Zakaj?

Poudariti moramo tudi, da za požar ni skoro nobene nevarnosti, kjer razsvetljujemo z žarnicami. Žarnice se torej najbolj priporočajo za rabo v zaprtih prostorih.

Električne obločnice dajejo neizmerno močnejšo luč nego žarnice. Z njimi razsvetlujejo velike prostore na planem, na pr. trge in široke ulice po mestih. Pa tudi v zaprtih velikih prostorih, kakor v velikih delavnicah, tvornicah, v rudnikih in podzemeljskih jamah (na pr. v Postojnski jami), v gledališčih i. t. d. rabijo poleg žarnic včasih tudi obločnice.

Zanimivi so poizkusi, z električno lučjo razsvetliti v temni noči železniški tir. Z močnimi električnimi svetilkami spredaj na hlaponu se lahko razsvetli železna cesta 1—2 km daleč, da se vidi na njej vsaka reč kakor po dnevi. Če bodo kdaj na ta način razsvetljevali železne ceste pred vsakim vlakom, se bo zelo zmanjšala nevarnost, da trčita nasproti si vozeča vlaka. Na isti način bodo potem seveda tudi ladje na morju in velikih rekah razsvetljevale svojo pot. Potovanje na morju bo tedaj mnogo varnejše nego je zdaj.

H. Schreiner.

69. O strojih.

„Tega kamena pride vsak funt ($\frac{1}{2}$ kg) na štiri franke“ (blizu 4 K), so rekali Parižani koncem tridesetih let preteklega stoletja, kadar so kazali tujcu Luksorski obelisk, ki je postavljen sredi trga „Konkordia“. In ti 4 franki so bili zgolj prevoznina; zakaj obelisk sam je bil dar, ki ga je bil podaril naša Mehemed Ali kralju Ludoviku Filipu.

Omenjeni obelisk je izsekan iz enega kamena, visok je nekaj črez 20 m, a temeljnica mu je široka blizu 2 m. Njegova teža znaša kakih 250.000 kg; za njegovo prevažanje iz Egipta v Pariz in potem za postavljanje se ni potrošilo nič manj nego 2 milijona frankov. Toliko je stal prevoz enega samega kamena v 19. stoletju, ko je bila uporaba mehaničnih umetnosti že tako dovršena; v starem Egiptu pa so Ptolomejci postavili več sto obeliskov. Luksorski obelisk še daleko ni najvišji, kajti pred cerkvijo Sv. Ivana lateranskega v Rimu stoji eden, ki

so ga prinesli iz Egipta za cesarja Konstancija II.; tega obeliska višina znaša 60 *m*, teža pa 650.000 *kg*.

Največ obeliskov je od 15—30 *m* visokih. Vsak je izsekan iz enega samega kamena; izdelali so jih v kamenolomu in prepeljali od tam, često po več milj daleč, tja, kjer stojé. In mislimo na piramide, izmed katerih ima ena vsebino 3 milijonov *m*³ in po tem takem težo 12.000 milijonov *kg*! Pomislimo dalje, da so sezidane iz kamenov, izmed katerih imajo mnogi po do 100.000 *kg*, in da so morali te gorostasne klade vzdigati do 150 *m* visoko! Kako je bilo mogoče pred več ko 5000 leti postaviti take stavbe? Zdi se, da nam tega ne more pojasniti bodisi še toliko število delavcev in še tako dolga doba.

Zategadelj so mnogi mislili, da so stari Egipčani poznali posebne mehanične znanosti, ki so se od tistega časa poizgubile. Temu pa gotovo ni tako. Mehanični stroji in mehanične priprave, ki so jih rabili stavbeniki piramid, niso druge nego tiste, ki jih poznamo tudi mi, in čudno, bile so baš najprostejše, kar jih je.

Pri gizejskih piramidah se nahajajo še ostanki poševnega nasipa, po katerem so spravljali kamene na 40 *m* visok, skalnat podstavek. Egipčanski stavbeniki so torej porabljali zakone strmine na svojo korist. Nadalje so imeli vrvi, vzdigala (vzvode in škripce), drugega nič.

In vsi ti stroji, s katerimi so že takrat izvrševali tako čudovita dela, se strinjajo nazadnje v enem zakonu, v temeljnem zakonu o vzvodu ali navoru. Raznovrstne uporabe vijakov pa temeljé na zakonu o strmini.

Zakon o ravnotežju vzvoda je spoznal bajé že Arhimed, znamenit učenjak, ki se je rodil 287 let pred Kristusovim rojstvom. O njem pripovedujejo, da je kazal kralju Hieronu neko pripravo, s katero so lahko z enim samim pritiskom roke premaknili veliko ladjo. Ko se je kralj začudil temu čudovitemu učinku, se je baje drznil Arhimed izreči ta-le pomenljivi izrek: „Daj mi stojišče, in vzdigniti hočem zemljo iz njenih tečajev.“

To je vsekakor resnično, da ne moremo proizvesti skoro nobene večje sile, da ne bi rabili vzvoda. Karkoli hočemo storiti, k vsemu rabimo svoje mišice, in te-le delujejo na prstih, na rokah, na nogah, na laktih in na vseh organih kakor sile, ki prijemajo ob vzvodu. In če si ogledamo raznovrstne stroje, od najprostejšega orodja do najbolj zapletenih mašin v različnih tvornicah, se prepričamo, da so ali preprosti vzvodi ali sestavljeni iz vzvodov, škripecev in koles na vretenu, torej iz delov, ki delujejo kakor vzvodi.

Vzvod je prvotni stroj. Vsi drugi stroji so sestavljeni večinoma iz vzvodov. Zakon o vzvodu je temeljni zakon vse mehanike.

Po „Buch der Erfindungen“.

70. Vremensko steklo.

V mnogih hišah visi ob steni tlakomer. Imajo ga za vremenskega preroka. V ta namen ima tlakomer zgoraj proti koncu cevi na deski zaznamenovane črte, pri katerih čitamo od spodaj navzgor besede: „Burja“, „Mnogo dežja“, „Dež ali veter“, „Izpremenljivo vreme“, „Lepo vreme“, „Stalno lepo“ in „Huda suša“. Na te črte gleda opazovalec, želeč zvedeti, kakšno bo vreme. Zategadelj so tlakomeru dali ime „vremensko steklo“.

Odkod pa ve vremensko steklo za bodoče vreme? Koliko se smemo zanašati na njegova prerokovanja?

Vreme se ravna po vetru. Z zrakom, ki ga pripiha veter, nam prihaja toplota in mraz, vlažnost in suša, kakršna je bila tam, odkoder pripiha. Iz južnih krajev prihajajo vetrovi k nam kot jugozapadniki. Ti vetrovi so topli in vlažni; preden pridejo k nam, pihajo črez velika morja in sprejmejo tam še več vlažnosti. Prišedši v naše hladnejše kraje, se shladé ter deloma izpusté svojo vlažnost v podobi oblakov in dežja. Jugozapadniki narejajo tedaj pri nas slabo vreme. Ker pa jugozapadniki prinašajo topel, torej lažji zrak, se zmanjša zračni tlak; živo srebro pade v tlakomerovi cevi. Naopak je z vetrovi, ki prihajajo od severja; ti-le prihajajo k nam kot

severoiztočniki in prinašajo mrzel in suh zrak. Vso pot so veli črez suho zemljo in se zato niso navzeli vlage. Severnoiztočniki nam zato prinašajo jasno in lepo vreme. Mrzli zrak severoiztočnikov je težak in tlači močnejše na živo srebro v tlakomeru; to-le se zato dviga, kadar piše ta veter. Iz tega vidimo, da padanje živega srebra pomeni vobče slabo, dviganje pa lepo vreme.

Važno je, da se vetrovi visoko v zraku izpreminjajo mnogo prej nego na zemlji. Dočim mi nič ne zapazimo o teh izpremembah, je tlakomer tudi za takšne izpremembe jako občutljiv. Padanje ali dviganje srebra nastopi prej, nego zapazimo vetrovne izpremembe, in nam torej zares naprej napoveduje, da se bo izpremenilo vreme. Toda pozabiti ne smemo, da so zakoni, po katerih se izpreminjajo vetrovi, v naših krajih jako zapleteni in nam še do malega neznani. Zato se pač lahko zgodi, da se hipoma izpremenijo zračne razmere in da se vsled tega zaobrne vreme popolnoma drugače, nego nam je prerokovalo vremensko steklo.

H. Schreiner.

71. Vremenska prerokovanja.

1. Prosinec (januar).

*Če prosinca zeló lisica laja, huda zima še potem nastaja.
Prosinec mrzel, da poka, bo sadje jeseni in moka.*

2. Svečan (februar).

*Če na svečnico sneži, se nam vigred že glasi.
Če svečana mačka na solncu leži,
sušca spet rada na peč pribeži.*

*Sveti Matija če ga ni,
led razbija; ga naredi!*

3. Sušec (marec).

*Če na Štirideset mučenikov dan še zmrzuje,
še štirideset mrzlih noči prorokuje.
Suščev prah in kup zlata sta iste vrednosti oba.*

4. Mali traven (april).

Če se ob Jurijevem krokar lahko v žitu skrije,
mlatič jeseni mnogo cepcev razbije.

Če malega travna toplo dežuje, rodovitno leto oznanjuje.

5. Veliki traven (maj).

Če je na sv. Urbana lepo, rado suši se po leti seno.

Če sušec suši, april deži in majnik hladi, kašte, omare in
sode polni.

6. Rožnik (juni).

Če je v dežju vinski cvet, malo teče vina v klet.

Če rožnika solnce pripeka, pohlevno deži,
veliko obeta žita, strdi.

7. Mali srpan (juli).

Če je malega srpana presuhó, ostane grozdje prav drobno.

Če o sveti Marjeti deževalo bo, težko boš spravil pod
streho seno!

8. Veliki srpan (avgust).

V solncu srpana se grozdje mehči, meda polna ajda diši.

Po vremenu sv. Jerneja se rada vsa jesen nareja.

9. Kimavec (september).

Til oblačen, meglen: grda, deževna jesen.

Tila če je jasno, gorko: štiri bo še tedne vedro!

Če zgodaj se selijo ptiči, hudo čutijo zimo o Božiči.

10. Vinotok (oktober).

Če zima s početkom ne piha, rada nam z repom udriha.
Na lužah stržek, blizu je snežek.

Ko žerjav leti na tuje, brž se zima približuje.

11. Listopad (november).

Če mokro zemljo sneg pokrije, bo malo prida za kmetije;
če pa sneg na suha pade tla, mlatič in ženjica se smejeta.

12. Gruden (december).

O Božiču zeleno, o Veliki noči sneženo

Grudna mraz in sneg, bo dosti žita prek in prek.

72. Zrakoplovčeva povest.

Naroda se je nabralo mnogo, da vidi, kako se bom dvignil. Zrakoplov je bil gotov.

Poslovil sem se od svojcev, sedel v ladjico, pregledal, ali so mi vse potrebne stvari na mestu, in vzkliknil: „Pusti!“ Konopce so podrezali, in zrakoplov se je dvigal najprej polagoma, ali v hipu se je zagnal kvišku, da se je zazibala ladjica.

Dol so zaploskali, vikali in mahali s klobuki. Tudi jaz sem mahnil s klobukom, a še ga nisem del na glavo, pa sem bil že tako visoko, da sem komaj razločeval ljudi. Prvi čas mi je bilo strašno, in zona me je obhajala; toda kmalu mi je bilo tako ugodno, da sem pozabil na strah. Zdelo se mi je, da sem car nad vsem mestom in narodom; tako divno mi je bilo v višini.

Kar me obrne veter dvakrat na mestu, in nisem mogel spoznati, letim li ali stojim. Samo po tem sem opažal, da letim kvišku, ker mi je bila slika mesta pod menoj vse manjša in manjša, vse dalja in dalja.

Zapojem, a glas mi je bil tako slab, da sem se začudil in se ga preplašil.

Solnce je stalo še visoko, ali na zapadu je plul oblak in zakril solnce. To mi je bilo neugodno; pogledam na tlakomer — bil sem že 4000 metrov visoko. Kar nekaj zatrepče ob meni — bil je golob, ki sem ga vzel s seboj, da bi ga spustil dol s pismom. Napisal sem na papir, da sem živ in zdrav, ter privezal papirič golobu okoli vrata. Sedel je na robu ladjice in me gledal z rdečkastimi očmi, kakor da bi me prosil, naj ga ne vržem dol — a ni bilo drugače; strašno kriljajoč, poleti po strani dol kakor kamen.

Bil sem 5000 metrov visoko in čutil, da mi je malo zraka; začel sem brže dihati. Potegnil sem za konopec, da bi izpustil plin in se spuščal; toda bodisi da sem oslabil ali se je kaj zlomilo, zaklopec se ni otvoril. Onesvestim se — dihati mi je bilo čim dalje teže in teže. „Ako ne ustavim zrakoplova,“ sem pomislil, „mi počí in propal sem.“ Da bi se uveril, ali se dvigam ali stojim na mestu, sem metal papirčke iz ladjice. Papirčki so kakor kamenje leteli dol; torej sem letel kvišku kakor strela. Z vso silo sem potegnil za konopec — hvala Bogu, zaklopec se je otvoril, nekaj je zažvižgalo! Vrgel sem zopet papirič — papirič je poletal okoli mene, pa se je dvignil. Torej se spuščam! Pod menoj se je razprostirala megla kakor morje — bili so oblaki. Tedaj je zapihal veter, me odnesel nekam, in skoro sem zopet opazil zemljo v solnčnem siju. A to ni bilo naše mesto nego nekake šume in dve modri brazdi — reki. Srce mi je zaigralo od veselja — kar nekaj zašumi kraj mene, in opazim orla.

Kakor kamen sem letel dol; začel sem metati balast, da se vzdržim.

Kmalu sem opazil polja, kraj šume selo in v selu čredo. Čul sem glasove ljudi. Zrakoplov se je spuščal počasi. Opazili so me. Zakličem jim in vržem ože.

Neki deček je prvi zgrabil ože. Privezali so zrakoplov za drevo, in izstopil sem.

Letel sem tri ure. Selo je bilo 250 kilometrov daleč od mojega mesta.

Po hrvatski čitanki.

73. O zvoku.

Vsakdo je pač že često opazoval, kaj se zgodi, ako vržemo kamen v vodo. Okoli torišča, kjer je kamen zadel ob vodo, se naredi veliko število krogovitih valov, ki vedno enakomerno naraščajo in si slede v enakih razdaljah.

Popolnoma slično kakor vodo, razvalovimo lahko tudi zrak, a zračnih valov ne vidimo, ker je zrak popolnoma prozoren. Zaznamo pa jih s sluhom. Vse, kar imenujemo zvok,

ton, zvenk, in vsakojaki šumi in ropoti niso nič drugega nego valovito tresenje zraka. Dočim se pa vodni valovi javljajo samo na površju, se razprostirajo zračni valovi v vsako smer, navzgor, navzdol in nastran. Saj slišimo zvok vselej, naj prihaja od koder si bodi.

Zvok slišimo tudi, ako je zvočilo ločeno od nas z debelim zidom. Saj vemo, da slišimo petje iz sosednje sobe tudi pri zaprtih oknih in vratih. V tem se razlikuje zvok od svetlobe. Od svetiljke, ki gori v sosednji sobi, ne vidimo niti najmanjšega svita, zvok pa prodre skoz vsak zid.

Jako važno je, da se vsi toni, zvenki in šumi v zraku razširjajo z enako hitrostjo. Ako ne bi bilo tako, bi bila vsaka godba nemogoča. Ako bi namreč n. pr. visoki toni prihajali k nam hitreje nego nizki, bi slišali — v polnem orkestru najprej menda gosli in flavto, pozneje šele viole, klarinete, rogove in trombe in še pozneje base, trobente (pozavne), kotle (pavko) i. t. d. Da pri tem ne bi mogli govoriti o harmoniji (soglasju) in melodiji (napevu), je jasno.

Zvok se torej razprostira enako hitro. Kolika pa je ta hitrost? No, to so natanko izmerili; znaša vselej 333 m v 1 sekundi. Šele v 3 sekundah je torej zvok preletel 1 km. Zato vidimo prej, kako se zabliška ali zakadi, in šele precej časa pozneje čujemo pok (topa ali puške). Iz tega vzroka navadno slišimo grmenje dolgo potem, ko smo že videli blisk, ki je pretresel zrak. Iz števila sekund, ki so pretekle med bliskom in gromom, prav lahko izračunaš, kako daleč je nevihta od nas. (Število sekund deli s 3! Količnik ti pove, koliko kilometrov je nevihta od tebe.)

H. Schreiner.

74. Barvnost teles.

Vse, kar vidimo, je v pravem smislu zrealo, od katerega nam odseva večni vir svetlobe. Rdeči jabolčni cvet, vrh ledenika, žareč se v večerni zarji, mili žarek iz materinega očesa, kako nas mičejo s svojo lepoto! In vendar so si vsi le izposodili svojo svetlobo! Ne bili bi vidni tvojemu očesu, ko

bi ne imeli moči, da odbijajo nanje padajoče solnčne trake. Ko bi telesa vsrkala vse svetlobne žarke, ki jih zadevajo, ko bi se ne vračali ti žarki, kako tužen, kako pust bi bil svet! Vsepovsod globoka tema! Samo kadar bi namerili svoje oči proti solncu ali proti zvezdam stalnicam, ako bi slučajno oči srečale blisk, žar severne luči ali žareči plamen, bi občutili tem močnejšo svetlobo. Trohneč kos lesa, ki se sveti v svoji lastni svetlobi, bi nam bil več vreden nego najlepša slika; zakaj onega bi videli, te-le pa ne.

Vsako telo odseva svetlobo, to-le manj, ono-le bolj. Najmanj je odsevajo plini, ki jih zategadelj navadno ne vidimo.

Znani poizkus z optično prizmo, ki je tako preprosto in razširjeno orodje, da se lahko vsak otrok poigra z njim, veseleč se prelivanja barv, nas pouči, da je bela solnčna svetloba sestavljena iz raznih barv. Ako spustimo snopič solnčnih trakov skoz optično prizmo, se razkroji bela svetloba v barvno sliko (spektrum ali šar); v njej razlikujemo po vrsti te-le barve: rdečo, pomarančasto, rumeno, zeleno, svetlo-modro, temnomodro in vijoličasto. Ako moremo belo svetlobo razkrajati v različne sestavine, mora pač biti tudi mogoče, združiti te sestavine v popolnoma belo svetlobo. In to je res tako. Z zbiralno lečo ali pa z obratno postavljeno prizmo se dadó vse prizmatične barve zopet združiti, da nastane bela svetloba. Ako pa ne združimo na omenjeni način vseh različno-barvnih trakov, ne dobimo iz ostalih sestavin bele, ampak kako drugo svetlobo. Ako n. pr. prestrežemo rdeče trake, dadó ostali zeleno barvo. Ta zelena barva je torej mešana iz vseh ostalih trakov razen rdečega. Obratno dadó vsi traki brez zelenega mešano rdečo barvo. Na isti način dobimo iz ostalih trakov brez svetlomodrega pomarančasto barvo; ako prestrežemo vijoličastega, dobimo rumeno barvo in obratno.

Barve teles torej niso nič drugega nego različni vtiski ali dojmi, ki jih napravijo v naših očeh različne sestavine solnčne svetlobe.

H. Schreiner.

75. Modro nebo.

Kako lepo, kako milo je modro nebo, kadar se po dolgem deževju ali po hudi nevihti razpodé črni oblaki! Kako mirno gleda dol na nas in nam polni srce z milim zaupanjem v višjo moč nad nami! Tam gori so nebesa; že ta beseda sama, kako lep in važen pomen ima za pobožno srce!

Kaj pa je ta modri obok? Iz česa je narejen? Narejen je iz tanjše snovi, nego si jo more misliti človek; narejen je iz samih žarkov solnčne svetlobe. Solnčna luč je bela in sestavljena iz tistih barv, ki se nam prikazujejo, kadar se razpenja na nebu mavrica ali božji stolec; iz tistih barv, ki jih vidimo, gledajoč skozi trioglato steklo. Od vseh žarkov, združenih v belo solnčno luč, zrak najbolj odbija ali odseva modre; žarke; zato se nam kaže zrak modro barvan.

En zračni delček ima to lastnost le v majhni meri; zato se vidi zrak brez vse barve, četudi ga je precej vkup. Le tedaj, ako gledamo skoz veliko množino zraka, ga vidimo modrega. Ako gledamo na daljno, daljno goro, moramo gledati skoz veliko množino zraka, in taka množina se kaže že malo modra; zato so videti daljne gore sinje ali modre. Skoz še več zraka pa gre naš pogled, ako gledamo v nebo; tudi tu se nam kaže zrak moder, in ker sega naš vid na vse strani enako daleč, se nam zdi, kakor da bi stali sredi velike polkrogle, ki ima modro lupino, in zrak se nam kaže v podobi modrega oboka.

Nebo ni vedno enako modro; včasih je bolj temno, včasih bolj svetlo, sivo ali belkasto. V zraku je namreč mnogo vodnih soparov, ki imajo lastnost, da odbijajo bele žarke; zato se nam kažejo belkasti. Kadar je tedaj mnogo soparov v zraku, se primeša modri barvi zračnih delčkov bela barva vodnih soparov; nebo je tedaj videti svetlomodro, sinje. Po leti, kadar solnce močno pripeka, tudi voda močno puhti; o takih vročih dneh je nebo vselej bolj belkasto. Prah, ki ga je posebno po leti veliko v zraku, nadalje dim in druge reči so tudi belkaste ali sive in topé modro barvo neba. Zato moremo reči:

Bolj ko je zrak suh in čist, bolj je nebo videti modro. Ako pada dež, se družijo vodni sopari v kapljice; prah, dim in vse druge zraku primešane reči se prijemajo kapljic in padajo na zemljo. Zrak je zaradi tega po dežju bolj suh in bolj čist nego pred dežjem; zato je nebo po močnem dežju vselej tako lepo modro, bolj temno modro nego druge krat. Če pregledamo nebo na vse strani, brž vidimo, da ni povsod enako modro. Nad glavo je veliko temnejše nego na robu obzorja. Kadar gledamo proti robu obzorja, gledamo skoz zrak, ki je blizu zemlje in ima zato največ praha in dima v sebi; zatorej vidimo nebo tam bolj belkasto, nego nam je naravnost nad glavo. Na visoki gori je videti nebo tudi bolj temnomodro, nego v dolini. Čujte, zakaj! Kadar greste na visoko goro, puščate za seboj ves tisti zrak, ki je napolnjen s prahom in dimom, in tudi veliko vodnih soparov ste pustili v nižini; zato je nebo z visoke gore videti bolj čisto. A zaradi tega še ni treba, da je tudi bolj temno; saj je zraka manj, in čim manj je zraka, tem slabša je njegova barva. Treba je pomisliti, da zrak ne sega brez konca in kraja v svetski prostor. Tisti prostor, v katerem ni več zraka, se tudi ne more zdeti moder, ampak je brez vse barve ali je črn. Ako smo na visoki gori, nas loči od tega temnega prostora tanjši zrak; zrak je moder, kar je pa za zrakom, to je temno; zato se nam kaže nebo temnomodro. Čim višja je gora, tem bliže je temnemu prostoru, in nebo je tudi bolj temno. Zrakoplovci vedó povedati, da je visoko gori nebo videti skoro črno.

J. Štefan.

76. Kovine ali kovi.

Zlato, srebro, svinec in železo se kujejo, t. j., s kovanjem in valjanjem se dadó te tvarine raztegniti v tanke liste ali pločevine; zato pravimo, da so kovne; od tega so dobile ime kovine ali kovi.

Ni še tega predolgo, ko so poznavali zares samo kovne kovine. A v novejši dobi so zasledili precejšnje število novih, poprej povsem neznanih tvarin, ki so kovinam v mnogem

oziru podobne in ki jih zaradi tega tudi imenujemo kovine, dasi mnoge niso kovne, ampak nekatere celo krhke.

Vsega vkup poznamo dandanes 45—48 različnih kovin. Nekatere so zelo razširjene, nekatere pa silno redke. Tudi njihove lastnosti so zelo različne. Nekatere so dosegle v obratih in v človeškem gospodarstvu zaradi svojih koristnih lastnosti toliko važnost, da si ne moremo misliti, kako bi izhajali, ko bi jih ne poznali in ne imeli.

Izmed posebnih svojstev, ki so lastna vsem kovinam, udarja menda najbolj v oči njihova sijajnost ali lesk.

Ta sijajnost, ki jo vidimo navadno samo na novo urezanih kovinskih ploskvah, je jako močna in se razlikuje od sijajnosti nekovinskih tvarin. Poleg tega so kovine v debelejših pločah neprozorne. Njihova barva je navadno svetla, kolikor toliko belkasta; samo zlato in baker imata temnejšo barvo.

V toploti so vse kovine taljive. Tališče različnih kovin pa je zelo različno. Dočim je živo srebro o navadni toplini pri nas zmerom tekoče (tali se pri -40°C), se tali svinec pri 334° , srebro pri 1000° , baker pri 1090°C . Tališči zlata in platine pa sta tako visoki, da se jima stopinja niti ne da določiti.

Jako važno je, da se kovine lahko med seboj mešajo ali zlivajo, kadar so raztaljene. Zmesi kovinske imenujemo zlitine. Nekatere zlitine so zato silno važne, ker jim je trdota, barva, sijajnost, taljivost i. t. d. mnogokrat ugodnejša nego poedinim kovinam. Iz tega vzroka so zlitine za marsikatero uporabo pripravnejše nego enostavne kovine.

Največ kovin se rado spaja s kisikom. Ker se mnoge kovine tudi spajajo z žveplom in nekatere tudi z drugimi prvinami, ni čuda, da se malo kovin nahaja samorodnih ali samočistih, to je, malo jih je, da bi ne bile spojene z drugimi prvinami. Ko bi se tudi katera izmed njih nahajala samorodna, bi pa vendar prišla v dotiko s kisikom, z žveplom ali s kako kislino in bi se spojila z njimi. Kovinske spojine, ki se nahajajo v narodi, posebno spojine težkih kovin, imenujemo rude.

Tudi druge lastnosti, ki jih čislamo pri najbolj znanih kovinah, n. pr. razteznost, trdnost in velika težkota so pri nekaterih drugih kovinah prav neznatne.

H. Schreiner.

77. Kako moramo ravnati z gnojem.

Gnoj moramo varovati dvojne izgube; paziti moramo, da ne izgubi gnojnice in v njej raztopljenih snovi in istotako ne plinastih snovi (amoniaka, žveplenega vodika i. t. d.).

Naša skrb za vrednost gnoja se mora začeti v hlevu. Da se gnojnica ne preceja v tla, morajo biti popolnoma nepropustljiva (iz ilovice). Najbolje je, ako se obzidajo z močno žgano opeko ali s cementom. Nadalje je potrebno, da živini dobro nastiljamo (najbolje s slamo). Stelja nima samo namena, da živina leži na suhem; stelja vpija tudi kakor goba gnojnico in plinaste razkrojine.

Ker se gnoj lahko raztvarja, bi kazalo, da bi ga vozili iz hleva kar na polje. A to se iz različnih vzrokov čestokrat ne da storiti. V nekaterih krajih puščajo gnoj v hlevu po pol leta ali po vse leto. To je za gnoj jako dobro; kajti na ta način gnojnica najbolj premoči ves gnoj; živina ga močno stlači, in zategadelj se polagoma raztvarja; nadalje je toplota enakomerna, in nazadnje je v hlevu gnoj zavarovan proti vetru in dežju. Pri takem ravnanju morajo biti hlevi visoki, jasli morajo biti tako napravljene, da se lahko vzvišajo, posebno pa morajo biti v hlevu izvrstna prevetrila, in mora se dobro nastiljati. Ako tega ni, škodujejo plini (ogljikova kislina in amoniak) živini na zdravju.

Zategadelj navadno izkidamo gnoj po en-, dva- ali trikrat na teden iz hleva na gnojišče. Na gnojišču ne smemo v nemar puščati gnoja. Gnojišče imej te-le lastnosti:

1. Tla naj bodo nepropustljiva (iz ilovice, z opeko obzidana ali cementovana).
2. Dno mu bodi na eno stran nekoliko nagnjeno; okoli gnojišča se naj napravi žleb in na najnižjem mestu imej zadosti veliko, nepropustljivo shrambo, kjer se nabiraj gnojnica.

V shrambo se izlivaj prekop, po katerem priteka v njo gnoj-nica iz hleva.

3. Gnojišče bodi, ako je mogoče, na senčno stran dvo-rišča blizu hleva in tako, da se lahko privaja in odvaža. Proti solncu in vetru bodi zavarovano. Ako ne more biti na senčno stran, naj se nasadijo okrog njega lipe ali divji kostanji.

4. Skrbi, da ne pride na gnojišče nobena voda razen zračnih padavin! Osobito moraš kapnico tako napeljati, da se ne steka na gnojišče.

Z gnojem ravnaj tako-le:

1. Pri kidanju razgrni in zravnaj gnoj, kolikor moreš; ako imaš različen gnoj (govejski, konjski, ovčji i. t. d.), ga zmešaj, da bo ves enak.

2. Pazi, da je gnoj vedno vlažen, da se polagoma in pravilno raztvarja. Zatorej ga polivaj z gnojnico.

3. Da se gnoj prehitro ne razkraja, je koristno, da se močno stlači. To opravi najbolj drobnica, ako jo spuščaš nanj, da ga pohodi.

4. Ne smeš nakidati gnoja više nego 1'5 *m* na visoko. Ob straneh ga pokrij z blatom iz zemlje in gnojnice, da zrak in veter ne moreta vanj.

5. Da se s hlapenjem ne izgubi preveč rastlinskega hrani-va, potrosi gnoj včasih s prstjo, s šoto ali z malcem. V gnoj-nico pa je dobro priliti solne ali žveplene kisline, ki se radi spajata z amoniakom.

Na polju je najbolje, ako se gnoj takoj enakomerno raztrosi. Grajati moramo navado, da se pušča gnoj v večjih ali manjših kupih dalje časa na polju. Na ta način se gnoj hitro raztvarja, in mnogo najboljših tvarin uhaja v zrak. Ako pa pride dež, izpere obilno gnojilnih tvarin in se z njimi cedi v zemljo. Na tistih mestih je tedaj zemlja presilno pognojena, na druga mesta pa pride izpran, malo vreden gnoj.

Poleg hlevskega gnoja rabimo različna druga gnojila, n. pr. gnojnico, človeške izločke in osobito takozvani mešani gnoj.

Omenjena gnojila ne koristijo samo s tem, da privražajo zemlji rastlinskih hraniv; posebne važnosti so tudi zaradi tega, ker zrahljavajo težko zemljo, prerahli peščeni zemlji pa dajejo večjo zveznost.

H. Schreiner.

78. Prirodni pojavi in prirodni zakoni.

Krog sebe in nad seboj gledamo in spoznavamo sto in sto reči ali „teles“. Solnce, mesec, zvezde, živali, rastline, kamenje in stotere druge stvari, ki nas obdajajo, so telesa.

Telesa niso vselej enaka, temveč se izpreminjajo. Izpreminja se že narava sama v svoji celoti; zaporedoma se vrste pomlad, poletje, jesen in zima. Nebo je včasih vedro in jasno, a zdajci se prikažejo oblaki, prihaja jih več in več in kmalu je nebo zakrito s sivim zastorom. Iz oblakov prihaja včasih blagotvorna kapljica dežja in

„sreča se spušča na sleherno stvar,
kadar zaliva nebeški vrtnar,“

kakor poje naš pesnik; toda iz istega oblaka prihaja tudi gorje:

„Vihar strašan
črez drn in strn grmé prihruje,
ledeno zrnje v setve vsuje
oblak temán —

Končan je cvet in sad obran, gorjé!“

In poglejmo samo malo v naše gospodarstvo! Ni li vse, kar ugledamo, podvrženo neprestanim izpremembam? Svetlo lesketajoči lemež izgubi v vlažnem prostoru, če ga ne rabimo, svoj blesk — prime se ga rja; drva zgoré na ognjišču, ako zanetimo, voda se segreje v loncu in zavré sčasoma, ako jo pristaviš k ognju; kuhinjska sol se raztopi v vodi i. t. d.

Menjanje letnih časov, dež, toča, rjavenje železa, segretje in vretje vode, raztopljenje soli v vodi, to je nekaj izprememb, ki jih opazujemo na telesih.

Vsako izpremembo teles imenujemo prirodni pojav.

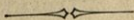
Kdor količkaj pazljivo opazuje pojave, se lahko prepriča, da se ne godé kar tako brez vsakega vzroka. Strela ne udari kar z jasnega; brez oblakov ni strele. Sneg in led se talita v toploti; sama od sebe se ne vnamejo drva i. t. d. Pri vsaki izpremambi vprašamo tedaj po vzroku, zakaj ni pojava brez vzroka. Vzroki so često drugi pojavi, ki imajo za vzroke zopet druge pojave i. t. d. Včasih nahajamo celo vrsto pojavov, ki so zaporedoma odvisni drug od drugega, eden je vzrok drugemu. Končne vzroke prikazni, ki jih ne doznavamo s čutili, imenujemo sile.

Poglejmo si navadno visečo uro! Na uri se vrtita kazalca enakomerno okrog osi ter nam napovedujeta dnevni čas. Kazalca se premikata, ker se premika os, na katero sta nataknjena; to os pa goni zobato kolo, in v to kolo sega zopet drugo kolo, za to drugo kolo prijema tretje i. t. d. Vrtenje enega kolesa je vzrok, da se vrti drugo, le eno kolo, in sicer poslednje ima ob vreteno navito vrvico, ki nosi utež. Vzrok vrtenju zadnjega kolesa je torej utež, ki vleče za vrvico navzdol. „Zakaj pa poteza utež navzdol?“ Nekaj jo vleče navzdol; hoče tako rekoč pasti na tla. In zares, utež bi padla na tla, ko bi ne bila privezana za vrvico.

Kaj pa jo vleče navzdol? Vsako telo pade na zemljo, če ga ne držimo ali ga ne ovira nič drugega; zato si moramo misliti, da vleče zemlja telesa nase. Med zemljo in drugimi telesi je torej neka privlačnost, ki jo imenujemo težnost. Težnost je tista sila, ki povzroči padanje.

Dasi s čutili ne moremo zaznavati sil, pa vendar moremo spoznati, kako delujejo. Natančno opazovanje pojavov nas uči, da delajo sile po pravilih ali zakonih. Ta pravila imenujemo prirodne zakone.

H. Schreiner.



IV.

Iz preteklih časov.

1. Začetki krščanstva v naši očetnjavi.

Z Jutrovega se je razširjala krščanska vera proti zapadu. Željno so se je oklenili poganski modrijani in omikanci, ki jim je bila že davno zamrla vera v njih bronaste in kamenene bogove, ki pa so zaman iskali tolažbe in pravega spoznanja v posvetni modrosti; a strastno so se oklenile krščanstva tudi vse nebrojne množice siromakov, ki jih je bila poganska vera in postava uklenila v suženjske verige, ki so bili po rimskem zakonu brezpravni kakor živina in ki so z njimi ravnali rimski gospodarji tudi kakor z živino. Vsem tem bednim zatirancem je obetala vera Kristusova, vera bratoljubja, rešitev iz neznosnih spon; saj je učila, da smo vsi enaki in enakopravni pred Bogom, ker smo vsi ustvarjeni po božji podobi in smo vsi bratje v Kristusu, saj je učila, da vsi lahko dosežemo večno življenje.

Tudi po naših pokrajinah se je še za rimskega svetovladja brzo razširila sveta vera; sv. Marko sam je posvetil za prvega škofa oglejskega svojega učenca, sv. Mohorja, in le-ta in pa njegov diakon sv. Fortunat sta potem oznanjevala evangelij med tedanjimi prebivalci naše domovine. Oglejski škofje (patriarhi) so bili posle za papežem najimenitnejši.

Toda poganstvo se ni hotelo izlepa umakniti novi veri, nego se ji je upiralo dolgo, dolgo časa — skoro tristo let — in v tem dolgem boju je žrtvovalo brez števila mučencev življenje in prelilo kri za Zveličarja. Tudi v naših krajih je tačas mnogo kristjanov doseglo mučeniški venec, med njimi celjski škof Maksimilijan, ptujski škof Viktorin, siški škof

Kvirin, a za cesarja Dioklecijana so najvrlejši delavci v srem-skih kamenolomih umrli za mučeniško smrtjo. Stoprv Konstantin Veliki, ki mu je bila mati Jelena v srcu zanetila iskro krščanske ljubezni — sv. Jeleno časté posebno po Dalmaciji — je proglasil krščanstvo za državno vero; on je bil tudi prvi cesar, ki se je dal krstiti (na smrtni postelji); umrl je v beli obleki novokrščenca.

Odsle se je krščanstvo hitro razširjalo; mnogo novih cerkva se je zgradilo in tudi mnogo poganskih svetišč preobrazilo v cerkve; že 60 let po Konstantinovi smrti je dal cesar Teodozij zatvoriti poganska svetišča, proročišča in poganske šole ter je ob smrtni kazni prepovedal pogansko bogoslužje. Križ je bil zmagal!

Toda motil bi se, kdor bi mislil, da so bili v tem času po naših krajih že vsi ljudje kristjani; stara izkušnja uči, da se primejo novih misli, šeg i. t. d. najrajši in najprej omikanci, prebivalci mest; seljaki so konservativni in se trdno držé starih navad in običajev. Tudi vero Kristusovo so sprejeli najprej po mestih, na kmetih pa so še dolgo častili stare malike; zato so meščani začeli malikovalce kar naravnost nazivati „pogane“, t. j., seljake (lat. pagus = selski predel).

Josip Apih.

2. Domače življenje starih Germanov.

Germani niso imeli niti mest niti vasi, ampak vsak gospodar je z družino živel sredi svoje kmetije v leseni hiši. Živel so preprosto in pošteno, izvečine ob živinoreji, pa nekoliko tudi ob poljedelstvu.

Toda moški se niso dosti bavili z domačim gospodarstvom; prepuščali so ga popolnoma svojim ženam. Na polju so delali sužniki, ki so opravljali tudi živino, žene pa so tkale doma ter z otroki preskrbovale vse, česar je bilo treba pri hiši. Otroke so vzgajali strogo ter jih utrdili že od mladih nog tako, da so lahko prenašali hudo zimo in vse druge nadloge. Sužnikov niso zaničevali in zatirali, temveč so lepo ravnali z njimi, in domači sinovi so se z njih deco družili kakor

z enakorodnimi tovariši. Kadar ni bilo vojne in ljudskih zborov, so hodili moški na lov, ki jim je bil najljubša zabava. Doma so pa po cele dneve ležali za ognjiščem na medvedovih kožah. Večkrat so se sosedje zbrali, zdaj na eni, zdaj na drugi kmetiji ter do pozne noči pili pivo, prepevali junaške pesmi ali pa se posvetovali o raznih občinskih potrebah. Včasih so se pa tudi opijanili in prepirali, da je bilo krvavih glav. Neizrečeno radi so igrali kocke, in marsikateri ni preje nehal, dokler ni zaigral vsega svojega premoženja. Potnike so sprejemali gostoljubno ter jih gostili z vsem, kar so imeli; a kadar jim je zmanjkalo jedi in pijače, so jih povedli k sosedu, kjer so se vsi skupaj začeli iznova gostiti.

V zakon so si jemali eno ženo in jo jako spoštovali. Sploh hvalijo nekdanje Nemce, da so živeli preprosto ter da so bili zvesti in pošteni. Stasa so bili velikega in močnega, lase so imeli svetle, plave, a oči modre. Moški so nosili hlače in ozke telovnike, ogrinjali pa so si plašč ali kožuh. Ženske so imele belo platneno krilo, ki je bilo obrobjeno s škrlatom.

Navadne jedi so bile: meso, kruh, mleko, sočivje, sadje in sir. Iz ječmena so si napravljali neko pivo in vanje nameshali včasih medu. Mladeničem je bila najmilejša zabava, skakati in plesati črez nasajene meče in sulice; in bili so pri tem tako okretni, da se je malokdaj kdo ranil.

Vobče so stari Nemci živeli preprosto kakor sploh narodi, ki niso več divjaki, pa vendar še ne poznajo razkošnosti.

Josip Apih.

3. Karel Veliki.

Karel Veliki spada med najimenitnejše može, kar jih omenja zgodovina; v vsem srednjem veku ni bilo niti mogočnejšega niti slavnjejšega vladarja. Dokler je živel, ga je slušala skoro vsa Evropa. Ljudske pravljice so ga ohranile v lepem spominu ter ga slavé kot krščanskega junaka, pred katerim so se tresli pogani in mohamedanci. Slovani še danes vsakega kralja nazivajo z njegovim imenom; kajti be-

seda „kralj“ je postala iz lastnega imena „Karel“. Najbolj ga odlikuje katoliška cerkev, ki ga je prištela svetnikom.

Karel je bil velike postave; 7 črevljev je bil visok in tako močan, da je mogel vzdigniti tudi oboroženega moža. Vojna in lov sta mu bila najljubša zabava; s tem se je tako utrdil, da je izlahka kljuboval mrazu in vročini. Vedno se je vedel častitljivo, da je vsakdo v njem takoj spoznal kralja. Svoje otroke je vzgajal ostro ter jim preskrbel najboljšega učitelja tedanjega časa, učenega Alkuina. Ko so njegove hčere predle doma pri materi in opravljale druga dela, so morali sinovi z njim hoditi na lov in na vojno. Sploh je Karel živel jako trezno in je le ob posebnih, nenavadnih prilikah oblekel svečano, kraljevo opravo ter dal prirediti velike gosti. Dasi mogočen in slaven ter preobložen s premnogimi državnimi opravili, je vendar gledal, da je čim češče mogel biti sam s svojimi otroki, ki jih je ljubil neizmerno.

Velik je Karel zlasti zaradi svojih zmagovitih vojen. Le malo let njegovega vladanja je preteklo brez njih.

Zlasti zvest zaščitnik je bil cerkvi ter ji je uspešno pomagal, širiti pravo vero. Zato ga je pa tudi sam papež o Božiču l. 800. venčal s krono rimskih cesarjev. Ko je Karel klečé molil v cerkvi, odet s škrlatastim plaščem, je pristopil papež Leon III. ter mu potisnil cesarsko krono na glavo, proseč Boga, naj varuje „rimskega cesarja“; ves narod je navdušeno pozdravljal „od Boga izvoljenega cesarja“, nadejaje se, da bode neodoljivi Karel obnovil moč in slavo nekdanjega rimskega cesarstva.

Zaslужil pa si je Karel častni priimek Velikega tudi po modrih zakonih, ki jih je dal premnogim svojim deželam, tako različnim po narodnosti in šegah.

Največjo slavo si je pridobil s tem, da je skrbel za omiko svojega naroda. V vsaki župniji bi morala biti šola; pri stolnih in samostanskih cerkvah pa je skrbni kralj ustanovil višje šole, kjer so se pobožni mladeniči pripravljali za svečeniški stan. Po vseh malih in velikih šolah so duhovniki po dovršenih cerkvenih opravilih sami poučevali brez kakega posebnega

plačila. Sam Karel Veliki se je učil ves čas svojega življenja in brž ko je vedel za takega učenega moža, ga je gotovo pozval k sebi na dvor.

Razen tega je Karel Veliki mnogo storil tudi za prospeh poljedelstva, obrtnosti in trgovine. On sam je bil jako dober gospodar; po vsem cesarstvu ni bilo lepših in bolje obdelanih kmetij, nego so bila njegova posestva. Vsaka graščina mu je bila natanko znana, za vsako je izdelal gospodarski načrt, koliko naj ima delavcev, kaj naj izdelujejo, kaj naj sejejo, koliko naj redé govedi, konj, prašičev, kur, panjev i. t. d., koliko te in one stvari naj vsak oskrbnik pošlje v določenih rokih cesarskemu dvoru. Ker je on gospodaril tako umno, ga je posnemala tudi druga gospoda, in tako se je izboljšalo gospodarstvo po vsej državi.

Josip Apih.

4. Slovanska zadruga, pleme in narod.

Še dandanes se nahajajo pri Hrvatih zadruge; v zadrukah so živeli nekdanj pač vsi Slovani, t. j., združene so bile vse družine, kar jih je bilo ene krvi, vsi ljudje, ki so pomnili, da so njih predniki imeli enega ter istega očeta. Kjer so zadruge, tam ostajajo vsi sinovi in njih potomci v istem domu; torej bivajo roditelji, sinovi, vnuki in pravnuki s svojimi ženami skupaj. V zadruzi nima nihče svoje posebne imovine, ampak zemljišča in poslopja, živina in vse hišno in gospodarsko orodje, sploh vse premično in nepremično imetje je skupna lastnina vseh zadružnikov. Vsi živé skupaj, vsi delajo skupaj, drug za drugega, vsak za vse; vsi odrastli imajo enake pravice, a po otroško se mora pokoriti sin očetu do svoje ženitve. Kadar je hiša pretesna, dozidajo tik nje drugo in tretjo; večkrat se je pripetilo, da se je družina tako pomnožila, da je več nego sto sorodnikov bivalo na istem združenem domu. Ubožcev med starimi Slovani ni bilo: kajti zadruga je oskrbela vsakega, ki je hotel delati, z vsem, kar mu je bilo potrebno; preskrbovala je zadruga tudi bolnike in vsakega, ki ga je zadela nesreča. Kdor se pa ni po-

koril zadrugi ali ji je delal kvar in sramoto, tega so izobčili, da se je moral odsle klatiti brez doma in sorodnikov. Izključenje iz zadruge je bila torej strašna kazen.

Vsa zadruga je imela svojega glavarja ali starejšino, ki so mu ponekod rekali vladika, drugod gospodar ali gazda in zopet drugod knez ali kmet. V začetku je bil nastarejši oče obenem tudi starejšina; po njegovi smrti pa so si vsi moški zadružniki izvolili novega gospodarja, in sicer tistega, ki se jim je zdel najzmožnejši, če tudi ni bil najstarejši. Tudi žene so mogle postati starejšine; to kaže, da Slovani niso imeli žene za sužnico. Starejšina je varoval zadružne svetinje, daroval bogovom žrtve, določal vsakemu zadrugarju njegovo opravilo, skrbel za domače potrebe ter sploh vodil gospodarstvo. Vsi zadrugarji so ga morali slušati in spoštovati. Pokojnim starejšinam so v zadrugi vedno čuvali dober spomin ter spoštovali njih podobe kakor kake svetinje. Ščasoma so umrle gospodarje celo oboževali ter jih čistili kot hišne varihe.

Vsi udje iste zadruge so se imenovali po svojem prvem gospodarju. Če je bilo temu ime Peter, so se zvali njegovi zadružniki in nasledniki Petroviči, če je bil Marko, so se zvali Markoviči i. t. d. Iz zadruge se je malo po malo razrastla vas ali selo, ki se je tudi zvalo po prvem zadružnem očetu. Mnogo vasi in celo mest je po slovanskih krajih do današnjega dne ohranilo nekdanja zadružna imena, n. pr. na Hrvatskem Vinkovci, Andrijeveci, Vidovci, Ivanovci — kraji, ki so postali iz starih zadrug, kojih prvi gospodar se je imenoval Vinko, Andrej (Andrija), Ivan.

Kadar se je kaka zadruga tako pomnožila, da nje člani niso mogli več ostati skupaj, tedaj se je ločilo od stare družine nekoliko zadrugarjev; izselili so se v kak bližnji kraj in tam ustanovili novo zadrugo. S staro zadrugo pa so ostali člani nove zadruge vedno v prijateljstvu, v svesti si skupnega rodbinstva; stara zadruga je bila torej zvezana z novimi zadrugami, in tako zvezo vseh zadrug ali vasi, ki so se razrastle iz one prvotne zadruge, so zvali župo; vsi župljani,

ki so bili potomci enega in istega pradedu, so tvorili skupaj pleme. Starejšine vseh zadrug iste župe so se pogosto shajali, se skupno posvetovali o potrebah celega plemena in si volili vrhovnega glavarja ali župana. Župana so volili najrajši iz prvotne zadruge; nje družine so imele namreč večji ugled, in iz takih odličnih rodbin je postala gospoda ali plemstvo. V nekaterih krajih so plemenitaše nazivali lehe, drugod zopet žlahto ali boljare, vlasteline, plemiče, pane ali zemane (= zemljane).

Pleme se je izprva zvalo tako kakor njegova najstarejša zadruga, namreč po začetniku ali pradedu. Sčasoma pa so dobivala plemena tudi ime po rekah ali gorah, ob katerih so bivala; ob reki Moravi n. pr. je bivalo pleme Moravanov, za goro Hum pa so bivali Zahumljani.

Vsako pleme je imelo svoj župni grad, kjer je hranilo svoje dragocenosti; ker je bil utrjen, so se zatekali o vojnem času vanj vsi oni, ki se niso mogli sami ubraniti sovražnikov. Gradove so najrajši utrjevali na strmih brdih ali sredi vode ali močvirja ter jih obdajali z močnim lesenim plotom kakor gradišča. Toda tudi sejme in verske svetkovine so prirejali v gradovih.

Včasih so se cela plemena preselila v drugo deželo, in to zlasti tedaj, kadar se je bilo katero pleme tako pomnožilo, da ni imelo dosti polja, ali pa, če kraj ni bil več varen sovražnih napadov. Vodje izseljencev so vzeli s seboj podobe pokojnih starejšin ter se pred odhodom iz domovine priporočili bogovom. Prišedši v novo naselbino, so dali vodam in goram ista imena, kakor so bila navadna v njih starem domovju. Zato nahajaš še dandanes po vseh slovanskih deželah, bodisi na severju ali na jugu, gore, reke in kraje z istimi imeni. Kjerkoli stanujejo Slovani, tam je gotovo tudi katera Bistrica, kako Zagorje, Trnovo, Krakovo, Cetina, Krka, Morava, Holm (Hum), Poljane i. t. d. To je tudi vzrok, da so se izgubila mnoga nekdanja stara imena iz rimske in predrim-ske dobe tam, kjer so se naselili Slovani.

Dolgo niso imeli Slovani večjih držav nego samo posamezne župe; a ker je imela vsaka župa le malo moči, niso mogli Slovani doseči one vojne slave in politične veljave kakor sosednji narodi. Toda sila jih je izmodrila in izprevideli so, da jim je treba združitve, ker le več združenih žup more odoleti nasprotniku; tako so se često manjše župe prostovoljno strnile z večjimi župami. Včasih pa so se slabejše hote ali nehote pokorile sili močnejših. Kakor je iz zadrug zrastlo pleme, tako je iz zedinjenih plemen zrastel narod. Združena plemena, ki so se skupno bojevala, pa so si za čas vojne izvolila velikega kneza ali velikega župana.

Po J. Staretu.

5. Boj pri Ajdovskem gradu.

*Valjhun, sin Kajtimara, boj krvavi
že dolgo bije za krščansko vero.
Z Avreljem Droh se več mu v bran ne stavi.*

*Končano njuno je in marsiktero
življenje; kri, po Kranji, Korotani
prelita, napolnila bi jezero.*

*Gnijó po polju, v bojih pokončani,
trum srčni vojvodi in njih vojščaki.
Sam Črtomir se z majhnim tropom brani.*

*Bojuje se najmlajši med junaki
za vero staršev, lepo bog'njo Živo,
za Črte, za bogove nad oblaki.*

*On z njimi, ki še trdijo vero krivo,
beži tja v Bohinj, v Bistriško dolino,
v trdnjavo, zidano na skalo sivo.*

*Še dan današnji vidiš razvalino,
ki Ajdovski se Gradec imenuje;
v njej gledaš Črtomirovo lastnino.*

Devetkrat večja množica jih obsuje
in zveste straže krog in krog postavi,
odvzame up jim vse pomoči tuje.

Visóke odre tamkaj si napravi,
zidovje podkopuje, vrata seka;
ne polasti se njih, ki so v trdnjavi.

Šest mesecev moči tla krvava reka:
Slovenec že mori Slovenca, brata —
kakó strašná slepota je človeka!

Ko niso meč, sekira in lopata
jih mogle, lakota nepremagljiva
preti odpreti grada trdna vrata.

Dalj Črtomir jim reve ne zakriva,
besede te tovaršem reče zbranim:
„Ne meč, pregnala bo nas sreča kriva!

Le malo vam jedila, bratje, hranim.
Branili smo se dolgo brez podpore;
kdor hoče se podati, mu ne branim!

Kdor hoče vas dočakat' temne zore,
neproste dni živet', nočém enake —
ne branim mu, al' jutra čakat' more!

S sebjó pa vabim druge vas junake,
vas, katerih rama se ukloniti noče.
Temná je noč, in stresa grom oblake;
sovražnik se podal bo v svoje kočé.
Le majhen prostor tja je do goščave;
to noč nam jo doseči je mogoče.

Največ svetá otrokom sliši Slave!
Tja bomo našli pot, kjer nje sinovi
si prosto volijo vero in postave.

Ak' pa naklonijo nam smrt bogovi —
manj strašna noč je v črne zemlje krili,
ko so pod svetlim solncem sužni dnovi!“

*Ne zapusti nobeden ga v tej sili,
molče orožje svoje vsak si vzame,
strahljivca v celem ni imel števili!*

*Al' komaj vrata so odprta, vname
se strašen boj, ne boj, mesarsko klanje:
Valjhun tam s celo jih močjó objame.*

*Tud' on se je zanesel na njih spanje,
prelesti mislil je ozidje grada
in ponevedoma planiti nanje.*

*Ko svojo moč najbolj rihar razklada,
okrog vrat straža na pomoč zavpije
in vstane šum, da mož za možem pada.*

*Ko se neurnik o povodnji ulije,
iz hriba strmega v doline plane,
z deročimi valóvi vse ovije,*

*kar se mu zoperstavi, se ne ugame
in ne počije prej, da jez omaga:
tak vrže se Valjhun na nekristjane.*

*Ne jenja prej, doklér ni zadnja sraga
krvi prelita, dokler njih kdo sope,
ki jim bilá je vera črez vse draga.*

*Ko zor zasije na mrličev trope,
ležé, k' ob ajde žetvi al' pšenice
po njivah tam ležé snopovja kope.*

*Leži kristjanov več od polovice.
Med njimi, ki so padli za malike,
Valjhun zastonj tam išče mlado lice
njegá, ki kriv moritve je velike.*

France Prešeren.

6. Madžari.

Madžari so sorodniki Hunov in Obrov; kakor ta dva naroda, so prišli tudi oni iz Azije v Evropo ter se

klatili po ruskih planjavah ob Dnjepru, ne da bi imeli stalna selišča. Zemlje niso obdelovali, pač pa so pitomili konje in govedo in zlasti ribarili ter lovili zveri. Prebivali so v šatorih, po zimi pa v kočah, spletenih iz bičja. Stasa so bili nizkega in lica oblega; glavo so imeli tako ostrizeno, da jim je ostalo na temenu las za tri dolge kite. Bili so še neznano divji; jedli so sirovo meso ter pili kri. Jahači so bili izvrstni; znali so dobro streljati puščice na sovražnika, tudi če je konj najhitreje dirjal. Usmiljenja niso poznali ter niso prizanesli nobenemu sovražniku.

Najprej so se polastili Madžari Vzhodne krajine do Aniže; potem pa so napadali sosednje nemške dežele, posebno vojvodino bavarsko in sasko. Najčese so prodirali ob Dunavu, toda plenili so tudi po naših krajih; l. 902. so napadli Oglej, l. 911. so razdejali samostan Sv. Ivana pri Devinu ter so zahajali celo v Italijo.

Prihruli so, ko si se jih najmanj nadejal, a ko so opravili krvavi svoj posel, so se drevili zopet dalje kakor pošast, ki je ni moči prijeti. Krvavo so porazili Bavarce, ki so se jim postavili v bran. Z nepopisnim hrupom so napadali nasprotnika in ako se jim ni takoj umaknil iz strahu, so hipoma obrnili konje, kakor da bi bežali. Toda gorje nasprotniku, ki je zdaj menil, da jih je že zmagal! Kakor strela so se obrnili ter od vseh strani napadli osuplega nasprotnika in ga uničili. Zato so Madžare naposled smatrali za nepremagljive ter mislili, da jim pomaga sam pekel, njih oče.

Josip Apih.

7. Viteška vzgoja.

V srednjem veku ga poleg duhovniškega ni bilo stanu, ki bi bil tako imeniten, kakor je bil stan viteški; k viteškemu stanu so šteli naposled vse plemstvo. Vitez je znal sukati orožje v boju; orožje in boj pa sta imela ta čas prvo besedo.

Viteštvo je postalo nazadnje dostojanstvo, za katero se je moral plemič nalašč izučiti.

Zategadelj so pošiljali vitezi sinove navadno že po sedmem letu na dvor kakega kneza ali pa na grad kakega prijatelja, ki je bil na glasu odličnega viteza. Tu je bival dečko (paž) sedem let; domači duhovnik ga je učil krščanskega nauka, malo čitati in pisati ter mu je vtepel nekaj latinščine v glavo. Mnogokateri viteški gospodič se pa ni privadil niti čitanju in pisanju. Te nevednosti vsaj v začetku srednjega veka niso smatrali za sramoto; saj celo kralji in cesarji včasih niso znali niti čitati niti pisati, in takisto mnogi vitezi še lastnega imena niso znali podpisati. Tem bolj pa so se morali sinovi vitezov izvežbati v sedmerih »viteških« umetnostih, t. j., v jahanju, streljanju z lokom, v borjenju, plavanju, lovu, šahanju in pesnikovanju. Grajska gospa je učila dečke, kako se morajo priklanjati gospodi, kako se vesti pri obedu i. t. d. Zlasti telesno so utrjevali dečke kolikor mogoče, in vzgoja je bila sploh stroga; celo knežji sinovi so dobili včasih batine.

S štirinajstim letom so paža naredili za ščitonosca. Sedaj je moral povsod spremljati svojega gospodarja, hoditi z njim na lov, k viteškim igram in v boj; vadil se je, sukati težki meč, metati bojno kopje, krotiti konje i. t. d.

V edenindvajsetem letu pa je bila viteška vzgoja dovršena, in tedaj so mladeniče svečano povitezili. S postom in molitvijo se je vitezič pripravljaj na slovesni dan. Vso prejšnjo noč je prebil v cerkvi ter nato prejel sv. zakramente. Prisegel je pred oltarjem, da bode branil pravico, ščitil vdove in sirote, častil cerkev in nje služabnike ter se bojeval z neverniki. Potem je pokleknil pred imenitnega viteza ali kneza ali celo kralja, in ta ga je trikrat lahno udaril z mečem, rekoč: »V imenu Boga, sv. Mihaela in sv. Jurija te proglašam za viteza.« (Viteški udarec). Potem so mu izročili meč, konja, šlem, oklep, vojno suknjo, pas, železne rokavice in zlate ostroge, znake viteškega dostojanstva.

Kadar je bila sila, so pa povitezovali tudi brez posebne slavnosti; ako je n. pr. vojskovodja hotel v preprostih, neplemenitih vojakih podpaliti največjo hrabrost, jih je tik pred bojem kar nakratko povitezil: velel jim je, naj pokleknejo,

potem pa je zasukal meč nad njimi ter jih proglasil za viteze. Izredno odlikovanje je imelo navadno ta učinek, da je odlikovancem silno zrastel pogum in da so z neodoljivo hrabrostjo naskočili sovražnika, hoteč si z junaštvom zaslužiti ravnokar jim podeljeno čast.

Josip Apih.

8. Samostani.

Že v 3. stoletju po Kr., ko so še pogani neusmiljeno preganjali kristjane, se je mnogo kristjanov nastanilo v odljudnih krajih na Jutrovem, n. pr. v puščavah egiptovskih in sirskih; tam so samotarili kot anahoreti, t. j., puščavniki. Glavno njih opravilo je bila molitev in pobožno premišljevanje. Sv. Anton je zbral mnogo takih anahoretov; živeli so zadružno. Njegov učenec Pahomij je nadaljeval delo svojega učitelja ter zasnoval več samostanov z določenim pravilom. Z Jutrovega se je razširilo meništvo po Evropi in tudi po naših krajih.

Že za preseljevanja narodov je slovel ob Dunavu sv. Severin. Sv. Rupert je ustanovil na razvalinah starega rimskega mesta Juvavum samostan in stolico škofov (pozneje nadškofov) solnograških. Iz Solnograda so prihajali tudi med Slovence blagovestniki; naš narod severno od Drave je spadal pod solnograško nadškofijo.

Dovršil pa je apostolsko delo med Nemci Anglež sv. Bonifacij. Nadomestil je nevredne škofo z vnetimi krščanskimi možmi ter je podredil vse nemške dežele svoji mogunški prvostolnici, kateri ga je postavil papež na čelo. Potujoč po vseh nemških deželah, je uredil cerkvene posle in bogočastje; tu in tam je tudi krstil izpreobrnjene pogane. Naposled je šel še kot starček med divje Frize, da bi jih izpokoril, a ti so ga ubili (755). Sad njegovega truda pa je ostal; po pravici ga zovejo „apostola Nemcev“.

Mnogo so storili menihi in samotarji tudi za gmotno korist vernikov. Nekateri so se n. pr. naselili ob težavnih gorskih prehodih ter v svojih zavetiščih prenočevali popotnike, stregli bolnikom, jih čuvali nezgod ob hudem vremenu i. t. d.

Taki menihi so bili n. pr. pri Sv. Lenartu na Ljubelju, pri Sv. Antonu med Motnikom in Kamnikom, na Semerniku i. dr. Z zvonjenjem so često svarili romarje in druge potnike, katerim je pretila nevarnost od roparjev.

L. 529. pa je ustanovil sv. Benedikt iz Nurzije na Laškem, bogatih roditeljev sin, na pogorskem pobočju kassinskem blizu Neapla (Monte Casino) samostan in ustanovil nov red, ki se po njem imenuje benediktinski. Jedro pravil, ki jih je dal svojim redovnikom, je: „Moli in delaj!“ V določenih urah so se zbirali benediktinci v cerkvi ter skupno molili, prosti čas pa je bil določen telesnemu in duševnemu delu, n. pr. opravičilo na polju, na vrtu, v gozdu, čitanju in prepisovanju knjig, poučevanju mladine, duhovnim opravičilo in pobožnemu premišljevanju. Obedom je bilo odmerjenega le malo časa, in hrana je bila silno skromna; sestajala je iz poljskih in vrtnih pridelkov; meso je prišlo le malokdaj na mizo, in vino so smeli uživati le bolni ali od starosti oslabei bratje. Tako so bili torej benediktinci neumorno delavni in so s svojim vzornim življenjem postali voditelji in učitelji narodu, med katerim so se naselili, skrbeč za njega telesno in duševno blaginjo. Zato pa se je benediktinski red iz prvotne domovine Italije hitro razširil po drugih evropskih deželah in kmalu se je udomačil tudi pri nas, n. pr. v Osojah, v Št. Pavlu, v Podkloštru, v Admontu, Gornjem gradu in Št. Lambrehtu; vsi ti samostani so imeli mnoga posestva tudi drugod po Slovenskem.

Za križarskih vojen so se razvili iz prvotnega benediktinskega reda novi redovi, ki so sicer vobče osnovani po pravilih sv. Benedikta, a se ločijo od prvotnih — „črnih“ — benediktincev po večji ali manjši samostanski strogosti, n. pr. kartuzijanci, cistercijanci, premonstratenci in avguštinci. Tudi ti redovi so ustanovili samostane na Slovenskem, n. pr. cistercijanci, ki so jih zvali tudi „sive menihe“, v Runi, Stični, Kostanjevici, Vetrinju; kartuzijanci v Zajčkem samostanu, v Bistri, Plettrjah; avguštinci v Muti, Radgoni, Velikovecu, Doberli vesi; premonstratenci v Grebinju.

Pozneje so nastali tudi za ženski spol samostani navedenih redov.

Samostani so imeli obilo zemljišča, podarili so jim ga ustanovitelji, ki so si zato pri njih izgovorili družinsko grobnico. Včasih so bile cele doline samostanska last; nekaterih samostanov zemljišča pa so bila raztresena po različnih krajih. Večinoma so bili samostani zgrajeni izven mesta, ob važnih cestah. Opatje niso bili samo poglavarji samostanski, nego so imeli navadno tudi sodno oblast nad redovniki in nad samostanskimi kmeti in hlapci, katerih je bilo po nekod na stotine in tisoče.

Josip Apih.

9. Rudolf Habsburški.

*Tam v ahenskem dvoru grof Rudolf sedi,
s cesarskim veličjem ovenčan;
cesarski grof Rudolf daje gosti.
svečano je danes bil kronan.*

*Porenski donaša jedil palatin,
in toči mu Čeh iskrečih se vin
in kot zvezd nebeških se zbori
okrog presvetlega solnca vrsté,
volilcev sedmero vladarju zemljé
spoštljivo se klanja in dvori!*

*In krog in krog veseli ljudjé
po visoki hrumijo altani,
zvoneče se vmes pozavne glasé,
in vriski doné po dvorani.*

*Končan brezvladja je dolgi prepir,
s cesarjem v deželo vrača se mir,
sodnik je zopet na sveti:
ne vladata slepo več ogenj in meč,
mogočnežev krutih se bati ni več,
in last in čast sta oteti!*

*In dvigne cesar čašo zlató,
zadovoljen takó beseduje:*

„Pač bogat je pir in sijajen takó,
lahkó srce se raduje —
le pevca pogrešam, ki zbuja nam slast,
do src ima naših skrivnostno oblast,
glasnik je nebeškega uka!
Poslušal sem rad od mladih ga let,
česar nisem pogrešal kot vitez popred,
je cesarju pogrešati muka!“

In pevec, glej, stopi v knežje vrsté,
odeva talar ga črn,
pobelila so dolga mu leta lasé,
kot vsak bi bil las mu srebrn:
„Glasovi presladki v strunah pač spé,
o ljubezni se včasih premilo glasé,
o najvišjem, najblažjem včasi,
kar dušo ogreva, kar želi si srcé —
a kakšni o zarji najlepšega dne
cesarju zvené naj glasi?“

„Kakó veleval pevcu bi jaz?“
smehljaje cesar zamahne —
„Od višjega kralja sluša ukaz,
trenutje pevca navdahne!
Kot vihra v ozračju na hip završi,
in nihče ne ve, odkod prišumi,
kot vir iz neznane žile:
tak pevcu iz prsi se pesem glasi
in čuvstev temne oblasti budi,
ki v duši skrite so bile!“

A čuj harmonijo mogočnih glasov,
že pevec ubira glase:
„Pojezdil je vitez žlahten na lov,
kjer divja se koza pase;
služabnik mu nosi strelo in meč,
in ko vitez, na konju ponosen sedeč,

na loko prijezdi iz gaja,
iz dalje se zvonček ljubó oglasi,
duhovnik z Rešnjim Telesom hiti,
pred njim pa strežnik prihaja.

In konja razjaše, poklekne na tla,
spoštljivo se vitez odkrije,
da kot kristijan počasti Njegá,
ki vse odrešil ljudi je.

Po loki pa tam hudournik dreví,
potoček kroták bil vedre je dni,
in črézenj brvca ne vede.

Na trato de mašnik Rešnje Telo,
obutev si z nog odveže ročnó,
da potok deroči prebrede.

„Kaj delaš?“ se zdajci grof oglasi
in mašnika gleda začuden.

„Gospod, k bolniku se meni mudi,
ki čaka željan me in truden —
a ker brv je odnesel neurnik s sebó,
pa bos bom prebredel deročo vodó
in dalje pohitel spešno.

Tam doli bolnik umira težkó
in čaka in čaka mene željnó
s popotnico sveto in rešno!“

Na svojega konja ga grof posadi
in brzdo podá mu prekrasno,
da k bolniku, ki čaka željnó, pohiti,
da morda ne pride prekasno. —
Služabnik grofu konja pusti,
da z lovom še dalje duhá si vedri,
a mašnik odjezdi po loki. — —

Ko jutro pa drugo pripelje zor,
duhovnik konjiča privede na dvor
s povodcem ponižno v roki.

„Bog váruj!“ reče mu grof zavzet,
 „da konja nazaj bi zaprosil,
 jezdaril na lov in v boj bi ga spet,
 ki Gospoda je mojega nosil! —
 In ako imeti nočes ga ti,
 za božjo naj službo ostane vse dni!
 Le bodi Njegovo imenje,
 ki dal mi v najem je svetno oblast,
 teló in blagó in kri in čast
 in dušo in dih in življenje!“

„Ohrani Vas Bog, vsemogočni Gospod,
 ki prošnje slabotnih čuje!
 Kot Vi počastili Njegá ste otod,
 za čast Vam čast naj vračuje!
 Vi grof ste mogočen, širom poznan,
 kot viteza hvali Vas vsak deželan,
 šest dalo nebó Vam je hčeri. —
 Zatorej,“ navdušeno vzklikne tedaj —
 „šest kron Vam v hišo prinesejo naj,
 slové naj rodovi šesteri!“ — —

Zamišljen globoko cesar sedi,
 kot mislil na prošle bi čase;
 ko pevcu pozorno pa gleda v oči,
 razume naenkrat te glase —
 Duhovnika lice spoznal je ta čas,
 uderó se mu solze in ginjen obraz
 s škrlatnim zakrije odelom — — —
 V cesarja obrne se vsako oko,
 in grofa spoznajo, ki storil je to,
 in čudijo božjim se delom!

Schiller — Ušeničnik.

10. Doba Karla IV. na Češkem.

Za Čehe je bila Karlova doba prava, zlata doba.

Oče je bil zapustil Karlu polno dolgov; le-ta jih je poplačal ter tako rešil zastavljene gradove. Kmalu si je

pridobil toliko dohodkov, da si je zgradil novo palačo na Hradčanih ter dal sezidati nove cerkve, osobito krasno in veliko cerkev Sv. Vida poleg svoje palače na Hradčanih, preko Vltave pa dolg kamenit most (Karlov most). Ne daleč od Prage je dal zgraditi na hribu velik grad, Karlov Tin, ter ga je posebno močno utrdil, da bi se v njem varno hranili najdragocenejši kraljevi zakladi.

Da bi povzdignil trgovino in obrtnost, je po vsej deželi izboljševal ceste, gradil mostove, zvezal s prekopom Vltavo in Dunav ter vabil na Češko najspretnejše rokodelce, italijanske in celo mohamedanske; ti so izdelovali sukno, oni pa usnje in papir. Češko steklo, češko pivo in češko platno je bilo že ta čas na glasu. Zasaditi je dal tudi trto in hmelj.

Ustanovil je v Pragi nov samostan ter ga izročil sazauskim redovnikom, ki so sv. mašo in druge cerkvene obrede opravljali v staroslovenskem jeziku. Češkemu jeziku je priznal več veljave na svojem dvoru. Vladiko praškega je povzdignil v nadškofa.

Najbolj pa se je proslavil Karel z ustanovitvijo praškega vseučilišča (1348).

Pa ne samo vednosti, tudi umetnosti je podpiral Karel. Kako je glavno mesto in deželo krasil z novimi stavbami, smo že povedali. A tudi slikarstvo je negoval. In slikarji so se združili nalik rokodelcem v posebno zadrugo „malirški spolek“. Še do današnjega dne so se ohranili ostanki stenskih slik iz njegovega časa v neki kapeli Karlovega Tina in v Večeslavovi (Vaclavovi) kapeli že omenjene cerkve Sv. Vida. — Za drag denar je nabavljal učene knjige in jih podarjal visoki šoli. Da bi se dijaki tem pridneje učili, je določil, da dobe najboljše cerkvene službe le dijaki visoke šole v Pragi.

Karel je izboljšal tudi pravosodje. Dotle so le neradi poslušali pri sodiščih podložnika kmeta, kadar je prišel tožiti bogatina ali barona; navadno so ga kar zapodili. Karel pa je ukazal, da morajo prisoditi tudi podložniku pravico, v njegovem jeziku in natanko izvršiti sodbo. Odsle so morali tudi gospodje priti pred sodnika, četudi jih je tožil le revež. Kralj

je često osebno sodil in gorje gospodu, ako je branil nasilnega viteza, kateri je plenil in mučil kmete! Kralj mu je sam razrušil grad ter krvavo osvetil trpine siromake. Odsle je mogel živeti kmet varneje pred roparsko gospodo.

Zato je po pravici rekel Karel sam o sebi: „Država je napredovala od dne do dne. Ljubili so nas vsi dobri ljudje, hudobneži pa niso več počenjali zločinov, ker so se nas bali; pravica je zopet veljala v državi.“

Po J. Apihu.

11. Ljubljana v prošlih časih.

Prvi zanesljivi zgodovinski žarek posije na Ljubljano leta 1143.; tačas je že gotovo stala Ljubljana. Na Gradu je zapovedoval takrat grajski kapitan Voldarik.

Kaj je bila Ljubljana dotle že doživela, kako se je razvijala, kakšna gosposka ji je zapovedovala, o tem je izgubljeno vsako poročilo. Valvazor pripoveduje, da je bilo po Ljubljani v tem času jako živo, da so pridrli k turnirju v Ljubljano leta 1143. plemenitaši z Avstrijskega, Koroškega in Furlanskega. Mesto je že takrat cvetelo. Pritisnili so vanje Židje v tolikem broju, da so si sezidali v sedanjih Židovskih ulicah sinagogo; delali so domačim trgovcem škodo, tako da je prišlo leta 1290. med njimi in med kristjani do velikega poboja.

Leta 1269. je stal Ljubljani na čelú sodnik slovenskega imena, Procelj. Imela je že mestne pravice: bila je obzidan, zaprt kraj; o mestnih stvareh, tičočih se edinole meščanov, so imeli meščanje sami besedo in nihče drug. Mestne gosposke predstojnik je bil takrat mestni sodnik, prva in najimenitnejša oseba v mestu; poleg njega je vladal v Ljubljani mestni zastop, sestavljen iz dvanajsetih prisežnih mož.

Sredi 14. stoletja je bila Ljubljana seveda še majhno mesto. Uboge in tesne hiše so se stiskale le med Gradom in med Ljubljanico od početka Florijanskih ulic do sedanjega Hradeckega (Črevljarskega) mostu. Večina prebivalcev ljub-

ljanskih so bili rokodelci, obrtniki in trgovci, in tako je bilo do francoske okupacije.

Meščanje so bili prvi, najimenoitnejši in najobilnejši del ljubljanskega prebivalstva. Drugi del prebivalstva je bilo plemstvo in duhovščina. Ko si je Ljubljana bolj in bolj pomogla, ko so silili tujci od vseh strani vanjo, je prijetno in živahno mestno življenje zvabilo tudi gospodo, da je zapuščala svoje gradove; a niso se naseljevali v Ljubljani, ampak blizu nje, onostran Ljubljane. Z meščani ni hotela imeti ta gospoda čisto nič opraviti, zlasti ni hotela, da bi ji meščani zapovedovali v kateremkoli oziru.

Da bi ločili novi del Ljubljane na levem bregu Ljubljane od starega mesta, so mu dali ime: „Novi trg“, staro mesto pa so krstili z imenom „Stari trg“. Leta 1416. so oklopili z ozidjem tudi „Novi trg“. Ljubljana se je s tem povečala za polovico.

V naslednjih dveh stoletjih se je potegnilo mestno zidovje še okoli tistega dela sedanje Ljubljane, ki se razprostira od Hradeckega (Črevljarskega) mostu do sedanjega Jubilejskega (Mesarskega) mosta. Storilo se je to sredi 16. stoletja. Takrat je dobila Ljubljana tisto obsežnost, ki jo je imela do konca 18. stoletja, ko je višja gosposka ukazala, podreti ves mestni zid in iz Ljubljane napraviti odprto mesto.

Po Ivanu Vrhovcu.

12. Kuga v Ljubljani.

Ako odštejemo česte požare, je ni bilo za nekdanje Ljubljančane nesreče, ki bi jim bila delala tolik strah kakor kuga. „Gori!“ in pa „Kuga!“ so bili kriki, ki so največkrat razburili vse mesto. Morebiti ni desetletja, da ni spravila ta ali ona nesreča Ljubljančanov v velik strah. Leta 1006. je kuga razsajala tako ljuto, da je podavila skoraj vse ljudi v mestu in v predmestjih ter okužila tudi sosednje vasi. 17.000 ljudi je neki pomrlo to leto v mestu in njegovi bližnji okolici. Zlasti pogosto se je oglašala kuga v Ljubljani v drugi polovici 16. stoletja.

Da bi udušili kugo, so poizkusili meščani seveda vse, kar so vedeli in znali, a nobeno sredstvo ni izdalo nič. Na posled so se uverili, da je najbolje, iskati tolažbe pri usmiljenem in vsemogočnem Bogu. Iz te dobe izvira obilo dobrodelnih ustanov in pobožnih družb, med njimi osobito sijajna procesija, ki so jo obhajali v Ljubljani na veliki petek tja do dobe cesarja Jožefa II.

Kakor dandanašnji so izkušali že pred tristo leti, okužene kolikor je mogoče ločiti od zdravih meščanov. V ta namen so si omislili zunaj mesta tik šentpeterske cerkve veliko bolnico, takozvani Lazaret. Če je počil glas o bližajoči se kugi, je bilo vse mesto na nogah. Mestni zbor je izdal povelje, naj se zapro mestna vrata. Vratarji niso smeli pustiti v mesto nikogar, ki se ni mogel izkazati z verodostojnim listom, da prihaja iz neokuženih krajev. Kadar je pa začela kuga razsajati po Ljubljani, je bilo vsakemu meščanu prepovedano, zapustiti mesto. Imoviti meščani so se Lazareta silno bali in so se dali rajši popolnoma zapreti v svoje hiše; le siromakom ni preostajalo nič drugega, nego se preseliti v Lazaret. Ako se je zvedelo za kako hišo, v kateri je kdo umrl za kugo, so jo dali popolnoma obiti z visokim plotom od desek, tako da ni nihče mogel ven. Vsakemu, tudi zdravemu, ki je stanoval v okuženi hiši, je bilo strogo prepovedano, zapustiti hišo in občevati z drugimi meščani.

Ob mestnih vratih so stale straže, ki niso pustile nikogar ne ven ne noter, izvzemši nosače mrtvecev in duhovščino, ki jih je spremljala na pokopališče.

Po Ivanu Vrhovcu.

13. Rudarstvo in denarstvo v srednjem veku.

Velikega pomena je bilo rudarstvo in izdelovanje železa in jekla že v srednjem veku. Izprva je bil cesar edini lastnik rudokopov, a on je podelil rudnike deželnim knezom; tako so postali škofje freisinski lastniki rudokopov v Železnikih in drugod po Kranjskem. Z dovoljenjem deželnih knezov so kopali in zbirali domačini in tujci, seosebno Italijani železno rudo

na Gorenjskem (v Bohinju, Radovini, na Javorniku, v Jesenicah, v Rovtah i. t. d.). Domačini so talili rudo po stari navadi v „slovenskih pečeh“ po gozdovih, pozneje pa so postavili Italijani boljše plavže ob vodah („fužine“ iz italijan. „fucina“) ter učili ljudi, na boljši način dobivati železo iz rude ter ga obdelovati.

Oglja je bilo po naših krajih v obilici; saj so bili obronki naših pogorij porastli z gostimi gozdi. Izdelovali so naši predniki izvrstno jeklo, žreblje i. t. d. Železnino so potem s tovarno živino spravljali v Trst, na Reko, k Sv. Ivanu Devin-skemu in v Benetke.

Imenitno je bilo l. 1490.; ta čas so našli živo srebro v Idriji. Nekemu rokodelcu se je bilo nateklo te kovine z vodo vred v škaf. Kmalu se je dvignil rudnik do velike slave.

Zlato in srebro sta bili že v najdavnejših dobah tista dragocena snov, s katero si je mogel človek nabaviti, kar koli si je poželel. Najprej so devali zlato in srebro na teh-tnico; pozneje pa so kovali manjše kose z vtisnjeno vladarjevo podobo ali katerim drugim znamenjem. Izprva je imel le cesar pravico, kovati novce, pozneje je pa podelil posvetnim in duhovskim knezom to pravico. Zato so kovali svoje novce skoro vsi knezi, ki so vladali kdaj na Slovenskem, n. pr. grofje celjski, goriški i. dr., pa tudi oglejski, bamberski, freisinški in drugi škofje.

Med našim narodom, ki je bil razkosan med toliko gospodov in je živahno občeval s sosedi, so bile v rabi najrazličnejše vrste novcev; preprostem narodu to ni bilo v prid, ker ni vedel točno vrednosti tega ali onega novca. Še večjo škodo je gospoda sama prizadevala narodu, ker so često, nekateri vsako leto, preklicali stare novce ter izdali nove iz slabše kovine, a starih niso sprejemali za polno vrednost. Kdor ni prišel ob določenem roku zamenjat novcev, je imel posebno veliko škodo pri poznejši menjavi; vrhutega je zamudil še mnogo časa ter imel obilo stroškov za daljno pot. Tako so morali n. pr. oddaleč hoditi kmetje menjavat denar

v Slovenji Gradec. — Že tedaj so bili sleparji, ki so obrezovali srebrne in zlate novce ter pridrževali dragocene obrezke.

Najbolj razširjena poznamenovanja za novce so bila pri nas ta-le: „solidi“ (odtod „soldi“, zlati novci cesarja Konstantina); „denar“ (= 1 K), srebrnjaki istega cesarja; v Hallu na Švabskem so kovali „hallerje“ = „hellerje“; češki kralj Večeslav (Vaclav) II. je dal kovati novce „grosso“, t. j., debel denar, in od tod je „groš“; na Tirolskem so imeli tanke novčiče s križem, „krajcarje“; Florenčani na Laškem so kovali zlate s cvetko „florine“ („forint“); Nemcem so rabili zlatniki „Guldiner“ („goldinar“), a pozneje so se zvali tudi srebrnjaki tako; v Jahimovu (Joachimstalu) na Češkem so kovali srebrne „Joachimstalerje“; odtod je nemški „Taler“, naš „tolar“ in ameriški „dollar“; z Laškega smo dobili „bece“ in „cekinе“; nemški „Pfennigi“ pa so naši „penezi“, „beliči“ so bel, a „bori“ droben denar, kakor „cvajerji“ (= 2 beliča); „ranjši“ so bili renski zlati; „vinarji“ pa so dunajski novci (Wien).

Po Josipu Apihu.

14. Iznajdba smodnika.

Ni dognano, ni kdo je iznašel smodnik, ni kdaj. Najbrž so zanesli njega skrivnost med evropske narode Arabci od Kitajcev, ki jim je bil znan že v prejšnjih stoletjih. Neka pravljica pa pripoveduje, da se je slučajno posrečila ta zmes frančiškane Bertoldu Schwarzu, ki je živel okoli l. 1350. v Freiburgu na Badenskem ter se rad bavil z alkemijo. Nekoč je bil stolkel v možnarju nekoliko solitra, žvepla in oglja ter to zmes pokril s kamenito pločo. V možnar pa je slučajno priletela iskra; zmes se je vnela, iz posode je švignil ogenj, zagrmelo je in kamen je zletel visoko kvišku.

Polagoma je silno moč smodnikovo začelo vojaštvo rabiti v boju. Metali so na sovražnika kamenje iz kamenitih ali celo iz lesenih topičev ali možnarjev, a sčasoma so izumili železne; podaljšali so jih ter naredili topove. Le-ti so bili izprva silno veliki in težki, tako da je bilo treba več parov vprežne živine, da so jih privlekli pred grad ali mesto, ki so

ga namerjali oblegati. Grozovito je zagrmelo, kadar je počil top, toda težke kamenite in pozneje železne krogle so zadele malokdaj. Velike tope so polagoma zmanjšali ter za ročno rabo izumili puške, ki pa so bile izprva še tako težke, da so vojaki nosili neko rogovilasto palico s seboj in so nanjo položili puško, kadar so hoteli streljati. Zažigali so smodnik v cevi najprej s tlečim stenjem, pozneje pa so izumili za streljanje iz pušk posebno pripravo; vdelali so vanje kresilne kamene (flinte); na te-le je udaril jekleni petelin ter izvabil iskro, ki je vžgala smodnik v ponvici.

Po iznajdbi smodnika, topov in pušk se je izpremenil ves način bojevanja. Dotle so odločevali bitke posebno vitezi konjeniki, ki so spretno znali sukati meč in vladati konje; ker so se borili mož proti možu, je veliko izdala osebna hrabrost in neustrašenost in pa primerna branila (čelada, oklop, ščit i. t. d.). Premočenemu nasprotniku so kljubovali vitezi za trdnim ozidjem svojih gradov, sezidanih na strmem skalovju. Odsle pa ni koristila vitezom več niti hrabrost, niti borilna izurjenost, niti trdni grad; kajti krogle, izstreljene iz pušk, so predrle ščite in oklope, in pred kanonskimi krogli ni bil varen niti najtrdnější grad. Junaštvo vitezom ni nič več toliko pomagalo; saj ga je lahko zadela smrt iz puške nejunaka, čepečega za skalo ali zidom ali skritega za drevesom. Tudi bojevanje na konjih je izgubilo svoj pomen, ker konjenik ni mogel uspešno rabiti puške.

Vrlo izkoristili pa so novo iznajdbo knezi; oboroževali so s puškami kmete in rokodelce, ki se jim je tožilo po pustolovskem življenju, po mezdi in plenu. Za dobro plačo so ti-le služili kot vojaki neki določen čas ali pa, dokler jih je potreboval gospod; potem pa so si poiskali zopet drugega gospoda. Često so se brezposelni vojaki krdeloma potepali po deželi in živeli bolje ali slabše na stroške siromaka kmeta. Ščasoma se je ustanovila navada, da so pridržali vladarji tudi v mirnih časih nekaj vojaških krdel, pripravljenih vsak hip za boj. To je bil začetek stalnih vojsk, ki so si jih ustvarili knezi iz plačanih najemnikov ali mezdnikov.

Vsled stalnih vojská pa je še zlasti hitro ginila viteška imenitnost. Dotle so vitezi brez kazni napadali mirne meščane, trgujoče iz mesta v mesto; a odsle so najemali tudi meščani vojake, si omišljali topiče in topove ter često ukrotili nasprotnika v njegovem gradu. Izkratka: srednjeveški vitezi so izgubili nekdanjo veljavo; hoteč hoditi na boj, so si morali tudi oni poiskati vojaške službe pri vladarju ter voditi v boj s puškami oborožene kmete.

Sedaj ni imelo več smisla, prebivati na samotnih, dolgotrajnih gradovih; zato so se vitezi polagoma naselili med meščani ter se često tudi poprijeli kakega meščanskega obrta ali pa so si sezidali nov grad na ravnem sredi svojega posestva in svojih kmetov ter so gospodarili, kakor so vedeli in znali. Tako se je plemiški stan približal kmetom in meščanom.

Tembolj pa se je dvigal ugled in vpliv meščanskega stanu. Ker je bilo zdaj treba izvojevati boje z velikimi krdeli najemnikov pešcev, niso vladarji več potrebovali viteške pomoči; zato pa so raje pospeševali procvit meščanskega stanu, darujoč obrtnikom in trgovcem obilne ugodnosti in pravice.

Tako se je dvigala moč meščanstva, pojemala pa slava viteštva. Brzo se je približevala tista doba, v kateri sta dosegla meščan in kmet sedanjo svojo veljavo — ko je Krpan premagal Brdavsca.

Po Josipu Apihu.

15. Odkritje Amerike.

Krištof Kolumb se je rodil v Genovi kot sin bogatega suknarja l. 1446. Zgodaj ga je vleklo srce na morje in prepotoval je na portugalski ladji nekatere prekomorske dežele. Uveril se je, da je zemlja obla in da bi prišel v Kitaj in Indijo, kdor bi se po morju vozil iz Evrope vedno naravnost proti zapadu. Nabavil si je bil tudi zemljevid, na katerem je med Evropo in Kitajem bilo narisano morje, dasi dosti preozko; po njegovem mnenju bi bila torej pot v dežele na skrajnem iztoku primeroma kratka.

Neizmerno je hrepenel Kolumb, da bi dokazal resničnost svojih misli: hotel je izpreobrniti poganške narode in obogateti po neizmernih zakladih azijskih dežel. Toda kje naj bi bil dobil v ta namen potrebne ladje? Kjerkoli je potrkal, povsod so ga smatrali za pustolovca ali celo sleparja ter so mu odbili prošnjo.

Le španska kraljica Izabela mu je zaupala; prepustila mu je tri majhne ladje; z njimi naj izvrši svoj načrt ter bodi podkralj vseh dežel, katere odkrije.

Pogumno je odjadrал Kolumb dne 3. avgusta l. 1492. v neznano morje Atlantsko. Štiri dni se je mudil na Kanarskih otokih, da je popravil poškodovano ladjo, potem je plul zopet dalje. Toda dalje ko je jadrал, tem večji strah je objemal njegove mornarje, ki že več tednov niso videli drugega nego neskončno morje okrog sebe in modro nebo nad seboj; začeli so se bati, da ne dospejo do nobene celine in se ne vrnejo nikoli več domov. Kolumb pa ni izgubil trdne vere, da je na pravem potu, ter je tolažil tovariše, pripovedujoč jim, da še niso tako daleč od evropske obale. Toda strahopetni mornarji so se mu že postavljali po robu, in mnogo se je moral še boriti z njimi, dokler jih niso osvedočila nekatera znamenja, da se bližajo suhi zemlji (zelene rastline, cev, majhna deska in umetno izrezljana palica, ki so plavale po morju, in ptice, ki so letele proti jugozapadu).

Dne 12. oktobra po polnoči je zagledal mornar v daljavi luč — gotovo in veselo znamenje, da se bližajo zemlji in človeškim naselbinam; drugi dan se je res razgrinjal pred njimi zelen, silno rodoviten otok. Praznično so se opravili ter stopili na suho, prvi Kolumb s kastiljsko zastavo v roki. Otoku pa so nadeli ime San Salvador (t. j. Zveličar). Stanovniki novonajdenega otoka so bili rjave kože, odeti zgolj s palmovim listjem, ter so bivali v šatorih. Krotki in zaupljivi pa so bili kakor otroci. Rabilo jim je še orodje in orožje iz kamena, in ogenj so si netili, hitro vrteč poostren košček lesa v poglobljenem drugem lesu. Vse polno so imeli zlatnine,

da so Španci kar strmeli. Videč pohlepnost tujcev po zlatu, so jim kazali otočani proti jugu.

Jadraje v tej smeri, je odkril Kolumb bogata otoka Kubo in Haiti. Trdno je bil prepričan, da spadajo vsi ti otoki k Indiji, ter je imenoval njih stanovalce Inde ali Indijance. Do svoje smrti je vztrajal pri tem krivem mnenju, ne sluteč, da je odkril nov svet. Še trikrat je potoval v novo deželo ter je odkril še nekaj njenih delov.

Ko se je prvič vrnil domov z nekaterimi prebivalci, z živalmi, rastlinami in zlatom novonajdenih otokov, sta ga kralj in kraljica sprejela z veliko častjo.

Toda ni žel zaslužene hvale; imel je mnogo zavidljivih nasprotnikov, ki so ga opravljali pri kralju, tako da ga ni imenoval podkraljem niti mu dal obljubljenih dohodkov. Ta nehvaležnost ga je hudo pekla in pospešila njegovo smrt (1506). Niti imena nima novi svet po velikem Kolumbu, nego po nekem italijanskem potovalcu Amerigu Vespucciju, ki je posetil ter opisal one kraje; po njem so jeli zvati novi svet »deželo Amerigovo«, in odtod izvira ime Amerika.

Josip Apih.

16. Kolumbovo jajce.

Nekega dne je priredil kardinal Mendoza veliko pojedino na čast Krištofu Kolumbu, ki je bil imenovan admiralom. Pri pojedini je kardinal povzel besedo in hvalil Krištofa Kolumba, ki je razkril Ameriko ter si tako pridobil slavo po vsej Evropi. Ta pohvalna beseda mnogim gostom ni bila povšeči; mislili so si, čemu toliko hvale človeku, ki ni plemenitega rodu. „Meni se zdi,“ reče eden kraljevih plemenitašev, „da ni bilo tako težavno, najti pot v takozvani novi svet; morje je od vseh strani odprto, in kdo pravi, da bi noben drug španski mornar ne bil mogel najti pravega pota v Ameriko?“ Nato se ostali gostje nasmehnejo in pritrujejo govorniku, a nekateri še celo rekó porogljivo: „Dà, dà, to bi bil lahko storil vsak izmed nas!“

„Gospoda! Verujte mi, da nikakor nočem,“ reče Krištof Kolumb, „sebi pripisovati slave, za katero imam zahvaliti edino le modrost in previdnost božjo; a gotovo je tudi, da je mnogo opravkov na svetu, ki se nam zde lahki samo zaradi tega, ker so jih izvršili drugi ljudje.“ To rekši, prosi Kolumb, da bi mu prinesli kokošje jajce. Ko ima jajce v roki, se obrne k plemenitašem in reče: „Kdo izmed slavne gospode mi postavi to jajce tako, da bode stalo navpik?“ Vsi so poizkušali zdaj od te, zdaj od one strani, a vse zaman, jajce ni stalo. Naposled zavpijejo vsi: „To je nemogoče!“ — „In vendar,“ odvrne Krištof Kolumb, „bodete, gospodje, potem rekli, da to napravi vsak izmed vas!“ Zdaj udari Kolumb z jajcem na tanjšem koncu malo ob mizo, da se rahlo udere, ga postavi navpik, in jajce je stalo. — „O, tako lahko stori vsak izmed nas!“ zavpijejo vsi okoli mize. „Prav ste odgovorili, gospodje,“ reče Kolumb, smeje se; „razložek med vami in menoj je le ta, da vi pravite, da bi bili vsi to lahko storili, a storil sem le jaz. Glejte, baš tako je tudi z odkritjem novega sveta!“

Gospodje za mizo so se zelo sramovali, in nihče se ni več upal zaničljivo govoriti o Kolumbu.

„Vrtec“.

17. Boj na Kosovem polju.

Kosovo je tisto ime, ki prešine slehernemu sinu hrabre Srbije kosti in mozeg, zakaj na Kosovem je pokopana slava nekdanj tako krepkega carstva srbskega; na Kosovem polju spe junaški pradedje naroda, ki je bil toliko let vkovan v železne turške sponse.

Turški sultan Murat I. je bil že podjarmil bolgarski narod in se je spravil nad srbskega. Zadnji srbski car je bil Lazar, ki je zavladal l. 1376. Najveljavnejša poveljnika srbske vojske sta bila takrat Vuk Branković in Miloš Obilič, zeta carja Lazarja. Med tema junakoma je nastal usodepoln razpor.

Vzrok razpora pa je bil ta-le: Vukosava, soproga Miloševa, hvali pogum svojega moža; njena sestra Milica pa slavi

hrabrost svojega soproga, Vuka. Beseda da besedo. Milica zasramuje Miloša, Vukosava se raztogoti in udari sestro po licu. Od jeze ihté, gre Milica k soprogu, da mu razodene razžaljenje in zaničevanje, ki jo je doletelo od sestre.

Vuk pozove Miloša na dvoboj. Izid dvoboja je bil sramoten za Vuka; Miloš ga je premagal in vrgel raz konja.

Te sramote Vuk ne more prenašati. Sklene, se maščevati; Miloša črni pri carju, da mu ni zvest, da je v skrivni zvezi s Turki, da je izdajalec očetnjave. Tako je oskrnil vrlega Miloša pri carju hinavec, ki je sam nosil in gojil v zlobnem srcu naklep izdajstva.

Medtem se vedno bolj bližata srbska in turška vojska. V južni Srbiji, na Kosovem polju, na široki planjavi se postavita druga drugi nasproti, pripravljeni za krvavi boj. Da bi se prepričal, je li Miloš zvest ali ne, povabi car Lazar zvečer pred bitko svoje vojskovodje na večerjo. Ko so bili dobre volje, prime Lazar za čašo in napije Milošu, rekoč: „Tebi napijam, Miloš Obilič, čeravno me boš v jutrnji bitki izdal sultanu.“

Ves osupel, skoči Miloš na noge, zgrabi za čašo in priseza carju pri vsem, kar mu je sveto in drago, kako mu hoče jutri pokazati, da je zvest svojemu gospodu in carju, zvest domovini, zvest sv. veri.

Drugi dan se napoti Miloš na vse zgodaj s pobratimoma Milanom Toplico in Ivanom Kosančičem v turški tabor. Turki so mislili, da je prišel kot begunec k njim, in jim je bil zaljubljen svoje slave dakako dobrodošel. Takoj ga vedejo v sultanov šator. Miloš stopi v šator, se globoko pokloni sultanu, poklekne pred njim in stori, kakor da mu hoče poljubiti roko. A bliskoma izvleče skrito bodalo ter ga porine Muratu v prsi. Sultan strašno vzkrikne in se zvrne. Okoli stoječi Turki planejo na Miloša, a Miloš skoči iz šatora in jih pobije mnogo, dokler se sam ne zgrudi, težko ranjen.

Preden se je razglasilo v srbskem taboru, da je sultan Murat umorjen, je prestopil izdajalec Vuk s svojim oddelkom k sovražniku.

Zdaj se vname hud boj. Najpogumneje se je bojeval tisti srbski oddelek, ki mu je bil poveljnik car Lazar sam. Že so jeli Turki omagovati, že se je nagibala zmaga na srbsko stran. A klic turških poveljnikov: „Maščujte smrt svojega gospoda!“ je zopet navdušil njihove čete. Pa tudi Srbi, ki so videli svojega carja se bojevati v prvi vrsti, niso izgubili poguma. K nesreči obnemore Lazarjev konj; car hoče zasesti drugega. Njegovi ga izgreše in ko vidijo, da vodijo Turki Lazarjevega belca preko bojišča, mislijo, da je car umorjen. Zdaj se spuste v beg. Lazar se prikaže zopet, ali zastonj si prizadeva, ustaviti begajoče in jih zopet urediti. Splošna zmešnjava potegne tudi njega s seboj. Nehote mora bežati z drugimi vred. Na begu se prekucne v prekop, kjer ga sovražniki dohité in ubijejo kar na mestu; vsaj nekateri pravijo tako. Drugi pa trdé, da so ga sovražniki ujeli in odvedli pred umirajočega Murata; pravijo tudi, da je car Lazar v sultanovem šatoru našel Miloša Obiliča še živega in da je ta-le padel pred carja ter mu povedal vse, kako je bilo.

Truplo Lazarjevo so našli Srbi po velikem trudu na Kosovem polju šele tretje leto po nesrečni bitki in ga prenesli v Ravanico. V prelepih narodnih pesmih slavi srbski narod junaškega kneza Lazarja in vrlega junaka Miloša Obiliča; nesrečnega Brankoviča pa se spominja le z bridkimi besedami: „Žalostna mu majka!“

Po F. S. Pirču.

18. Nikolaj Zrinski.

Tudi v 16. in 17. stoletju so naše dežele še silno trpele od Turkov, posebno Štajerska in Kranjska.

Za Maksimilijana II. (1564—1576) je poizkusil stari sultan Sulejman svojo srečo. Leta 1566. se je dvignil iz Belgrada ter je vdrl na Ogrsko. Na levem bregu Drave je napadel hrvatski ban Nikolaj Zrinski prednje turške čete, jih potolkel ter se vrnil v Siget, majhno mesto, ki je bilo utrjeno samo z nasipi iz prsti in lesa; le notranji grad je imel zidan stolp. Tu je hotel Zrinski, kakor je rekel, „če

treba, preliteri svojo kri za Boga in domovino veselo in verno, žrtvuje pa tudi življenje, če to zahteva usoda.“ Okrog sebe je imel 2000 zgolj izbranih, v boju izkušenih hrvatskih in ogrskih vitezov in vojakov. Za nekaj mesecev je bil preskrbljen z živili in strelivom, a nadejal se je, da ga spasi med tem cesar, ki je bil zbral 60.000 mož. Predvsem pa se je zanašal na „Boga velikega, ki nas ne zapusti, ako ga bomo iz srca prosili.“ Na svoj meč je prisegel, da ne zapusti tovarišev nikdar, temveč da bode živel in umrl z njimi. Isto prisego so storili tudi oni njemu.

Kmalu je zajela Siget vsa turška vojska ter ga oblegala od 1. avgusta pa do 8. septembra. Mesto samo s prstenimi in lesenimi utrdbami je bilo kmalu razrušeno, in Zrinski se je moral umakniti v grad. Ko so mu Turki vzeli tudi grad — a pri tem so izgubili 3000 mož! — se je umaknil v notranji stolp.

Sedaj so ga izkušali Turki izlepa pregovoriti, obetajoč mu bogate darove in celó hrvatsko kraljestvo, ako se vda; sultan pa mu je obljubil, da sme svobodno oditi s tovariši, kamor hoče, ako mu le preda grad. Ko pa niti to ni nič pomagalo, so mu pretili, da usmrte njegovega sina, ki so ga bili ujeli. A vsa ta sredstva niso nič zalegla. Zopet in zopet so morali Turki naskakovati grad, streljati s topovi, delati podzemske hodnike, metati ogenj. Sultan sam, dasi bolan, je bodril vojake, da naj vztrajajo ter uničijo klete nasprotnike — a ni doživel zmage; umrl je prej (5. septembra). Vojski pa je njegovo smrt prikrih veliki vezir, da ji ne bi upadel pogum; posaditi je velel celo mrtvega sultana na prestol, da so ga vojaki videli in mislili, da še živi.

Dne 8. septembra se je vnel notranji stolp sigetski — in sedaj se je bližala odločilna ura. Tedaj je Zrinski oblekel praznično, dragoceno obleko, ki jo je nosil na dan poroke, vtaknil za kalpak z diamanti okrašeno pero, opasal sabljo svojega očeta in si del v pas sto cekinov, češ, da ne poreče, kdor opleni truplo, da ni našel ničesar; potem je stopil med tovariše, jih pozval v imenu Jezusovem, da naj ne izgubé

poguma. Dvižni most se je spustil, vrata so se odprla, edini top je zagrmel, in njega krogle so pokončale celo vrsto Turkov, ki so bili baš naskočili most. Zrinski je prvi planil med Turke, ne meneč se za njih poziv, da naj se vda sultanovi milosti; posekal je še nekaj turških glav, potem pa ga je zadela krogla v čelo in uničila junaško življenje. Mrtvega so položili Turki na top »Kacijanar«, mu odrezali glavo ter jo poslali cesarju.

Le malo živih so našli Turki v stolpu; kajti tu se je bil vnel smodnik in z mnogimi kristjani vred je poginilo več sto Turkov. Preostale moške so Turki poklali, ženske in otroke pa odvedli v sužnost. Okolo 20.000 Turkov je moralo pasti, da je prišla dušmaninu v last — požgana razvalina.

Josip Apih.

19. Kako so se branili naši pradedje Turkov.

Da jih ne bi mogli Turki nenadoma napasti, so napravljali naši pradedje po gorah od turške meje tja do Ljubljane in odtod dalje na Koroško velike grmade. Pri grmadi je stala straža, in brž ko je videla ali zvedela, da so vdrli Turki v deželo, je sprožila pripravljeni top, da se je razlegnilo daleč na okrog; potem je zažgal stražnik grmado, da je plamen švigal visoko proti nebu. Na sosednji gori so tudi ustrelili in zažgali grmado, in tako je grmelo in gorelo od gore do gore. Tedaj so hiteli ljudje spravljat imetje in varovat življenje; segnali so živino v gozde, v podzemske jame, ki so jih zapirali z železnimi vrati, na gorske vrhove, na gradišča, kjer so v pradobi bivali prvotni stanovalci, v stare gradove i. t. d. Skrivali so se torej in čakali, da odide Turek, ali pa so se branili, kadar jih je bil zasledil. Zlasti uspešno so odbijali sovražnika v taborih, t. j., v utrjenih prostorih okoli cerkev na gričih in hribih; semkaj so se zatekali vaščanje, kadar je pretila nevarnost. V mnogih taborih so imeli tudi podzemske shrambe, kamor so nanosili že v mirnih časih živil in orožja in kjer so namestili stražnika. V teh varnih shrambah in pa v cerkvi so, ko je sovražnik oblegal tabor,

tičali in molili otroci, žene in starčki, zunaj na obzidju in stolpih pa so se bojevali možje in mladeniči z dušmaninom. Ako se jim je posrečilo, takoj iz prva odbiti Turke, so bili navadno vsi oteti; a gorjé jim, ako je peščica braniteljev omagala v boju s premočno turško druhaljo ali ako so turške puščice zažgale tabor! Potem ni bilo rešitve, nego je bila neizogibna ali sužnost ali pa junaška smrt. Ista usoda jih je čakala, če so verjeli turškim obetom, da smejo iti svobodno domov; ko so zapustili tabor, so jih Turki posekali ali pa polovili.

A tudi uspešneje so se izkušali braniti Slovenci. Korošci n. pr. so zasedli prehode črez Karavanke (Koren, Ljubelj), napravili zaseke, nakopičili v soteskah kamenje in hlode, zgradili zidovje in stolpe (pri Železni Kaplji, na Malem Ljubelju) ter podrli mostove pred njih prihodom i. t. d. — Na Goriškem so napravili Benečanje dolge utrdbe od izliva Soče pa do Gorice; toda Turki so se jih ognili in preplavili Furlansko. Tudi pri Trstu so bili zagrajeni prehodi.

Največ pa je za obrambo izdalo utrjevanje mest in trgov. Središče Kranjske dežele je bila že tedaj Ljubljana; poleg pravega mesta so bila utrjena ter združena z mestom tudi predmestja, n. pr. Križevniške (Križanke) in Gosposke ulice. Vsi kmetje štiri milje daleč okoli mesta so morali pomagati, graditi novo obzidje in utrjevati starejše stolpe; zato pa so se tudi smeli zatekati v mesto ob prihodu Turkov. Tudi Metlika, Kostanjevica, Lož, Višnja gora, Kamnik, Kočevje in druga mesta so dobila polagoma močno obzidje ter so bila varna pribežališča selskim stanovnikom.

Po Josipu Apihu.

20. Maksimilijana I. osebnost.

Malo dobrega so se nadejali vrstniki od cesarjeviča Maksimilijana, kajti le počasi se je razvijal njegov duh; do šestega leta ni znal govoriti in še do dvanajstega leta je govoril le jecljaje. Mladost njegova ni bila vedno jasna; nekaj mesecev je bil v dunajskem cesarskem dvoru z roditelji vred oblegan in v smrtni nevarnosti, dokler ni prihitel češki kralj Juri na

pomoč in prepodil upornike. Pripoveduje se, da je moral med obleganjem dan na dan uživati grah, ki se mu je zategadelj pristudil.

Pod strogim nadzorstvom svojih vzgojiteljev se je moral mnogo in pridno učiti. Znal je več jezikov; poleg nemščine je govoril francoski, latinski in tudi — slovenski; kajti učitelj njegov je bil Slovenec Tomaž Prelokar, ki je bil doma s Spodnjega Štajerskega, in kot deček je bival dalje časa med Slovenci v gradu bekštajnskem na Koroškem. Znale so mu bile vse vede one dobe; posebno pa so se mu omilile umetnosti in pesništvo. Rad je prebiral pesmi, pa tudi sam jih je zlagal.

A tudi telesno je bil cesarjevič Maksimilijan dobro vzgojen. Čudi je bil vrlo živahne ter ni maral posedati po sobah, nego je rad skakal po vrtu ter plezal po drevesih. Tudi v konjak je rad zahajal ter lezel na konje, in kmalu so ga morali učiti jahanja. Izuril se je pa tudi v viteškem orožju in v viteških borbah. Veselo ga je bilo gledati, kako se mu je bliskalo oko, kadar si je smel nadeti železno opravo, prijeti za kopje ter ga sukati v boju s svojimi vrstniki. In res se je izvežbal tako, da je bil kos najspretnjšim vitezom. Z viteškimi čini se je proslavil; zato so mu nadeli pozneje častni priimek „zadnjega viteza“.

Maksimilijan je bil jako pogumen, in poleg resnega boja in viteških iger mu je bil najljubši lov; često je ostavil prestolno mesto ter šel na štajerske in tirolske planine ali pa na Koroško, kjer je ob Zili lovil merjasce.

Na lovu je Maksimilijan rad občeval s preprostim narodom ter zategadelj lov priporočal tudi svojim naslednikom, češ, da gibanje na lovu krepí telesno zdravje in da se vladar pri tem seznani z narodom, ko pride s siromaki in z bogataši v dotiko; potožijo mu svoje stiske, in on jim pomaga kolikor možno.

Karkoli je zvedel na lovu zanimivega, si je takoj zabeležil, n. pr., da imajo v Stični čez tisoč let staro knjigo, da izdeluje v Višnji gori kovač izvrstne sulice, da je na

Štajerskem mnogo bobrov in na ribnjaku blizu Maribora več nego tisoč rac. Kot lovec je gojil mnogo divjačine, n. pr. okrog Celja množino jelenov, in ščutil jo je, prepovedujoč kmetom lovske pse in lov.

Odkar se je bilo razcvetlo železarstvo, se je rabilo mnogo oglja. Po nekaterih krajih so pa kmetje in meščanje, ladjedelci in fužinarji tako neusmiljeno izsekavali gozde, da se je bilo bati njih popolne iztrebitve. Tedaj pa je poskrbel Maksimilijan za razumnejše gospodarstvo po šumah ter je n. pr. ukrenil, da naj se varujejo posebno hrastovi gozdi po Krasu. Izkoriščali so sicer tudi potem še kmetje gozde, toda ne po svoji volji in so morali dajati oblastvom za sekanje lesa neko davščino (navadno oves).

Sploh se je cesar Maksimilijan brigal za vse javne razmere ter jih je izkušal izboljšati z ukazi in zakoni. Na Nemškem je ustanovil redno pošto, dočim so dotle prenašanje pisem oskrbovali posebni sli ali pa trgovci i. t. d.; a v naših deželah jo je uvedel stoprv njegov vnuk nadvojvoda Karel (1580).

Tudi pravosodje se je izboljšalo pod Maksimilijanovo vlado. Nastavil je uradnike, ki so namesto njega imeli soditi, skrbeti za red po deželah, pobirati in oskrbovati davke in druge državne dohodke. Izza njegove vlade so imeli podložniki plačevati državi redne davke, dočim je dotle država nalagala davke le v slučaju nujne potrebe.

Po Josipu Apihu.

21. Stara pravda.

L. 1515. so se silno vzbunili kmetje; upor se je razširil po vsem Slovenskem; pravimo mu „slovenski kmetski punt“. Vzajemni klic vseh upornikov je bila „stara pravda“, t. j., podložniki so zahtevali, da gosposka odnehaj od vseh terjatev, kar jih ni bilo zapisanih od starodavnega časa.

Najprej so napadli kočevskega plemiča Thurna ter ga umorili; bil je razypit kot najkrutejši trinog, ki je zapiral in mučil kmete, jim jemal živino ter jih podil na Ogrsko, ako

so se drznili, se pritožiti zoper njega in njegovega oskrbnika Stržena. Sedaj so se jeli zbirati seljaki po Dolenjskem, Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem ter so pretili, da se upro, ako jih ne uslišijo gosposke izlepa in jim ne dovolijo „stare pravde“. Pripravljali so se na boj ter si narejali zastave; od nekega plemiča so dobili celo top.

Pa tudi gospoda niso držali križem rok, nego so se posvetovali, kaj bi bilo storiti; pozivali so podložnike, naj se izlepa vdado, češ, da bodo po možnosti ugodili njih upravičenim pritožbam; ako pa se ne pokore, bodo občutili kruti meč. Napravili so graščaki cel načrt, kako pojdejo s svojimi hlapci in najemniki v boj proti upornikom.

Kmetje so se najprej pritožili pri samem cesarju v Avgsburgu, a cesar jih je samo opominjal, da naj ostanejo mirni, in jim je obljubil, da že ukaže gosposkam, naj jih puste pri „stari pravdi“. Toda cesarjeva beseda ni izdala nič; gospoda se ni hotela ukloniti.

Zdaj so naskočile čete upornih kmetov dolenske gradove (Mehovo, Šrajbarski Turen, Boštanj, Mokronog, Rako, Polhov Gradec, Čušperk i. dr.), jih zažgale in grozno pomorile gospodo in celo otroke. Nekaterih gradov pa si niso mogli osvojiti, ker niso imeli topov.

Zdaj so pač prišli cesarski gospodje, a zaman so se trudili, da bi napravili mir; kajti kmetje niso verjeli, da bi jim cesar mogel pomagati. — S kranjskimi puntarji so se združili še spodnještajerski kmetje, in tako je kmetska zveza segala skoro do Gradca. Tudi na Štajerskem so razdejali mnogo gradov, si osvajali orožje, živino in žito, popivali vino po grajskih kletah ter zažigali gosposke domove.

Poslancem gospode so naznanili v Konjicah svoje pritožbe, češ, naj jih sporoče cesarju. Kmalu se je razširila med njimi govorica, da je cesar njih misli; zdaj jim je še bolj zrastel pogum ter so še huje ravnali z gospodi.

A tudi ti so se dvignili; imenovali so Jurija Herbersteina svojim poveljnikom. S svojimi in s cesarskimi vojaki je Herberstein hitro potolkel kmetske čete, ki niso bile niti dobro

oborožene niti vojaški izvežbane, in sicer pri Vuzenici, Celju, Brežicah in na Kranjskem. Brez usmiljenja je pobijal kmete; mnogo ujetnikov je bilo obešenih v Gradcu. Gorenjski uporniki so deloma zbežali na Beneško. Herberstein pa si je kot brezobziren krotitelj kmetske bune pridobil priimek „morileca kmetov“.

Na Koroškem so se slovenski Podjunci kmalu pomirili, nemške upornike so pa gospoda skoro ugnali.

Zdaj je razposlal cesar svoje ljudi po deželi, ki naj bi izpraševali podložnike in zapisovali njih pritožbe; pravično je hotel razsoditi prepir med gospodom in kmetom. Toda temu dobrohotnemu poizkusu so se uprli gospodje; ker so premagali kmete brez cesarja, so smelo trdili, da po pravici terjajo več tlake, višje davke i. t. d. Naložili so kmetom nove naklade „v večno kazen“ za njih buno ter zahtevali odškodnine za vso škodo, ki so jim jo bili napravili kmetje; poudarjali so pri tem vedno, da so graščaki steber državi, ne pa „nezvesti“ slovenski kmetje. Cesar ni mogel pomagati podložnikom, in tako je črez nekaj let zopet tekla kri.

Josip Apih.

22. Kronanje v Zagrebu.

(1573.)

*Zvonovi zagrebški pojó,
pojó, da še nikdar takó.*

*Ropoče boben gor in dol
po ulicah, ko še nikol' :*

*„Le vkup, le vkup, gospod, tlačan!
Oznanjamo slovesen dan.*

*„Le vkup, le vkup, oj Zagreb ves!
Seljakov kralj se krona dnes!*

*Široko ori se naš glas,
v poslednjo tja slovensko vas!*

*Kjer cerkev Markova stoji,
tja gledat kronanje zdaj vsi!“*

*V poslednjo tja hrvatsko vas
naj slišijo seljaki nas!*

*Kjer Marka svetega je hram,
pred njim železen prestol tam.*

*Razlegaj se do daljnih dalj:
Matija Gubec naš je kralj!“*

*Pred stolom Gubec, kmet, stoji...
O srečen, slaven kralj pač ti!*

Glej, kronanje iz oken vseh,
s pomolov gledajo in streh.

Ponosno Gubec jim stoji.
Molči. Ne! On golči — z očmi!

Poglejte smeli mu klobuk!
Ni li posavski to hajduk?

Zimzelen si za trak je del,
kokótovo però pripel...

In Gubcu, glej, možje trije
priklonijo se do zemljé;

priklonijo se do zemlje,
v škrlat odéti vsi trije.

Priklanja prvi se, veli:
„Naš kralj Matija naj živi!

Bog spolnil ti je željo, knez!
Ves narod v tebi združil dnes!

Tu v Zagrebu, preslavni voj,
htel prestol si imeti svoj.

Tu prestol! Glej ga pred sebo:
nad ognjem žolt je ko zlato!

Nanj sede veličanstvo naj!
Udano prosimo sedaj...

Bojiš se trona? — Ti ječiš? ...
O vreden, da na njem sediš!“

Priklanja drugi se, veli:
„Naš kralj Matija naj živi!

Brez krone kralja nočemo —
mi kronati te hočemo!

Na tronu svetlem že sediš,
a zdaj še krono to dobiš.

O, rači jo, prejasni knez,
iz mojih rok sprejeti dnes!

Žari se ko zlato ti vsa —
saj v živem — ognju je bilá...

Trepečeš? Dosti si krepák,
za krono rojen si junak!“

Priklanja tretji se, veli:
„Naš kralj Matija naj živi!

O, kak te diči krone kras!
Kraljev pod njoj je tvoj obraz!

O kralj slovenski, kmetov voj,
na stolu zlatem pred menoj!

Od mene sprejmi pa v rokó
ognjeno-svetlo žezlo to!

Krepkó je drži! ... Z njim vojuj,
podložnikom zapoveduj!“ —

In vsi zvonovi zapojó
in bobnarji zabobnajo:

„Matija Gubec — živel kralj!
Razlegaj se do daljnih dalj!“

Na tronu Gubec kralj sedi,
z mrtvaškim glasom govori:

„Kot kralj dnes prvič gledam
vas —

vi zadnjič slišite moj glas ...
Ves narod kronan si z menoj,

s kraljevoj venčan zdaj častjoj ...
O naš veliki petek sam! ...

Kdaj vzkresne stara pravda
nam? ...

Za njo duh moj vas spremljaj
v bran,

in — pomnite današnji dan!“
A. Aškerc.

23. Bitka pri Mohaču.

Vladislav II., kralj češki in ogrski, je umrl l. 1516. ter ostavil državo telesno in duševno slabotnemu sinu Ludoviku II. O Ludoviku se je rekalo, da je bil prezgodaj rojen, da je prezgodaj postal kralj, se prezgodaj staral in prezgodaj umrl. Njemu so se ošabni plemenitaši še bolj upirali nego očetu; odirali so pri tem uboge kmete tako neusmiljeno, da so se ti-le uprli ter se z grozno divjostjo osvetili svojim zatiralcem. Toda premagali so jih nemili gospodje ter udušili odpor v potokih prelite krvi.

Baš ta čas je vladal Turkom eden najslavnejših sultanov, Sulejman ali Soliman; bil je uverjen, da je njegovemu bistremu duhu in neukročenemu srcu usodil Alah, ukloniti islamu vso krščansko Evropo, najprej Ogrsko in Avstrijsko. S krepkim naskokom je osvojil Belgrad (1521); tod je bila odsle odprta pot v Hrvate in Ogre.

L. 1526. je navalil z 200.000 možmi na Ogrsko. Pred seboj si je dal nesti zeleno zastavo prerokovo, opominjajoč mosleme, da je njih verska dolžnost, iti v sveti boj za vero Mohamedovo. Pri Belgradu je prestopil Savo, prekoračil Slavonijo, premostil pri Oseku Dravo ter vdrl tod na Ogrsko.

Navzlic grozoviti nevarnosti se kralju Ludoviku vendar ni posrečilo, zbrati več nego 30.000 vojakov, dasi je razposlal po vsej deželi krvav meč v znamenje, da ne ostani nihče doma. Pač je prvak ogrskih velikašev, Ivan Zapoljski, zbral na Erdeljskem 60.000 mož, toda nič se mu ni mudilo, da bi se bil združil s kraljem. Ludovika pa se je lotila taka nestrpnost, da ni poslušal nasvetov izkušenih mož, naj še potrpi; udaril je kar z malo svojo vojsko na Turke pri Mohaču — dne 26. avgusta.

Grozen je bil poraz Ogrov. Turška vojska jih je kar zajela ter začela grozno klanje. Obležalo je na bojišču 22.000 Ogrov, med njimi sedem škofov in več nego sto ple-mičev; le malo jih je otelo življenje. Kralj Ludovik je tudi

moral izpodbosti konja ter zbežati; konj je hotel preskočiti širok jarek, pa je padel znak ter se pogreznil s kraljem vred. Le-ta se ni mogel izkopati izpod konja ter se je zadušil v blatu. Stoprv po dolgem iskanju so našli nesrečnika ter ga pokopali s kraljevo častjo.

Sulejman pa je po tej zmagi pustošil in ropal po vsem Ogrskem ter se vrnil z bogatim plenom domov.

Josip Apih.

24. Lutrovstvo med Slovenci.

Komaj je bil nastopil Luter, že je našlo njegovo seme rodovitna tla tudi po habsburških deželah, najprej na Češkem. Pa tudi v druge avstrijske dežele so zanesli novo vero različni ljudje: mladi plemiči, vračajoč se z visokih šol na Nemškem, tuji trgovci, ki so zahajali med nas, kupci in obrtniki z Nemškega, ki so se naselili v novem Celovcu, rudokopi s Saskega, ki jih je bil privabil dober zaslužek v rudne jame koroške i. t. d. Hudo zatirani kmetje so radi poslušali krivoverce; v verskih stvareh so bili sicer neuki, ker je takrat nedostajalo dobrih duhovnikov, a nova vera jim je obetala „svobode“, ki so si jo tolmačili po svoje.

Prvak slovenskih lutrovcev je bil ljubljanski kanonik, Primož Trubar; njemu se je pridružilo še več drugih: Boštjan Krelj, Juri Dalmatin in Adam Bohorič.

S propovednic so oznanjevali narodu Lutrovo vero, češ, da tako uči „čisti evangelij“, posnemali so njegove obrede, slovenili njegove spise in zlagali duhovne pesmi ter jih širili med narodom. Hoteč utemeljiti novoverstvu trdno podlago, so se poprijeli prevoda sv. pisma. Trubar je poslovenil najprej evangelij sv. Matevža (1555) in potem še druge dele novega zakona in Davidove psalme, Dalmatin pa celo sv. pismo (1584). Tako se je pričelo novoslovensko slovstvo.

Navedene in druge novoverske knjige so se natiskovale zlasti po nemških tiskarnah (v Tübingi, v Urahu, v Reznu in v Wittenbergu).

Vtihatapljali so jih v sodih ali v krošnjah v deželo ter jih razširjali med narodom. Malo je bilo sicer ljudi, večjih čitanju, a okrog njih so se zbirali občani ter poslušali branje. Ustanovili so lutroveci tudi več šol, da bi v njih zaplodili po deželi šolsko omiko ter z njo vred tudi novo vero.

Nihče ni motil tega reformacijskega delovanja; samo Ferdinand I. (1522—1564) in sin njegov Karel Katoličan (1564—1590), vladar Notranje Avstrije, sta se mu protivila ter izkušala, protestantstvu zapreti pot v svoje dežele. Po njiju ukazu so mnogi luteranski propovedniki morali zapustiti domovino, a našli so navadno varno zavetje med somišljeniki na Nemškem, zlasti v Tübingi; odtod izvira slovenska psovka „tiblingar“.

Toda ves trud avstrijskih vladarjev ni imel pravega uspeha. Da bi nekoliko zaježil neprestano prodiranje protestantske vere, je pozval Karel v deželo jezuite ter jim je izročil novo, l. 1586. ustanovljeno vseučilišče v Gradu; ob enem je iztiral iz dežele nekaj posebno predrznih propovednikov, dal sežgati mnogo novoverskih knjig, odstavil nekatere lutrovske sodnike ter jih nadomestil s katoličani i. t. d. V enakem smislu sta delovala briksenski škof na Bledu in freisinški v Škofji Loki.

L. 1590. je umrl Karel v najlepši svoji dobi, a še v oporoki je velel: „Škodljivo krivoverstvo je treba zatreti.“ Za nedoletnega sina Ferdinanda je vladala mati vdova, Marija. Vzgojila ga je pri jezuitih za iskrenega in pogumnega katoličana. Ko je sam nastopil vlado Notranje Avstrije (1595), je skoro docela zatrl luteranstvo. Iztiral je najprej luteranske duhovnike in učitelje, meščanje so se morali pokatoličiti ali pa prodati posestvo ter zapustiti domovino v nekem določenem času, protestantske knjige pa je ukazal na grmadah sežgati. — Vrla sobojevnika Ferdinandova sta bila posebno Stobej, škof lavantinski, in Tomaž Hren, škof ljubljanski; potujoč od vasi do vasi, sta poučevala narod in ga pozivala, naj se vrne k veri očetov.

Napori teh gorečih mož niso bili brezuspešni; kmalu je bilo zopet dovolj katoliških duhovnikov in povsod se je zopet obhajala katoliška služba božja. In to zmago je izvojeval Ferdinand brez krvoprelitja, zgolj s svojo jekleno voljo.

Po Josipu Apihu.

25. Posledice tridesetletne vojne.

Dalje ko je trajala tridesetletna vojna, bolj sirovi so bili ljudje. Usmiljenja si zaman iskal pri poživljenih vojaki; Švedi so vlivali ubogim kmetom celo gnojnico v usta, hoteč jih prisiliti, da bi jim povedali, kje so bili zakopali denarje („švedska pijača“), ter so skakali po siromaku, dokler ni izdihnil. Mnogokje na Nemškem in Češkem so izginile cele vasi in mesta; njih prebivalci so bili ali ubiti ali pa so zbežali. Po mnogih krajih, kjer so bile prej plodne njive in polja, se je raztezal zdaj gozd ali grmovje. Sel, ki je hitel s Saskega v Berlin, je hodil od jutra do večera po neobdelanem svetu, ne da bi bil našel vas, kjer bi mogel počiti. Ob cestah so prežali roparji. Zrastel je bil v teh krvavih letih nov zarod, ki mu nista blažili srca božja beseda in šola in ki ni bil sposoben za drug posel nego za roparstvo. — Prebivalstvo Češke, ki ga je bilo pred vojno več nego tri milijone, se je znižalo na 800.000 ljudi. Dvesto let je bilo treba, da so se pokrajine, ki so bile najhuje prizadete po tridesetletni vojni, dvignile na prejšnje stališče.

Ta beda je trajala do l. 1648.; stoprv v tem letu se je po dolgem pogajanju sklenil mir na Westfalskem (westfalski mir).

Doba tridesetletne vojne je ostavila v življenju narodov mnogo globokih sledov.

Najprej je omeniti splošno siromaštvo, ki je zavladelo povsod; bivši vojaki so tedaj postali roparji, a celo sicer pošteni meščanje so šli med razbojnike, kakor n. pr. celovski meščanje, ki so nekoč oplenili uboge kočarje vomberške. — V denarnih stiskah so vladarji kovali jako slabe peneze, ki često niso imeli niti desetine naznanjene vrednosti, a podaniki so jih morali jemati za dobre; zato so pa obrtniki

in kmetje zvišali ceno svojih pridelkov in izdelkov tako, da je bila grozna draginja. Ko so pa naposled oblastva prepovedala, kovati tako slab denar, ter so izdala boljše novce, tedaj so podaniki morali zamenjati cela prgišča starega denarja za mrvico novega in so bili pri tem seveda hudo na škodi.

Sedaj je moral tudi marsikateri gospod jesti črni kruh, ker za pogačo ni bilo novcev. Na Spodnjem Štajerskem pa je ostrviški graščak že itak obubožane kmete stiskal tako grozno, da so se uprli in naredili mnogo škode, dokler jih niso ustražovali cesarski vojaki.

Med najhujše posledice te grozne dobe spadajo razne vraže, med njimi n. pr. vera, da se zveže zli duh s človekom ter z njega pomočjo počenja hude in grde reči: dela točo in mraz, bolezen med ljudmi in živino i. t. d. Gorje ženski, ki je imela kak poseben znak na sebi ali pa črnega mačka ali črnega petelina pri hiši! Če je kmetom toča pobila polje, če je dala kaka krava krvavo mleko ali če ni dajala nič mleka, če jo je napenjal, če je kdo zbolel za nenavadno boleznijo i. t. d., takoj so dolžili tako žensko, da je ona zakrivila vse tiste nezgode, češ, da je zakopala v vinogradu živo srebro ter tako naredila slano, da je zagovorila na paši travo, da je od tega zbolela krava. Zopet druge ženske so bile na sumu, da se znajo storiti nevidne, da kuhajo čarovne leke, da se shajajo s hudičem, da imajo skrate zataknjene v steklenici, da znajo jahati na metli ter da imajo svoje čarovniške shode na Kleku ali na Pohorju ali na Donački gori i. t. d. — Nesrečnica, na katero je letel tak sum, je bila navadno izgubljena; odvedli so jo v zapor ter toliko časa mučili, dokler ni priznala, da je res čarovnica, potem pa so jo brez milosti sežgali živo ali so jo, če so bili posebno milostni, najprej zadavili in potem šele sežgali. A tudi učene in imenitne gospode, da, celo duhovnike je zadel sum, da so čarovniki, ter so morali umreti. — Tudi po naših krajih je bilo na stotine takih nesrečnih žrtev, a največ se je dogajalo takih grozodejstev po protestantovskih deželah.

Po Josipu Apihu.

26. Kruci v Ljutomeru l. 1704.

Med mnogimi sovražniki, ki so svoje dni črez vse grozovitno razsajali po rodovitnih krajih med Muro in Dravo in ki jih ljudstvo še dandanes ni pozabilo, zavzemajo za divjimi Turki brez dvoma prvo mesto Kruci. Preteklo je več ko dvesto let, odkar so ti divjaki prihajali v večjih ali manjših tolpah na Štajersko ropat in požigat; in ta dolga vrsta let ni mogla iz spomina izbrisati prebridkih izkušenj, ki so jih prestali naši predniki v onih žalostnih časih. Beseda „Kruc“ se je udomačila na Murskem polju in po Slovenskih goricah in pomeni zdaj: korenjaka, neprestrašenega in predrznega človeka, ali pa divjaka brez vsakega sočutja in vere, ki mu ni sveto ne blago ne življenje.

Prve sledove Krucev nahajamo že za cesarja Maksimilijana I., ki je vladal od l. 1493.—1519. Takrat je popustilo več ko 10.000 ogrskih kmetov svoje domovje, da bi šli nad divjega Turčina in mu pokazali pot tja, odkoder je prišel. V znamenje, da hočejo za poveličanje svetega križa iti v vojno, so si nekateri pripeli, kakor za križarskih vojn, na desno ramo ali pa na prsi rdeč križ, in po njem so dobili ime: križarji ali pa po latinski besedi — „crux“ (križ) tudi Kruciati ali Kruci. Njihov vodja, zviti Jurij Dosa pa z njimi ni šel nad Turke, temveč je, dobro vedoč za mržnjo kmetov do graščakov, planil nad gradove plemenitašev ter ropal in plenil, kjer se je le dalo. K tej tolovajski druhalu je vrelo od vseh strani vedno več ljudi, ne samo kmetov, ki jim je delo presedalo, nego tudi z vlado nezadovoljnih graščakov, in buknila je grozna vstaja, ki je trajala več let in delala vladarjem velike preglavice. In odsle so se ogrski nezadovoljneži, ki pa niso bili nič drugega, kakor puntarji in roparji, imenovali sploh le Kruci.

Leta 1704. so prebrodili Kruci v dveh večjih oddelkih Muro v Medjimurju in pri Veržeju; utaborili so se v Nedeljšču in v Veržeju; odtod so se v manjših trumah razšropili sem in tja in ropali.

Pri Veržēju so se kmalu razlili kakor povodenj črez rodovitno Mursko polje ter so napravili na Moti, v Braneku in Razkrižju manjše tabore, kjer so spravljali naropane reči. V Ljutomer je prihrula četa Krucev v soboto 8. februarja, a takratni župan Juri Smrekar jo je z nekaterimi pogumnimi tržani mahoma napadel in srečno zapodil iz trga. A drugega dne, v nedeljo med 8. in 9. uro zjutraj, so se divjaki vrnili v večjem številu ter so, odpodivši straže, prihruli z groznim kričem s spodnjih trat v trg. Najprej so vdrli v cerkev in pobrali vse dragocenosti; potem so pa planili nad oltarje in svete podobe. Vse po cerkvi so razdejali in podrli, na kup znosili in sežgali, v oropano in izpraznjeno cerkev pa postavili svoje konje. Da taki divjaki niso prizanesli niti župnišču in drugim hišam v trgu, se razume samo ob sebi.

Od tržanov so šli Kruci nad kmete, in tako so se godile tudi po vaseh zunaj Ljutomera žalostne in grozovitne reči. Posamezne čete teh divjakov so razbijale in ropale po vinogradih, užgale nekaj hiš na Kamenščaku in okolici ter prihrule celo v spodnje Slovenske gorice. Po hribih in dolinah se je razlegal prestrašenih prebivalcev krič: „Bežite, bežite! Kruc pride, rebelija bo!“ Ko so ljudje slišali ta glas, so zakopali naglo, kar je bilo dragocenejšega, ter so bežali proti Mariboru; kajti Kruci niso samo ropali in zažigali, temveč tudi grozovitno ravnali z ljudmi. Nekatre so postreljali, druge smrtno zbili; enim so posekali roke ali noge, drugim porezali ušesa in nose, zopet druge so do nagega slekli in uganjali nezaslišane hudobije z njimi, z eno besedo: delali in divjali so kakor Turki.

Po M. Slekovcu.

27. Evgen Savojski.

Evgen Savojski, najboljši vojskovodja svoje dobe, navadno imenovan princ Evgen, je bil iz savojske vladarske rodovine. Nekoč je prišel Ludovika XIV. prosit službe, a kralj je nekako zaničljivo pogledal malega, šibkega mladeniča, ki se mu nikakor ni zdel ustvarjen za vojaški stan. Odslovil ga je in

mu nasvetoval, naj postane raje duhovnik. Hudo užaljen, je ostavil Evgen Francosko ter šel na Dunaj prosit službe; in glej, cesar Leopold ga je rad sprejel. Ludoviku pa je bilo pozneje baje močno žal, da je takega moža prepustil nasprotniku; vabil ga je v svojo službo, toda Evgen je ostal zvest Avstriji.

Izkazal se je najprej v bojih s Turki in v bitki, ki se je bila pred rešitvijo Dunaja, je bil ranjen. Kmalu potem je postal poveljnik dragoncev, ki se še dandanes imenujejo »Savojci«, ter se je hitro dvignil do najvišjega dostojanstva v vojski.

A ni bil samo moder vojskovodja; dasi šibak, je bil tako pogumen, da je često zdirjal v sredo med sovražnike in sukal svojo sablo; večkrat je bil v smrtni nevarnosti in mnogo brazgotin mu je ostalo od hudih ran, ki jih je bil zadobil v krvavih bojih. Ni se čuditi, da je bil ljubimec svojih vojakov, in cesar ga je po pravici odlikoval, kolikor ga je mogel.

Toda še druge lepe lastnosti so dičile Evgena; bil je tudi skromen in popustljiv, če je bilo treba. To je pokazal zlasti v španski nasledstveni vojni, ko je večkrat sodeloval z angleškim vojskovodjo Malboroughom. Le-ta je bil precej samoglaven in domišljav gospod, in Evgen ga je včasih zaman izkušal prepričati, da nima prav. Da bi pa nesloga ne rodila slabih posledic, se je raje vdal Angležu ter je popravil s svojim bistrim umom, kar je bila zagrešila tovariševa trmo-glavost.

V vojni pod Leopoldovim naslednikom, Karlom VI., se je zopet posebno proslavil Evgen Savojski. Najprej je potolkel Turke pri Petrovaradinu in potem osvojil sredi močvirja ležečo trdnjavo Temešvar. Ker sultan še ni miroval, je prestopil Dunav in začel oblegati Belgrad. Od vseh strani so prihiteli v njegov tabor knezi in vojskovodje, da bi od blizu opazovali Evgenovo vojevanje. Hoteč rešiti Belgrad, je pridrla velika turška vojska ter obkolila Evgena, ki je bil v kleščah med Turki v mestu in izven mesta. Evgen pa je napadel nekega meglenega jutra (dne 16. avgusta l. 1717.) na vse zgodaj

turški tabor, ga osvojil, premagal Turke ter jih zapodil v beg. Sedaj se je moral tudi Belgrad podati, a sultan v miru požarevškem prepustiti Avstriji ves Banat, severne pokrajine Bosne in Srbske ter zapadno Vlaško.

Po ogromnih osvojitvah izza španske nasledstvene vojne in pa po novih pridobitvah je zadobila Avstrija tolik obseg, kakor ga ni imela nikdar poprej ter ga tudi ni dosegla pozneje nikoli več.

Po Josipu Apihu.

28. Pragmatiška sankcija.

Karel VI. je bil zadnji moški potomec habsburškega rodu; sina ni imel, nego le hčere. V avstrijskih in čeških deželah so pač imele tudi cesarične pravico dednega nasledstva; zato ni bilo dvoma, da te dežele priznajo Karlovo prvorojenko Marijo Terezijo za svojo vladarico. Na Ogrskem pa so imeli pravico do prestola samo kraljeviči; po Karlovi smrti bi si torej Ogri smeli izbrati novega kralja in se odcepiti od Avstrije; tako bi razpadla habsburška država.

Ta nevarnost je napotila hrvatske stanovce, da so l. 1712., ne meneč se za Ogre, priznali ono kraljično za svojo kraljico, ki bo vladala na Avstrijskem, Štajerskem, Koroškem in Kranjskem ter bo stolovala v Avstriji; sklicevali so se Hrvati pri tem na starodavno zvezo s temi deželami, ki so jim tudi zvesto pomagale v turških bojih. Ko so jim Ogri hudo zamerili ta ukrep, so dejali Hrvati: „Mi smo le zavezniki Ogrov, ne pa njih podložniki; in od pamtiveka smo imeli svoje kralje; ogrske kralje priznamo, dokler so avstrijski.“ Cesar je z veseljem potrdil predlog hrvatski.

Hoteč svojemu rodu zagotoviti nasledstvo, je izdal Karel VI. l. 1713. temeljni državni zakon o nasledstvu, tako imenovano „pragmatiško sankcijo“, ki določa to-le:

Po smrti Karla VI. se njegove dežele ne smejo razdeliti, nego preidejo nerazdeljive na sinove po načelu prvorojenstva in linearne nasledovanja, in ako bi teh ne bilo, na hčere, tako da sledi najprej najstarejša hči in njeni potomci; če

izumre rod najstarejše hčere, pa sledé po vrsti potomci mlajših hčera, ako pa izumre vse potomstvo Karlovo, preide vlada na hčere cesarja Josipa I., in če tudi teh potomcev ne bi bilo več, na potomce hčera Leopolda I., t. j., sester Josipa I. in Karla VI.

Črez nekaj let je pozval cesar deželne stanove posamič, da priznajo navedene določbe. Vse dežele so ugodile tej želji in tudi ogrski stanovi so se odrekli pravici, da smejo voliti svojega kralja, ter so priznali cesarjevim hčeram pravico dednega nasledstva na Ogrskem. Vse te določbe se skupno zovejo pragmatiška sankcija (t. j., temeljni državni zakon), ki je še dandanes poglobitna podlaga nerazrušne zveze med Avstrijo, Ogrsko in Hrvatsko.

Po Josipu Apihu.

29. Lavdon.

*Oj, stojaj, stojaj, Beligrad,
za gradom teče rdeča kri,
za gradom teče rdeča kri,
da b' gnala mlinske kamne tri.*

*Tam Lavdon vojvoda stoji,
krvavi meč v rokah drži;
on hoče imeti Beligrad
in turško vojsko pokončat.*

*Ošabni Turk se mu smeji
in Lavdonu tak govori:
„Si prišel mene ti častit,
al prišel zajcev si lovit?“*

*„Ne prišel zajcev sem lovit,
al prišel tebe sem častit:
s svinčenimi krogli te škropil
in s črnim prahom bom kadil.““*

*Cesarske puške pokajo,
se turške gospe jokajo;
cesarski bombe mečejo,
se Turki z grada vlečejo.*

*Glej, tak mogočni Lavdon je
premagal vse sovražnike!
In dokler Beligrad stoji,
naj slava Lavdonu slovi!*

Narodna.

30. Bitka pri Kolinu.

Spomladi l. 1757. je vdrl pruski kralj Friderik na vse zgodaj na Češko in premagal Avstrijce v krvavem boju pri Pragi. Potem je oblegal mesto. Prusi so obsipali Prago s krogli ter razrušili mnogo imenitnih zgradb; najhuje so poškodovali krasno stolno cerkev Sv. Vida na Hradčanih.

Medtem je pa privedel general Daun, hoteč rešiti Prago, večjo vojsko na iztočno Češko in se je utaboril na holmeih, ki obdajajo lepo ravnino ob Labi pri mestu Kolinu. Ko je o tem zvedel Friderik, je pustil oddelek svojih čet pred Prago, z večino svoje vojske pa je šel Daunu naproti. A ta ga je dne 18. avgusta tako porazil, da je moral pustiti obleganje Prage ter se docela umakniti s Češkega.

Domoljubna pravljica pripisuje velik del zasluge pri kolinski zmagi zvitemu avstrijskemu kmetu, ki je nalašč gnal dva koštruna, rejenega in mršavega, v pruski tabor naprodaj; tolstega je kmalu prodal, a suhega ni nihče maral, in tako ga je gnal kmetič skoz vso prusko vojsko; spotoma pa je lokavo štel pruske bataljone, predevajoč grahova zrna posamič iz levega v desni žep.

V istini se je zvršil boj tako-le: Avstrijska vojska je stala na južni strani ob cesti, ki vodi iz Prage v Kolin, za nekim gričem, a Prusi so bili na severni strani. Po svoji navadi je napadel Friderik najprej s svojim levim krilom desno krilo avstrijsko tako silno, da ga je potisnil malo nazaj. Cele ure sta se rvala nasprotnika za ta in oni grič ali gozdič. Že so se Prusi bližali središču avstrijske vojske; a tam na vrhu je stal oprezni Daun ter videl, da že omagujejo čete naših pešcev in da je prišel trenutek odločitve. Tedaj pa je ukazal svoji konjici, naj plane na sovražnika, a z griča so zagrmeli topovi. Hrabro se je branil Friderik, toda krogle iz topov in sable konjikov so tako grozovito morale v njegovih vrstah, da ni mogel preprečiti bega svojih vojakov. Hotel je sicer sam vesti še nove bataljone v boj, toda sledili niso več; zaman jih je rotil: „Mrhe, ali hočete večno živeti?“ Ker se je jelo že mračiti, je izpodbodel konja ter oddirjal proti Pragi, vojska njegova pa je sledila pobita. Več nego 13.000 mož je bil izgubil, a Daun samo okoli 7000.

Na Dunaju je zavladalo nepopisno veselje, ko so prejeli dva dni pozneje vest o dobljeni zmagi ter se uverili, da je možno, premagati tudi nepremagljivega Friderika. Marija Terezija je ustanovila v trajni spomin tega dne vojaški red Marije

Terezije; s tem redom odlikuje cesar častnike, ki izvrše v vojni samostojne junaške čine. Prvi je dobil veliki križ tega reda Daun sam. Najslavnejši slovenski vitez Marije Terezije reda pa je Juri Vega.

J. Apih.

31. Marija Terezija, preosnovateljica šolstva.

Marijo Terezijo imenujejo zgodovinarji „ustanoviteljico ljudske šole“. In po pravici. Pred njo se državna oblast ni brigala za narodno prosveto, nego je prepustila šolo samo sebi. Že v srednjem veku so bile sicer šole po samostanih, pri škofovskih in župnih cerkvah; pohajali so jih posebno dečki, ki so bili namenjeni za meniški ali duhovski stan; a stoprv pozneje — v Italiji v 11., na Avstrijskem pa v 13. stoletju — so tudi mestne gosposke ustanovile šole ter najemale učitelje, da so poučevali otroke iz „boljših hiš“, zlasti v predmetih, ki so potrebni trgovcem in obrtnikom.

Za reformacije je prenehalo mnogo samostanov in z njimi tudi mnogo šol; zato pa so snovali nove šole posebno protestanti, da bi omogočili ljudem čitanje lutrskih knjig in tako laže širili svojo vero. Seveda se je odsle tudi katoliška cerkev bolj brigala za ljudsko izobrazbo ter ustanavljala nižje in višje šole; zlasti jezuiti so bili izvrstni šolniki, in njih latinske šole so se odlikovale mimo vseh drugih tiste dobe. Ljudska šola je pa ostala tudi posle še vedno prava pastorka; pouk v njej ni bil nič boljši nego ob koncu srednjega veka in palica je bila prej kakor slej glavno vzgojno sredstvo.

Marija Terezija se je takoj po sedemletni vojni jela brigati za ljudsko izobrazbo ter je ustanovila najprej na Dunaju „normalko“, v kateri naj bi se vežbali tudi bodoči učitelji. Po zgledu te normalke je osnovala enake šole v stolnih mestih vseh kronovin.

Toda njene reforme izprva niso imele povoljnega uspeha. Tedaj pa se je cesarica obrnila do Felbigerja, opata saganškega v Šleziji, kojega učne preosnove — saganška metoda — so bile tako zaslovele, da jih je sam Friderik II. potrdil za

vse katoliške šlezijske šole. Felbiger je res vstopil l. 1774. v avstrijsko službo kot „vrhovni ravnatelj“ vsega šolstva in je še isto leto cesarica potrdila njegov „splošni šolski red“.

Po tem šolskem redu so bile ljudske šole trojne: trivialke, glavne šole in normalke. Navadne šole ali trivialke naj bi bile v vseh malih mestih in trgih, pri vsaki farni cerkvi in oddaljeni podružnici. Glavna šola naj bi bila vsaj ena v vsakem okrožju, pa tudi po večjih mestih in po samostanih ter naj bi obsegala tri ali štiri razrede. V vsaki kronovini, in sicer v glavnem mestu naj bi bila četverorazredna vzorna šola — normalka.

Z vso vnemo je pričela cesarica preosnovo starih in ustanovitev novih šol po Felbigerjevem načrtu; prepričana je bila, „da je od dobre vzgoje mladine v prvih letih brez dvoma odvisno vse bodoče življenje vseh ljudi, pa tudi izobrazba duha in mišljenje celih narodov; a tega uspeha ni doseči, ako ne preganjajo dobre šole tmine nevednosti ter ne nudijo vsakemu človeku tistega pouka, ki je primeren njegovemu stanu.“

Preimenitno to nalogo je izvršila s pomočjo Felbigerjevo, kolikor ji je bilo pač možno. Navzlic vsem težkočam je bilo ob smrti Marije Terezije (1780) že 6197, med njimi 3993 po „šolskem redu“ osnovanih šol, ki jih je pohajalo 200.000 otrok. Tudi po slovenskih pokrajinah je bilo poleg normalk v Trstu, Gorici, Ljubljani in Celovcu še dosti mestnih — glavnih in vaških — trivialnih šol.

Po J. Apihu.

32. Gospodarske preosnove cesarja Jožefa II.

Jožef II. je čislal kmeta podložnika, kakor ga je čislala mati njegova, Marija Terezija.

Že ona je olajšala podložnikom bremena, Jožef II. pa je nadaljeval njeno delo. L. 1782. je odpravil zadnje ostanke nesvojnosti ali nevoljstva, ki so se bili še ohranili na Češkem, Moravskem, v Galiciji, na Ogrskem in na Kranjskem. Uverjen

je bil, da bodo narodi srečni, „kadar se izboljša poljedelstvo in zbudi pridnost . . . A to ni možno, dokler nimajo vsi podložniki osebne svobode, ki gre slehernemu človeku po naravi in od države, in dokler nimajo vsi popolne pravice do svojega imetja.“

Podložniku sta dalje mnogo koristila podložniški patent in kazenski zakon; Jožef je ukazal, da bodi podložnik sicer pokoren svoji gosposki in da išči najprej pri njej svoje pravice, toda ako je ne najde in ga obsodi gosposka po zaslišanju vpričo župana in dveh mož, se sme pritožiti dalje na okrožni urad, in če je treba, na najvišje urade. Vsak teden je morala gosposka imeti vsaj po en „tožni dan“; za vso škodo, ki jo ima kmet po njeni krivdi, je ona plačnica, ker je njena dolžnost, braniti kmetove pravice.

Jožef pa ni hotel le zmanjšati oblasti graščakov nad podložniki, nego je želel, kmeta čisto osvoboditi tlake, desetine in drugih služnosti; pri tej priliki naj bi se korenito preosnoval ves davčni sestav, ki je slonel na načelu, da črpaj država svoje dohodke edino iz zemlje. To in pa pridobitev višjih dohodkov je bil namen najimenitnejši Jožefovi reformi, zakonu o davčni regulaciji, ki ga je izdal dne 15. aprila l. 1785.; ukazal je, da naj se premerijo in pošteno precenijo vsa zemljišča brez izjeme, duhovska, graščinska in kmetška, češ, da „bi bilo krivično, se ozirati na stan in dostojanstvo lastnikovo“. Od vsega posestva naj se določi kosmati dohodek; od vsakih 100 goldinarjev tega dohodka naj pridrži posestnik za svoje potrebe 70 goldinarjev, državi plačuj 12 goldinarjev 13 ¹/₃ krajcarja, gosposki pa k večjemu 17 goldinarjev 46 ²/₃ krajcarja v gotovini; zato pa bodi prost vse tlake, desetine in drugih služnosti.

Ta zakon je določal torej prvikrat popolno kmetško odvezo, in Jožef je vedel, da z njim zada mnogim graščakom neizmerno škodo; toda vse njih ugovore je zavrnil, rekoč: „Pa bo kmet imel dobiček.“

Tudi tlako je Jožef nekoliko olajšal kmetom. Prepovedal je dalje, da ne sme graščak jemati kmetu potrebščin za ku-

hinjo in živil pod navadno tržno ceno niti jim vsiljevati svojih pridelkov in svoje pijače, nego kmet prodajaj in kupuj po svoji volji, smej mleti v kateremkoli mlinu svoje žito in dobivaj iz graščinskih gozdov drv in lesa za potrebo. Tudi ubožci naj bi smeli ob določenih dnevih pobirati po šumi suhljad ondod, kjer jim dovoli logar. Graščak mora povrniti škodo, ki jo napravi divjačina kmetu na polju, na sadnem drevju in v vinogradu; v najem jemati pa ne smeta lova niti kmet niti meščan, češ, „bilo bi potem preveč prilike, da bi zanemarjala gospodarstvo in obrt.“

Po J. Apihu.

33. Hrvatski junaki pri Naborjetu in Predelu.

Francozi so iz Italije pritiskali na avstrijsko vojsko. Zaman jih je ustavljal ob Soči grof Radecki; že začetkom majnika so zasedli Gorico ter ji naložili veliko kontribucijo. Potem pa so drli ob Soči proti Predelu in ob Beli proti Naborjetu. Tod sta jim zapirali pot na Koroško utrdbi, ki sta bili sicer površno zgrajeni iz prsti in lesenih hlodov in slabo zavarovani, vsaka s par sto možmi, a ti so bili sami junaki, in junaka sta bila tudi poveljnika, na Naborjetu Hensel, na Predelu pa Herman.

Od 14. do 17. majnika se je branilo na Naborjetu 300 Hrvatov Ogulincev zoper vedno naraščajoče francoske čete. Le-te so trdnjavico kmalu popolnoma zajele ter sipale na njene utrdbe krogle iz topov od spodaj, iz nižine, in od zgoraj, s sosednjih robov. Podkralj Evgen, ki je sam vodil Francoze, je dvakrat pozval Hensla, naj se vda, češ, da je nesmiselno, se upirati s peščico mož taki premoči; pretil je, da dá pobiti vse Avstrijce, ako se mu sami ne podajo; toda Hensel mu je odgovoril: „Moja dolžnost je branitev trdnjave, ne pa pogajanje.“

Dne 17. maja so privedli Francozi množino topov ter so streljali v utrdbo in od dveh strani navalili na trdnjavo. Pač so avstrijske krogle podirale naskakovalce kar na kupe, toda

odzadaj so pritiskale druge čete in silile sprednje proti lesenim palisadam, dokler jih niso res prodrle.

V tem bojnem metežu je zadela Hensla sovražna krogla v glavo; z vzklikom: „Pogum, tovariši!“ se je zvrnil.

Navzlic smrti poveljnikovi so se Hrvati še dalje branili; le s težavo so prodrli Francozi v notranji, utrjeni prostor ter tu pobili večino junakov. Izpolnile so se torej besede Henslove: „Ta trdnjava bo grob meni in mojim tovarišem, pa tako slaven grob, kakor ga imajo Leonida in Spartanci pri Termopilah.“

V istih dneh (od 16. do 18. maja) je bojeval stotnik Herman enak boj „brez upa zmage“ na Predelu. Tu je bila še manjša trdnjavica nego pri Naborjetu; nad cesto je bila lesena, z rovi in nasipom obdana utrdba, pod njo, onkraj ceste nad prepadom, pa majhna, še nedovršena lesena koča. Posadka je štela 220 mož, ki so bili že strašno izmučeni od minolih bojov, ter je imela deset topov. Francozov je prišlo 8000 mož proti Rablju.

Najljutejši naskok so izvršili Francozi dne 18. maja. Zaman so prijavili Hermanu in njegovim Hrvatom Sluincem, da so se Avstrijci umaknili iz Trbiža in da je padla naborjetska trdnjava. Herman je odgovoril: „Meni je ukaz, da branim to trdnjavo na vso moč; v sebi čutim častni poklic za to in se ne bojim smrti za domovino. Na noben način in ob nobenem pogoju ne predam izročene mi trdnjave; branil jo bom do zadnjega moža.“ To izjavo je izročil tudi pisano francoskemu posredovalcu. Na njegovo željo so ujetniki ponovili svoje poročilo tudi pred Hrvati v materinščini, a neugodne vesti tem nikakor niso uklonile poguma, nego navdušeni so iznova izrekli slovesno prisego, da zmagajo ali pa umro za cesarja.

Še enkrat — že četrtič — so pozvali Francozi Hermana, da se vdaj. „Kar sem pismeno izjavil, pri tem ostanem!“ je bil odgovor. Tedaj pa se je vnel najljutejši boj; kar bliskalo in kadilo se je, pokalo in grmelo v trdnjavico in iz nje, kakor da bi se bilo odprlo peklensko žrelo. Naposled so razdrli palisade ter z granatami in gorečimi smolnatimi venci vžgali suho lesovje. Kar švigne iz trdnjavice rdeč plamen, ki ga

pozdravijo Francozi z divjim vikom. V tem hipu pa se dvigne trdnjavski most, in iz goreče hiše plane Herman, veleč tovarišem: „Nihče se ne vdaj! Vsakdo se reši, kakor se more!“ Črez par trenutkov je že ležal na tleh, krvaveč iz mnogih smrtnih ran. Tovariši so se borili okrog njega in padli skoro vsi v junaškem boju.

Osvojivši glavno trdnjavo, so zmagovalci zabili in zagradili vrata spodnje koče in jo zapalili, da so še živi branilci storili grozno smrt v dimu in ognju. Ko je bila borba končana, so izvlekli le še osem živih, hudo ranjenih Hrvatov izpod mrtvih trupel; to so bili edini preostali jnnaki.

Na Predelu in Naborjetu pa pričata še dandanes spomenika — bronasta leva — potomcem o herojskem činu vojakov, ki so šli v smrt za dom in cesarja.

Po J. Apihu.

34. Junaški boj Avstrijcev 1. 1809.

Na Južnem Nemškem, v Podunavju, kjer se je bilo nadejati glavnega francoskega navala, je bil poveljnik nadvojvoda Karel, na Italijanskem pa nadvojvoda Ivan.

Napoleon sam se je obrnil proti Karlu ter ga je s pomočjo nemških zaveznikov po mnogih trdih bojih potisnil z Bavarske na severni breg Dunava. Potem pa je hitro vedel svojo vojsko pred Dunaj, ki se mu je podal po kratkem obleganju; nastanil se je v lepem cesarskem gradu Schönbrunnu.

Toda Karel še nikakor ni bil premagan, nego na severnem bregu Dunava je pomnožil svojo vojsko ter jo privedel na Moravsko polje. Tedaj je prekoračil Napoleon Dunav niže od Dunaja, se utaboril pri vaseh Aspern in Esslingen ter je Avstrijcem ponudil bitko.

Ko je zvedel Karel o prelazu Napoleonovem, je bil njegov ukrep gotov. Takoj je izdal povelje: „Jutri se udajmo; od te bitke bo zavisna usoda države. Jaz storim, kar mi velewa moja dolžnost, in pričakujem isto tudi od vojakov.“

Po noči pred bojem je bil počitek samo od polnoči do tleh zjutraj; takoj potem se je vnel boj, na binkoštno nedeljo

dne 21. maja. „Aspern moramo dobiti,“ je velel Karel „Dobimo ga!“ so zaorili vojaki. In osvojili so ga res, toda stoprv po petem naskoku. Niso pa se mogli polastiti Esslingena.

Napoleon je kakor pri Slavkovu izkušal prodreti središče avstrijskih bojnih vrst ter dal najprej streljati na nje iz 400 topov; ko je mislil, da je že dovolj prerahljano, ga je naskočil hkratu z 12 konjiškimi polki in z dvema polkoma pešcev; zaman so francoski častniki pozivali Avstrijce: „Predajte orožje!“ — „Pridite po nje!“ so jim ti-le odvrnili ter mirno čakali, da so se jim približali francoski oklopniki na petnajst korakov; tedaj pa so zagrmle puške, in vrstoma so popadali Francozi. Konec prvega bojnega dne je bil ta, da so se Avstrijci vzdržali v Aspernu, a Francozi v Esslingenu.

Po noči je Napoleon pomnožil svojo vojsko ter drugi dan (dne 22. maja) zopet navalil z veliko silo na Avstrijce. In res je že omagoval Zachov polk; tedaj pa zgrabi Karel zastavo tega polka, ga ustavi ter iznova zapodi proti sovražniku. Zajedno so pritisnili drugi polki in srečno odbili siloviti naskok.

Napoleon se je moral umakniti ter je, bled in molčeč, jezdil na otok Lobau, a odtod se je dal prepeljati na desni breg. Tako je bil utrujen, da je spal 36 ur; njegovi generali so se bali, da bi se ne zbudil nikdar več, ter so se posvetovali, kaj naj zdaj storé. Odsle je imel o avstrijski vojski, ki jo je dotle zaničeval, celo drugačno mnenje; svojemu bratu Josipu, ki se bitke pri Aspernu ni bil udeležil, a je očital Napoleonu, zakaj tako milo postopa z Avstrijci, je dejal: „Vsodite kakor slepec o barvah! Vi niste videli Avstrijcev v Aspernu, torej niste videli ničesar.“

Toda odločilna vendar ni bila ta zmaga; sicer je obžalo 40.000 Francozov na bojišču, a tudi Karel je bil izgubil tretjino svoje vojske, 24.000 mož. Važna pa je bila bitka zategadelj, ker je po njej prvič zatemnel bajni sijaj Napoleonove neodoljivosti; zatiranim narodom so se zopet zbudile nade osvoboditve izpod Napoleonovega jarma, a Karla so slavili kot „oporo prestola, kot rešitelja domovine“.

Po Josipu Apihju.

35. „Ilirija oživljena“.

Dne 14. oktobra 1809. je bila v Schönbrunnu podpisana mirovna pogodba, ki je bila za Avstrijo uprav pogubna. Napoleon je hotel našo državo trajno oslabiti, da bi se mu ne mogla nikdar več upreti; naložil ji je ogromno vojno odškodnino in vzel celo tretjino dežel; Solnograd in kos Gorenje Avstrije je priklopil Bavarski, večji del Galicije veliki vojvodini Varšavski, manjši del pa Rusom. A najhuje je zadela Avstrijo izguba vseh pokrajin okoli Jadranskega morja, namreč Gorenjega Korotana, Goriške, Trsta, Kranjske in Hrvatske desno od Save; zdaj je bila Avstrija popolnoma ločena od morja!

Iz teh dežel, ki jim je pridružil še Istro, Dalmacijo, Dubrovnik in Puštroško dolino, je ustvaril Napoleon novo državo, ki naj bi bila »trdnjava, postavljena pred vrata dunajska«, in obenem most proti Turški — »kraljestvo ilirskih kronovin«. Prestolnica je bila Ljubljana. Prebivalci, poldrugi milijon, so bili izvečine Slovenci in Hrvati; le od Lienza do Beljaka in Trbiža so bivali Nemci, v primorskih mestih pa Italijani.

Jedva so zavladali Francozi v Iliriji, pa so takoj povsod sneli avstrijske dvoglave orle in jih nadomestili z enoglavim orlom francoskim. Tudi upravo je brzo preustrojil vrhovni guverner Marmont. Uradniki so smeli ostati na svojih mestih, dne 3. decembra 1809. l. so morali vsi priseči Napoleonu v zvestobo; prva njih dolžnost je bila, da izžmó iz naroda in največ davščin. Nove davke, franke, t. j., zemljiški davek pa patent, t. j., rokodelski davek so morali podaniki točno plačevati, dasi so bili že po prejšnjih vojnah močno izsesani in dasi uradi njih avstrijskega papirnatega denarja niso sprejemali v polni vrednosti, nego samo za 25 %.

Za red in varnost po deželi je poskrbel Marmont z novo ustanovljenimi žandarji ter je brzo potrebil premnoge rokovače in roparje; velel je brez usmiljenja ravnati z njimi ter jih obesiti po kratkem zaslišanju; pri tem so mu morale po-

magati občine, ki so bile odgovorne za sleherno škodo. Kmalu je bilo po najzloglasnejših krajih tako varno, da „si smel nesti denar na roki“, kakor so pravili stari ljudje.

Nova vlada je stala na stališču, da ne delaj država nobene razlike med prebivalci, nego priznavaj vsem enake pravice. Kar je želel že Jožef II., namreč, da naj bi bil podložnik popolnoma svoboden, a česar on ni mogel izvršiti, to je izvršila francoska vlada; odpravila je vso tlako. Nič več niso bili graščaki sodniki kmetom, nego gospod in kmet sta bila podrejena istemu državnemu sodišču; naš podložnik je postal torej državljan ter je bil ravnopraven z gospodom.

Cehe je nova vlada odpravila ter je uvedla svobodo obrta, t. j., kdor se je izučil rokodelstva, ga je smel tudi izvrševati; tako naj bi se zbudila živahnjša obrtnost.

Vobče se vlada za bogočastje ni nič zanimala; uvedla pa je francoski koledar ter odpravila vse praznike razen Božiča, Vnebohoda, Marijinega Vnebovzetja (istega dne je bil Napoleonov god), Vseh svetnikov in Novega leta. Seveda so ljudje vendar le posvečevali odpravljene praznike kakor tudi nedelje.

Za šolstvo pa se je vrlo zanimala francoska vlada. Vsaka občina naj bi imela svojo narodno šolo za dečke, vsako okrajno — »kantonsko« — mesto pa tudi dekliško šolo; v večjih mestih je ustanovila latinske šole — gimnazije, v Gorici, Trstu, Ljubljani, Kopru, na Reki, v Karlovcu, Zadru in Dubrovniku pa »liceje«. V najnižjih — osnovnih — šolah je bil materski jezik, torej pri nas slovenščina, učni jezik, v višjih šolah pa deloma slovenski, deloma francoski in italijanski jezik; francoščina naj bi se posebno gojila kot uradni jezik. Za razne rokodelce, zidarje, mizarje, ključaničarje je bila posebna obrtna šola v Ljubljani. Tu je bila otvorjena 1810. l. tudi visoka — »osrednja« — šola, prva ljubljanska univerza, na kateri so se izobraževali zdravniki, zemljemerci, inženirji, stavbeniki in pravoslovci.

Po J. Apihu.

36. Kako so nabirali Francozi vojaške novince.

Bilo je leta 1811. pred pustom, ko pride neki gospod z Goričan k mojemu gospodu v vas. Jedva odide, me pokliče gospodar in me vpraša: „Andrejček, ali bi bil rad francoski vojak?“

„Ne, rajši hočem umreti, nego se ubijati po tujem,“ odgovorim jaz.

„Torej moraš pustiti mojo službo,“ mi reče gospod dalje.

„Zakaj?“

„Sestavili bodo nov francoski polk tod po naših krajih; gotovo boš tudi ti na vrsti. Jaz te ne morem prikriti; svetujem ti, vrni se na dom, tam so ti znani vsi koti; laže se boš skrival, če te bodo lovili.“

Nato lepo zahvalim gospoda, da mi je pred časom razodel nevarnost, in grem domov. Kakor blisk se je raznesla tajna novica med mladimi moškimi po naši deželi. Vsi smo se posvetovali, kod se bomo potikali in kako se bomo odtegnili.

Ni minilo štirinajst dni, že se začno shajati župani, tri po tri soseske skupaj, in po hostah in vaseh loviti mlade fante in pošiljati naloavlence gosposki v Višnjo goro.

„Če le ni spaka, ne boste me imeli ne,“ sem rekel jaz; z menoj in z mojim bratom Tonetom pa sta bila ene misli dva brata Zupančiča iz moje vasi. Potegnemo jo v hosto. Štirinajst dni smo tičali v takozvanem „Velikem gozdu“ pri Stični, po dnevi spali v skritih goščah, po noči pa kurili, pekli in kuhali ter se posvetovali in grozili, kaj bomo naredili z lovci, ako nas pridejo lovit. Ker pa ni bilo nikogar v hosto, nam je izginjala nevarnost vedno bolj izpred oči. „Jaz sem se že naveličal, venomer laziti in plaziti po hosti,“ pravi Zupančič neko noč, ko smo baš sedeli pri ognju. Noč je bila črna, kakor nikdar tako.

„Pojdimo dol v Štorovje, izpili ga bomo vsak en kozarec; nocoj ne bo nikogar tjakaj,“ dostavi moj brat Tone.

„Vidva še ne vesta, kaj se pravi, vojak biti v tuji deželi!“ rečem jaz.

„Nocoj nas ne bo še konec ne, gotovo ne,“ reče drugi, Zupančič.

„I no,“ pravim jaz, „da ne boš rekel, da sem največji strahopetec, pa pojdimo v Štorovje!“

Res gremo iz hoste ven in v samotno krčmo. Noč je bila, pivcev ni bilo; jedva smo doklicali spečega Štorovca, da nam je šel dajat vina. Jamemo ga pridno pokušati. Vino stopa v glavo, vedno veselejši smo prihajali, celó peli smo in vpili naposled, kakor da bi bilo vse naše. Zunaj je vstala burja in vihra, dež je lil. „Kdo bo hodil v takem v hosto nazaj,“ smo dejali, legli na klopi in pospali trdno. Ali kako smo se zbudili?

Predramil nas je krik: „Drži ga! Drži ga!“ in ko odpremo oči, vidimo sto mož lovcev. Zastonj smo brcali in bili okoli sebe. Vlečejo nas ven, porežejo nam gube pri hlačah, da smo jih morali držati z rokami ter se tako nismo mogli braniti, in hajdi, gnali so nas vse štiri v Višnjo goro. Tam nam zopet prišijejo gube, potem nas uklenejo ter ženejo v Ljubljano.

Nismo bili dolgo v Ljubljani. Potegnejo nas v Gorico. V Gorici nas zapró v vojašnico. Dan na dan priženó več in več novincev, rojakov mojih, ki so jih nabrali in nalovili po Iliriji. Vsak je bil žalosten in pobit, če je tudi marsikateri vriskaje in pevaje skrival prava čuvstva. Kako ne bi bil človek žalosten, če ga ženó iz ljube domače dežele na tuje, v boj za tujo reč!

Po I. Jurčiču.

37. Na berezinskem mostu.

Andrej Pajk, bivši avstrijski in francoski vojak za Napoleona, pripoveduje v svojih spominih na Rusko tako-le:

Na potu proti Smolensku smo prenočili v gozdu. Padel je bil drugi sneg vrh prvega, in mraz je pritiskal. Povsod nas je bilo vse živo, hrane pa nismo imeli. Malokdo je imel kaj kruha.

Kar zagledam pred seboj neznansko trumo Francozov, ki so drli brez reda sem od Smolenska. „Kaj pomeni to?“ smo

dejali. Ko smo srečali prve, so nam povedali, da je pobegnil Napoleon iz Moskve ter da tirajo Rusi vojsko nazaj. In res smo videli, da nima že skoro nihče več orožja, nihče konja in da vse vre in hiti proti Berezini; zato smo jo udarili tudi mi nazaj.

Zdaj je nastalo vretje in rvanje na cesti, da ne morem povedati; vsak je hotel priti brž dalje. Vsak je stopal svojemu predniku na pete in je nevoljen klel, ko se mu je zadnjik zaletaval v hrbet, ker so ga drugi rinili in suvali. Vsak je bil lačen, telečnjake pa smo imeli prazne. Slišal sem tu rentaćiti Slovence, Hrvata, Čeha, Poljaka, Nemca, Francoza, Španca i. t. d., vsak je imel le dve, tri želje: da bi brž prišel naprej na potu, da bi dobil kaj jesti in da bi se zavaroval proti mrazu.

V dveh dneh prilomastimo v Borisov. Iskal sem svoj polk, da bi dobil brata. Našel sem majorja in poročnika, ki sta si v gneči pomagala dalje, kakor sta mogla in znala, a brata nisem našel nikjer. Nikdar več ga nisem videl. Bog mu daj lahko počivati v hladni ruski zemlji!

Mesto Borisov je bilo še bolj zapuščeno nego prej. Vse je bilo odprto. Stopim v neko prodajalnico. Natlačim si tam polno malho duhana, v mali sobici dobim malo kruha, kar mi je bilo najljubše, in vzamem samo dva svilna prta, z zlatom in srebrom natkana. Ker je bil zidani most črez Berezino pri Borisovu prestreljen, smo se obrnili na malo cesto na desno.

Videl sem, kako so jezdecı privezovali svoje konje na količe, stran metali železne oklope, ostroge, orožje in se mešali med nas pešce.

V dveh urah pridemo do Berezine. Ko so ljudje videli, da pridemo na most, so pritiskali še bolj; gneča je postala taka, da so mene, ki sem hodil bolj pri kraju, izrinili iz vrste; vse prizadevanje, da se zopet zagozdım med nje, je bilo zastonj.

Grem proti mostu. Strašen pogled! Držaji ob mostu so bili že odlomljeni; marsikdo se je prekucnil v gneči z mosta v globoko vodo. Nekateri pa so se brez premisleka kar sami vrgli v vodo, ker niso mogli priti na most. V valovih so se

borili možje in konji z mrzlo smrtjo, toda malokdo je izplaval. „Ako bo taka gneča, ne pridem nikdar na most,“ sem rekel sam sebi in poizkušal od strani priti v vrsto. „Da bi le prišel v sredo, pa sem dober,“ sem dejal in čakal prilike štiri ure. Koliko sem jih videl pasti drugim pod noge! Vse so pohodili, da niso nikdar več vstali! Konji in ljudje so drli naprej; kdor jim je prišel pod noge, tega je imela smrt.

Utrujen od dolgega stanja in čakanja, se obrnem in grem stran. Ne daleč od mosta so stale hiše. Tjakaj jo krenem. Okoli in okoli poslopja je bilo polno vojakov, ki so čakali kakor jaz, da bi prišli na vrsto. Preiščem malho in najdem tobak, ki sem ga bil vzel v Borisovu, ter kosec kruha. Tega-le željno pojem, duhana pa pokažem nekaj peres Francozom, ki so sedeli ne daleč od mene. Brž ga prodam po dve peresci za en frank. V naglosti sem bil bogat. Denarja je bilo dosti, zlasti pri Francozih. Ali kaj pomaga denar, če ni kruha! Vse, kar je imel, bi bil marsikateri rad dal za kosec kruha. Prodajaje svoj tobak, sem moško in trdo sedel na malhi, da mi je niso iztrgali in vzeli.

Dva dni sem v mrazu in lakoti zaman čakal pri mostu. Nepretrgoma je bil most tako natlačen, da ne bi bil mogel niti otrok stopiti nanj. Tisoče in tisoče ljudi je požrla Berežina.

Tretji dan pak rečem: „Ali umrjem ali pa pridem črez vodo!“ Na vse zgodaj že čakam pri mostu. Ves dan sem ril in prosil, naj bi me pustili v vrsto na most. Prosil sem po francosko, nemško, slovansko, na vse načine, pa zaman. Proti večeru prijezdi med gnečo mlad pruski poročnik. Ogovorim ga nemški in ga prosim za Kristusovo voljo, naj podrži konja samo toliko, da zagozdim svoja pleča v vretje in tako pridem na most. In glej čudesa, mladenič se me usmili. V svojo nevarnost podrži konja, bil sem v gneči in prekoračil sem Berežino.

Po J. Jurčiču.

38. Bitka narodov pri Lipskem.

Na širni ravnini južno in zapadno od mesta Lipskega se je vnela trodnevna „bitka narodov“ (dne 16.—18. oktobra 1813),

največja izza hunskih časov in najbolj krvava v vsem stoletju.

Prvi dan so si bili nasprotniki skoro enako močni; Napoleon je imel okrog 200.000 mož in 700 topov, in blizu istotoliki so bili tudi zavezniki.

Dne 16. oktobra dopoldne ob 9. uri je naznanil strel iz francoskega topa, da se začne bitva. Takoj so se spopadli nasprotniki, in grmeli so topovi, da nisi razložil več posameznega strela; osobito strašno so streljali Francozi, kar iz 300 topov obenem, dočim je zbiral Napoleon svojih 12.000 konjikov in nekaj peških polkov.

Popoldne ob dveh so hipoma umolknili, a pridirjali so francoski konjiki v dveh velikih oddelkih skokoma nad sovražnike, pomandrali cel ruski peški polk in vihrali dalje. — Tedaj je bil najopasnejši trenutek, in celo cesar avstrijski, car ruski in kralj pruski, ki so z griča opazovali bojevanje, so bili nekaj časa v nevarnosti. Toda še o pravem času je Schwarzenberg zbral svojo konjico in jo spustil od obeh strani na Francoze, dočim so jih od spredaj škropili topovi z železnim dežjem. Francoski konji so bili po dolgem diru že precej upehani, ko so trčili ob nasprotnike, avstrijske oklopnike pod vodstvom grofa Nostitza; morali so se umakniti. Takoj so se spet vrnili, a zaman; obrniti so se morali in za teči k velikim četam francoske pehote. Zdaj je pehota navalila na naše konjike, ki pa niso samo prebili silnega vala, nego so jo celo prisilili, da se je poražena umaknila s krvavega bojišča. Še nekaj spopadkov, še nekaj streljanja iz topov in — Napoleonov naskok je bil odbit, baš tedaj, ko je že dal z zvonovi v Lipskem oznaniti, da je zmagal!

Vendar se je bojevanje tu in tam nadaljevalo še vse popoldne, in še pozno v noč so pokale puške.

To je bil prvi dan. Drugega dne je bila nedelja, in orožje je večinoma mirovalo.

Dne 18. oktobra se je vnel boj iznova. Tudi ta dan je bil grozen; baje da je bruhalo poldrugi tisoč topov smrt na bojevnike ter grmadilo po širnem polju mrtvece in ranjence

kupoma; streljanje je bilo tako grozno, da so se konji kar tresli in da so mnogi vojaki oglušeli in bili kakor topi. Napoleon sam se je zgrudil utrujen na stol in je spal par ur, a generali so stali žalostni in prepadli okrog njega.

Stoprv proti večeru se je francoska armada začela umikati proti zapadu črez Lipsko, koder je vodila edina še prosta pot; razsvetljevale so jo goreče vasi; baje da bi bil mogel čitati po noči, taka svetloba je bila.

Ko je prinesel knez Schwarzenberg vest o zmagi zveznim vladarjem, zbranim na „vladarskem griču“, so pokleknili na tla in v goreči molitvi zahvalili Boga; Schwarzenbergu pa je podelil hvaležni cesar Franc najvišje vojaško odlikovanje, veliki križ Marije Terezije reda. A Schwarzenberg sam si je snel s prsi komturni križec istega vojaškega reda ter ga pripel grofu Radeckemu, ki je bil osnoval načrt za bitko, rekoč: „Ta križec je nosil veliki Laudon; nikdo ga ni bolj vreden nego Vi.“

Dne 19. oktobra se je pa spet vnel boj, ker so tiščali zmagalci proti mestu, hoteč preprečiti Francozom odhod. Napoleon sam je ostavil mesto, ko so že letele noter sovražni-kove krogle; jedva se je priril skozi mestna vrata; še je bilo mnogo njegovih polkov v mestu in pred mestom, ko so zavezniki že prodirali skozi druga vrata in prebito mestno ozidje. Mnogo tisoč francoskih vojakov je bilo ujetih ali jih je utonilo v reki Elsteri, ker so bili Francozi sami prezgodaj razstrelili kameniti most preko nje.

Ob 1. uri popoldne so došli v mesto zmagoviti vladarji. „Sedaj bo morda vendar mir!“ je vzkliknil cesar Franc, videč, da je Napoleon po petdnevnem klanju popolnoma poražen.

Zmaga je bila slavna, pa tudi draga; nad 40.000 Francozov je bilo ubitih in ranjenih, nad 20.000 pa ujetih, 130.000 pušk in 370 topov so bili uplenili zmagalci. A tudi izgubili so bili okrog 50.000 mož, med njimi 15.853 Avstrijcev. Mnogi francoski vojaki so zbežali od vojske, se klatili brez orožja po vaseh ter prosjačili za kos kruha.

Napoleon je hitel s preostalo vojsko proti Renu ter ga prekoračil s 70.000 možmi.

Po J. Apihu.

39. 4. julija 1. 1848.

L. 1848. je bila Avstrija v veliki nevarnosti. Italijani, Dunajčani in Madžari so se poganjali za neodvisnost ali svobodo.

Rešitelj je bil tedaj Avstriji poleg Radeckega junaški hrvatski ban Jelačić.

Jelačić je imel 30—40 tisoč pripravne vojske, a novcev ni bilo. To je povedal dne 4. julija v saboru, češ, naj vsak da na oltar domovine, kar more.

Besede banove so padle na plodna tla. Na mah priskoči narodni zastopnik (poslanec) Herman Bužan in reče: „Jaz prvi dam tri sto goldinarjev.“

Ni mogoče opisati oduševljenja, ki je zdaj nastalo v zbornici. Poslanci v dvorani, gospodje, gospe in gospodične na galeriji, vse se je požurilo, da nekaj prispe za obrambo domovine. Eni dajejo gotov denar, a drugi snemajo in donašajo ure, prstane, zapestnice, uhane i. t. d. Očividec piše: „Jedva je ban izpregovoril to, se je seja pretvorila v sveti žrtvenik domovine.“

Vsak je dal, kolikor je mogel. Došel je red na arhimandrita Iliča, a ta ni imel, kar bi dal; zato sname zlato verižico in križ z vrata ter jo izroči pobiraču, govoreč, da mu je sladko, se za mili rod in dom iznebiti tega okraska. Vse je bilo o tem prizoru ganjeno do solz. A ban Jelačić stopi od svojega stola, vzame darovani križ v roko in obrnivši se k poslancem, reče: „Če kdaj, je zdaj ta prečastiti gospod pokazal, da je vreden, v istini nositi ta sveti križ; zato Vam ga, gospod, vračam, a mesto njega polagam za Vas 50 dukatov.“

Prečastiti arhimandrit izjavi s solznimi očmi, da je do zdaj smatral oni sveti križ za spomin svoje svete dolžnosti, za pobudo k dobremu delu, a odsle da ga bo smatral za svoje najdragocenejše blago, za dar ljubljenege bana.

Mnogi so obžalovali, da onega dne niso bili v saboru. A prispevki so se nabirali širom hrvatske domovine; dopri-

našali so za blaginjo domovine vsi: moški in ženske, staro in mlado, katoliki in pravoslavni.

Tudi Slovenci so prispevali in podarili mnogo sto goldinarjev. Tako so i oni pomagali, ko se je odpravljaj ban na vojsko, da reši domovino in cesarja.

Fr. Ilešič.

[40.] Očeta Radeckega zadnji boji

Radecki se je porodil l. 1776. iz stare plemenitaške rodovine češke. V mladih letih se je kot častnik bojeval proti Turkom, pozneje proti Francozom in se je kot general — imenovan l. 1805. — posebno obnesel v bitki pri Lipskem. Leta 1836. ga je cesar imenoval vojnim maršalom. Neumorno je uril avstrijsko vojsko v Lombardiji in jo tako izvežbal, da je bila zgled vojaške jakosti. Dasi prileten — imel je takrat že 82 let — je bil „oče Radecki“ še vedno čil in krepak, neizrečeno prijazen in dobrotljiv.

Ko se je dne 18. sušca zvedelo v Milanu, da je dovolil cesar Ferdinand ustavo, so se Italijani takoj kakor na dano znamenje dvignili zoper avstrijsko vlado.

Dočim je množil Radecki okrog Verone svojo vojsko, se je širila vstaja tudi po srednji in južni Italiji. Sardinski kralj Karel Albert je z veliko vojsko sledil Radeckega ter se bližal Veroni. Pri selu Santa Lucia je dne 6. maja 1848 z 41.000 možmi in 66 topovi napadel Radeckega, ki je tačas razpolagal samo z 20.000 vojaki. Avstrijska vojska je kmalu potolkla sovražnika; umaknil se je v popolnem neredu, izgubivši 2000 mož, dočim je Avstrijcev padlo samo 347.

Dne 20. junija je zadel Radecki pri Vicenzi (reci: Vičenci) na 20.000 vstajnikov in jih razpodel.

Nato je v najhujši vročini prijel sovražnike pri vasi Sommacampagna (reci: Somakampanja) dne 23. julija. Tu sta se odlikovala štajerska polka — 9. lovski in 47. peški polk — ki sta vzela s pogumnim naskokom Montebello in ujela precej sovražnikov.

Najhujši pa je bil 25. dan meseca julija, ko se je bila odločilna bitka pri Custozzi v taki vročini, da je mnogo vojakov popadalo od slabosti. Boj je trajal ves dan in še pozno v noč; okrog polnoči pa se je jela umikati vsa sardinska vojska, pri kateri je bil sam kralj. Stoprv proti jutru so bili nekateri avstrijski oddelki toliko izpočiti, da so mogli udariti za sovražnikom. Da so se tudi ta dan naši vojaki bili hrabro, to je priznal sam strogi general d' Aspre (reci: Daspr), ki se je odkril pred 47. polkom, rekoč: „Odsle bodem vselej jahal odkrit mimo tega polka.“

Drugi dan so se nasprotniki sicer še ustavili našim pri Volti, pa zaman. Tu se je boril slavni slovenski junak Andrej Čehovin pet ur s 6 topovi proti 16 piemontskim.

Spričo takih uspehov naše vojske so splavali Karlu Albertu vsi lepi upi in velike misli o zedinjeni Italiji po vodi. Prosil je premirja, ki mu ga je nazadnje Radecki dovolil dne 6. julija.

Toda nesrečna vojna 1848. l. ni izpametovala piemontskega kralja Karla Alberta; kar mu je bilo izpodletelo to pot, se je nadejal izvršiti z boljšim uspehom spomladi l. 1849.

Toda Radecki to pot ni čakal, da bi ga bili napadli Sardinci, ampak je sam udaril v njih deželo. Ko mu je dne 16. sušca 1849. leta sporočil sardinski častnik, da je njegov kralj preklical premirje, je prav hladnokrvno sprejel to izvestje ter je povabil poročnika celo na obed.

Svojo vojsko je pozval na boj s tem-le kratkim, jedrnatim ukazom: „Vojaki! Boj bo kratek! Bojevali se bomo z istim sovražnikom, ki ste ga premagali pri Sv. Luciji, pri Vicenci, pri Sommacampagni, pri Custozzi in pred milanskimi vrati. Bog je z nami, naša reč je pravična! Torej naprej, vojaki! Še enkrat za svojim sivim voditeljem v zmagovit boj! Jaz bom priča vašega junaštva in zaključiti hočem svoje dolgo vojaško življenje, ko bom v prestolnici brezvestnega sovražnika svojim vrlim tovarišem krasil prsi s krvavo in slavno izvojevanimi znamenji njih hrabrosti. Naprej torej, vojaki!

„Proti Turinu!“ je naše geslo. Tam najdemo mir. Živio cesar! Živela domovina!“

Z navdušenjem je sprejela vojska Radeckega poziv, v svesti si zmage. In res, že 21. sušca l. 1849. je popolnoma pobila Sardince pri Mortari, in dva dni pozneje pri Novari. O boju je sporočil Radecki cesarju tako-le: „Vsakdo je bil junak. Čestitam Vašemu Veličanstvu na taki vojski. »Viribus unitis« je bilo geslo v tej bitki.“

Vsa vojna je trajala samo šest dni. Karel Albert se je odrekel kroni; pobegnil je na Portugalsko ter je že dne 26. malega srpana l. 1849. umrl v mestu Oportu. Njegov sin in naslednik Viktor Emanuel II. (1849—1877) pa je sklenil z Avstrijo premirje in potem mir v Milanu.

Zmagovitega Radeckega je cesar odlikoval, kar je mogel; podelil mu je najvišji red avstrijski, red zlatega runa, potem zlato, srebrno in bronasto svetinjo, ki jo je dal kovati s podobo Radeckega samega. Ruski car ga je imenoval generalnim maršalom in mu poslal zlato maršalsko palico, okrašeno na obeh koncih z demanti, in neštetilna odlikovanja so mu poslali tudi drugi evropski vladarji. Ostal pa je Radecki še dalje cesarski namestnik v Italiji ter je stopil kot 91 leten starček l. 1857. v zasluženi pokoj. Boril se je 72 let za slavo cesarske rodovine ter si stekel v najhujših in najusodnejših časih nevenljivih zaslug za obstanek Avstrije. Leto pozneje je umrl, obžalovan od cesarja, od vojske in od vseh zvestih avstrijskih podanikov.

Po M. Potočniku.

41. Slovenska junaka.

V boju proti beneškim upornikom se je proslavil zlasti Fran Gornik iz Slovenskih goric. Ko se je umaknila junaška vojska iz Benetk, je ostal Gornik, desetnik 47. polka spodnještajerskega, z 19 možmi na majhnem otoku v trdnjavi S. Spirito (reci: Santo Spirito, t. j., Sv. Duh) za stražo. Drugi dan priplovela dve sovražni ladjici pred trdnjavo ter zahtevata, da naj jim jo Gornik izroči; a ta jima odgovori: „Samo

poveljnik, ki me je poslal semkaj, mi more ukazati, da zapustim to mesto. Dokler ne dobim povelja od svojega predstojnika, ostanem tu in ne pustim nikogar v trdnjavo. Rajši zažgem smodnišnico in zletim z njo v zrak, nego da se podam izdajalcem.“ Želeč pokazati, da se ne šali, skoči z gorečo zažigalnico k sodu, kakor da hoče zapaliti smodnik. Tedaj so zbežali izkušnjavci na ladjo. Stoprv ko so mu prinesli pismo povelje avstrijskega častnika, da naj ostavi trdnjavo, se je umaknil, toda pustiti so mu morali orožje in strelivo. Moški so korakali potem Gornik in njegovi tovariši skoz uporno mesto. Ko pa so vstaši za njim prebrskali vso trdnjavico, niso našli niti trohice smodnika, kajti Gornik jih je bil zastrašil s — praznimi sodi.

V Lombardiji pa se je od 17. polka kranjskega izkazal pravega junaka desetnik Matija Črné. Le-ta je branil s 17 možmi trdnjavico Rocco d'Anfo pri Milanu. Streliiva so imeli naši sicer dosti, a nedostajalo jim je živil. Tudi Črneti so nago-varjali vstaši, naj se umakne iz trdnjavnice; on pa je kar molčé s prstom velel njih govorniku, naj se izgubi. Po noči so izkušali Lahi prelesti obzidje, meneč, da naši spe; a ti so bili budni in prvega, ki je priplezal na vrh, je Črné s kopitom svoje puške pobil na tla; potem pa je hitro zažgal nekaj slame, da so tovariši videli streljati. Tedaj je bilo naskoka konec; nekaj napadnikov je bilo ustreljenih, drugi pa so zbežali. Drugo jutro so imeli naši mir pred njimi, a tem huje se je oglašal želodec; toda že opoldne so jim prihiteli tovariši na pomoč, in rešeni so bili. Zlata svetinja za hrabrost je bila zasluženó plačilo junaku Črnetu, in tudi njegovi tovariši so dobili razna odlikovanja.

Po M. Potočniku.

42. Pri Custozzi (Kustoci).

Dne 17. junija 1866 je izdal cesar Franc Jožef pomenljiv „manifest“, s katerim je ožigosal krivično in nasilno postopanje Pruske glede Holsteina ter pozval svoje narode, naj gredó neustrašeno v boj za pravico.

Zdaj je završalo po vsej Avstriji. Mesta, trgi in občine so pošiljale cesarju izjave vdanosti, zagotavljajoč mu neomajno zvestobo; mestni zbor ljubljanski je pisal: „Hrast se omaje in hrib — zvestoba Slovencev ne gane.“

Nemudoma so se pričele vojne priprave, zlasti tudi po naših pokrajinah, ki so bile pri neizogibnem boju z Italijani neposrednje prizadete. S cesarjevim dovoljenjem so se zbirali slovenski radovoljci kot „planinski lovci“. — „Dragi rojaki,“ tako se je glasil neki oklic, „pokažimo, da smo sinovi junaških pradedov, ki so na mnogih bojiščih branili domovino zoper sovražnike! Bodimo vredni njih dejanj in zmag, ki se svetijo v zgodovini na večni spomin!“ — Ljubljancani so naglo zgradili vojaške barake ter nabirali mladeniče in može, ki so želeli vstopiti med „planinske lovce“. Takoj prvi dan se jih je oglasilo 200, izmed njih sta bila potrjena 102.

Ženske, med njimi tudi gospe in gospodične iz najboljših stanov, so pripravljale vse, kar je potrebno za čiščenje in obvezovanje ran.

Po cestah, ki držé skozi naše dežele proti Italiji, se je začelo pravcato preseljevanje narodov. V Ljubljani je bilo dan na dan po 10, 15 in tudi 20 tisoč vojakov, ki so potem odšli dalje na Laško.

Nadvojvoda Albreht, ki mu je bil poveril cesar vrhovno poveljništvo na Laškem, je imel 95.458 mož, med njimi tudi slovenska polka 7. in 17., dočim je štela laška vojska 200.000 mož.

Italijanski kralj je razdelil svoje čete v dva voja; z glavno vojsko je nameraval sam prekoračiti reko Mincio (Minčo) in z dvojno silo prijeti Avstrijce ob Adiži; drugi voj pod generalom Cialdinijem (Čaldinijem) pa je stal ob dolenjem Padu, češ, naj prestopi reko ter napade Avstrijce od leve strani.

Nadvojvoda Albreht je pustil ob dolenjem Padu proti 90.000 Cialdinijevim vojakom samo polk huzarjev in lovski bataljon, a vse druge polke, 71.825 pešcev, 3536 konjikov in 168 topov je zbral na levem bregu Adiže, blizu Verone. Prestopil je z njimi reko dne 23. junija.

Naši so si skuhali tisti večer še drugo kosilo, použili juho in malo vina, deli meso v torbo, ker so bili dobili ukaz, da morajo zjutraj ob treh biti pripravljeni na odhod. Po noči je hudo deževalo; vojaki niso mogli dosti spati, in že med drugo in tretjo uro po polnoči so se jeli pomikati proti sovražniku.

Zjutraj ob sedmih je bil prvi spopad z nasprotnikom. Takoj v začetku bitke so privihrali poljski ulanci, radovoljci, z nastavljenimi sulicami kakor burja, pomandrali nekaj sovražnih bataljonov, ostale pa razpršili; toda vrnilo se jih je samo 200, vsi drugi so ostali na bojišču. Prav tako junaški so se bojevali huzarji in hrvatski ulanci. Stotnik Bechtolsheim je zbral 130 hrvatskih ulancev, napadel z vso silo sovražno baterijo, ranil dva generala, razgнал vso brigado, potem drevil skozi dve drugi brigadi in uplenil dva topa; ko mu je padel konj, je takoj zasedel konja ubitega laškega častnika, zbral zopet svoje junake in jih privedel nazaj — še 44 mož. Drzni naskok naše konjice je imel sijajen uspeh; celih 36 sovražnih bataljonov, 6 baterij in večino mnogoštevilne laške konjice je strahovala tako imenitno, da se niso upali niti ganiti z mesta.

Pa tudi naša pehota ni počivala. Rodičev voj je pregnal sovražnika z gorice Monte Vento, in kranjski polk je naskočil gorico Monte Cricol (Krikol) ter spodil z nje Italijane. Najhujši boj pa je bil na gorici Monte Croce (Kroče), kjer se je bil sovražnik posebno dobro utrdil. Večkrat so naši naskočili italijanske utrdbe, toda vselej so jih nasprotniki odbili. Tudi pri napadu na vas Custozza se jim vsaj izprva ni godilo posebno dobro, ker niso imeli niti enega topa, dočim so sovražniki streljali na nje s štirimi baterijami. Po večurnem junaškem naskakovanju so naposled vendar toliko oslabili sovražnika, da je dal nadvojvoda ob treh popoldne povelje, naj udarijo še enkrat na Custozzo. Zopet je bil Rodičev voj prvi. Pod generalom Möringom so Hrvati prvi vdrli v selo, podili umikajočega se sovražnika od hiše do hiše ter posedli vas.

V istem trenutku pa je zaplapolala na gorici Monte Croce zastava koroškega polka. Ves dan Korošci niso bili prišli v ogenj, a popoldne razvrsti podpolkovnik Wallenweber

izpočite bataljone; trobente zapojó, bobni zaropočejo, polk se zažene po robu navzgor, se zakadi v laške lovce, jih zapodi, vzame šest topov in jih obrne proti sovražnikom, ki so se bili spustili v beg, a naša konjica jih razprši popolnoma.

Ob 10. uri po noči se je umaknil sovražnik črez reko Mincio nazaj, a naši so ostali na bojišču. Slavna je bila zmaga, pa tudi krvava; kajti izgubili smo bili skoro 8000 mož mrtvih in ranjenih, sovražnik pa 8145, med njimi nad 4000 ujetnikov.

Po M. Potočniku.

43. Pomorska bitka pri Visu.

Lahi so bili sicer poraženi na suhem, a so imeli še močno brodovje. Narod, ogorčen radi izgubljene bitke pri Custozzi, je odločno zahteval, naj vendar že admiral Persano napade avstrijske „ribiške čolne“.

Naša mornarica je bila napram italijanski res uprav kukavna; štela je samo 27 večinoma starih in lesenih ladij s 532 topovi, a nje poveljnik je bil junak Wiljem Tegetthoff, — rojen 1827. l. v Mariboru in umrl l. 1871. na Dunaju — ki je pokazal svetu, kaj more pravi mož tudi z „lesenimi ladjami, da so le srca jeklena“.

Dne 16. julija je zapustil Persano s 34 ladjami, z 11.000 možmi in s 746 topovi luko jakinsko. Priplul je pred otok Vis ter začel obstreljavati ondote trdnjave; velikanski laški topovi so napravili mnogo škode, in le s trdom so zabranili naši vojaki — 1800 mož — izkrcanje italijanske mornarice. Seveda je bilo pričakovati, da Italijani pri prvi priliki obnové svoj ponesrečeni naskok. A tudi naši vrli vojaki so dobili poročilo, da se jim bliža pomoč. „Držite se! Jaz pridem!“ je brzojavil Tegetthoff pogumni posadki na Visu.

V jutro dne 20. julija je ravnal Persano svoje ladje za napad, in naši vojaki na Visu so bili pripravljeni na junaško smrt. Gosta megla je pokrivala morje; tekom dopoldneva pa je prodrlo solnce, in z velikim veseljem so naši vojaki zagledali ter vriskaje pozdravili Tegetthoffove ladje, ki so jadrale naglo proti sovražnikovemu brodovju.

Boj se je pričel. Nasprotniki so se pomešali in streljali drug na drugega, kolikor so mogli. Grozno je odmeval grom velikanskih topov črez morje tja do obrežja dalmatinskega; vmes pa so pokale puške pomorščakov.

Čudovito hitro so se gibale naše ladje in obletavale kakor razdraženi sršeni laško brodovje; toda hitro so morale streljati, ako so s svojimi manjšimi topovi hotele napraviti vsaj nekaj škode italijanskim oklopnice, oboroženim z velikanskimi topovi.

Tegetthoff, ki je z oklopnico „Cesarjem Ferdinandom Maksom“ pomagal lesenim svojim ladjam in jih ščitil proti italijanskim oklopnice, se je bil že večkrat poprej zaletel zdaj v to, zdaj v ono laško oklopnico in jo izkušal potopiti, a se mu ni posrečilo. Kar zagleda kapitan njegove ladje, pl. Sterneck, največjo laško oklopnico „Re d' Italia“ počrez pred sabo. „Admiral, ali naj se zaletim v njo?“ je vprašal poveljnika. „Poizkusi!“ je bil kratek odgovor. Tedaj je ukazal Sterneck ladjo potisniti najprej še malo nazaj, potem pa jo je zadrevil s toliko silo proti laški, da so spričo silovitega sunka vsi naši mornarji popadali na tla; prednji konec avstrijske oklopnice se je zadrhl ob boku sovražne ladje globoko v nje ogrodje, potem pa se je takoj zopet izdrhl. Učinek je bil grozen; „Re d' Italia“ se je postavil za trenotek po koncu, a za dve minuti se je pogreznil s 600 vojaki in 42 topovi na dno morja.

Avstrijska lesena ladja „Cesar“ je bila po junaškem boju tako poškodovana, da je moral poveljnik kreniti z njo proti Visu. Spotoma pa jo je napadel „Affondatore“ (Pogrezovalec), a o pravem času sta ji prihitela na pomoč ladji „Don Juan“ in „Princ Evgen“, in vse tri so tako obdelavale laško oklopnico, da je admiral Persano moral z njo pobegniti proti Jakinu. Komaj je bil v luk, pa se je „Pogrezovalec“ spričo poškodb pogreznil sam.

Za admiralom Persanom so šle še druge laške ladje. Že so potihovali topovi, kar zagrmí grozovit tresk; iz laške ladje „Palestro“ švigne visoko proti nebu plamen, in krasno oklopnico pogoltnejo valovi. Nastal je bil na krovu požar, in ogenj je bil vnel smodnišnico. Zares groznoveličasten konec slavne

bitke, v kateri Avstrijci niso bili izgubili niti ene ladje! Mi Jugoslovani pa smo še posebno lahko ponosni na njo, kajti junaki „na lesenih ladjah z jeklenimi srci“ so bili izvečine, vsaj moštvo, naše gore listi.

Lahi so bili uvideli, da ne opravijo nič proti Avstriji; zato so 27. malega srpana sklenili premirje v Korminu.

Po M. Potočniku.

44. Pohvala 17. pešpolka.

Dne 30. septembra l. 1878. ob 8. uri dopoldne je napovedal naš vojni poveljnik veliko revijo ali pregledovanje vse vojske, ki je oblegala Livno. Ob tej priliki je zelo pohvalil vse vojaštvo, posebno laskavo pa se je izrazil o 17. pehotnem polku in o 10. lovskem bataljonu; to je razvidno iz naslednjega povelja polkovnega poveljstva z dne 30. septembra:

„Njega kraljeva visokost, gospod korni poveljnik princ Württemberg mi je blagovolil danes v navzočnosti generalov in štabnih častnikov vseh štirih tukaj zbranih brigad izraziti svojo zahvalo v teh-le besedah:

„Zahvaljujem 17. pešpolk za njegove odlične, neprimerljive čine, ki jih je izvršil v hladnokrvni mirnosti, v redu in hrabrosti na bojišču, v lahkem, neumornem in veselem premagovanju neizrečnega trpljenja ob najneugodnejših razmerah v taboru. Ni je boljše čete, nego je ta polk in slavní 10. lovski bataljon; njuno vrednost sem spoznal v petih letih, kar ju imam pod svojim poveljstvom.“

Ukazujem, da se razglasé te spomina vredne, prečastne in neprecenljive besede našega kornega poveljnika vsem častnikom in vsemu moštvu vseh šesterih bataljonov, in uverjen sem, da bo 17. pešpolk z vsemi svojimi čini vedno sijajno ustrezal temu priznanju in v bojih vedno čuval prekrasno svoje vedenje, ki sta nam na njem že v prejšnjih bojih milostivo čestitala Njegova kraljeva, pa tudi Njegova cesarsko-kraljeva visokost, naš gospod brigadir nadvojvoda Ivan Salvator.

Neizrečno sijajno se je držal polk v bojih 26. in 27. t. m.; natančno in spretno je 17. pešpolk izvršil povelje in

obkolil brezštevilne kamenite stolpe ali „kule“, ki so stale na severni strani livanskega gradu, na nepristopnem, skalovitem zemljišču in so bile stalno utrjene.

Nič manj sijajni niso bili boji pred temi kulami in pa hrabrost ter razumnost, s katero so se tukaj odbijali sovražni poizkusi prodiranja in napadanja.

Občudovanja vredna je bila tudi vztrajnost, s katero so vojaki prenašali mrzlo burjo, ledeni dež, žejo in lakoto; 36 ur so bili brez jedi, pijače in ognja. Kakor prej na potu, tako jim je bilo zdaj pretrpeti najhujše težave; noč in dan so stali v bojni črti in bili za boj vedno pripravljeni.

Posebnega priznanja vreden je boj pri zapadnih, trajno utrjenih kulah, ki je bil potreben za ogledovanje in pozneje za rešitev ranjencev.

V imenu vsega polka zahvaljujem stotnika Stromajerja, Slivnika, njune častnike in moštvo, ker so junaki, res prav viteški zapostavljali lastno življenje, da se le rešijo ranjenci smrtnih muk, ki so jih čakale od nečloveškega sovražnika.

Priger l. r., polkovnik.“

Občinski svet deželnega stolnega mesta Ljubljane je dne 3. decembra l. 1878. sklenil, naj se zgoraj navedeno povelje polkovnega poveljstva z dne 30. septembra l. 1878. hrani v mestni občinski dverani v spomin slavnih činov kranjskega pešpolka št. 17.

Jernej pl. Andrejka.

45. Odlikovanje.

*Vihar je bojni, grozni utihnil,
hura, dobljena zmaga je!*

*A mnog junak svoj duh izdihnil
pod máhljaji sovraga je.*

*Pač bil se hrabro vsak kot lev je,
kdor živ, kdor mrtev tu je zdaj;
otet, utrjen stol kraljév je,
otet je doma krasni raj.*

*In zbira že na bojnem polji
borilce hrabre gospodar;
njim, ki junaki so najbolji,
svetinje zlate daje v dar.*

*Pripel že vrsti je vojakov
vladar poguma častni znak:
„Čemú pa znamenja junakov
ti braniš borcev se prvak?“*

„Nevreden nisem pač odlike, „Karmeč, kar streljih je pomóril,
a dosti vrednejših poznám; v tem enem sem odlikováł;
to znamenje časti in dike teh slednji manj ko jaz ni storil,
dovoli, kralj, da tistim dam.““ več ko mi vsi je žrtvoval.““

Primigne kralj; junak pa stopi, Spoštljivo kralj glavó odkrije,
kjer mož pri možu v krvi spi, z njim vrste vse se odkrijó,
najbližjemu v mrličev tropi oko junakom solze lije,
pripné na prsi znak časti. po mrtvih bratih jim tekó.

Simon Gregorčič.

46. Naš cesar Franc Jožef I.

Kakor njegova prababica, tako je bil tudi cesar Franc Jožef I. od prvega dne svoje vlade neumoren delavec; na njegovi pisalni mizi ne obleži nobeno pismo črez 24 ur nerešeno; po pravici ga imenujejo najpridnejšega moža v vsej državi. Po leti gre navadno ob štirih, po zimi pa ob petih na delo; kadar so pa velike vojaške vaje, vstane tudi že ob eni ali dveh po noči. Od šeste do devete ali desete ure rešuje z generalnimi pribočniki vojne posle, z načelnikom državne dvorne pisarne pa druga opravila; potem pridejo najvišji dvorski dostojanstveniki: vrhovni naddvornik, vrhovni komornik i. t. d. in naposled ministri in ljudje, ki so si izprosili pri cesarju zasebno avdijenco. Med 11. in 12. uro dopoldne zajtrkuje vdrugič, potem rešuje važnejše ministrske predloge in jih včasih tudi popravlja. Po 3. uri popoldne se mu predlože v podpis načrti najvišjih odlokov, izdelanih v raznih uradih; cesar često še kaj popravi. Med 5. in 6. uro obeduje in ob 9. ali 10. uri gre počivat, ako ne poseti gledališča, ali nima gostov. Obed je kratek, ker cesar použije jako malo; izmlada mu je zmernost prešla v navado in njo ima tudi zahvaliti, da je vedno zdrav in čil in da zmaguje toliko breme državnih poslov. Tudi utrjen je jako; slabo vreme ga ne zadržuje, in na železnici se vozi v odprtem vozu; bolezní skoro ne pozna niti nima časa za nje. „Le sedaj me Bog varuj bolezní, ko je toliko dela!“ je vzdihnil, ko ga je bila zadela huda nezgoda.

Tako dela po mnogo ur na dan, medtem pa še odpravlja mnogobrojne avdijence, ki pa tudi niso lahek, nego često zelo mučen posel; včasih sprejme 100—150 oseb, a slehernega posluša, slehernemu da prijazen, osrčujoč, tolažilni odgovor.

Kadar ga utruja vladarsko delo, se pokrepča z lovom. Kakor marsikateri njegovih prednikov, je namreč tudi on drzen lovec in odličen strelec. Najrajši pohaja lovišča, ki že od nekdaj slovó kot najlepša in najbogatejša divjačine, n. pr. pri Reichenauu ob vznožju Dunajskega Snežnika, pri Mürzstegu, Eisenerzu in Ischlu. Prijazno in vljudno občuje z vsemi, ki so na lovu okoli njega, in se po domače pogovarja s planinci, ki jih srečuje. Nekoč je šel s saskim kraljem iz Ischla na lov na divje peteline. S potoma doideta kmeta z vozom in prisedeta. Cesar vpraša kmeta: „Ali veste, kdo je ta-le gospod?“ — „Ne vem,“ odvrne kmetič; „no, menda nič drugega nego vi, namreč lovec.“ — „Ne, to je kralj saški!“ Kmet ni verjel. Sedaj pa ga je vprašal kralj, kažoč na cesarja: „Kaj mislite, kdo je pa ta-le gospod?“ — „I no, tudi lovec,“ pravi kmet. — „Ne, nego to je vaš vladar, vaš cesar,“ mu je razlagal kralj. Kmet je menil, da zbijata šale; hotel je biti tudi dovtipen ter je vprašal: „No, ali pa vesta vidva, kdo sem jaz?“ — „Kdo pa?“ ga vprašata oba vladarja. — „Jaz pa sem kralj perzijski!“ se odreže kmet, misleč, da je dobro izplačal gospoda. A kako se je ustrašil, ko so prišli do družbe, ki je čakala cesarja in kralja ter se jima je spoštljivo priklanjala. Videč, da se je hudo urezal, je hitro pognal in izginil. Cesar in kralj sta pa, smejoč se, povedala spremstvu dogodek s šaljivim kmetičem.

Po M. Potočniku.

47. Čas.

<i>Kraljestvo je moje prostrano,</i>	<i>Jaz videl sem zemlje stvarjanje</i>
<i>kje konec njegovih je mej?</i>	<i>in rojstvo nebeških svetov,</i>
<i>Počiti nikjer mi ni dano,</i>	<i>zrl prvo njih divno migljanje</i>
<i>od vekov drvim se naprej!</i>	<i>in gledal razpad bom njihov.</i>

*Zemljana jaz slednjega štel sem, Kot duh na peruti mogočni
kar vek jih na vek je rodil, nevidno nad tabo hitim,
pri prvi zibélki bedél sem, zdaj venec ti vijem poročni,
in zadnjo bom krsto kropil. a venec mrtvaški za njim.*

*Sezidal sem mesta, gradóve, S skrbmi razoravam ti čelo
gradove in mesta podrl, in sejem bridkosti v srcé;
neštete rodil sem rodove, spet zjasnim oko neveselo,
rodove neštete sem strl. obrišem pekoče solzé.*

*Jaz gledal sem narodov roje, Zdaj cvetje, zdaj trnje bodeče
njih boj in njih bol in radósti; iz mojih ti vzraste polján,
zdaj boje in trude zrem tvoje, popolne, neskajljene sreče
in tvojo sladkósti in bridkósti. pod solncem ne učaka zemlján.*

*O, tudi moj novi oddelek
pač raznih prinese daróv
in mnogo izteše zibelev
in mnogo izkoplje grobóv.*

S. Gregorčič.

48. Nezadovoljnost v slovenski občini.

„Je pač sirota!“

„Nič ne bo z našo občino.“

„Drva nam kradejo če dalje bolj.“

„Občinski gozd bo prej ko v dveh letih ves pokraden.“

„Cerkvenemu se godi istotako.“

„Siromaštvo nam raste črez glavo.“

„Tu ni nobene pomoči.“ —

„Vlada je kriva.“

„Sodišča so kriva.“

„Šola je kriva.“

„Občina je kriva.“

„Kdo? Kaj? Občina? Vlada je kriva!“ —

Tako se je govorilo vse vprek. Končno se je oglasil Rudnik ter dejal: „Umejmo se! Občina naj bi bila kriva! Kaj je to občina? Ali niso njeni grehi grehi vseh občanov

vkup? Noben občan noče za občino nič storiti, ji nič svetovati. Vsak pravi: »Kaj mi je to mar?« In tako gre občina rakovo pot.“

„Kdo pa utegne delati za občino!“

„O košnji in žetvi res ne utegnemo, a po zimi? Gospod učitelj je rekel nekoč v šoli: »Kmetje imajo najdaljše počitnice.«“

„Zakaj so nam pa župani?“

„Res je, župani tudi često pozabijo na občino, a niti najboljši župani ne moreje sami storiti vsega. Prav radi tega bi jih morali priganjati ter jih podpirati s svetom in dejanjem; mi pa se le prepiramo po krčmah in prodajalnah — ostane pa vse, kakor je bilo.“

„Kako bi torej iztrebili siromaštvo?“

„Ti in jaz in mi vsi ne bomo iztrebili siromaštva; tega ne more niti cesar. Toda skrbeti moremo za siromake; seve, košček kruha in nejevoljen obraz, s tem jim ni pomagano. Le čitajte o tem novine in razne knjige —!“

„Kako pa boste s sveta spravili žganje, ki je uničilo že toliko ljudi?“ mu naglo prereže besedo eden izmed občanov.

„Vidite, to je vse vredno premisleka,“ je rekel Rudnik; „o vsem tem misliti in se razgovarjati, to je naša dolžnost.“

Vrednik je razumel Rudnika in pripomnil: „Zares, kaj more storiti minister, kaj župnik ali učitelj, ako ne pomagamo mi? Seve, seve, dosle smo si mislili, da nam bodo storili vse drugi.“

„Tako smo mislili,“ je povzel zopet Rudnik, „a drugače mora biti; naš župnik je v zadnji propovedi rekel: »Zaupajmo v Boga in v svojo moč!““

In možje so storili moški sklep, da bodo delali za se in za občino.

In Gospod, ki je povsod tam, kjer so ljudje v njegovem imenu zbrani za dobro početje, je bil z njimi.

Priredil Fr. Ilešič.

49. Varnost.

Pred nekaj tedni je bil v sosednji vasi splošno čislan občan oropan in umorjen; morilca so ujeli in izročili sodišču, ki ga je obsodilo na vislice.

Zaradi tega groznega dogodka je po vsem okraju zavladal velik strah. Ljudem se je vobče zdelo dobro, da je zadela zločinca zaslužena kazen.

„Saj bi še svojega življenja ne bili več varni, ako bi ga ne bili obsodili,“ je rekel oče Blaž. „Brez strahu bi se kradlo in ropalo po naših poljih, in niti naše shrambe bi ne bile varne. Kdo ve, kaj vse bi bil še počel ta zlikovec!“

Drugi sosed: — „Jaz bi si že več ne upal na polje orat.“

Oče Blaž: „In čemú bi vobče delali in se trudili, če bi niti pri pospravljanju svojih pridelkov ne bili varni!“

Učitelj je pritrdil: — „Red in varnost sta za delo prav tako potrebna kakor zdravje. Če vam po srečno dokončanem delu kdo brani, uživati sad vašega dela, je to gotovo jako žalostno; kajti zaman ste delali in se trudili.“

Oče Blaž: — „Ko bi ne bilo reda in varnosti, bi si nihče ne hotel ustanoviti svoje delavnice, nihče bi si ne hotel urediti prodajalnice, in ne bilo bi niti obrti niti kupčije.“

Drugi sosed: — „Drevja bi seveda tudi nihče ne hotel saditi.“

Oče Blaž: — „In železnic bi nihče ne gradil.“

Učitelj: „Oblastva so torej dolžna, skrbeti za varnost v deželi; njih skrb bodi, da se po gozdovih in drugod ne klatijo tatje in roparji.“

Tretji sosed: — „Tudi kužne bolezni bi morala zabranjevati.“

Učitelj: — „Tega ne more nihče. Oblastvo izdaja le razna navodila, kako je treba zabranjevati razširjanje takih bolezni, in vsak državljani naj se strogo ravna po teh navodilih.“

Oče Blaž: — „Menim, da imajo oblastva pač dovolj opravka, bodisi državna, deželna ali občinska.“

Učitelj: — „Čudili bi se, ako bi vam natančnaje popisal obsežni delokrog raznih oblastev in razjasnil mnogotere javne uredbe! Vojna uprava skrbi za varnost naše domovine pred zunanji sovražniki; celo druga oblastva izvršujejo varnostna določila za voznike, in vendar so tudi ta-le potrebna.“

Oče Blaž: — „Res, oblastva so za občo blaginjo neobhodno potrebna. Dà, dà, razni uradniki niso nastavljeni zaradi mastnih služeb, ampak v našo in vseh državljanov neizmerno korist.“

Po V. Kukoveu.

50. Slovenski kmetje, prijatelji šole.

L. 1784. je bila ostra zima in mnogo snega; zaradi tega v mnogih krajih otrokom ni bilo mogoče, prihajati v šolo.

Tako je bilo tudi pri Sv. Križu na Murskem polju. Pa kaj so storili murskopoljski kmetje? Na saneh in vozovih so spravljali svoje lastne in tuje otroke v šolo; tisti, ki so bili blizu šole, so pa brezplačno redili in prenočevali deco, ki zaradi slabe poti ni mogla domov. Drug kmet je zopet dal sobo brezplačno za šolo. Imena teh vrlih mož so: Mihael Ostre, Vid Senčar, Blaž Fürst, Ivan Domajnko, Martin Golob, Simon Perša, Jakob Vavpotič i. t. d.

Gosposka je o njih poročala celo v cesarsko pisarno na Dunaj; cesar je ukazal, naj bodo imenovani prijatelji šole odlikovani s srebrnimi kolajnami in pohvaljeni vsi stanovniki Murskega polja. Okrajni glavar je pozval vse prebivalstvo na uradni dan in je javno v cesarjevem imenu odlikoval može, veleč: „Prejmite tu trajno znamenje Najvišje milosti v zahvalo za vredno svoje mišljenje: Le dalje hodite po tej poti za blaginjo svojih otrok in vsega kraja! Bodite tudi odsle vzor dobrih roditeljev in človekoljubov!“

Ljubezen do šole sta v onih krajih zbudila najbolj župnik pri Sv. Križu, Matija Jelen, in grajski oskrbnik v Braneku, Fran Rogelj. Cesar jima je podaril zlato kolajno.

Fran Ilešič.

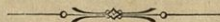
Cesarska pesem.

Bog ohrani, Bog obvari nam cesarja, Avstrijo! Modro da nam gospodari s svete vere pomočjo! Branimo Mu krono dedno zoper vse sovražnike: Shabsburškim bo tronom vedno sreča trdna Avstrije!	Meč vojščaka naj varuje, kar si pridnost zadobi, bistri duh pa premaguje z umetnijo, znanostmi! Slava naj deželi klije, blagor bod' pri nas doma: Vsa, kar solnce je obsije, cveti mirna Avstrija!
---	---

Za dolžnost in za pravico vsak pošteno, zvesto stoj; če bo treba, pa desnico s srčnim upom dvigni v boj! Naša vojska iz viharja prišla še brez slave ni: Vse za dom in za cesarja, za cesarja blago, kri!	Trdno dajmo se skleniti: sloga pravo moč rodi; vse lahko nam bo storiti, ako združimo moči. Brate vodi vez edina nas do cilja enega: Živi cesar, domovina, večna bode Avstrija!
--	--

In s Cesarjem zaročnica,
ene misli in krvi,
vlada milo Cesarica,
polna dušne žlahtnosti.
Kar se more v srečo šteti,
večni Bog naj podeli:
Franz Jožefu Lizabeti,
celi hiši Habsburški!

Po J. G. Seidlu — L. Toman.



Kazalo.

I. Povesti, pravljice, bajke, legende, basni in pesmi.

	Stran
1. Bog. (Simon Gregorčič)	1
2. Slovenska božja pot. (Josip Jurčič)	1
3. Jeftejeva prisega. (Simon Gregorčič)	3
4. Spominjaj se smrti! (Kostanjevec — Prešeren)	5
5. Na grobih. (Fran Cegnar)	7
6. Nedolžni deklici. (Heine — Gornik)	7
7. Mati. (Ksaver Meško)	8
8. Rdeči sarafan. (Ruska)	9
9. Dušica. (Anton Funtek)	10
10. Pobratimstvo. (Fran Wiesthaler)	10
11. Pobratimija. (Simon Jenko)	12
12. Sam. (Simon Gregorčič)	13
13. Zidarček je nevarno bolan. (Po E. de Amicisu)	13
14. Daritev. (Simon Gregorčič)	15
15. Mejnik. (Anton Aškerc)	15
16. Tat. (V. L. Vjeličko — Aškerc)	16
17. Na tuje. (Ksaver Meško)	17
18. Vedeževalka. (Po hrv. čitanki)	18
19. O človeku, ki je padel v vodo. (Stanko Vraz)	19
20. Prijatelj in senca. (Simon Gregorčič)	20
21. Ilja. (Po Levu Tolstem)	20
22. Kolo sreče. (Gundulič)	22
23. Skrb in smrt. (Hrv. narodna. Po J. Božiču)	22
24. Čudna skrinjica. (Po K. Schmidu)	24
25. Zanimiv slučaj. (Anton Aškerc)	25
26. Dobra in slaba stran. (Po Vekoslavu Kukovcu)	26
27. Mladi kipar. (Po hrv. čitanki)	28
28. Življenje ni praznik. (Simon Gregorčič)	28
29. Pridnost in lenoba v pregovoru	29
30. Uganke. (Josip Stritar)	30
31. Kdo je bil pametnejši? (Po Levu Tolstem)	30
32. O varčevanju. (Po Winklerju)	32
33. Piščalka. (A. M. Slomšek)	33
34. Zapravljivec. (Josip Stritar)	34
35. Rajfajzenove posojilnice. (Po Fr. Pengovu)	35

	Stran
36. Dragomilčani in kmet Novinšek. (Po Fr. Pengovu)	36
37. Pravilo modrosti. (A. M. Slomšek)	40
38. Vile. (Po Janezu Trdini)	40
39. Kurenti. (F. Palnak)	42
40. Sveti Ilija. (Po Janezu Trdini)	43
41. Kralj Matjaž. (Oton Zupančič)	45
42. Na preji. (Po J. Ogrincu)	46
43. Uganke. (Josip Stritar)	47
44. Krjavelj. (Po J. Jurčiču)	48
45. Kako je Notranjec Nemcu ponujal rake. (Po Fr. Erjavcu)	49
46. Uganke. (Josip Stritar)	51
47. Ivan Vajkhard Valvazor. (Po M. Pernetu — Ludovik Černež)	52
48. Slomškova otroška leta. (Po dr. A. Medvedu — Ludovik Černež)	53
49. Anton Janša. (Po Navratilu — Ludovik Černež)	54
50. Kaj je dekla Jera pripovedovala o Prešernu. (Janez Trdina)	56
51. Andrej baron Čehovin. (Po Zvonu — Ludovik Černež)	57
52. Kdo je mar? (Ivan Vesel — Koseski)	59
53. Ljubezen do domovine. (E. de Amicis)	60
54. Potok. (Krylov — Fr. Ilešič)	61
55. Potok in morje. (Anton Aškerc)	62
56. Bajka o solncu in drevju. (Vojteh Šembera — Fr. Ilešič)	62
57. Pes in mačka. (A. M. Slomšek)	63
58. Dve ptici. (Po hrv. čitanki)	64
59. Veliki zbor na levovem dvoru. (Josip Brinar)	64
60. Lev in komar. (Josip Stritar)	66
61. Netopir. (Josip Stritar)	67
62. Ribič. (Peter Preradovič)	67
63. Oče in hčeri. (Josip Stritar)	68
64. Klobukovi spomini. (Josip Stritar)	68
65. Drobnice. (Josip Stritar)	71
66. Uganka. (Fran Levstik)	72
67. Drobiž. (Josip Stritar)	73
68. Nauk. (Anton Medved)	73

II. Dom in svet.

1. Neskončnost sveta. (Pavel Grošelj)	74
2. Kako veliko je solnce? (Po Bernsteinu — H. Schreiner)	76
3. Oblika zemlje. (Po I. Hoiću)	78
4. Morje. (Anton Aškerc)	79
5. Ribičeva vrnitev. (Anton Aškerc)	80
6. Petero delov naše zemlje. (Ivan Vrhovec)	81
7. Plemena človeškega rodu. (Ludovik Černež)	82
8. Svetovni promet. (Ivan Vrhovec)	84
9. Pragozdi ob amazonski velereki. (Janez Koprivnik)	85

	Stran
10. Slovenci v Ameriki. (Po Z. Valjavcu)	88
11. Čebela in muhi. (J. A. Krylov — J. Vesel)	90
12. Barčica. (Oton Zupančič)	91
13. Podnebje in prirodnine v Avstraliji. (Po Ivanu Vrhovcu)	92
14. Na egiptovski piramidi. (J. Karlin)	94
15. Sahara. (Po Ivanu Hoiću)	95
16. Sibirija. (Janez Koprivnik)	97
17. Jeruzalem. (Po Lampetu in drugih virih — L. Černeji)	99
18. Kmetijstvo na Kitajskem. (Po J. Staretu)	101
19. Prebivalci Evrope. (Po Hoiću — L. Černeji)	103
20. V Carigradu. (Po Antonu Aškercu)	104
21. Moskva. (Anton Aškerc)	107
22. Rim in cerkev Sv. Petra. (Po Hoiću in drugih virih — L. Černeji)	108
23. Vezuv. (Po R. Zupančiču)	110
24. Severnonemško nižavje. (Po Hoiću)	113
25. Skoz železna vrata. (Po A. Ukmarju)	114
26. Šumava. (J. Apih)	115
27. Že stoletja . . . (Fr. Ksaver Meško)	118
28. Brno. (J. Apih)	118
29. Jadransko morje. (Po hrv. čitanki)	120
30. Hrvati in Srbi. (Po Kršnjaviju)	121
31. Narodna noša v Bosni in Hercegovini. (J. Kempf)	123
32. Znamenitost gorovja. (Po Hoiću)	124
33. Planine. (Anton Aškerc)	125
34. Hoja na Triglav. (Anton Stres)	126
35. Nazaj v planinski raj. (Simon Gregorčič)	128
36. Cerkniško jezero. (Fr. Orožen)	128
37. Pohorje. (Janez Koprivnik)	130
38. Soči. (Simon Gregorčič)	132
39. Pogozdovanje Krasa. (Po Simonu Rutarju)	133
40. Črtica o burji. (Po H. Dolencu)	134
41. Oblaček. (Oton Zupančič)	136
42. Domovini (Radoslav Razlag)	137
43. Znamenje. (Simon Gregorčič)	137

III. Iz knjige prirode.

A. Človek.

1. Človek. (Po Franu Erjavcu)	138
2. Vid in sluh. (H. Schreiner)	139
3. Mesna juha. (H. Schreiner)	141
4. Sočivje. (H. Schreiner)	143
5. Nezmernost. (Hrvatska)	144
6. Lažnivi prijatelj. (Po nemškem)	144
7. Balada o sv. Martinu. (Anton Aškerc)	145
8. Drobnice. (J. Stritar)	147

B. Iz prirodoписа.

	Stran
9. Opice. (Po Franu Erjavcu)	147
10. Netopirji. (Fr. Erjavec)	149
11. Jež. (Po Fr. Erjavcu)	151
12. Pasja steklina. (Fr. Erjavec)	152
13. Lev na lovu. (Fr. Erjavec)	154
14. Kune. (Hinko Dolence)	155
15. Konja v hlevu. (Josip Stritar)	156
16. Domače živali. (Fran Erjavec)	159
17. Divja koza. (Po Franu Erjavcu)	160
18. Velblod. (Fr. Erjavec)	162
19. Severni jelen. (Fr. Erjavec)	163
20. Planinski orel. (Fr. Erjavec)	165
21. Krokar na zagrebški realci. (Fr. Erjavec)	167
22. Nuna in kanarček. (Fran Prešeren)	169
23. Preseljevanje goloba selca. (Po Fr. Erjavcu)	170
24. Kraljiček. (Josip Stritar)	171
25. Ujetega ptiča tožba. (Simon Gregorčič)	172
26. Puran. (Po Fr. Erjavcu)	173
27. Kako ptice delajo gnezdo. (Fran Erjavec)	175
28. Naše strupene kače. (Po Fr. Erjavcu)	176
29. Krastača. (Fran Erjavec)	179
30. Postrv. (Po M. Kišpatiču)	180
31. Slaniki. (Po M. Kišpatiču)	181
32. Mravljske vojne. (Po Fr. Erjavcu)	183
33. Kdo po cvetju kaže pot čebeli (Po M. Kišpatiču)	186
34. Svila in volna. (H. Schreiner)	188
35. Smrekov lubadar. (Fran Erjavec)	190
36. Kako se levi rak. (Fran Erjavec)	191
37. Deževnik ali podzemeljski črv. (Fran Erjavec)	193
38. Mnogovrstnost živali. (Po Fr. Erjavcu)	195
39. Živali v pregovoru	196
40. Pomladanski dan. (Fr. Erjavec)	197
41. V gozdu. (Oton Zupančič)	199
42. Domovina naših kulturnih rastlin. (Hinko Schreiner)	201
43. Seجالec. (D. S. Merežkovskij — Aškerc)	203
44. Pesem o klasu. (Murn — Aleksandrovič)	204
45. Vrtnica. (Po M. Kišpatiču)	204
46. Dob ali poletni hrast. (Ivan Macher)	206
47. Gozd in podnebje. (Po Fr. Erjavcu)	207
48. Grah. (Ivan Macher)	210
49. Predivnate rastline. (H. Schreiner)	211
50. Vinska trta. (Po I. Tušku)	213
51. Regrat. (Ivan Macher)	215
52. Prijateljstvo med žuželkami in cveticami. (Janez Koprivnik)	216

53. Praprotovo seme. (Narodna bajka)	218
54. Navadna praprotica. (Ivan Macher)	219
55. Užiten goban. (Ivan Macher)	221
56. Rastlinsko življenje. (Fran Erjavec)	222
57. Rastline v pregovoru.	222
58. Zlato. (Henrik Schreiner)	223
59. Zlato in jeklo. (A. S. Puškin — Mencinger)	224
60. Kremenjak. (Henrik Schreiner)	225
61. Zrnjak ali granit. (Po M. Kišpatiču in J. Macherju)	226
62. Kako kamenje razpada in prhni. (Fran Erjavec)	227
63. V naravi. (Po I. Ogrincu)	228

C. Iz prirodoznanosti.

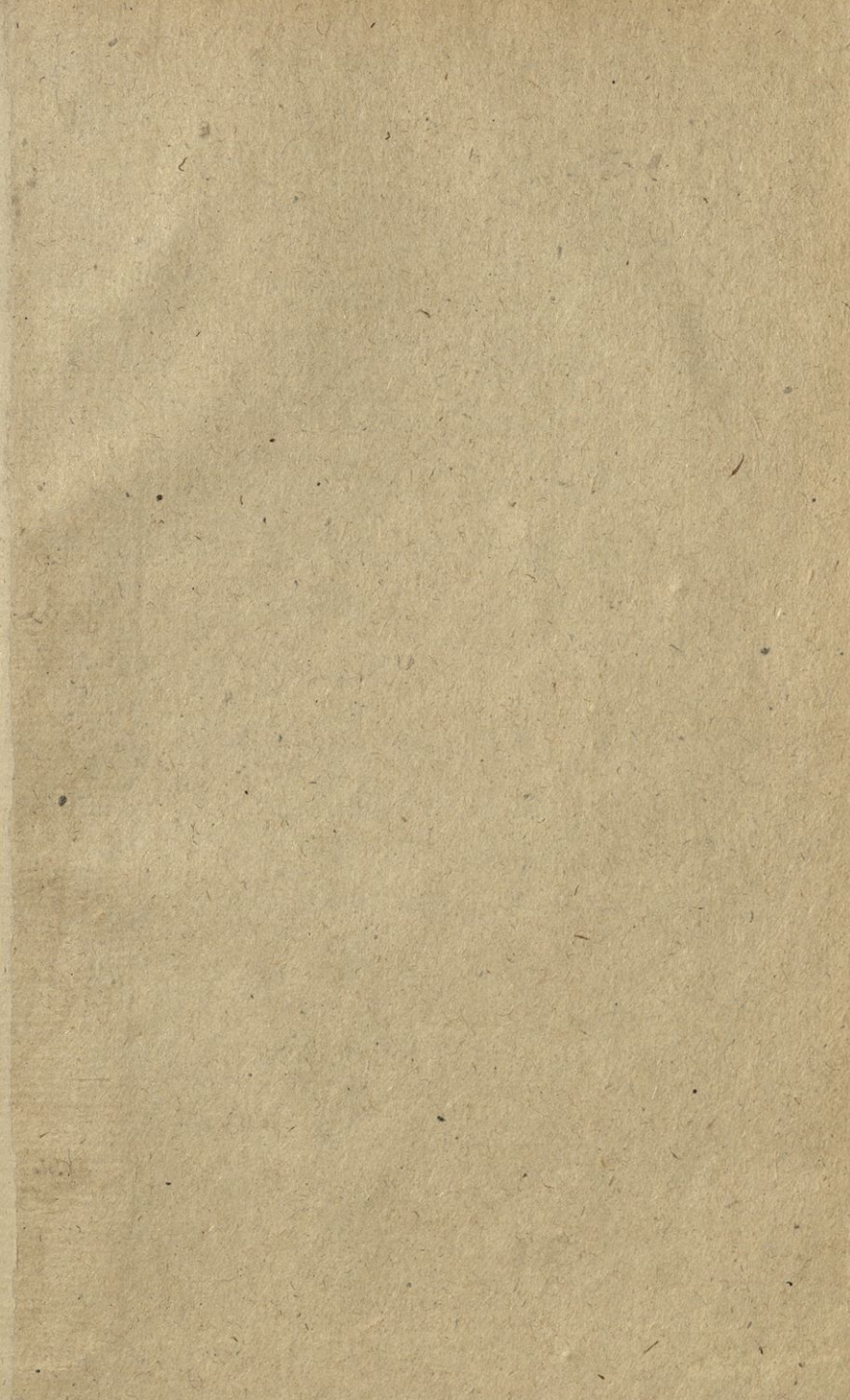
64. Solnce izvor toplote. (Henrik Schreiner)	229
65. Solnce. (Anton Aškerc)	231
66. Kompas ali busola. (Henrik Schreiner)	232
67. Kako se nam je vesti ob hudi uri. (Henrik Schreiner)	234
68. Električna luč. (Henrik Schreiner)	235
69. O strojih. (Po „Buch der Erfindungen“)	236
70. Vremensko steklo. (Henrik Schreiner)	238
71. Vremenska proročanja.	239
72. Zrakoplovčeva povest. (Po hrv. čitanki)	241
73. O zvoku. (Henrik Schreiner)	242
74. Barvnost teles. (Henrik Schreiner)	243
75. Modro nebo. (J. Štefan)	245
76. Kovine ali kovi (Henrik Schreiner)	246
77. Kako moramo ravnati z gnojem. (Henrik Schreiner)	248
78. Prirodni pojavi in prirodni zakoni. (Henrik Schreiner)	250

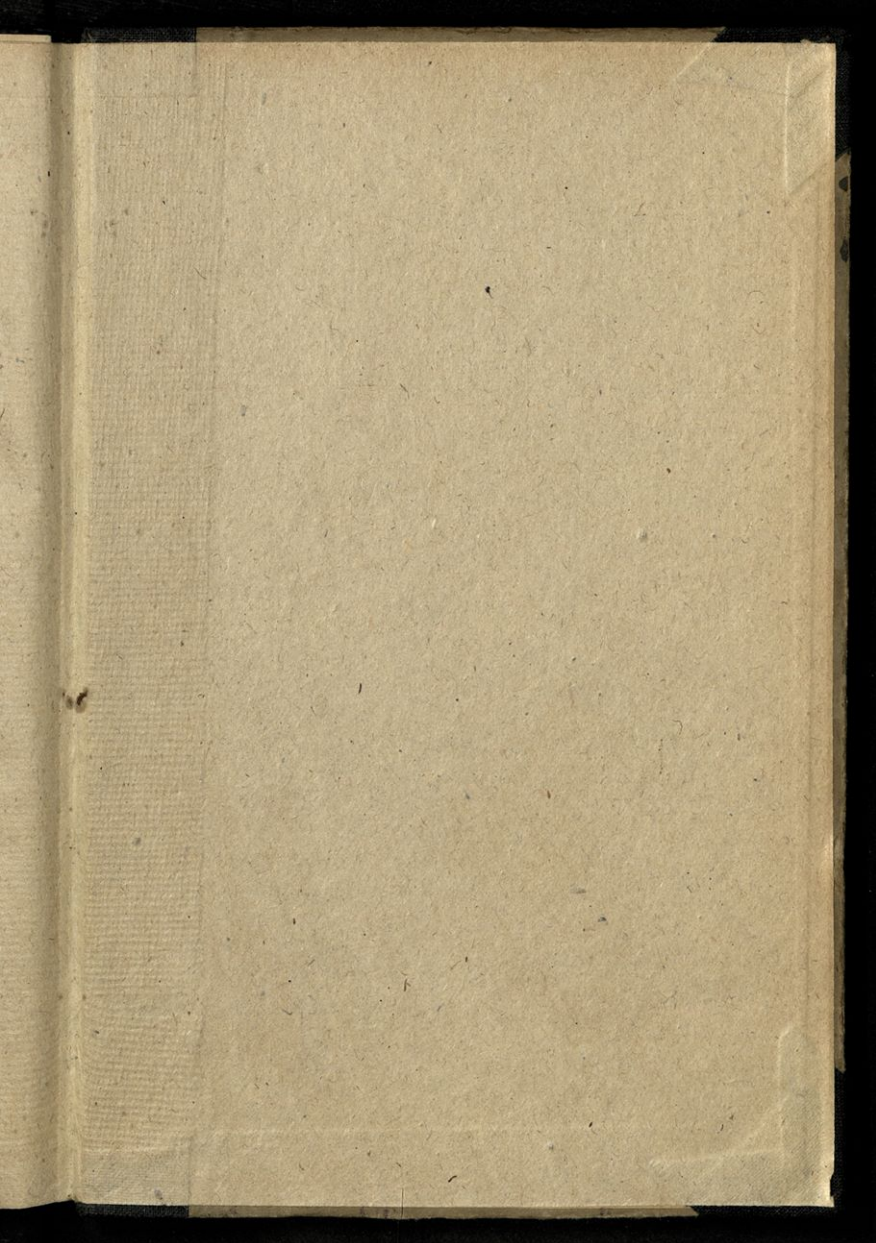
IV. Iz preteklih časov.

1. Začetki krščanstva v naši očetnjeni. (Josip Apih)	252
2. Domače življenje starih Germanov. (Josip Apih)	253
3. Karel Veliki. (Josip Apih)	254
4. Slovanska zadruga, pleme in narod. (Po I. Staretu)	256
5. Boj pri Ajdovskem gradu. (Fran Prešeren)	259
6. Madžari. (Josip Apih)	261
7. Viteška vzgoja. (Josip Apih)	262
8. Samostani. (Josip Apih)	264
9. Rudolf Habsburški. (Schiller — Ušeničnik)	266
10. Doba Karla IV. na Češkem. (Po Josipu Apihu)	269
11. Ljubljana v preteklih časih. (Po Ivanu Vrhovcu)	271
12. Kuga v Ljubljani. (Po Ivanu Vrhovcu)	272
13. Rudarstvo in denarstvo v srednjem veku. (Po Josipu Apihu)	273
14. Iznajdba smodnika. (Po Josipu Apihu)	275

	Stran
15. Odkritje Amerike. (Josip Apih)	277
16. Kolumbovo jajce. („Vrtec“)	279
17. Boj na Kosovem polju. (Po Fr. Pircu)	280
18. Nikolaž Zrinski. (Josip Apih)	282
19. Kako so se branili naši pradedje Turkov. (Po Josipu Apihu)	284
20. Maksimilijana I. osebnost. (Po Josipu Apihu)	285
21. Stara pravda. (Josip Apih)	287
22. Kronanje v Zagrebu. (A. Aškerc)	289
23. Bitka pri Mohaču. (Josip Apih)	291
24. Lutrovstvo med Slovenci. (Po Josipu Apihu)	292
25. Posledice tridesetletne vojne. (Po Josipu Apihu)	294
26. Kruci v Ljutomeru. (Po M. Slekovcu)	296
27. Evgen Savojski. (Po Josipu Apihu)	297
28. Pragmatiška sankcija. (Po Josipu Apihu)	299
29. Lavdon. (Narodna)	300
30. Bitka pri Kolinu. (Po Josipu Apihu)	300
31. Marija Terezija preosnovateljica šolstva. (Po Josipu Apihu)	302
32. Gospodarske preosnove Jožefa II. (Po Josipu Apihu)	303
33. Hrvatski junaki pri Naborjetu in Predelu. (Po Josipu Apihu)	305
34. Junaški boj Avstrijcev l. 1809.	307
35. „Ilirija oživljena“. (Po Josipu Apihu)	309
36. Kako so Francozi nabirali vojaške novince. (Po Josipu Jurčiču)	311
37. Na Berezinskem mostu. (Po Josipu Jurčiču)	312
38. Bitka narodov pri Lipskem. (Po Josipu Apihu)	314
39. 4. julija l. 1848. (Fr. Ilešič)	317
40. Očeta Radeckega zadnji boji. (Po M. Potočniku)	318
41. Slovenska junaka. (Po M. Potočniku)	320
42. Pri Custozzi. (Po M. Potočniku)	321
43. Pomorska bitka pri Visu. (Po M. Potočniku)	324
44. Pohvala 17. pešpolka. (Jernej pl. Andrejka)	326
45. Odlikovanje. (Simon Gregorčič)	327
46. Naš cesar Franc Jožef I. (Po M. Potočniku)	328
47. Čas. (Simon Gregorčič)	329
48. Nezadovoljnost v slovenski občini. (Priredil Fr. Ilešič)	330
49. Varnost. (Po Vekoslavu Kukovcu)	332
50. Slovenski kmetje, prijatelji šole. (Fran Ilešič)	333
Cesarska pesem. (Po J. G. Seidlu — Lovro Toman)	334







MT

M

1877

holavott

merinhe

1877

2